

2 KRONIKA 61

2013

časopis za slovensko krajevno zgodovino

61
2013

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

<http://www.odmev.zrc-sazu.si/kronika/>

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<http://www.ff.uni-lj.si/zzds/index.htm>

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Marjan Drnovšek (Ljubljana),

dr. Aleš Gabrič (Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana),

dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),

Irena Lačen Benedičič (Jesenice), dr. Tomaž Lazar (Ljubljana),

dr. Vlasta Stavbar (Maribor) in mag. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

17. junija 2013

Naslednja številka izide/ Next issue:

oktober 2013/ October 2013

Prevodi/ Translations:

Manca Gašperšič, dr. Luka Vidmar, Mina Černe, mag. Irena Žmuc, Mojca Bensa – angleščina (*English*)

Vinko Oblak – italijanščina (*Italian*)

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / *Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU*

Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

tel. 01 47 06 200

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ *Individuals* 25,00 EUR

za študente in upokojence/ *Students and Pensioners* 18,00 EUR

za ustanove/ *Institutions* 30,00 EUR

Cena te številke v prosti prodaji je/ *Single issue* 10,00 EUR

Cena tematske številke/ *Theme issue* 15,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS/ *Slovenian Research Agency*

Računalniški prelom/ Typesetting:

Franc Čuden **M**amedija d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Nagode Qco d.n.o.

Naklada/ Print run:

500 izvodov/ *copies*

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Bibliography of the History of Art, Medline; ERIH – European Reference Index for the Humanities

Na naslovni strani/ Front cover: Peter Steidler (pripisano): Portret škofa Tomaža Hrena, 1611 / *Peter Steidler (atrib.):*

Portrait of Bishop Tomaž Hren, 1611. (Nadškofijski ordinariat v Ljubljani; foto: ZVKDS, Restavratorski center)

KAZALO

Razprave

Luka Vidmar :	Požiga protestantskih knjig v Ljubljani leta 1600 in 1601: med zgodovino in mitom	189
Boris Golec :	Valvasorjev izvor, družina in mladost – stare neznanke v novi luči (2. del)	217
Tanja Gomiršek :	Bivanjska kultura jugovzhodnih Brd v predmarčni dobi	273
Mina Černe :	Bled v slovenski literaturi »dolgega 19. stoletja« (2. del).....	287
Irena Žmuc :	Popotovanje od Pariza do Ljubljane v obdobju Ilirskih provinc	307
Vinko Oblak :	Piranska komuna in portoroški ribolovni rezervat v koncesijski pogodbi iz leta 1918	317

Odzivi

Slovenski gradovi (<i>Damjan Prelovšek</i>)	331
---	-----

Ocene in poročila

Loški razgledi 58/2011 (ur. Judita Šega) (<i>Judita Šega</i>)	333
Matjaž Brojan: Slamnata sled Domžal: 300 let slavnika (Miroslav Stiplovssek)	335
Marija Počivavšek: En gros & en detail. Trgovina v Sloveniji do druge svetovne vojne: trendi, strukture, prakse (<i>Mojca Šorn</i>)	338
Neva Makuc: Historiografija in mentaliteta v novoveški Furlaniji in Goriški (<i>Jernej Vidmar</i>).....	340
Zbornik soboškega muzeja 18–19 (ur. Franc Kuzmič) (<i>Klaudija Sedar</i>).....	343
Bogdan Šteh: Zapuščinski inventarji radovljiških grofov Thurn-Valsassina v Arhivu Republike Slovenije. Primer Janeza Karla (1645–1683) (<i>Tita Porenta</i>).....	347
Navodila avtorjem	352

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 655:274.5:623.454(497.4Ljubljana)"1600/1601"

Prejeto: 5. 5. 2013

Luka Vidmar

dr. literarnih ved, mag. umetnostne zgodovine, znanstveni sodelavec, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: luka.vidmar@zrc-sazu.si

Požiga protestantskih knjig v Ljubljani leta 1600 in 1601: med zgodovino in mitom

IZVLEČEK

Prispevek se ukvarja s požigoma protestantskih knjig v Ljubljani leta 1600 in 1601. Z ozirom na glavne vire najprej presoja njune opise v dosedanji strokovni literaturi, pa tudi v publicistiki in nacionalnem kolektivnem spominu. Ob tem pojasnjuje izvor napačnih podatkov in interpretacij. V nadaljevanju rekonstruira oba dogodka, in sicer: datum in lokacijo požigov, vsebino, jezik in količino sežganih knjig ter mesto požigov v zgodovini.

KLJUČNE BESEDE

reformacija, protireformacija, požig knjig, Ljubljana, Tomaž Hren

ABSTRACT

TWO BURNINGS OF PROTESTANT BOOKS IN LJUBLJANA IN 1600 AND 1601: BETWEEN HISTORY AND MYTH

The paper deals with two burnings of Protestant books in Ljubljana in 1600 and 1601. With regard to the main sources, it first examines the descriptions of these events in scholarly literature, but also in journalism and Slovenian collective memory. Thus, the paper also explains the origins of misinformation and misinterpretations. In the continuation, it reconstructs both incidents by providing their date and location, the content, language and quantity of burned books, and describing their place in history.

KEY WORDS

Reformation, Counter-Reformation, book burning, Ljubljana, Tomaž Hren

Uvod

Požiga protestantskih knjig v Ljubljani leta 1600 in 1601 spadata med najbolj znane dogodke iz slovenske zgodovine. Omenja ali opisuje ju skoraj vsak – bodisi strokovni bodisi poljudni bodisi šolski – pregled slovenske obče, kulturne ali literarne zgodovine. Trdno sta usidrana tudi v nacionalnem kolektivnem spominu. Njuna razvpatost pravzaprav ni presenetljiva. Podoba goreče grmade knjig učinkovito ponazarja odločilni trenutek boja med protestantizmom in katolicizmom na Slovenskem – zmaggo protireformacije. Evociranje teh dveh dogodkov in poudarjanje njune emblematičnosti načelno ni sporno. Sežiganje po tedanjem prepričanju krivoverških knjig v Ljubljani (kakor tudi kjerkoli drugje) je bilo vsekakor načrtovano kot manifestacija – tako ga moramo razumeti in interpretirati tudi danes.

Toda omenjeni narativni postopek postane problematičen v trenutku, ko začne katerikoli avtor z njim mitologizirati realni dogodek, ga preoblikovati v skladu z lastno intenco, pri tem pa se vedno bolj oddaljevati od zgodovinskih dejstev. In ljubljanska požiga se vsekakor uvrščata med tiste dogodke iz slovenske zgodovine, ki so bili v strokovni literaturi, publicistiki in drugih javnih omembah največkrat obravnavani na takšen način. Razlog za to je jasen. Požiga sta neločljivo povezana z rekatolizacijo, ki je

zatrila protestantizem, s tem pa med drugim tudi njegovo slovstvo, ki je dalo prve tiskane knjige v slovenskem jeziku. Tradicionalna vezanost nacionalne identitete na jezik in književnost je ta dva dogodka uvrstila med najbolj travmatične v slovenski zgodovini. Zgodovinarji, literarni zgodovinarji, publicisti in drugi so zato že poldrugo stoletje v nevarnosti, da ju obravnavajo pod vplivom različnih ideoloških predsodkov. Kronološki pregled omemb in razlag ljubljanskih požigov pokaže, da niso tovrstni predsodki danes prav nič manj vplivni in posledično škodljivi kakor denimo v 19. stoletju. Pravzaprav velja ravno nasprotno: začetna, razmerna korektna predstava o ljubljanskih požigih, ki sta jo generirala Theodor Elze in August Dimitz, je od kulturnega boja na začetku 20. stoletja do danes pridobila vrsto elementov, ki nimajo prav nobene opore v stvarnosti. Zato se je treba v tem primeru še toliko bolj odločno kakor v drugih vrtni *ad fontes* ter ločiti zgodovinopisje od mitologije in zgodovino od mita, na katerega se lahko navezujejo razne manipulacije. V članku najprej presojam opise dveh ljubljanskih požigov v dosednji strokovni literaturi, pa tudi publicistiki, in sicer glede na ključne vire. Ob tem ugotavljam izvor napačnih podatkov in interpretacij. V nadaljevanju rekonstruiram oba dogodka s poudarkom na dokumentiranih in preverljivih dejstvih, in sicer obravnavam: datum in lokacijo požigov, vsebino, jezik in količino sežganih knjig ter mesto požigov v zgodovini.¹

Viri o požigih

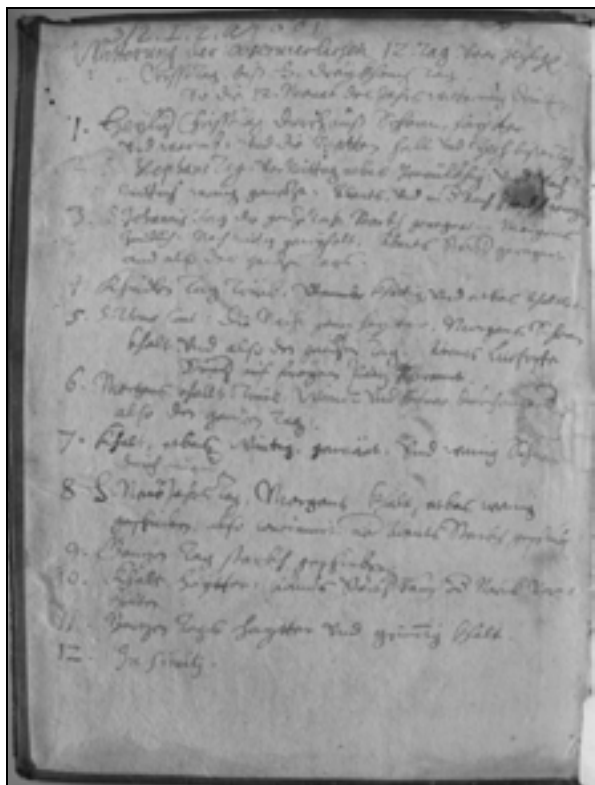
Doslej edini znani primarni vir, ki omenja ljubljanska požiga skoraj sočasno, z največ eno- do nekajdnevno zamudo, je dnevnik ljubljanskega škofa Tomaža Hrena za leto 1601. Ta dnevnik je vpisan v koledar za leto 1601, natisnjen v Augsburgu. Hren je v notici o prvem požigu zapisal: »[Na dan] sv. Tomaža Canterburyjskega [29. decembra 1600] [...] so bile] zvečer na prostem sežgane luteranske knjige.«² V notici o drugem požigu pa je zapisal: »Ne pozabi! Prav tako so bile 9. januarja [1601] že drugič javno na trgu sežgane krivoverske knjige v veliko zmedo krivovercev. Trije polni vozovi.«³

Glavni vir o ljubljanskih požigih: dnevnik škofa Tomaža Hrena za leto 1601 (Arhiv Republike Slovenije).

- ¹ Za nesebično pomoč pri raziskavi se zahvaljujem predvsem dr. Lilijani Žnidaršič Golec in dr. Borisu Golcu. Za druge dragocene podatke se zahvaljujem Žigi Zwitteru, mag. Francetu Baragi in Jaki Žuraju, za dostop do rokopisov, tiskov in drugega gradiva pa dr. Marijanu Smoliku in dr. Mateji Demšar (Semeniška knjižnica), dr. Sonji Svobljak in Urši Kocjan (Narodna in univerzitetna knjižnica), mag. Barbki Gosar Hirci (Restavratorski center) ter osebju Arhiva Republike Slovenije in Nadškofijskega arhiva v Ljubljani.
- ² SI AS 1073, Zbirka rokopisov, 111r, točka 5 na notranji strani sprednje platnice: »S. Thomae Cant. [...] Abents Lutherische Buecher auf freyen Platz verbrennt.« Na to Hrenovo notico me je opozoril Žiga Zwitter. Prim. delni prepis: Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 258.
- ³ SI AS 1073, Zbirka rokopisov, 111r, fol. 4, zapis med

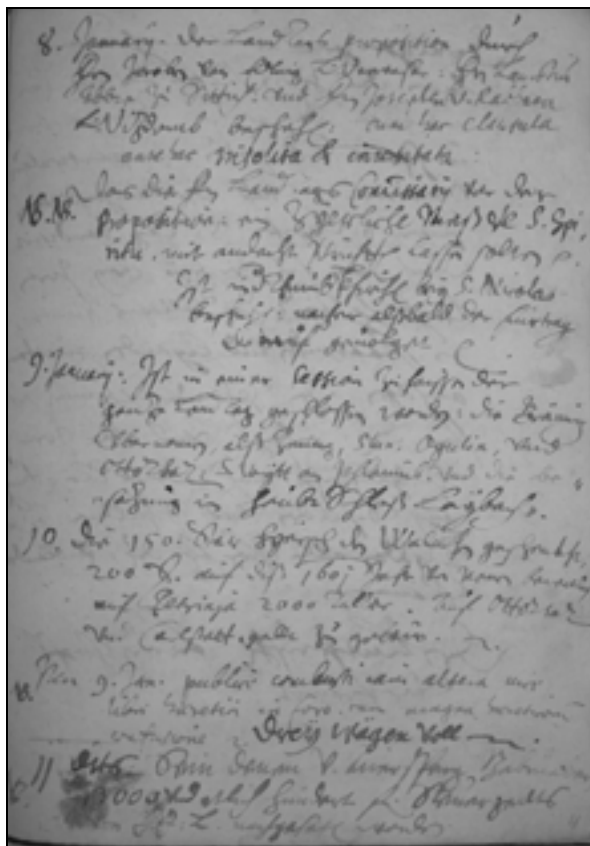

Notica o prvem ljubljanskem požigu, skrita med podatke o vremenu pod točko 5 v Hrenovem dnevniku za leto 1601 (Arhiv Republike Slovenije).

Glavni sekundarni vir je *Slava vojvodine Kranjske*, ki omenja to dogajanje večkrat, najbolj podrobno pa v 11. knjigi: »Tako so jih [evangeličanske knjige] dne 23. decembra [1600] javno sežgali na trgu pred rotovžem v Ljubljani. {Collect. mea.} Leta 1601 so takšno požiganje knjig ponovili in so 9. januarja spet vrgli v ogenj tri polne vozove. {Ms. Th. Ep.}«⁴ Končna opomba dokazuje, da je Valvasor podatke o drugem požigu pravilno povzel po Hrenovem dnevniku za leto 1601. Očitno pa je spregledal notico o prvem požigu knjig v istem viru, kar sploh ni presenetljivo. Notica je namreč iz več razlogov slabo vidna: zapisana je na notranji strani sprednje platnice dnevnika, njen datum na prvi pogled ni jasen, ker je nakazan samo z godom sv. Tomaža Becketa, poleg tega pa je vključena v zapise o vremenu med božičem 1600 in svetimi tremi kralji 1601. Zato gotovo drži Valvasorjeva opomba,

noticama o 10. in 11. januarju: »NB. Item 9. Jan. publice combusti iam altera vice libri haeretici in foro cum magna haereticorum confusione. Drey Wagen voll.«

⁴ Valvasor, *Slava* III, 11, str. 719. Valvasor, *Die Ebre* III, 11, str. 719: »Gestaltsam diese am 23. Dezember zu Laybach auf dem Platz unter dem Rahthause öffentlich verbrannt wurden {Collect. mea.}. Anno 1601 wiederholte man solche Bücher-Verbrennung und wurden den 9. Jenner wieder drey Wagen voll in das Feuer geworffen {Ms. Th. Ep.}.

Notica o drugem ljubljanskem požigu, vrinjena med notici o 10. in 11. januarju 1601 v Hrenovem dnevniku za leto 1601 (Arhiv Republike Slovenije).

da je podatke o prvem požigu dobil v nekem drugem (pisnem ali ustnem) viru, ki ga je vključil v osebno zbirko. Natančnejša identifikacija tega vira za zdaj ni mogoča. V nasprotju s Hrenom je Valvasor za prvi požig navedel lokacijo (trg pred Rotovžem ali Magistratom) in drugačen datum (23. december).

Literatura o požigih

Po Valvasorju se je k Hrenovemu opisu drugega požiga vrnil August Dimitz. Dimitz je iz tistih škofovih dnevnikov, ki so bili okoli leta 1860 v Kranjskem deželnem muzeju, izpisal zgodovinsko zanimive notice in jih leta 1862 objavil v *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*, glasilu Historičnega društva za Kranjsko. Iz dnevnika za leto 1601 je med drugim izpisal Hrenovo notico o drugem požigu januarja 1601,⁵ kakor Valvasor pa je spregledal notico o prvem požigu decembra 1600. Dimitz je na ta Hrenov dnevnik opozoril Theodorja Elzeja,

⁵ Dimitz, *Historische Notizen*, str. 17: »NB. 9. Jan. publice combusti iam altera vice libri haeretici in foro cum magna haereticorum confusione drey Wagen voll.«

Ljubljanskega evangeličanskega pastora in raziskovalca zgodovine protestantizma. Dimitz in Elze sta bila namreč sodelavca v Historičnem društvu za Kranjsko,⁶ ki se je v petdesetih in šestdesetih letih 19. stoletja v razpravah in objavah veliko ukvarjalo z reformacijo in protireformacijo.⁷

Elze je požiganje knjig v Ljubljani omenil v dveh različnih gesla o Primožu Trubarju in reformaciji na Kranjskem, ki ju je napisal za *Real-Encyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*. V prvi varianti gesla, ki je bila objavljena leta 1866 v 21. zvezku prve izdaje enciklopedije, je Elze zapisal: »Izvršitev same zadeve [protireformacije] je bila prepuščena verski reformacijski komisiji, ki jo je ustanovil nadvojvoda Ferdinand in uvedel 22. decembra 1600 njen predsednik škof Hren. Komisija je začela svoje delovanje z avtodafejem protestantskih knjig, ki so bile prepuščene plamenom 29. decembra 1600 na Mestnem trgu v Ljubljani (osem polnih vozov). 9. januarja 1601 so bili prav tam javno sežgani še trije polni vozovi.«⁸ Dve desetletji pozneje je Elze v vsebinsko enaki, toda krajši drugi varianti gesla o Trubarju in reformaciji na Kranjskem, ki je bila objavljena leta 1885 v 16. zvezku druge izdaje enciklopedije, dogajanje opisal nekoliko drugače: »Ta [verska reformacijska komisija] je začela svoje delovanje 29. decembra 1600 z velikim avtodafejem več kakor dva tisoč protestantskih knjig na Mestnem trgu v Ljubljani [...]«⁹

Elze leta 1866 ni navedel vira, iz katerega je črpal podatke o ljubljanskih požigih. Na koncu gesla je samo naštel literaturo in nahajališča dokumentov, ki jih je uporabljal pri pisanju.¹⁰ Leta 1885 pa na koncu gesla sploh ni več omenjal virov.¹¹ Od nahajališč, omenjenih leta 1866, bi prišli z ozirom na požiga v poštev predvsem dve: kranjski deželni arhiv in arhiv Kranjskega deželnega muzeja. Toda ne glede na to je popolnoma jasno, da je Elze svoje znanje o požigih črpal predvsem (ali celo samo) iz Hrenovega dnevnika za leto 1601, ki ga je tedaj hranil muzej, danes pa je v Arhivu Republike Slovenije. Elzejev opis protireformacije v geslu o Tru-

barju iz leta 1866 namreč kronološko natančno sledi noticam v omenjenem dnevniku (npr. postaje verske komisije: Ljubljana, Kamnik, Kranj, Škofja Loka), omenja v njem opisane dogodke (npr. zaprtje matere in sestre predikanta Janža Znojilška), poleg tega pa iz njega skoraj dobesedno prevzema nekatere formulacije (npr. »3 Wagen voll« pri požigu knjig v Ljubljani, »auf öffentlichem Platze« in »neben dem Pranger« pri požigu knjig v Škofji Loki in Kranju itn.).¹²

Elzejev opis drugega požiga je precej pravilen, saj se z izjemo lokacije (Mestni trg) ujema s Hrenovim in Valvasorjevim opisom ter z Dimitzevim prepisom. Izvor podatka o lokaciji je očiten: Elze je v *Slavi vojvodine Kranjske* prebral, da je bil prvi požig pred Rotovžem, zato je prenašljivo navedel kot dejstvo, da je bil tam tudi drugi požig. V nasprotju z Valvasorjem in Dimitzem je Elze odkril in prepisal Hrenovo notico o prvem požigu. Drugače kakor Valvasor je pravilno določil datum, saj sv. Tomaž Becket res goduje 29. decembra. Toda primerjava s primarnim virom pokaže dve neujemanji. Elze je Hrenovim podatkom o prvem požigu dodal lokacijo (Mestni trg) in količino sežganih knjig (osem vozov). Lokacijo je – kakor rečeno – prevzel od Valvasorja, nejasen pa je izvor podatka o količini knjig. Do danes namreč še ni bil odkrit dokument, ki bi potrjeval Elzejevo navedbo. Zanesljivo to nista Hrenova dnevnika za leto 1600¹³ in 1601.¹⁴

Nekaj indicev nakazuje, da je Elze bodisi napačno bral primarni vir bodisi pomešal zapiske. Dvomljivo vrednost podatka je posredno potrdil že sam, ko je v prvi varianti gesla o Trubarju iz leta 1866 »osem polnih vozov« postavil v oklepaj, v drugi varianti gesla iz leta 1885 pa jih je afirmativno pretvoril v »več kakor dva tisoč knjig«. Zopet ni jasno, kako je prišel do te številke. Morda je skušal določiti mersko enoto »voz«, pa je ocenil, da bi lahko en voz sprejel najmanj dvesto petdeset knjig. Zanesljivo je le to, da tega podatka ni našel v virih za zgodovino Kranjske, ki so mu bili težko dostopni vsaj od leta 1869, ko se je za stalno naselil v Benetkah.¹⁵ Če je Elze res nekritično prepisal in objavil Hrenovo notico o prvem požigu, potem to ni osamljen primer v njegovem opusu. Naj navedem samo eno napako, povezano z uničevanjem protestantskih knjig. Ko je Elze na podlagi Hrenovega dnevnika in Dimitzevih regist opisoval delovanje verske komisije v Kranju in Škofji Loki, je obakrat pomešal datum prihoda

⁶ Janša-Zorn, *Historično društvo*, str. 56, 67.

⁷ Prav tam, str. 100, 120.

⁸ Elze, Truber, 1866, str. 375: »Die Sache selbst auszuführen blieb der von Erzherzog Ferdinand ernannten, von ihrem Vorsitzenden, Bischof Kreen, am 22. Dezember 1600 eröffneten Religions-Reformations-Commission vorbehalten, welche ihre Wirksamkeit mit einem Autodafé von protestantischen Büchern inaugirirte, welche am 29. Dezember 1600 (8 Wagen voll) auf dem Marktplatze zu Laibach den Flammen übergeben wurden. Am 9. Januar 1601 wurden ebendasselbst abermals 3 Wagen voll öffentlich verbrannt.«

⁹ Elze, Truber, 1885, str. 62: »Dieselbe inaugirirte ihre Tätigkeit am 29. Dez. 1600 mit einem großen Autodafé von mehr als 2000 protestantischen Büchern auf dem Marktplatze in Laibach [...]«

¹⁰ Elze, Truber, 1866, str. 379.

¹¹ Elze, Truber, 1885, str. 64.

¹² SI AS 1073, Zbirka rokopisov, 111r, fol. 4, 10; Elze, Truber, 1866, str. 375.

¹³ NŠAL, Kapiteljski arhiv, fasc. 98. Dnevnik sta pred mano pregledala Žiga Zwitter in dr. Lilijana Žnidaršič Golec. Njuno mnenje lahko le potrdim: dnevnik ne vsebuje nikakršnih podatkov o požigih.

¹⁴ SI AS 1073, Zbirka rokopisov, 111r.

¹⁵ Kidrič, Elze Theodor, str. 156–158.

komisije in datum sežiga knjig.¹⁶ Sicer pa je že France Kidrič, glavni nadaljevalec Elzejevega dela, kljub priznavanju pastorjevih zaslug za raziskovanje slovenske reformacije opozoril na njegove slabosti, ki so bile v marsikaterem pogledu posledica želje po nagovarjanju široke, ne le strokovne javnosti. Kidriča je posebej motila odsotnost znanstvenega aparata, ki je onemogočala preverjanje Elzejevih trditev oziroma ugotavljanje, ali gre za podatke, pridobljene iz virov, ali za subjektivna sklepanja.¹⁷ Naj zopet navedem samo en primer, povezan z uničenjem protestantskih knjig. Elze je trdil, da je Hren po zasedbi cerkve sv. Elizabete v Ljubljani raztrgal tamkajšnje protestantske knjige. Ker ni navedel, da je njegov vir samo Valvasor, ne pa primarni vir – Hrenov dnevnik, so to zmoto kot preverjeno dejstvo ponavljali še poznejši zgodovinarji.¹⁸

Dimitz je leta 1875 v *Geschichte Krains* povezal Elzejev vprašljivi opis prvega požiga in svoj korektni prepis Hrenove notice o drugem požigu: »[...] 29. decembra 1600 je bilo na ljubljanskem Mestnem trgu sežganih osem polnih vozov [knjig] (Elze, Truber, str. 375), 9. januarja 1601 pa še trije polni vozovi.«¹⁹ Tako je Dimitz izoblikoval najbolj značilno formulacijo ljubljanskih požigov v zgodovino-pisju. Poznejši avtorji so prevzemali bodisi Dimitzev opis iz leta 1875 (večina) bodisi Elzejev opis v drugi varianti gesla o Trubarju iz leta 1885 (manjšina), Hrenovega dnevnika pa niso več preverjali, tako da so prenašali naprej tudi dvomljivi podatek o količini knjig v prvem požigu. Na začetku 20. stoletja sta Dimitzev opis skoraj dobesedno ponovila Matija Prelesnik in Josip Gruden, čeprav sta se sklicevala samo na Hrenov dnevnik.²⁰ Tudi Karel Štrekelj se je – ko je leta 1899 v enem od graških predavanj opisal delovanje verske komisije za Kranjsko – oprl na Dimitza. Štrekelj je sicer podatek o osmih vo-

zovih sprejel z rahlim pridržkom, saj mu je dodal besedico »baje«.²¹ V nasprotju z omenjenimi avtorji je dal Matija Murko raje prednost slikoviti Elzejevi oceni »več kakor dva tisoč knjig«.²² Prav vsi zgodovinarji in slavisti iz tega zgodnjega obdobja so pravilno navajali, da je dala nadvojvodova verska komisija v Ljubljani sežgati »protestantske«, »luteranske«, »prepovedane« ali »krivoverske« knjige, seveda pa se jim ni zdelo potrebno pojasnjevati očitnega dejstva, da so bile pisane v različnih jezikih.²³

Toda v istem obdobju je prišlo zunaj stroke do daljnosežnih sprememb v razumevanju teh dogodkov. Liberalni tabor je v žolčnih polemikah s katoliškim taborom sežgane protestantske knjige izenačil s slovenskimi, krivdo za to dejanje pa nprtil škofu Hrenu osebno. Novi poudarki bi se zdeli nekaj desetletij prej članom Historičnega društva za Kranjsko kot odličnim poznavalcem deželne zgodovine popolnoma nerazumni ne glede na to, ali so se istovetili s slovenstvom (Etbin Henrik Costa) ali ne (Dimitz), in ne glede na to, ali so bili naklonjeni Hrenu (Peter pl. Radics) ali ne (Elze). Omenjene očitke slovenskemu katolištvu je najbolj učinkovito izrazil Anton Aškerc v pesniškem ciklu *Mučeniki: Slike iz naše protireformacije* (1906). Aškerc je sicer snov za pesmi, posvečene zatrti reformaciji, črpal iz razmeroma zanesljive literature (npr. iz Dimitza in Elzeja) in celo iz Hrenovih dnevnikov,²⁴ vendar jo je popolnoma pregnetal s kulturno-bojno ideologijo. Ljubljanskih požigov se dotika več pesmi, na primer »Voznika Kosa sanje« in »Auto da fé«. Hren v njih nastopa kot fanatični inkvizitor, ki sladostratno uživa v sežiganju slovenskih knjig, posebej Dalmatinove *Biblije*, in v potiskanju slovenskega naroda v mračnjaštvo in bedo: »Še več, še več jih nanosite skupaj / slovenskih knjig heretičnih! Haha!«²⁵ Knjiga, ki gori na katoliški grmadi, je označena kot »sveta mučenica« slovenstva in svobodomiselnosti.²⁶ Leto dni po izidu zbirke je Aškerc pri Hinku Smrekarju naročil še likovno upodobitev sežiganja knjig v Ljubljani. Ilustracija je bila objavljena v zvezku revije *Slovan*, ki je bil posvečen praznovanju štiristoletnice Trubarjevega rojstva.²⁷ Komentar, ki ga je na podlagi Aškerčevih in Smrekarjevih pojasnil najbrž napisal urednik Fran Govekar, ni puščal nobenega dvoma: slika z naslovom »Auto da fé« prikazuje »sežiganje slovenskih protestantskih knjig«,²⁸

16 Prim. Elze, Truber, 1866, str. 375; SI AS 1073, Zbirka rokopisov, 111r, fol. 10, 11; Dimitz, Historische Notizen, str. 18.

17 Kidrič, Elze Theodor, str. 159: »V enem pogledu bi bil postopal E[lze] nedvomno pravilneje, če bi bil objavil najprej regeste svojega arhivalnega gradiva in povedal, katere arhive in v koliki meri je za svoj predmet izčrpal [...] Tudi sicer čuti moderni raziskovavec v E[lze]jevem delu marsikatero slabo stran, ki je sodobniki niso opazili: neekonomična ponavljanja, ker se pisec ozira čisto bolj na široko publiko nego znanstvene kroge ter postavlja nove objave nad prejšnje kot njih razširjenje namesto poleg prejšnjih kot njihove naprej določene družice; zanemarjanje znanstvenega aparata, ker čisto ni videti, ali gre za kombinacijo ali podprto ugotovitev [...]« Na druge Elzejeve pomanjkljivosti je opozoril Matija Murko (Murko, Die Bedeutung der Reformation, str. 525–526).

18 Gl. poglavje Količina sežganih knjig.

19 Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 333: »[...] am 29. Dezember 1600 wurden auf dem Laibacher Marktplatze acht Wagen voll verbrannt (Elze, Truber S. 375), am 9. Januar 1601 abermals drei Wagen voll.«

20 Prelesnik, Protireformacija na Kranjskem, str. 102; Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 834.

21 Štrekelj, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 248.

22 Murko, Die Bedeutung der Reformation, str. 506, op. 4.

23 Npr. Elze, Truber, 1866, str. 375; Radics, Tomaz Chrön, str. 18; Prelesnik, Protireformacija na Kranjskem, str. 102; Stefan, Geschichte der Entstehung, str. 14.

24 Gl. npr. Novak, Opombe, str. 392, 394, 401, 403.

25 Aškerc, *Mučeniki*, str. 151.

26 Prav tam, str. 65, 69, 88–89, 91, 95, 98, 101–102, 107, 167.

27 *Slovan* VI, 1908, str. 209.

28 Komentar je natisnjen na platnicah 7., Trubarjevega zvezka: Govekar, Naše slike.

Kulturnobojniška podoba ljubljanskih požigov: ilustracija »Auto dafe« ali »sežiganje slovenskih protestantskih knjig«, ki jo je po naročilu Antona Aškercera za revijo Slovan leta 1908 narisal Hinko Smrekar.

po njihovem formatu sodeč predvsem Dalmatinovih *Biblij*.

Nova tendenca razlaganja ljubljanskih požigov se je začela kmalu – sicer v nekoliko milejši obliki – kazati še v stroki, zlasti v literarni vedi, ki je v zadnjih desetletjih obstoja Avstro-Ogrske stopnjevala svojo nacionalno naravnost. Njen edini predmet preučevanja je postala književnost v slovenskem jeziku kot osrednja nosilka narodne ideje, druge književnosti na Slovenskem, zlasti latinska in nemška, pa so samodejno izpadle iz obravnave. Literarni zgodovinarji so zaradi tako zožene historične perspektive pristali na nesmiselno tezo o slovenskosti knjig, sežganih v Ljubljani in drugje na Slovenskem. Ivan Grafenauer je že pred koncem prve svetovne vojne zapisal: »Ena najvažnejših nalog reformacijskih komisij je bila, da so jemale ljudstvu knjige naših protestantov [...]; v začetku so jih sežigali po cele vozove.«²⁹ Anton Slodnjak se je leta 1934 strinjal, da so komisije uničile »vse druge protestantske knjige« z edino izjemo Dalmatinove *Biblije*.³⁰ Grafenauer in Slodnjak sta se sicer zavedala, da komisije niso zasegale samo slovenskih knjig oziroma da knjig niso zasegale zato, ker so bile slovenske. Toda dokončno osredotočenje literarne zgodovine na književnost v slovenščini je v

njunih tekstih prvič izoblikovalo formulacijo, ki je bralcu dovoljevala popolnoma napačno sklepanje o jeziku sežganih knjig in posledično tudi o namenu požiga.

Po drugi svetovni vojni se je predstava o protislovenskem značaju ljubljanskih požigov v literarni vedi krepila vsaj iz dveh pomembnih razlogov. Po eni strani so se literarni zgodovinarji odmikali od historično-empirične podlage in približevali novim teoretično-metodološkim usmeritvam, tako interpretacijski, fenomenološki in strukturalistični metodi, ki so zahtevale veliko manj upoštevanja zgodovinskega konteksta. Po drugi strani so se pri razlaganju pojavov, kot je bila protireformacija, in oseb, kot je bil Hren, prilagajali dominantnemu ideološkemu diskurzu. Mirko Rupel je zapisal podobno kakor Grafenauer in Slodnjak: »Ko so ob koncu [16.] stoletja začeli zatirati novo vero, so s posebno vnemo zbirali protestantske tiske ter jih sežigali, prizanašajoč kvečjemu Dalmatinovi *Bibliji*. Zato so naše prve knjige silno redke.«³¹ Jože Pogačnik je sicer po eni strani potrdil načrtno ohranitev Dalmatinove *Biblije*, po drugi strani pa je z neznanstvenim psihologiziranjem legitimiral askerčevsko podobo Hrena kot požigalca slovenskih knjig: Hren naj bi bil zaradi telesnih pomanjkljivosti »čez mero ambiciozen, željan slave in dejanj ter vse bolj versko zagrizen«, poleg tega pa človek »s spektakularnim kompleksom«. ³² Takšni teksti so bralca hote ali nehote odvezovali od razumevanja resničnega versko-političnega ozadja ter mu ponujali preprosto in vabljivo razlago gorečih grmad slovenskih knjig: zakrivila naj bi jih predvsem demonična osebnost ljubljanskega škofa.

V primerjavi z literarno se je obča zgodovina in opredeljevanju vsebine ali jezika sežganih knjig bolj držala korektne tradicije iz časa Historičnega društva za Kranjsko. Avtorji so najpogosteje prevzemali konvencionalni Dimitzjev opis iz leta 1875: v obeh ljubljanskih požigih naj bi tako zgorelo enajst vozov protestantskih knjig.³³ Nekateri so izrecno zavrnilo vse bolj razširjeno tezo o namernem uničevanju slovenskih knjig. Josip Mal je opozoril, da v Ljubljani decembra 1600 in januarja 1601 niso mogli sežigati samo slovenskih knjig, saj je bilo duhovno obzorje meščanov veliko širše.³⁴ Tudi Anja Dular je zapisala, da so v času rekatolizacije gorele tako slovenske kakor nemške in latinske protestantske knjige.³⁵ Cerkveni zgodovinarji so k tej problematiki dodali pojasnilo, ki je bilo v času Historičnega društva za

³¹ Rupel, *Reformacija*, str. 257.

³² Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 162.

³³ Npr. Fabjančič, *Zgodovina ljubljanskih sodnikov*, str. 312; Grdina, *Od Brižinskih spomenikov*, str. 214–215; Luthar, *The Land Between*, str. 216.

³⁴ Mal, *Stara Ljubljana*, str. 54.

³⁵ Dular, *Živeti od knjig*, str. 79.

²⁹ Grafenauer, *Kratka zgodovina*, str. 79.

³⁰ Slodnjak, *Pregled slovenskega slovstva*, str. 22.

Kranjsko odvečno zaradi samoumevnosti: protestantske knjige so uničevali, ker so nasprotovale vladarjevi verski politiki, ne pa zaradi jezika, v katerem so bile napisane.³⁶

Tudi splošne ocene ljubljanskih požigov so bile ustrežnejše – čeprav ne brez napak – v občini kakor v literarni zgodovini. Značilno je mnenje Ferda Gestrina, da je verska komisija v Ljubljani v letih 1600 in 1601 sežigala zaplenjene protestantske knjige, Hren pa je dovolil le uporabo Dalmatinove *Biblije*.³⁷ Podobna ocena je prišla v danes veljavni učbenik za pouk zgodovine v osnovni šoli.³⁸ Slabost te interpretacije je nakazovanje, da so se uničevale prav vse protestantske knjige z eno samo izjemo. Poleg tega skoraj vsak bralec – če le ni strokovnjak – sklepa, da je govor samo ali predvsem o slovenskih knjigah. Zelo vplivna, toda manj ustrežna je bila večkrat ponovljena ocena Boga Grafenauerja, ki je poudarjala veliko število uničenih knjig. Grafenauer je namreč prevzel Elzejevo trditev iz leta 1885, da je v Ljubljani že 29. decembra 1600 zgorelo več kakor dva tisoč knjig, in jo povezal z destrukcijo stanovske knjižnice, ki se v resnici ni zgodila: »Brez stanovske knjižnice, ki so jo uničili šele pozneje, so sežgali v Ljubljani ob prvem nastopu protireformacijske komisije več kakor 2000 knjig.«³⁹

Poseben problem v občini in literarni zgodovini je razlaga usode Dalmatinove *Biblije*. Povsem zmotno je še danes splošno razširjeno prepričanje z začetka 20. stoletja, da so med protireformacijo v Ljubljani in drugje sežigali tudi izvode tega prvega celotnega prevoda *Svetega pisma* v slovenščino.⁴⁰ Prav tako ni pravilna razlaga, ki se v stroki stalno pojavlja vsaj zadnjih štirideset let: Hren naj bi v Rimu dvakrat dosegel dovoljenje za uporabo Dalmatinove *Biblije* v ljubljanski škofiji.⁴¹

V občini in literarni zgodovini se je torej glede ljubljanskih požigov od Valvasorja do danes nabralo precej napak, ki jih – kakor dokazujejo Aškerčevi *Mučeniki* – literatura, publicistika in javni spomin potencirajo in tako preoblikovane ponujajo nazaj stroki. Zunaj stroke in delno tudi znotraj nje je zato še danes najbolj ukoreninjena interpretacija, oblikovana v času kulturnega boja na začetku 20. stoletja: katoliška Cerkev (ne vladarjeva verska komisija) naj bi pod vodstvom škofa Hrena sežigala več tisoč

knjig, to je vse dosegljive protestantske, zlasti slovenske tiske z (morebitno) izjemo Dalmatinove *Biblije*, to pa naj bi bilo del posebej brutalne oblike rekatolizacije na Slovenskem.⁴² Naj omenim samo dva novejša primera. Leta 2000 je bila v tlak pred ljubljanskim Magistratom vzdana napisna plošča: »Na tem mestu so za časa protireformacije 23. decembra 1600 sežgali več tisoč slovenskih knjig.« Napis zrcali splošno veljavno predstavo, ki je v primerjavi s strokovnimi opisi še drznejša v hipertrofiranju števila knjig in v določanju njihove slovenskosti.⁴³

Zadnja meni znana pisna omemba dokazuje ne le, da mit o ljubljanskih požigih ne ugaša, ampak tudi, da se razvija naprej. Iztok Osojnik je v polemiki z Gorazdom Kocijančičem, objavljeni februarja leta 2013, med drugim zapisal: »Decembra leta 1600 je tako prišlo do prvega zgodovinskega sežiga slovenskih knjig prav pred mestno hišo v Ljubljani, ko so po nalogu cerkvenih oblasti tja zmetali vse knjige, natisnjene v komaj ustvarjenem slovenskem književnem jeziku (večinoma njih krščanskih), do katerih se jim je uspelo dokopati. Lahko bi rekli, da je bil slavni nacistični požig knjig leta 1933 na Alexanderplatzu v Berlinu samo ponovitev te izvorne nasilne manifestacije [...]«⁴⁴ Avtor je iz mešanice pravih (sežiganje knjig, lokacija ljubljanskega požiga, letnici ljubljanskega in berlinskega požiga) in nepravilnih podatkov (lokacija berlinskega požiga, izvajalec in namen ljubljanskega požiga, jezik knjig) sestavil tezo, da je bil ljubljanski požig decembra 1600 napad katoliške Cerkve na slovensko književnost, ki ga je mogoče v zgodovini primerjati samo še z nacističnim avtodafejem na berlinskem Opernplatzu leta 1933. Na tem mestu je skrajni čas, da ločimo zgodovino od mita. Kdaj, kje, kako in zakaj sta se v resnici zgodila ljubljanska požiga?

Datum požigov

Hrenov dnevnik za leto 1601 je glede datuma požigov jasen, vendar previdnost ni odveč. Škofovi notici o požigih namreč nista bili zapisani na dan dogodkov, o katerih govorita, temveč nekoliko pozneje. Notico o prvem požigu 29. decembra 1600 je Hren zapisal šele na začetek dnevnika za leto 1601, čeprav bi logično spadala že na konec dnevnika za leto 1600. Notico o drugem požigu 9. januarja 1601 pa je prav tako zapisal z odlogom – kot dodatek vpisoma 9. in 10. januarja 1601.⁴⁵ Napaka ni povsem nemogoča, ker je škof v kronikah pogosto me-

³⁶ Kolar, Ljubljanski škof, str. 22; Benedik, Protireformacija, str. 133; Dolinar, Protireformacija, str. 145.

³⁷ Gestrin, Ljubljana, str. 114.

³⁸ Cvirn, Hriberšek Balkovec, Studen, *Koraki v času*, str. 35.

³⁹ Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 20; Grafenauer, Protireformacija, str. 305.

⁴⁰ Npr. Kidrič, Jurij Dalmatin, str. 160; Novak, Opombe, str. 406; Ilich, Primož Trubar, str. 11.

⁴¹ Npr. Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 162; Štih, Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 258; Kolar, Ljubljanski škof, str. 23; Petrič, Živiljenjska pot, str. 85.

⁴² Npr. Kovačič Persin, Katoliški odnos.

⁴³ Optimizem pa vzbuja dogovor, dosežen aprila 2013 med postavljalcem plošče in skupino strokovnjakov, da se napis še letos zamenja s historično pravilnim.

⁴⁴ Osojnik, Odgovor Gorazdu Kocijančiču.

⁴⁵ SI AS 1073, Zbirka rokopisov, 111r, fol. 4.

šal datume, še posebej, če je od opisovanega dogodka minilo dalj časa.⁴⁶ Včasih je za isti dogodek v dveh različnih spisih navedel dva različna datuma.⁴⁷ V našem primeru sicer ni dvoma, da sta bila dogodka dva: Hren je za 9. januar 1601 jasno zapisal, da so bile knjige sežgane »že drugič«. Poleg tega sta notici nastali kmalu po opisovanih dogodkih, z največ eno- do nekajdnevno zamudo, tako da lahko z veliko zanesljivostjo sprejmemo oba datuma iz Hrenovega dnevnika kot pravilna.

Ostane še problem neujemanja med Hrenovim (29. december 1600) in Valvasorjevim datumom za prvi požig (23. december 1600). Pri tehtanju obeh se moramo seveda odločiti za primarni vir, ki je nastal neposredno po dogodku, ne za sekundarni vir, ki je nastal skoraj devetdeset let pozneje. Toliko bolj, ker škofov dnevnik dogodek jasno umešča v čas med božičem in svetimi tremi kralji, kar izključuje 23. december. Najverjetnejša razlaga različnih datumov je, da je Valvasor oziroma stavec *Slave vojvodine Kranjske* napačno prebral, prepisal ali nastavil številko 29. Elze, ki je prav tako primerjal Hrenov in Valvasorjev datum, se je pravilno odločil za prvega, njegov izbor pa so samodejno potrdili skoraj vsi poznejši avtorji. Samo spominska plošča pred ljubljanskim Magistratom je prevzela Valvasorjev datum.

Lokacija požigov

Hren v nobeni notici ni natančno določil mesta požigov: prvi se je zgodil »na prostem«, drugi pa »na trgu«.⁴⁸ Na podlagi teh besed ni mogoče sklepati niti, da sta bila izpeljana na istem kraju. Morda Hren lokacije ni omenil, ker se mu je zdela samoumevna. To bi kazalo na Mestni trg, ki so ga zaradi znamenitosti pogosto imenovali kar »trg«.⁴⁹ Morda pa Hren lokacije ni omenil, ker se mu ni zdela bistvena. To bi kazalo na manj ugleden kraj na mestnem obrobju. Škofu se je zdelo bolj važno poudariti, da se je drugi požig zgodil »javno«, v pričo ljudi, »v veliko zmedo krivovercev«.⁵⁰ Verska komisija je torej drugi požig (najbrž pa tudi prvega) priredila znotraj mestnega obzidja ali vsaj zelo blizu mesta, da bi bil učinek na meščane čim večji. Knjige so zaradi nevarnosti požara zanesljivo gorele na dovolj velikem trgu. Verska komisija je v tem pogledu povsod ravnala enako: tudi v Kamniku, Kranju in Škofji Loki so bile knjige sežgane »na trgu«.⁵¹

Več je o ljubljanski lokaciji povedal Valvasor. V 7. knjigi *Slave vojvodine Kranjske* jo je opisal povsem enako kakor Hren, saj se je med drugim opiral na njegov dnevnik za leto 1601: knjige naj bi sežigali »na prostem« in »javno«.⁵² V 11. knjigi pa je lokacijo izrecno omenil. Valvasorjev opis drugega požiga, ki korektno povzema Hrenov dnevnik, sicer ne omenja kraja. Toda Valvasorjev opis prvega požiga, ki temelji na nekem drugem viru iz avtorjeve zbirke, ga imenuje: »javno na trgu pred rotovžem«.⁵³ To Valvasorjevo navedbo moramo pretehtati ne glede na neznan vir.

V ta namen je treba v obravnavo pritegniti še en sekundarni vir: Hrenovo poročilo Svetemu sedežu o stanju ljubljanske škofije iz leta 1629.⁵⁴ Škof je namreč vanj vključil tudi poved o uničenju »krivoverških knjig« na Kranjskem ali v ljubljanski škofiji⁵⁵ v času protireformacije. Po njegovih besedah se je to zgodilo na »javnem in sramotnem mestu, kjer sodišče kaznuje hudodelce«.⁵⁶ Knjige seveda niso bile sežgane na enem samem kraju. Hren je pač dogajanje zaradi sumarnega značaja poročila strnil v eno poved, v kateri ni bilo prostora za naštevaje natančnih lokacij. Kljub posploševanju pa omenjene besede razkrivajo nekaj, česar škofov dnevnik za leto 1601 ne: kraj požigov ni bil le javen, ampak tudi sramoten, namenjen kaznovanju hudodelcev. Hrenovemu opisu iz leta 1629 ustrezajo v Ljubljani vsaj tri lokacije: Friškovec, Tranča in Mestni trg. Morišče pri kamnitem križu na Friškovcu severno od cerkve sv. Petra⁵⁷ je bilo preveč oddaljeno za prizorišče dogodka, ki je moral narediti vtis na meščane obeh veroizpovedi. Poleg tega Hren za opis kraja, ki je stal na samem, sredi njiv in travnikov,⁵⁸ ne bi uporabil izraza »trg«. V tem pogledu bi bila primernejša ulica na Tranči, kjer je zasedalo krvno sodišče, kjer je bil preiskovalni zapor za hude zločince in kjer je rabelj izvajal mučenja.⁵⁹ Še bolj verjetna lokacija se zdi zaradi prostornosti Mestni trg, kjer sta bila sramotilna kletka in sramotilni

46 Npr. Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar, *O slovstvu*, str. 37, op. 42.

47 Žnidaršič Golec, Meščani, str. 254, 255.

48 SI AS 1073, Zbirka rokopisov, 111r, notranja stran sprednje platnice in fol. 4.

49 Kos, *Srednjeveška Ljubljana*, str. 22.

50 SI AS 1073, Zbirka rokopisov, 111r, fol. 4.

51 Dimitz, *Historische Notizen*, str. 18, 19: »am Platz« (Kamnik), »am freyen Platz« (Kranj), »am Platz« (Škofja Loka).

52 Valvasor, *Die Ebre* II, 7, str. 468: »auf offenem Platz«; 8, str. 668: »öffentlich«. Prim. Valvasor, *Slava* II, 7, str. 468; 8, str. 669.

53 Valvasor, *Slava* III, 11, str. 719. Valvasor, *Die Ebre* III, 11, str. 719: »auf dem Platz unter dem Rahthause öffentlich«.

54 NŠAL, KAL, fasc. 57/44. Dokument z naslovom *Status praesens episcopatus Labacensis* ni datiran, vendar opisuje Hrenova večdesetletna prizadevanja, tako da je nastal proti koncu njegovega življenja. Ker je smiselno priložen datiranemu Hrenovemu poročilu Svetemu sedežu iz leta 1629, je to najbolj verjetna letnica nastanka.

55 Hren ni preciziral, ali gre za knjige, zaplenjene na ozemlju Kranjske, ali za knjige, zaplenjene na ozemlju ljubljanske škofije.

56 NŠAL, KAL, fasc. 57/44: »loco publico et infami, ubi iustitia Sontes punit«. Prim. objavo: Dolinar, *Poročila ljubljanskih škofov*, str. 43.

57 Fabjančič, *Ljubljanski krvniki*, str. 90.

58 Kos, *Srednjeveška Ljubljana*, str. 55.

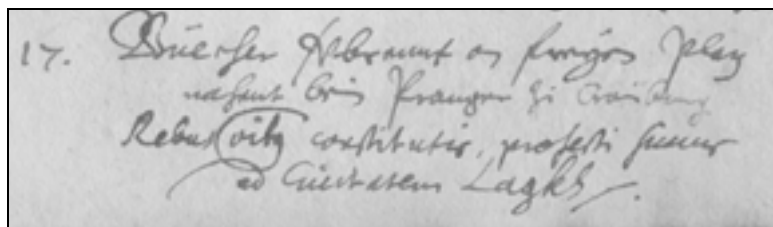
59 Fabjančič, *Ljubljanski krvniki*, str. 90.

steber ali pranger za blažje kazni, na primer za zasramovanje, šibanje in ščipanje z razbeljenimi kleščami. Poleg tega so pred Rotovžem pogosto obglavljali obsojence.⁶⁰

Očitno je Hren z »javnim in sramotnim mestom« mislil na pranger. V dnevniku za leto 1601 je namreč samo enkrat natančno imenoval kraj požiga knjig, in sicer v Kranju 17. februarja: »na prostem blizu prangerja v Kranju.«⁶¹ Te besede skupaj s poročilom iz leta 1629 nakazujejo, da so knjige tudi v Ljubljani, Kamniku, Škofji Loki in drugje sežgali ob prangerjih ali sramotilnih odrih. Ljubljanski pranger je v času požigov stal blizu Rotovža – Valvasorjeva veduta Mestnega trga izpred leta 1689 ga kaže pred fasado Dolničarjeve hiše, nekaj metrov jugozahodno od mestne hiše.⁶² Na tem mestu se je torej najverjetneje zgodil prvi požig, čeprav ne smemo pozabiti, da to za zdaj nakazujejo le sekundarni viri. Domnevamo lahko, da se je na istem mestu

zgodil tudi drugi požig, vendar s še manj opore v sekundarnih virih, saj tega ne trdi niti Valvasor.

Hrenovo poročilo iz leta 1629 je treba zaradi časovne oddaljenosti od požigov nujno jemati s pridržkom. Ne smemo pozabiti, da je škof takoj po dogodku kraj opisal samo kot *javen*, šele tri desetletja pozneje pa kot *javen* in *sramoten*. Morda mu je začel – kar bi bilo zelo značilno za avtobiografski diskurz sploh in za Hrenovo pisanje posebej – šele po več letih pripisovati drugačen pomen. Kljub temu pa škofovo poročilo dovoljuje tezo, da je verska komisija, morda celo Hren osebno, premišljeno izbrala lokacije požigov. Knjige, ki sta jih posvetna in cerkvena oblast obsodili kot heretične, so bile kaznovane na istem mestu kot hudodelci – javno in zato eksemplarično. To dokazuje še en dogodek, ki ga je v dnevniku opisal Hren. Med rekatolicizacijo Kroke sredi marca 1601 je bil »postavljen ob pranger z odprto luteransko knjigo« nespreobrnjeni pro-

Mesto požiga v Kranju in najbrž tudi v drugih mestih na Kranjskem: »na prostem blizu prangerja«. Iz Hrenovega dnevnika za leto 1601 (Arhiv Republike Slovenije).

Najbolj verjetno mesto prvega in tudi drugega ljubljanskega požiga: pranger ob Rotovžu. Na Valvasorjevi veduti Mestnega trga izpred leta 1689 je upodobljen desno spodaj – ob Rotovžu, pred Dolničarjevo hišo.

⁶⁰ Prav tam, str. 90, 91, 93, 97; Mal, *Stara Ljubljana*, str. 32, 34, 44.

⁶¹ SI AS 1073, Zbirka rokopisov, 111r, fol. 10: »am freyen Plaz nahent beim Pranger zu Crainburg«. Prim. Žontar, *Zgodovina mesta Kranja*, str. 94.

⁶² Valvasor, *Die Ehre III*, 11, str. 664–665.

testant.⁶³ Sramotilni steber sta si torej zaslužila tako krivoverec kakor krivoverska knjiga. Ne nazadnje je na takšen način personificirana knjiga prevzela kazni, ki bi morala doleteti njenega avtorja. Ta ideja je bila značilna tako za katoliške kakor za protestantske požige knjig tega časa.⁶⁴

Lokacija v Ljubljani pa ni bila učinkovita le zaradi prangerja. Knjige so bile manifestativno uničene pred nekdanjima trdnjavama luteranstva: Magistrat – sedež mestne oblasti sta nadvojvoda Karel in nadvojvoda Ferdinand šele v letih 1588–1599 postopno iztrgala iz protestantskih rok,⁶⁵ bližnjo špitalsko cerkev sv. Elizabete – nekdanje glavno svetišče ljubljanskih protestantov pa je Hren zasedel leta 1598.⁶⁶ Če je verska komisija prepovedane knjige zbirala dalj časa, na primer nekaj tednov pred prvim požigom, potem jih je hranila nekje na varnem, najbrž v Rotovžu ali v škofijskem dvorcu. V tem primeru jih je lahko dala pred in po novem letu 1601 zelo hitro prepeljati ali celo prenesti na bližnji Mestni trg. Naglica in posledično presenečenje sta seveda zmanjšala možnost protestantskega upora, ki ni bil povsem izključen, saj je versko komisijo v vseh mestih varovalo oboroženo spremstvo. Hrenova pripomba, da so bile knjige drugič uničene »v veliko zmedo krivovercev«, kaže, da sta požiga res izzvala osuplost in s tem svoj namen.

Vsebina in jezik sežganih knjig

Za slovensko zgodovino je pomembno vprašanje, kakšno vsebino so imele in v katerem jeziku so bile napisane knjige, sežgane decembra 1600 in januarja 1601 v Ljubljani. Najprej je treba seveda ugotoviti, katere knjige so sploh iskali na Kranjskem (in v drugih deželah Notranje Avstrije). Protagonisti protireformacije na tem območju, na primer škof Pavel Bizancij, nadvojvoda Ferdinand, škof Hren in ljubljanski jezuiti, so jih največkrat označevali kot »heretične« in »luteranske«, pa tudi kot »odpadniške«, »prepovedane« in »nekatoliške«. ⁶⁷ Valvasor jih je s časovne distance brez slabšalnega prizvoka imenoval »luteranske« in »evangelicanske«. ⁶⁸ To so bile knjige, ki niso bile v skladu z

versko politiko vladarja Notranje Avstrije in so bile zato v njegovih deželah prepovedane. Temelj za njihovo zaseganje in uničevanje je bil položen na sestanku treh katoliških vladarjev leta 1579 v Münchnu. Tam so se Viljem Bavarski, Ferdinand Tirolski in Karel Notranjeavstrijski dogovorili za enotno izvedbo rekatolizacije svojih dežel na podlagi določil Augsbuškega verskega miru iz leta 1555. Ta določila so namreč tako katoliškim kakor protestantskim knezom Svetega rimskega cesarstva dajala pravico, da izberejo veroizpoved svojih podložnikov. ⁶⁹ Münchenski program je samodejno predvideval tudi prepoved protestantskih knjig, katerih tiskanje in širjenje je oviral že cesar Ferdinand I., oče Karla Notranjeavstrijskega in Ferdinanda Tirolskega. Toda nadvojvoda Karel ni mogel uresničiti niti te niti drugih točk münchenskega programa. To je storil šele njegov sin nadvojvoda Ferdinand, ko je začel

Naročnik ljubljanskih požigov: nadvojvoda Ferdinand, vladar Notranje Avstrije, ki je za izvajanje rekatolizacije v svojih deželah, tudi za uničevanje protestantskih knjig, pooblastil verske komisije. Bakrerezni portret, ki ga je za knjigo Atrium heroicum (1600–1602) izdelal Dominicus Custos, kaže nadvojvodo okoli leta 1600 – v času požigov.

⁶³ Dimitz, *Historische Notizen*, str. 18: »mit einem offhen Lutherischen Buech in Pranger gestöllt«.

⁶⁴ Bosmajian, *Burning Books*, str. 22, 23.

⁶⁵ *Letopis ljubljanskega kolegija*, str. 26, 33; Fabjančič, *Zgodovina ljubljanskih sodnikov*, str. 284, 299; Gestrin, *Ljubljana*, str. 113.

⁶⁶ Lavrič, *Vloga ljubljanskega škofa*, str. 255; Valvasor, *Die Ehre II*, 8, str. 668; Znidaršič Golec, *Meščani*, str. 254.

⁶⁷ Npr. SI AS 1073, Zbirka rokopisov, 111r, notranja stran srednje platnice in fol. 4, 10: »Lutherische Buecher«, »libri haeretici«; Gruden, *Doneski k zgodovini*, str. 64: »knjige [...] heretikov«; Dimitz, *Historische Notizen*, str. 17, 19: »libri haeretici«, »sectischen Bücher«; Simoniti, *Med knjigami*, str. 28: »verbotne buecher«, »vncatholische bücher«.

⁶⁸ Npr. Valvasor, *Die Ehre II*, 7, str. 468: »Lutherischen Büchern«; III, 11, str. 719: »Evangelische Bücher«.

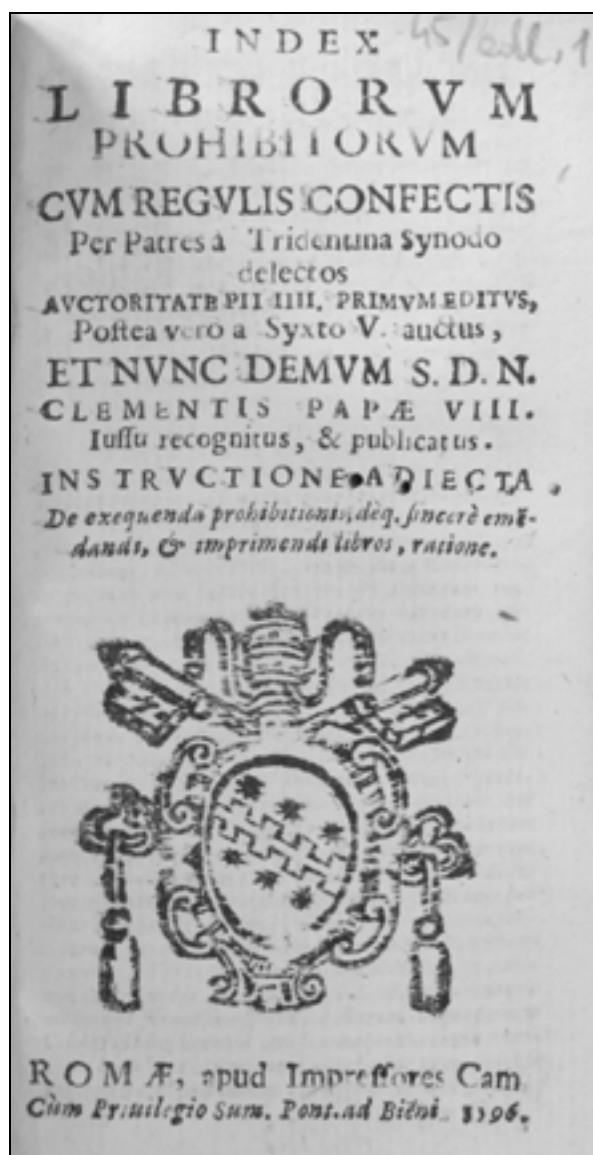
⁶⁹ Kolar, *Ljubljanski škof*, str. 18; Dolinar, *Protireformacija*, str. 142; Štih, Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 251.

leta 1598 po vrnitvi z romanja v Loreto in Rim in po obisku papeža Klemen VIII. uresničevati načrt dokončne rekatolizacije po zamisli svojega svetovalca – lavantinskega škofa Jurija Stobeja pl. Palmburga.⁷⁰ Za izvajanje Stobejevega načrta je pooblastil deželne verske komisije, v katere je imenoval najvišje predstavnike posvetne in cerkvene oblasti. Člani verske komisije za Kranjsko so bili v času ljubljanskih požigov ljubljanski škof Tomaž Hren (predsednik), deželni glavar Jurij Lenkovič in deželni vicedom Jožef pl. Rabatta.⁷¹ Komisija je bila zadolžena tudi za zaseganje prepovedanih knjig.

V tem obdobju so državni in cerkveni uradniki, zadolženi za nadzor knjižne produkcije in distribucije, povsod po Evropi upoštevali lokalno veljavne sezname in odloke, ki so se ukvarjali s prepovedanimi tiski. Odločanje o (ne)ustreznosti tiskov je bilo v katoliški Evropi skoraj v celoti skoncentrirano v rokah Cerkev, v protestantski Evropi je bilo razpršeno na vladarje, povsod po Evropi pa je bilo izvrševanje načelnih odločitev odvisno od dejanskih razmer v posamezni deželi oziroma od realne politike njenega kneza.⁷² V Ljubljani (in povsod v Notranji Avstriji) so glede knjig načelno veljali odloki katoliške Cerkev, ki jih je – kakor rečeno – lahko začel izvrševati šele nadvojvoda Ferdinand. Hren je omenjene odloke dokazano upošteval, saj je v skladu z njimi ves čas svojega škofovanja komuniciral s pristojno Kongregacijo Svete inkvizicije, sam izdajal dovoljenja za branje določenih prepovedanih knjig in bil celo pohvaljen za njihovo uničevanje.⁷³ Dokazano jih je upošteval tudi nadvojvoda Ferdinand, ko je na primer kranjskim deželnim stanovom leta 1615 ukazal, naj jezuitom izročijo »verbottne buecher« iz ljubljanskega Lontovža.⁷⁴ Verska komisija za Kranjsko si pri zaseganju knjig v Ljubljani ni mogla pomagati s posebnim vladarjevim indeksom. Takšen državni seznam, ki je Cerkvi naposled odvzel del pristojnosti na področju odločanja o neustreznosti tiskov, je začel izhajati šele leta 1754 na Dunaju pod cesarico Marijo Terezijo.⁷⁵ Toda v Notranji Avstriji med protireformacijo zanj ni bilo nobene potrebe, saj sta imela habsburška vladarska hiša in katoliška Cerkev popolnoma enake interese. Nadvojvoda Ferdinand in njegov administrativni aparat sta se tako opirala na obsežen seznam prepovedanih tiskov, ki ga je Cerkev prvič izdala leta 1559.

Za katoliško Evropo je bila prelomna druga izdaja iz leta 1564, ki jo je pod naslovom *Index librorum prohibitorum* potrdil Tridentinski koncil (1545–1563). Razdeljena je bila na dva dela: Pravila indeksa in Indeks prepovedanih knjig. Tridentinski izdaji so nato vsakih nekaj desetletij sledile popravljene in dopolnjene izdaje.⁷⁶ V času rekatolizacije Notranje Avstrije, torej tudi v času ljubljanskih požigov, je veljal indeks, izdan leta 1596 pod papežem Klemenom VIII. v Rimu.⁷⁷ Ta je bil v primerjavi s starejšimi indeksi izjemno odmeven, poleg tega pa

Seznam, ki je določil izbor knjig za ljubljanska požiga: *Index librorum prohibitorum* iz leta 1596 – naslovnica z grbom papeža Klemen VIII. (Narodna in univerzitetna knjižnica).

⁷⁰ Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 815–819.

⁷¹ Prelesnik, *Protireformacija na Kranjskem*, str. 101.

⁷² Putnam, *The Censorship of the Church* 1, str. 214; 2, str. 240–248.

⁷³ Gl. npr. Turk, Hren Tomaž, str. 346; Vrhovnik, Paberki, str. 42–43; Ahačič, *Zgodovina misli*, str. 58–60; Baraga, Arhivska zapuščina.

⁷⁴ Simoniti, *Med knjigami*, str. 28.

⁷⁵ Npr. *Catalogus librorum*. Putnam, *The Censorship of the Church* 2, str. 218–220.

⁷⁶ Vidmar, *Prepovedane knjige*, str. 233.

⁷⁷ *Index librorum prohibitorum*, 1596.

usmerjen bolj v katoliško obnovo kakor v proti-reformacijo,⁷⁸ zato je bil posebej zanimiv za Notranjo Avstrijo. Njegova uveljavitev je bila za nadvojvodo Ferdinanda, ki je bil popolnoma vdan katoliški Cerkvi, tridentinski reformi in Klemenu VIII. osebno,⁷⁹ nujni del rekatolizacije. Vladarjevo knjižno politiko so v letih 1598–1601 – kakor rečeno – izvajale predvsem njegove verske komisije, ki so imele močno oporo v krajevnih škofih in lokalnih jezuitskih kolegijih. Po določilih Klemena VIII. so bili za distribucijo indeksa in za druga navodila v zvezi s prepovedanimi knjigami v vsaki deželi pristojni tamkajšnji škofje, univerze in inkvizitorji.⁸⁰ To pomeni, da je bil v Ljubljani (in na Kranjskem), kjer ni bilo univerze in predstavnikov inkvizicije,

Vrhovna cerkvena avtoriteta nad ljubljanskima požigoma: papež Klemen VIII., ki je z osebnim vplivom na nadvojvodo Ferdinanda, z navodili notranjeavstrijskim škofom in z reformiranim indeksom sodoločil čas, namen in obseg ljubljanskih požigov. Portret Cavaliera d'Arpina kaže papeža leta 1598 – dve leti po izdaji indeksa in dve leti pred požigoma (Museo diocesano di Senigallia).

⁷⁸ Putnam, *The Censorship of the Church* 1, str. 263.

⁷⁹ Gl. npr. Turk, Hren Tomaž, str. 345; Benedik, Protireformacija, str. 131–132; Dolinar, Protireformacija; Jerše, Vera, upanje, oblast, str. 74.

⁸⁰ Putnam, *The Censorship of the Church* 1, str. 257.

Izvajalec ljubljanskih požigov: ljubljanski škof Tomaž Hren, predsednik deželnoknežje verske komisije za Kranjsko. Portret, pripisan Petru Steidlerju, kaže škofa leta 1611 – deset let po požigih (Nadškofijski ordinariat v Ljubljani, foto: ZVKDS, Restavratorski center).

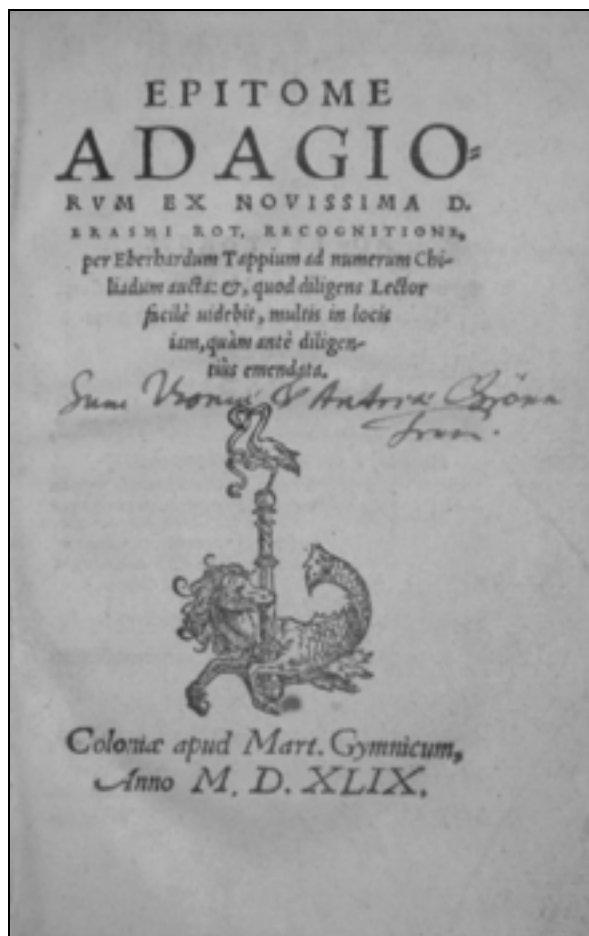
edina avtoriteta za prepovedane knjige Hren. Tudi iz tega razloga je bil najbolj usposobljen in primeren za predsednika verske komisije. Ker so se po njegovih lastnih besedah vozovi polnili »v naglici«, ⁸¹ sicer ni zanesljivo, da je imela komisija dovolj časa za natančno preverjanje sumljivih knjig po klemen-tinskem indeksu. Nedvomno pa je bil glavni in zadnji razsodnik v teh vprašanih prav Hren, ki je indeks in njegova Pravila dobro poznal.

Na rimski indeks seveda niso prišla vsa dela evropskih protestantov, saj niso vsa samodejno ali v enaki meri nasprotovala naukom katoliške Cerkve. Zato tudi verska komisija za Kranjsko – kakor noben drug državni ali cerkveni organ v katoliški Evropi – ni iskala vseh teh del. Zanesljivo pa je zasedala dela avtorjev, ki jih je indeks zaradi najvišje stopnje spornosti označeval za »auctores primae classis« (avtorje prvega razreda), in druga posamezna dela, ki jih je indeks izrecno in v celoti pre-

⁸¹ NŠAL, Kapiteljski arhiv, fasc. 57/44: »collectim«. Prim. prepis: Dolinar, *Poročila ljubljanskih škofov*, str. 43.

povedoval. Poleg tega je lahko po Pravilih indeksa zaplenila knjige, za katere je ugotovila, da nasprotujejo naukom Cerkev, čeprav niso na seznamu.⁸² Dela, ki so okoli leta 1600 ustrezala opisanim pogojem, so bila večinoma teološka, v manjšem delu politična, filozofska in literarna. Večinoma so jih napisali protestantski, reformaciji naklonjeni ali do katoliške Cerkev kritični humanisti iz nemških, francoskih, italijanskih, angleških in drugih dežel, na primer Luther, Melanchthon, Calvin, Zwingli, Rhenan, Bullinger, Spangenberg, Frischlin, Sleidanus, Erazem, Rabelais, Savonarola in Machiavelli. Glede na ohranjeno knjižno gradivo je mogoče sklepati, da so v drugi polovici 16. stoletja od prepovedanih knjig v Ljubljani (in na Kranjsko) prihajale skoraj izključno protestantske knjige, ki so bile večinoma luteranske.⁸³ Škof Pavel Bizancij, generalni vikar oglejskega patriarha, je leta 1581 na vizitaciji oglejskih župnij na Kranjskem zaplenil zlasti dela nemških luteranskih teologov, in sicer Luthra, Melanchthona, Agricole, Corvina, Bullingerja, Brenza, Spangenberg, Pelikana itn.⁸⁴ Te in podobne avtorje (Fischer, Dietrich, Thonner) omenjajo najbolj pogosto tudi sočasni zapuščinski inventarji na Kranjskem, ki vsebujejo popise knjig.⁸⁵ Prevlada luteranskih knjig je seveda logična zaradi dominacije te veje reformacije v Notranji Avstriji. Hren in Valvasor sta zato knjige, uničene v Ljubljani, upravičeno imenovala »luteranske«. Med njimi so bile sicer lahko tudi druge prepovedane knjige, na primer s kalvinistično, cvinglijansko, kontroverzno katoliško, erotično ali okultistično vsebino, vendar so zanesljivo sestavljale majhen del, kar prav tako dokazujejo Bizancijev vizitacijski zapisnik in zapuščinski inventarji.⁸⁶

Opisana načela sicer ne pomenijo, da je dala verska komisija uničiti vse sporne knjige, ki jih je lahko dosegla. Pravzaprav se ni dotaknila ravno tistih, ki so ji bile najlažje dostopne, na primer v škofijskem dvorcu v Ljubljani. Hren je v času požigov hranil več prepovedanih del, na primer Erazmov zbirko pregovorov *Epitome adagiorum* (1549), ki jo je dobil v dar še kot otrok, vzgojen v luteranski veri, in Hotmanovo juridično razpravo *In tractatum de actionibus* (1548), podedovano od strica Gašperja Žitnika, ki ga je spreobrnil v katolištvo.⁸⁷ Očitno prepovedane knjige, ki so bile v zanesljivih katoliških rokah, med požigi niso bile v nevarnosti. To potrjuje tudi pravica, ki jo je Hren dobil od Kongregacije Svete inkvizicije v Rimu leta 1602 in

Prepovedana knjiga, ki so ji med ljubljanskima požigoma prizanesli, ker je bila v zanesljivih katoliških rokah: Epitome adagiorum (1549) Erazma Rotterdamskega iz Hrenove osebne knjižnice. Kot dečka, vzgojena v protestantski veri, sta jo dobila v dar brata Tomaž in Andrej Hren (Semeniška knjižnica v Ljubljani).

1621, prvič torej neposredno po požigih: za dobo treh let je lahko šestim katoliškim duhovnikom po lastni izbiri dovolil hranjenje in branje katerihkoli krivoverskih knjig.⁸⁸ Klementinski indeks je dal namreč škofom in inkvizitorjem pravico, da pod nadzorstvom Rima izdajajo takšna dovoljenja zanesljivo pobožnim in učenim možem.⁸⁹

Vsekakor je bilo merilo za zaplenbo in uničenje knjig v Ljubljani kakor povsod po Evropi versko, nikakor jezikovno. Od slovenskih protestantik so bile v Ljubljani (in enako tudi drugje) ogrožene predvsem knjige Primoža Trubarja. Klementinski indeks je namreč od slovensko pišočih protestantov izrecno prepovedal le njega: »Primus Tuberus Car-

⁸² *Index librorum prohibitorum*, 1596, str. 3–27.

⁸³ Vidmar, *Prepovedane knjige*, str. 236–240, 255.

⁸⁴ Höfler, *Trije popisi cerkva*, str. 14, op. 18.

⁸⁵ Žvanut, *Knjižnice na Kranjskem*, str. 279–281.

⁸⁶ Prim. Gruden, *Doneski k zgodovini*, str. 127–140; Žvanut, *Knjižnice na Kranjskem*.

⁸⁷ Vidmar, *Prepovedane knjige*, str. 237–238.

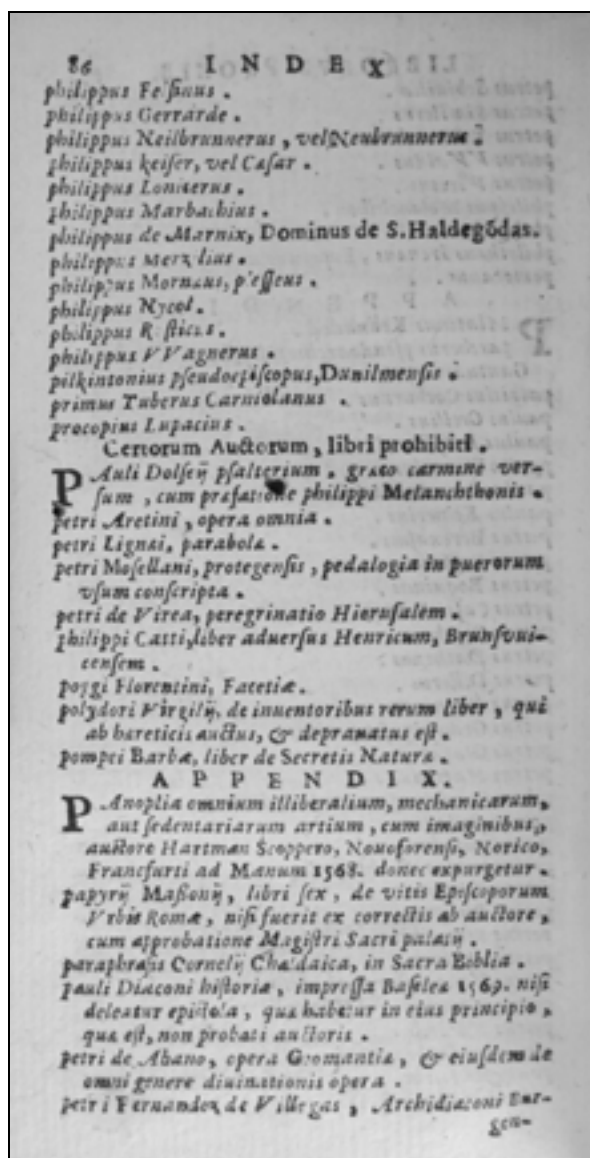
⁸⁸ Grafenauer, *Kratka zgodovina*, str. 79; Turk, Hren Tomaž, str. 348; Benedik, *Protireformacija*, str. 133; Ahačič, *Zgodovina misli*, str. 58–60.

⁸⁹ Putnam, *The Censorship of the Church* 1, str. 257.

niolanus«.90 Ker je bil Trubar uvrščen celo med »auctores primae classis«, je bil s tem samodejno prepovedan ves njegov opus. Zato lahko utemeljeno domnevamo, da so bile med knjigami, sežganimi v Ljubljani, tudi Trubarjeve. To je gotovo pripomoglo k njihovi slabi ohranjenosti. Valvasor si jih je lahko približno osemdeset let pozneje ogledal le nekaj.91 Ananema nad Trubarjem je bila tako močna, da ga je kronist Janez Gregor Dolničar, ki je bil izrazito nenaklonjen protestantizmu, sto dvajset let po izidu klementinskega indeksa namerno izpustil iz pregleda kranjske književnosti.92 Maksimilijan Leopold baron Rasp, kamniški župnik in Dolničarjev sodelavec iz Akademije operozov, pa si je v svojem izvodu indeksa iz leta 1711 posebej označil, da mora biti pozoren na Trubarja kot edinega v celoti prepovedanega Kranjca.93

Dela drugih slovenskih protestantov niso bila izrecno prepovedana, zato so bila nekatera v času ljubljanskih (in drugih) požigov v manjši nevarnosti, nekatera pa celo povsem zunaj nje. Manj so bile knjige povezane z evangeličansko teologijo, večja je bila verjetnost, da jih bodo pustili pri miru. Na primer: dela Sebastijana Krelja sicer niso bila izrecno prepovedana, vendar bi lahko verska komisija njegovo polemično teološko razpravo *Christlich bedencken* (1562) po Pravilih indeksa zaplenila in uničila. Nasprotno ni imela niti pravne podlage niti verskih razlogov za zaplenbo filoloških, retorskih, zgodovinskih, medicinskih, glasbenih in podobnih slovenskih in drugojezičnih del slovenskih protestantov, kakršna so bila slovnica slovenskega jezika *Arcticae horulae* (1584) Adama Bohoriča, večjezični slovar *Dictionarium quattuor linguarum* (1592) Hieronima Megiserja, *Ain christliche Leichpredig* (1575) za Herbardom Auerspergom Krištofa Spindlerja, *Historia Sigethi* (1568) o obleganju hrvaške trdnjave Siget Samuela Budine, *Disputatio de temperamentis* (1598) zdravnika Davida Verbca itn.94 O nespornosti tovrstnih del lahko sklepamo glede na dokumentirano preteklost njihovih primerkov, na primer Megiserjeve zbirke pregovorov *Sententiae insigniores* (1592), ki so jo do konca 17. stoletja brali v krogu kranjske plemiške družine Purger,95 ali muzikalij protestantskih skladateljev, ki so bile na začetku 17. stoletja vključene v glasbeno zbirko ljub-

Med ljubljanskima požigoma najbolj ogroženi slovenski avtor: Primož Trubar, kot »Primus Tuberus Carniolanus« uvrščen med prepovedane avtorje prvega razreda v klementinskem indeksu (Narodna in univerzitetna knjižnica).

ljanske stolnice.96 O nespornosti pričata tudi pozornost in hvala, ki so ju tovrstnim delom namenjali katoliški kronisti Valvasor, Dolničar in Marko Pohlin.97 In ne nazadnje dokazuje nespornost raba tovrstnih del, na primer Bohoričeve slovnice, ki jo je Hipolit Novomeški priredil in ponovno izdal v Ljubljani leta 1715.98

90 *Index librorum prohibitorum*, 1596, str. 86. Trubarjev priimek je bil popravljen šele leta 1758 v kritično pregledani in popravljeni izdaji, pripravljene na ukaz papeža Benedikta XIV. *Index librorum prohibitorum*, 1758, str. 280: »Truberus (Primus) Carniolanus«.

91 Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar, *O slovstvu*, str. 119–120; Kidrič, *Ob dvestoletnici*, str. 219.

92 Vidmar, *Podoba protestantske književnosti*, str. 18–19.

93 NUK Č 48, str. 66, 408.

94 Vidmar, *Prepovedane knjige*, str. 239. Prim. Žvanut, *Književnice na Kranjskem*, str. 282.

95 SKLJ X V 15 č.

96 Kokole, *Musical essercitio*, str. 165, op. 21.

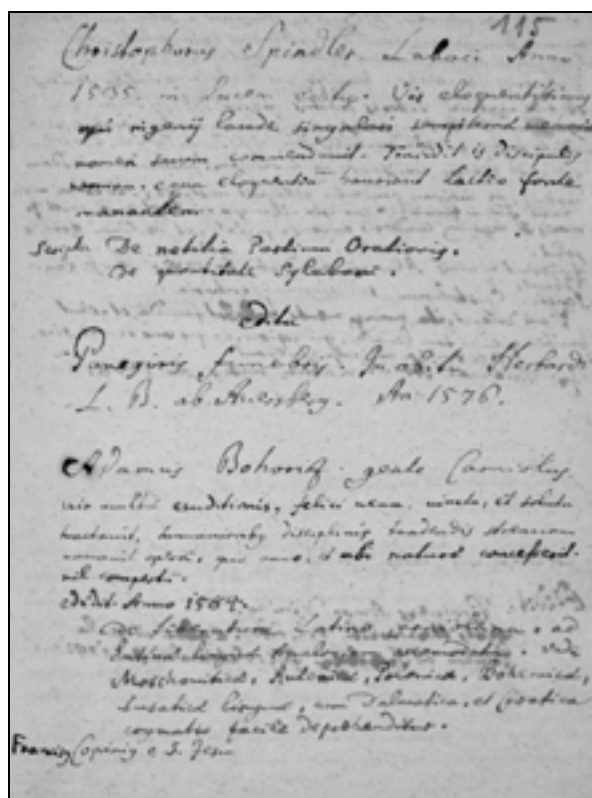
97 Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar, *O slovstvu*, str. 121–125, 133–134, 335, 345, 377; Pohlin, *Kranjska grammatika*, str. 452, 455, 515, 555, 571; Vidmar, *Podoba protestantske književnosti*, str. 15–21.

98 Ahačič, *Zgodovina misli*, str. 89.

Delo, ki med ljubljanskima požigoma zaradi neteološke vsebine ni bilo v nevarnosti: Megiserjeve *Sententiae insigniores* iz leta 1592. Izvod, ki je bil v lasti plemiške družine Purger, ima naslovnico prekrito s podpisu bralcev iz 17. stoletja (Semeniška knjižnica v Ljubljani).

Prav tako verska komisija v Ljubljani (in drugje na Kranjskem) ni uničevala večine protestantskih prevodov *Svetega pisma* in cerkvenih očetov v ljudske jezike. Takšno prakso dokazuje nadpovprečno visoko število ohranjenih biblijskih prevodov celo tako spornih avtorjev, kakor sta bila Luther in Trubar.⁹⁹ Tretje pravilo indeksa je namreč biblijske in patristične prevode dovoljevalo pod določenimi pogoji. Najmanj sporni so bili prevodi cerkvenih očetov, bolj vprašljivi so bili prevodi Stare zaveze, najbolj problematični pa prevodi Nove zaveze. Če prevodi cerkvenih očetov niso vsebovali heretičnih nauk, so bili dovoljeni, pa čeprav so bili delo prepovedanih avtorjev. Prevode Stare zaveze je lahko krajevni škof dovolil pobožnim in učenim možem v pomoč pri razumevanju Vulgate. Enako je veljalo za prevode Nove zaveze. Izrecno prepove-

Katoliški kronisti hvalijo neteološka dela protestantov, ki med ljubljanskima požigoma niso bila ogrožena: gesli o Kristofu Spindlerju in Adamu Bohoriču v rokopisu *Bibliotheca Labacensis publica*, pregledu kranjskega slovstva izpod peresa Janeza Gregorja Dolničarja iz let 1715–1719 (Semeniška knjižnica v Ljubljani).

dani in zato v največji nevarnosti so bili le prevodi Nove zaveze, ki so bili delo avtorjev prvega razreda.¹⁰⁰ Natančno takšno obravnavo kaže vizitacijski zapisnik Pavla Bizancija, ki med zaplenjenimi knjigami ne omenja nobenega prevoda cerkvenih očetov, našteje pa nekaj prevodov Stare zaveze, na primer Pellikanov psalter, in predvsem veliko prevodov in komentarjev Nove zaveze, tako Luthra, Melancthona, Agricole, Erazma, Brenza, Corvina in Trubarja.¹⁰¹ To pomeni, da so bili med ljubljanskimi (in drugimi) požigi od slovenskih biblijskih prevodov najbolj ogroženi Trubarjevi novozavezni prevodi (npr. *Ta celi novi testament*), manj njegovi starozavezni prevodi (npr. *Ta celi psalter Davidov*), varna pa je bila Dalmatinova *Biblija* – najpomembnejše delo slovenske reformacije.

⁹⁹ Na primer v Semeniški knjižnici v Ljubljani.

¹⁰⁰ *Index librorum prohibitorum*, 1596, str. 13–14.

¹⁰¹ Gruden, Doneski k zgodovini, str. 127–140; Höfler, *Trije popisi cerkva*, str. 14, op. 18.

Biblijski prevod, ki je bil pogojno dovoljen in zato zunaj nevarnosti med ljubljanskima požigoma: Dalmatinova Biblija. Naslovnica enega ljubljanskih izvodov, ki je bil nekoč v lasti Karla pl. Peera, generalnega vikarja ljubljanskega škofa (Semeniška knjižnica v Ljubljani).

Klementinski indeks Dalmatina ni uvrstil med avtorje prvega razreda, njegovih del pa ne med prepovedane knjige. Noben rimski indeks ni omenil niti njega niti njegovih del.¹⁰² Ljubljanska škofa Janez Tavčar in Hren, pa tudi njuni nasledniki in drugi škofje na Slovenskem, bi Kongregaciji Svete inkvizicije ali Kongregaciji Indeksa lahko predlagali prepoved Dalmatinovega opusa ali vsaj njegovega prevoda *Svetega pisma*. Ne nazadnje jih je Rim zavezoval k poročanju o nesprejemljivih tiskih na ozemlju njihovih škofij.¹⁰³ Predlog o prepovedi Trubarjevega opusa, na primer, je najbrž prišel prav iz ljubljanske škofije. Predloga o prepovedi Dalmatinove *Biblije* ni dal po do sedaj znanih podatkih nihče. Takšna prepoved bi otežila uporabo izjemno koristnega biblijskega prevoda, tega pa ni hotel

noben škof, ki si je prizadeval za boljše pastoralo. Ravnanje z Dalmatinovo *Biblijo* je zato urejalo samo tretje pravilo indeksa, ki je govorilo o neproblematičnih protestantskih prevodih *Svetega pisma*: za njihovo branje ni bilo treba prositi Kongregacije Svete inkvizicije v Rimu, ampak samo krajevnega škofa.¹⁰⁴ V skladu s tem pravilom so Hren in njegovi nasledniki na ljubljanskem škofovskem prestolu v 17. in 18. stoletju duhovnikom izdajali dovoljenja za branje Dalmatinove *Biblije*.¹⁰⁵ Kozma Ahačič je pred kratkim dokončno dokazal, da Hren leta 1602 in 1621 od Kongregacije Svete inkvizicije za svoje duhovnike ni izposloval dovoljenja za branje Dalmatinove *Biblije*, temveč za branje katerikoli prepovedanih knjig.¹⁰⁶ Za Dalmatinovo *Biblijo* mu namreč ni bilo treba prositi.¹⁰⁷ Njeno izvzetost iz ljubljanskih (in drugih) požigov dokazuje še danes visoko število ohranjenih izvodov, predvsem pa njihova pogosta vključenost v katoliške cerkvene in zasebne knjižnice od protireformacije naprej, v Ljubljani na primer v knjižnici avgustincev, diskalceatov, semenišča (Karlovega kolegija), škofa Hrena, prošta Janeza Krstnika Prešerna, generalnega vikarja Karla pl. Peera, grofov Auerspergov itn.¹⁰⁸

Potem ko smo opisali vsebine knjig, ki so jih zasegali in sežigali, nam preostane še, da ocenimo njihovo jezikovno sestavo. V hišah ljubljanskih meščanov seveda niso bile zgolj slovenske knjige. V resnici jih je bilo zaradi majhnega števila naslovov in ozkega področja, ki so ga zastopali, zelo malo. V zgodnjem novem veku (in še precej pozneje) v Ljubljani ali kjerkoli druge na Slovenskem ni bila mogoča knjižnica, v kateri bi delež slovenskih knjig presegal nekaj odstotkov, pa naj je bil njen lastnik še takšen ljubitelj slovenike. To velja za katerikoli tip knjižnice. V plemiških knjižnicah 17. stoletja, ki so včasih hranile še knjige iz dobe reformacije, je bilo slovenskih knjig manj kakor odstotek; večino prostora so zasedale latinske in nemške knjige.¹⁰⁹ V Javni knjižnici v Karlovem kolegiju (današnji Semeniški knjižnici), ki je zbirala knjige vseh znanosti in umetnosti baročne Evrope, tudi prepovedane tiske, so bile sredi 18. stoletja knjige večinoma v latinščini, nemščini in italijanščini, slovenske pa niso presegale enega odstotka.¹¹⁰ Celo v biblioteki barona Žige Zoisa, ki je kot prerodni mecen in mentor siste-

¹⁰⁴ Vidmar, *Prepovedane knjige*, str. 239.

¹⁰⁵ Npr. Vrhovnik, *Paberki*, str. 42–43; Kidrič, *Jurij Dalmatin*, str. 160.

¹⁰⁶ Ahačič, *Zgodovina misli*, str. 58–60.

¹⁰⁷ Vidmar, *Prepovedane knjige*, str. 239.

¹⁰⁸ Gl. npr. Radics, *Tomaž Chrön*; Kolar, *Ljubljanski škof*, str. 23; Kidrič, *Ob dvestoletnici*, str. 220, op. 131; Vidmar, *Prepovedane knjige*, str. 241, 243.

¹⁰⁹ Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 106–110.

¹¹⁰ SKLJ, *Francišek Jožef Thallmainer*, stvarni katalog Javne škofijske knjižnice v Ljubljani.

¹⁰² Gl. *Index librorum prohibitorum*, 1786.

¹⁰³ *Index librorum prohibitorum*, 1596, str. 3–27.

matično zbiral sloveniko, posebej protestantiko, ni bilo slovenskih knjig leta 1819 niti za štiri odstotke.¹¹¹

V knjižnicah ljubljanskih meščanov konec 16. stoletja razmerje med slovenskimi in drugojezičnimi knjigami ni bilo veliko drugačno: prevladovala so latinske in nemške knjige, pogoste so bile tudi italijanske.¹¹² Večina protestantskih knjig je v Ljubljano prihajala iz severnih dežel Svetega rimskega cesarstva (Köln, Frankfurt) in iz Švice (Basel).¹¹³ Delež slovenskih knjig je bil majhen tudi v knjižnicah Jurija Dalmatina, Felicijana Trubarja, Jurija Klementa in drugih predikantov.¹¹⁴ Enako je bilo stanje v stanovski knjižnici, kar dokazujejo njeni ostanki v Narodni in univerzitetni knjižnici ter Semeniški knjižnici.¹¹⁵ Najbolj realno oceno deleža slovenskih knjig v ljubljanskih požigih omogoča vizitacijski zapisnik Pavla Bizancija. V njem je namreč popisanih 51 knjig, ki so bile zaplenjene leta 1581 na vizitaciji oglejskih župnij na Kranjskem. Večinoma so bile v nemščini in latinščini, slovenske pa so bile štiri ali 8,5%: eden od Trubarjevih delnih prevodov Nove zaveze, še dve neznanji Trubarjevi knjigi in Dalmatinov prevod Peteroknjžja (1578).¹¹⁶ Tudi knjige, uničene v Ljubljani, so bile večinoma nemške in latinske, nekaj je bilo gotovo italijanskih, delež slovenskih pa ni dosegel desetih odstotkov. Med slovenskimi knjigami so morale izrazito prevladovati Trubarjeve.

Količina sezganih knjig

V doslej znanih virih je mogoče najti le en zanesljiv podatek o količini knjig, sezganih v Ljubljani okoli novega leta 1601. To so besede »trije polni vozovi«, ki jih je Hren zapisal v svoj dnevnik za leto 1601 na konec notice o drugem požigu.¹¹⁷ Vendar moramo tudi to mesto obravnavati pazljivo. Drugačno črnilo, drug jezik (nemščina namesto latinščine) in večja pisava dokazujejo, da je škof te tri besede dodal sekundarno – nemogoče je ugotoviti, kdaj. Vsekakor moramo upoštevati, da se je Hren pogosto motil, ko je opisoval pretekle dogodke. Neredko je navajal napačne letnice za znane in komaj nekaj let oddaljene dogodke, na primer za nadvojvodov izgon predikantov iz Notranje Avs-

trije.¹¹⁸ Poleg tega je s časom nekoliko dramtiziral svoje protireformacijske podvige, denimo zasedbo cerkve sv. Elizabete v Ljubljani.¹¹⁹ To pomeni, da je količino knjig bodisi ocenil pošteno bodisi nekoliko napihnil, nikakor pa je ni zmanjševal, saj je bil na svoje uspehe nadvse ponosen. Besede »trije polni vozovi« tudi ne pomenijo nujno, da so knjige dejansko pripeljali s tremi vozovi ali da so en voz napolnili trikrat. Lahko gre samo za škofovo oceno količine knjig, ki so jih tja prinesli.

Doslej znani sekundarni viri niso glede količine nič bolj gostobesedni od Hrenovega dnevnika. Valvasorjev zapis v 11. knjigi *Slave*, ki črpa še iz nekega drugega, neznanega vira, se v tem pogledu popolnoma ujema s Hrenovim: ob prvem požigu ne omenja količine knjig, ob drugem pa navaja »tri polne vozove«.¹²⁰ Elzejev podatek o osmih vozovih ali dva tisoč knjigah ob prvem požigu se zdi iz že opisanih razlogov vprašljiv.¹²¹ Dokler ne odkrijemo izvirnega dokumenta, na katerega naj bi se naslanjal Elze, njegovih števil ne moremo imeti za zanesljive.

Za približno določitev števila vozov nam je na voljo še en sekundaren vir: že omenjeno Hrenovo poročilo o stanju ljubljanske škofije iz leta 1629. V njem je navedena skupna količina protestantskih knjig, uničenih med protireformacijo: »Na javnem in sramotnem mestu, kjer sodišče kaznuje hudo delce, [je bilo] v ognju sezganih približno petnajst v naglici napolnjenih vozov krivoverskih knjig.«¹²² Iz povedi in iz njenega sobesedila sicer ni popolnoma jasna prostorska (vojvodina Kranjska ali morda ljubljanska škofija) in časovna omejitev dogajanja (1600–1601 ali morda 1598–1629). Hren je namreč v tem delu poročila brez razlikovanja povzemal svoje dejavnosti tako v vojvodini Kranjski, za katero je bil odgovoren kot predsednik verske komisije, kakor v ljubljanski diecezi, za katero je bil odgovoren kot škof. Očitno se Hrenu pri tako splošnem opisu distinkcija med državno in cerkveno upravno enoto ni zdela bistvena; še manj je takšno podrobnost pričakovala rimska kurija, ki ji je bilo poročilo namenjeno. Omenjena poved najbolj verjetno opisuje uničevanje protestantskih knjig med najbolj intenzivno rekatolizacijo na Kranjskem v letih 1600 in 1601. Tudi pri tem zapisu moramo upoštevati, da Hren v poročilu Svetemu sedežu gotovo ni zmanjševal svojih zaslug: torej je dal sezgati bolj verjetno

¹¹¹ NUK, Rokopisni oddelek, Ms. 667.

¹¹² Žvanut, Knjižnice na Kranjskem, str. 279; Gestrin, Ljubljana, str. 111; Dular, Grajske knjižnice, str. 527.

¹¹³ Vidmar, Prepovedane knjige, str. 236.

¹¹⁴ Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 321; Simoniti, Med knjigami; Žvanut, Knjižnice na Kranjskem, str. 278, 279.

¹¹⁵ Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 88; Simoniti, Med knjigami; Vidmar, Prepovedane knjige.

¹¹⁶ Gruden, Doneski k zgodovini, str. 127–140; Höfler, *Trije popisi cerkva*, str. 13–14.

¹¹⁷ SI AS 1073, Zbirka rokopisov, 111r, fol. 4.

¹¹⁸ Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar, *O slovtvu*, str. 37; Deželak Trojar, Memorial škofa, str. 418.

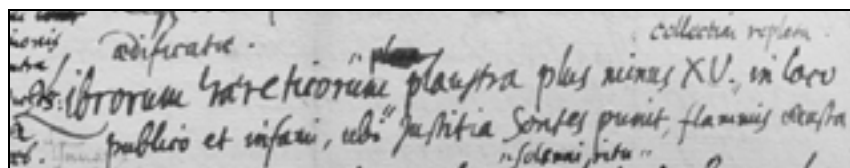
¹¹⁹ Žnidaršič Golec, Meščani, str. 255.

¹²⁰ Valvasor, *Die Ehre* III, 11, str. 719.

¹²¹ Gl. poglavje Literatura o požigih.

¹²² NSÄL, Kapiteljski arhiv, fasc. 57/44: »Librorum haereticorum plaustra plus minus XV. collectim repleta in loco publico et infami, ubi justitia Sontes punit, flammis exusta.« Prim. objavo: Dolinar, *Poročila ljubljanskih škofov*, str. 43.

Hrenova ocena količine krivoverskih knjig, sežganih med protireformacijo na Kranjskem: »petnajst vozov«. Iz osnutka poročila Svetemu sedežu o stanju ljubljanske škofije iz leta 1629 (Nadškofijski arhiv v Ljubljani).

manj kakor več vozov. Ne glede na to lahko sklenemo, da so v drugem ljubljanskem požigu uničene knjige (trije vozovi) sestavljale eno petino vseh na Kranjskem uničenih knjig (petnajst vozov). Če je bila količina knjig, uničenih v prvem ljubljanskem požigu, podobna količini knjig, uničenih v drugem, potem so te knjige skupaj sestavljale približno slabo polovico vseh na Kranjskem uničenih knjig. To razmerje je glede na velikost in pomembnost Ljubljane zelo verjetno. Količini knjig, zaplenjeni v Ljubljani in na celotnem Kranjskem, se zdita realni tudi, če ju primerjamo s količino knjig, zaplenjenih med protireformacijo v Gradcu. Valvasor je v 7. knjigi *Slave vojvodine Kranjske* zapisal, da so 24. novembra 1599 iz knjižnice Deželne hiše v Gradcu odpeljali vse luteranske knjige »na desetih vozovih«. ¹²³ V Ljubljani je bilo število vozov razumljivo manjše, saj je bil Gradec prestolnica Notranje Avstrije, ne le vojvodine Štajerske.

Ostaja seveda vprašanje, koliko knjig so lahko sprejeli takšni vozovi. Očitno izrazi *Wagen*, *plaustrum* in *Fuhre*, ki sta jih uporabljala Hren in Valvasor, označujejo bolj ali manj isto mersko enoto – tovorni voz na dveh ali štirih kolesih, ki ga vleče ena ali dve vprežni živali. Če bi Hren mislil na cizo ali ročni voziček na dveh kolesih, bi najbrž uporabil izraz *Karren* ali *carrum*. V poskus izračuna lahko priregnemo še eno mersko enoto – sod. Tovorni voz na štirih kolesih je gotovo sprejel približno dva do štiri sode, kakršne so tedaj zaradi vodotesnosti uporabljali za prevažanje knjig na večjih razdaljah. ¹²⁴ Lahko domnevamo, kakor piše Igor Grdina, da je v takšen sod šlo okoli sedemdeset knjig. ¹²⁵ Felicijan Trubar je namreč leta 1598 kranjskim deželnim stanovom prodal svojo knjižnico, in sicer 274 zvezkov, zabutih v štiri sode. ¹²⁶ Če je posamezen voz, kakršnega je imel v mislih Hren, sprejel za dva sode knjig, potem je bilo v drugem ljubljanskem požigu uničenih približno 420 knjig (140 na voz). In če je takšen voz sprejel za štiri sode knjig, potem je bilo knjig v drugem požigu približno 840 (280 na voz).

Ta zadnja številka pomeni absolutno zgornjo mejo, saj domneva knjige, ekonomično zložene v dvanajst prostornih sodov ali na tri velike štirikolesne vozove s po dvema konjema. Število je bilo bolj verjetno manjše, saj knjig v resnici niso zložili zgoščeno v sode, temveč so jih, kakor je zapisal Hren leta 1629, »v naglici« zmetali na vozove. ¹²⁷ Glede na napete razmere v mestu drugače niti ni moglo biti. ¹²⁸ V prvem ljubljanskem požigu so bile najbrž številke podobne. Po teh hipotetičnih izračunih je bilo v obeh požigih uničenih od 840 do 1680 knjig.

Te številke se zdijo realne, če jih umestimo v lokalni zgodovinski kontekst. Tedanje zasebne biblioteke v Ljubljani so štejele od nekaj knjig pri kakšnem meščanu ali plemiču do največ nekaj sto knjig pri učenjakih, kakršna sta bila Dalmatin in Bohorič. ¹²⁹ Verska komisija je torej zbrala za nekaj večjih zasebnih knjižnic knjig. Ocena 840–1680 knjig se zdi verjetna tudi, če jo primerjamo z več kakor dva tisoč protestantskimi knjigami, ki jih je dal na že omenjeni vizitaciji uničiti škof Bizancij. ¹³⁰ Hren bi kljub večji koncentraciji prepovedanih knjig v Ljubljani v nekaj dneh težko presegel Bizancijeva nekajmesečna prizadevanja v celotnem avstrijskem delu oglejskega patriarhata. Valvasor je sicer zapisal, da so v Ljubljani zbrali »prav vse« luteranske knjige, ¹³¹ vendar tega ni mogoče razumeti drugače kakor literarno pretiravanje. Verska komisija ni imela niti pooblastil niti časa, da bi preiskala vsako hišo. Knjige je, kakor dokazuje Hrenovo poročilo iz leta 1629, zbrala »v naglici«. Hrenov dnevnik za leto 1601 kaže, da je zaseganje knjig potekalo vzporedno z glavno dejavnostjo komisije – spreobračanjem ljudi h katolištvu. Knjige so prinašali iz hiš protestantov, ki so zavračali spreobrnitev, poleg tega so jih prostovoljno izročali spreobrnjenci. ¹³² Število sežganih knjig pa ni moglo biti večje od 840–1680 tudi zaradi tega, ker so deželni stanovi večje zbirke prepo-

¹²⁷ NŠAL, Kapiteljski arhiv, fasc. 57/44.

¹²⁸ Gl. poglavje Lokacija požigov.

¹²⁹ Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 321; Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 61; Žvanut, Knjižnice na Kranjskem, str. 279.

¹³⁰ Gruden, Doneski k zgodovini, str. 64.

¹³¹ Valvasor, *Die Ehre II*, 7, str. 468; Valvasor, *Slava II*, 7, str. 468.

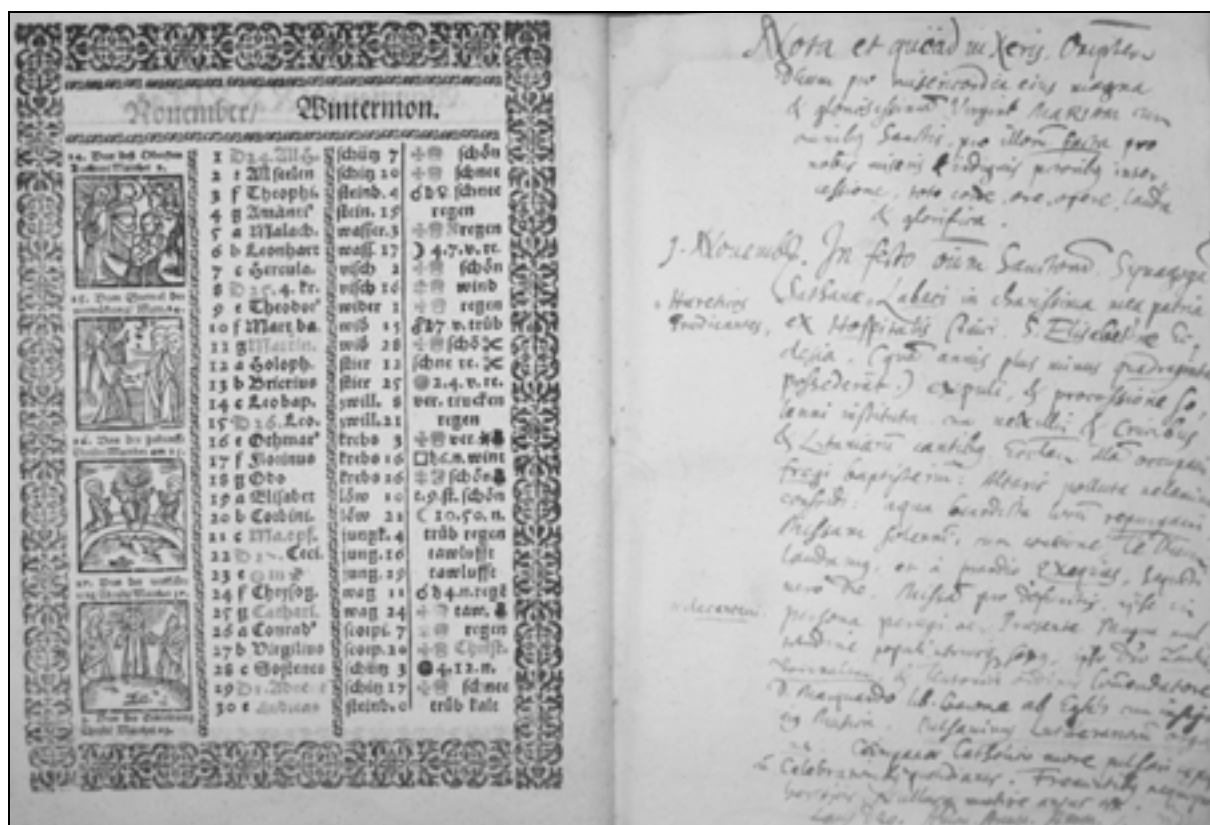
¹³² Prim. Dimitz, *Historische Notizen*, str. 17–21.

¹²³ Valvasor, *Die Ehre II*, 7, str. 467, 468: »in zehn Fuhren«.

¹²⁴ Prim. Dular, Sodi.

¹²⁵ Grdina, *Od Brižinskih spomenikov*, str. 214–215, op. 36.

¹²⁶ Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 321; Rajhman, Trubar (Trubar) Felicijan.

Protestantske knjižne zbirke, ki so bile od leta 1598, tudi med ljubljanskima požigoma, na varnem v Lontovžu: stanovska knjižnica, knjige iz špitalske cerkve sv. Elizabete in iz stanovske šole. Opis zasedbe Sv. Elizabete 1. novembra 1598 v Hrenovem dnevniku za leto 1598 (Arhiv Republike Slovenije).

vedanih tiskov skrivali že od razglasa nadvojvodnega ukaza o izgonu predikantov konec oktobra 1598. Tako so v Lontovžu med najbolj intenzivno rekatolizacijo v letih 1598–1601 hranili stanovsko knjižnico, odkupovali biblioteke pregnanih predikantov, na primer Felicijana Trubarja, in sprejemali knjige, ki so jih pred protireformacijo reševali protestantski meščani.¹³³

V zvezi s tem dogajanjem je treba opozoriti še na eno zmotu, ki se ponavlja v strokovni literaturi. 1. novembra 1598, na praznik vseh svetih, je Hren zasedel evangeličansko duhovno središče – Sv. Elizabeto s špitalom, v katerem je bila tudi stanovska šola.¹³⁴ Ko je Valvasor opisoval Hrenov prevzem špitalske cerkve, se je oprl na njegov dnevnik za leto 1598, čeprav vira ni navedel. Pravilno je omenil večino škofovih dejanj v cerkvi, in sicer procesijo, razbitje krstnega kamna in slovesno mašo, vendar prav tako zatrdil, da je škof »raztrgal knjige«.¹³⁵

Tega Hren v resnici ni zapisal.¹³⁶ Valvasor je narobe razumel njegov stavek: »Raztrgal sem omadeževane oltarne prte«.¹³⁷ Polihistorjevo napako je brez navedbe vira najprej ponovil Elze,¹³⁸ za njim pa Dimitz, Prelesnik in drugi.¹³⁹ Hren v resnici ni našel knjig, ki so jih morali protestanti uporabljati še nekaj dni prej med bogoslužjem v cerkvi in poukom v stanovski šoli. Takšen dosežek v prvih dneh zmagovite protireformacije bi bil namreč zanesljivo omenil. Sočasno poročilo Pavla Kočvarja, upravitelja vicedomskega urada in stolnega kanonika, napisano za nadvojvodo Ferdinanda na dan zasedbe Sv. Elizabete, dokazuje, da so protestanti Hrenov prihod pričakovali, da so izpraznili cerkev s špitalom in da so se umaknili v Lontovž. Kočvar je namreč zapisal, da je Hren tega dne maševal v Sv. Elizabeti, istočasno pa so deželni stanovi v Lontovžu mirno poslušali evangeličansko pridigo v nemškem in slo-

¹³³ Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar, *O slovsstou*, str. 38; Valvasor, *Die Ehre II*, 7, str. 468; Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 321; Simoniti, *Med knjigami*, str. 28.

¹³⁴ Žnidaršič Golec, *Meščani*, str. 254, 255.

¹³⁵ Valvasor, *Die Ehre II*, 8, str. 668: »die Bücher zerissen«. Prim. Valvasor, *Slava II*, 8, str. 668.

¹³⁶ Benedik, *Iz protokolov*, str. 15, op. 11; Žnidaršič Golec, *Meščani*, str. 255, op. 160.

¹³⁷ SI AS 1073, Zbirka rokopisov, 108r, fol. 33: »Altaris poluta velamina conscidi«.

¹³⁸ Elze, *Truber*, 1866, str. 372.

¹³⁹ Npr. Dimitz, *Geschichte Krains*, str. 287; Prelesnik, *Protireformacija na Kranjskem*, str. 16.

venskem jeziku.¹⁴⁰ Knjige iz špitalske cerkve in stanovske šole so bile skratka tedaj že na varnem v Lontovžu. To dogajanje samo potrjuje omenjeno oceno števila sežganih knjig. V obeh požigih je bilo torej uničenih več sto, nikakor pa ne več tisoč knjig.

Ne nazadnje je treba ob problemu količine uničenih knjig omeniti še vzročno-posledično zvezo med protireformacijskimi požigi in številom ohranjenih slovenskih protestantik, ki se je zdela samoumevna veliki večini raziskovalcev od začetka 20. stoletja do današnjega dne.¹⁴¹ Te knjige so se namreč na Slovenskem z izjemo Dalmatinove *Biblije* ohranile le v nekaj izvodih, v nekaterih primerih pa sploh ne. Z najbolj konkretnimi podatki je omejeno zvezo za čas pred tolerančnim patentom leta 1781 dokazoval France Kidrič. Toda njegova argumentacija je kljub empirični podlagi problematična iz treh razlogov. Prvič: našteval je slovenske protestantike, ki so mu bile znane na Slovenskem v obdobju med obema vojnama. Drugič: domneval je, da v knjižnici ljubljanskega jezuitskega kolegija ni bilo veliko slovenskih protestantik. In tretjič: po njegovem mnenju je bilo za majhno število ohranjenih protestantskih tiskov v slovenščini krivo namerno uničevanje, za majhno število ohranjenih katoliških tiskov v slovenščini pa brezbriznost.¹⁴²

Ad 1: Kidrič seveda ni mogel upoštevati slovenskih protestantik, ki so jih na Slovenskem odkrili od tridesetih let 20. stoletja do danes.¹⁴³ Poleg tega je poudarjal predvsem pomen izvodov, ki so bili do konca 18. stoletja na voljo več potencialnim bralcem v nekaj velikih samostanskih knjižnicah, nato pa so prišli v ljubljansko Licejsko, današnjo Narodno in univerzitetno knjižnico. Nasprotno je omalovaževal vpliv tovrstnih del v zasebni lasti, ki naj bi se zgolj »valjala med staro šaro«,¹⁴⁴ zato ni poskusil oceniti prisotnosti slovenskih protestantik v manjših cerkvenih in plemiških bibliotekah. Toda ravno takšna rekonstrukcija bi šele omogočila realno predstavo o številu slovenskih protestantik na Slovenskem pred selitvijo velikega števila plemiških družin in njihovih knjižnic v Avstrijo po prvi svetovni vojni in pred razformiranjem večine samostanskih bibliotek pod cesarjem Jožefom II.

Ad 2: O slovenskih protestantikah v knjižnici jezuitskega kolegija v Ljubljani ni mogoče kljub Kidričevemu mnenju v resnici reči nič določnega. Knjižnica je bila skoraj v celoti uničena v požaru nezavarovanih stavb ukinjenega kolegija leta 1774.

Rešenih je bilo le 637 del, ki so jih namenili prihodnji študijski knjižnici,¹⁴⁵ vendar ni znano, koliko jih je sploh dočakalo ustanovitev Licejske knjižnice leta 1791 in vključitev v njen fond v naslednjih treh letih. Neovrgljivo dejstvo je le, da je jezuitska knjižnica leta 1604 in 1617 sprejela del stanovske knjižnice,¹⁴⁶ v kateri so bile tudi slovenske protestantike.

Ad 3: Števila do današnjega dne ohranjenih slovenskih protestantik na Slovenskem gotovo nista določila samo ljubljanska požiga z drugimi načrtnimi uničenji. Cesar Ferdinand II. je sicer šele leta 1627 ukazal, naj heretičnih knjig ne sežigajo, temveč naj jih izročajo jezuitskim univerzam in kolegijem,¹⁴⁷ toda obdobje množičnega uničevanja se je končalo že mnogo pred tem. Veliki požigi protestantskih knjig na Kranjskem so bili – kakor dokazujejo Hrenovi dnevniki – izpeljani v rekatoliziranih mestih v letih 1600 in 1601, nato pa so bila uničenja zgolj občasna in omejena. To potrjuje letopis ljubljanskih jezuitov, ki omenja sežig prepovedanih knjig v kolegiju le dvakrat, in sicer leta 1604 in 1617, veliko bolj pogosto pa govori o zbiranju in odvzemanju tovrstnih publikacij, in sicer v letih 1609, 1614, 1616, 1618, 1625, 1642, 1648, 1663 in 1670.¹⁴⁸ Slovenskih protestantik torej niso mogli zdesetkati samo požigi na začetku 17. stoletja. Usodnejši so morali biti dejavniki, ki so prizadeli tudi fond najstarejših slovenskih katoliških knjig: katekizem Lenarta Pacherneckerja iz leta 1574 se sploh ni ohranil, Kanizijev katekizem v prevodu Janeza Čandka iz leta 1615 se je ohranil v enem samem izvodu, *Evangelia inu lystovi* v Čandkovi in Hrenovi priredbi iz leta 1612 pa v nekaj izvodih. Kidričeva dvojna merila pri pojasnjevanju slabe ohranjenosti tako protestantskih kakor katoliških tiskov so zelo neprepričljiva. Neizpodbitno dejstvo je, da so katoliške knjige izšle v nakladah, primerljivih z najvišjimi nakladami protestantik (npr. Trubarjev *Abecedarium* iz leta 1561 v dva tisoč, *Evangelia inu lystovi* v tri tisoč izvodih),¹⁴⁹ ohranile pa so se v prav tako majhnem številu izvodov, čeprav jih (z morebitno izjemo Pacherneckerjevega katekizma) niso namerno uničevali. Iz tega izhaja samo en mogoč sklep: število do danes ohranjenih protestantskih in katoliških knjig je v največji meri posledica običajnih časovnih dejavnikov,¹⁵⁰ in sicer obrabljenosti, požarov, neustrezne hrambe in zavrženja. V zvezi s to problematiko bo treba v pri-

¹⁴⁰ Dimitz, *Urkunden zur Geschichte*, str. 98.

¹⁴¹ Npr. Grafenauer, *Kratka zgodovina*, str. 79; Kerševan, *Protestanti(sti)ka*, str. 120–121.

¹⁴² Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 135–136; Kidrič, *Ob dvestoletnici*, str. 219–220.

¹⁴³ Gl. npr. Rajhman, *Protestantska književnost*, str. 389.

¹⁴⁴ Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 136; Kidrič, *Ob dvestoletnici*, str. 220.

¹⁴⁵ Stefan, *Geschichte der Entstehung*, str. 5.

¹⁴⁶ *Letopis ljubljanskega kolegija*, str. 47; Simoniti, *Med knjigami*, str. 28.

¹⁴⁷ Dolinar, *Protireformacija*, str. 145.

¹⁴⁸ *Letopis ljubljanskega kolegija*, str. 47, 62, 74, 78, 80, 81, 103, 133, 160, 227, 257.

¹⁴⁹ Gl. npr. Rupel, *Protireformacija in barok*, str. 279; Dular, *Sodi*.

¹⁵⁰ Dular, *Sodi*.

hodnje oceniti tudi, v kolikšni meri je bil fond slovenskih protestantik na Slovenskem prizadet po ukinitvi samostanov pod cesarjem Jožefom II. ter po revolucionarnih požigih in plenitvah gradov.

Mesto ljubljanskih požigov v zgodovini

Umeščanje ljubljanskih požigov v »slovensko« zgodovino je problematično že več kakor sto let. V zoženi nacionalni perspektivi se namreč ta dva dogodka povezujeta predvsem z uničenjem slovenskih knjig, kar poraja vedno nove napake, med drugim mnenje, da je tovrstno ravnanje značilno za odnos katoliške Cerkve do protestantov, do slovenskih protestantov ali celo do slovenstva. Zato na koncu ni odveč umestitev ljubljanskih požigov v širši evropski politični in verski kontekst, ne nazadnje pa tudi primerjava s podobnimi dogodki v slovenski zgodovini.

Množična uničevanja knjig so se pojavljala v vseh zgodovinskih obdobjih in civilizacijah od starega veka do današnjega dne. Simbolično in dejansko so potrjevala zmagovito oblast ali ideologijo in zavračala alternativno oblast ali ideologijo. Najbolj pogost način javnega uničevanja je bil sežig. V njem sta bila združena knjiga, ki je zastopala prepovedano znanje ali nezaželeno moč, in ogenj, ki je predstavljal izganjalca zla.¹⁵¹ Požigi so bili v

*Protestantsko uničevanje katoliških knjig: Martin Luther 10. decembra 1520 pred wittenberškimi mestnimi vrati sežiga papeško bulo ter knjige kanonskega prava in sholastične filozofije (koloriran lesorez iz knjige *Historien der Heyligen Ludwiga Rabusa* iz leta 1557).*

¹⁵¹ Bosmajan, *Burning Books*, str. 19.

Evropi posebej pogosti med verskimi nemiri od objave Luthrovih tez leta 1517 do Vestfalskega miru leta 1648. V tem obdobju se je vzpostavljala ločnica med katoliškim jugom in protestantskim severom, ki je na obeh straneh zahtevala tudi knjižne žrtve. Knjige so dali sežigati tako katoliški kakor protestantski vladarji, na primer kraljica Marija in kraljica Elizabeta I. v Angliji, in tako katoliški kakor protestantski verski voditelji, na primer papež Pavel IV. in Calvin. Papež Leon X. je leta 1520 v Rimu ukazal upepeliti Luthrove knjige, Luther pa je čez nekaj mesecev v Wittenbergu sežgal papeško bulo ter knjige kanonskega prava in sholastične filozofije.¹⁵² Enako netoleranten odnos na obeh straneh med drugim dokazuje dejstvo, da

Biblijski dogodek, na katerega so se pri uničevanju knjig sklicevali tako katoliki kakor protestanti: Efežani v času delovanja sv. Pavla javno sežgejo vražarske knjige (Apd 19,19). Frontispic Giovannija Fabbrija za Index librorum prohibitorum papeža Benedikta XIV. iz leta 1758 (Narodna in univerzitetna knjižnica).

¹⁵² Flachmann, *Martin Luther*, str. 202.

so se katoliki in protestanti (npr. rimski indeksi in Luther osebno) pri sežiganju drugoverskih knjig sklicevali na isti biblijski odlomek v Apostolskih delih (Apd 19,19): sežig vražarskih knjig v Efezu v času delovanja sv. Pavla.¹⁵³

V Svetem rimskem cesarstvu so bili sežigi knjig posebej pogosti po Augsburgskem verskem miru. Uveljavitev vladarjeve konfesionalne politike je običajno vključevala tudi uničenje knjig druge veroizpovedi. Povsod po Evropi so požigi doživeli vrhunec v zadnjem desetletju 16. stoletja, ko so se na obeh straneh verske ločnice skoraj popolnoma spojili interesi posvetnih in cerkvenih oblasti po ugotovitvi obstoječe vere in vlade.¹⁵⁴ V tem času sta bila izvedena tudi ljubljanska požiga, ki nista v ničemer odstopala od požigov v drugih evropskih deželah. Vsi so vsebovali iste elemente: ukaz ali pooblastilo vladarja, tesno sodelovanje posvetnih in cerkvenih oblasti, javni in eksemplarični značaj dogodka, poudarjanje krivoverskega značaja knjig, kaznovanje knjig namesto njihovih avtorjev itn. Edina posebnost je, da sta bila ljubljanska požiga kot prva v deželi izpeljana razmeroma pozno. Vzrok je jasen: katoliški deželni knez Notranje Avstrije več desetletij ni mogel v celoti udejaniti pravice do izbire vere svojih podložnikov, saj je za boj proti Turkom potreboval podporo protestantskih deželnih stanov.¹⁵⁵

Prav tako pa ljubljanska požiga skupaj z drugimi protireformacijskimi požigi nista osamljen primer množičnega uničevanja knjig na Slovenskem. V letih 1782–1787 je cesar Jožef II. ukinil več kakor sedemsto samostanov v habsburški monarhiji, med njimi večino samostanov na Slovenskem. Njihove biblioteke je načelno namenil Dvorni knjižnici na Dunaju, ki je imela pravico do izbora največjih dragocenosti, in deželnim univerzitetnim ali licejskim knjižnicam. Toda te ustanove je dosegel le majhen del nekdanjih knjižnih zbirk: po cesarjevih ukazih so dali najprej na razprodajo duplikate, pozneje pa so za to zadolženi bibliotekarji na univerzah in licejih izločali tudi liturgične in duhovne knjige, molitvenike, knjige, neuporabne v šolstvu, stare knjige, na primer iz 15. stoletja, in knjige, ki so jih imeli za filozofsko in znanstveno neustrezne ali zastarele. Tako oblikovana merila so največji del fondov, ki so rasli od visokega srednjega veka naprej, poslala na razprodajo, s tem pa najpogosteje v razrez v papirnice.¹⁵⁶ Na primer: ob razpustu cistercijskega samostana v Stični leta 1784 je cesarska komisija popisala 1784 del, ob prevzemu stiškega fonda za ljubljansko Licejsko knjižnico leta 1790 je vestnejši bibliotekar Franz Xaver Wilde naštel približno 1950 del, po razprodaji duplikatov

in t. i. »nekoristnih« knjig leta 1793 in 1794 pa jih je v Licejski, današnji Narodni in univerzitetni knjižnici ostalo nekaj nad 300.¹⁵⁷ Jožefinska uničenja sicer niso bila javna in eksemplarična kakor požigi v zgodnjem novem veku, vendar jih je prav tako poganjala dominantna državna ideologija, ki je bila tedaj razsvetlenski racionalizem, utilitarizem in antiklerikalizem. Poleg tega so bila uničenja bolj načrtna in množična kakor med protireformacijo, saj so zarezala v največje knjižne zbirke v habsburški monarhiji in zajela po več deset tisoč zvezkov v posameznih deželah,¹⁵⁸ tudi na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem.

Množično uničevanje knjig, delno v obliki javnih požigov, se je na Slovenskem kakor drugod po Evropi zopet izvajalo pod totalitarnimi režimi v 20. stoletju. Italijanske, nemške in madžarske oblasti so v okviru raznarodovalne politike uničevale slovenske knjižnice. Fašisti so se jih lotili takoj po razpadu Avstro-Ogrske, še pred prevzemom vlade. Državna in lokalna oblast je njihovo početje velikokrat dopuščala, včasih pa celo spodbujala. Tako so fašisti v Trstu avgusta 1919 uničili knjižnico Ljudskega odra, julija 1920 pa požgali Narodni dom s Slavjansko čitalnico. Po odpravi slovenskih razredov in razpustu slovenskih društev so bile v prihodnjih letih zasežene in uničene tudi šolske in ljudske knjižnice na podeželju Julijske krajine. Poleg tega so ovirali tisk in razpošiljanje sicer uradno dovoljenih publikacij. Samo leta 1929 so zaplenili več kakor 150.000 knjig Goriške Mohorjeve družbe in drugih založb.¹⁵⁹ Nemške oblasti so začele takoj po okupaciji leta 1941 s pomočjo organizacij kakor Štajerska domovinska zveza in Koroška ljudska zveza uničevati slovenske javne, šolske in zasebne knjižnice na Štajerskem, Koroškem in Gorenjskem – več sto tisoč knjig so delno zaplenile, delno sežgale in delno poslale v razrez v papirnice, denimo v Radeče. Na primer: v Mariboru so izpraznili Študijsko knjižnico ter sežgali knjige in rokopise iz stanovanja Josipa Vandota, v Poljanah nad Škofjo Loko so uničili šolsko, liberalno in katoliško knjižnico, v Ljubljani pa poslali v razrez del knjižnice Janka Šlebingerja. Tudi madžarske oblasti so takoj po okupaciji Prekmurja leta 1941 zasemale slovenske knjige, na primer iz knjižnic Sokola, Prosvetnega društva in Delavske zbornice, ter jih pošiljale v razrez v papirnice.¹⁶⁰

Ne dolgo za nacističnim se je začelo še komu-

¹⁵³ Bosmajian, *Burning Books*, str. 27.

¹⁵⁴ Prav tam, str. 88–93.

¹⁵⁵ Štih, Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 250.

¹⁵⁶ Gl. Buchmayr, *Secularization*.

¹⁵⁷ Stefan, *Geschichte der Entstehung*, str. 21; Glonar, *Iz stare stiške knjižnice*; Pivec Stele, *Wilde Franz Xaver*; Bahor, *Skriti knjižni zakladi*, str. 109.

¹⁵⁸ Buchmayr, *Secularization*, str. 157, 158.

¹⁵⁹ Čermelj, *Slovenci in Hrvatje*, str. 136, 139, 140, 147, 244, 245.

¹⁶⁰ Cesar, *Slovenska kultura*, str. 23–32.

nistično uničevanje knjig. V načrtnih partizanskih požigih okoli sto grajskih stavb na Slovenskem med drugo svetovno vojno in takoj po njej so bile skupaj z drugo opremo uničene tudi knjižnice,¹⁶¹ pogosto s posebno prizadevnostjo. Ko je Zasavski bataljon Šlandrove brigade novembra leta 1943 zažgal razkošno opremljeni dvorec Križ pri Kamniku baronov Apfaltrerjev,¹⁶² več stoletij stara knjižnica ni hotela goreti, zato so knjige znesli na prosto in jih upepelili posebej.¹⁶³ Eksemplarično uničevanje knjižnic »razrednih sovražnikov« se je nadaljevalo še po končani vojni, na primer v Ljubljani, kjer so knjige z lopatami metali skozi okna meščanskih stanovanj in jih na vozovih vozili v papirne mline v Vevče,¹⁶⁴ v Smledniku, kjer so na dvorišču dvorca baronov Lazarinijev sežgali ostanke oplenjene baročne knjižnice,¹⁶⁵ in v Šempetru v Savinjski dolini, kjer so na ulici naredili kres iz knjig nemške družine Wolf.¹⁶⁶ Le nekatere tovrstne knjižnice so fragmentarno, delno ali (zelo redko) popolnoma ušle uničenju, ko so jih zaplenili in poslali v Federalni zbirni center v Ljubljani. Glede na podatek, da je omenjeni center zbral okrog 400.000 knjig,¹⁶⁷ je mogoče sklepati, da so revolucionarna medvojna in takojšnja povojna uničenja zajela več sto tisoč knjig. Z utrditvijo komunistične oblasti je postalo ravnanje s spornimi knjigami bolj metodično: iz javnih in šolskih knjižnic so izločali ideološko neprimerne knjige in jih pošiljali v razrez v papirnice. Med njimi niso bile le fašistične, nacistične in antikomunistične knjige, ki so bile na posebnem seznamu prepovedanih del, temveč tudi nabožne (slovenske niso bile izjema), nemške in latinske knjige.¹⁶⁸ Poleg tega je oblast zasegala in uničevala celotne naklade spornih knjig in številke revij. Na primer: leta 1966 je preprečila izid že dovoljenih in natisnjenih pesmi Franceta Balantiča, čez tri leta pa jih je ukazala zmleti v Vevčah.¹⁶⁹ Ocena količine knjig, ki so jih uničili po izločitvi iz knjižnic in iz prodaje, je zaradi neraziskanosti za sedaj nemogoča.

Od 17. do 20. stoletja so torej na Slovenskem različne ideologije uničevale različne knjige: protireformacija (protestantske knjige), jožefinizem (samostanske knjige), fašizem in nacizem (slovenske knjige) ter komunizem (razredno, ideološko in jezikovno neprimerne knjige). Skupna poteza vseh uni-

čevanj ne glede na drugačen obseg in drugačne standarde dobe je, da so kulturo načelno prizadela na enak način: vsa so v imenu »prave« ideologije obsojala na propad »nepravoverne« knjige. Kljub temu niso ta uničenja v Sloveniji niti približno raziskana in ovrednotena na enak način. Manjkajo podrobnejše študije o ukinjenih knjižnicah konec 18. stoletja in temeljne študije o uničenih knjigah v 20. stoletju, zato pa tudi razumevanje posledic tega dogajanja. Za objektivno raziskovanje in dojetje bo očitno najprej potrebno oblikovanje splošne zavesti, da je škodljivo vsako uničevanje knjig ne glede na uničevalca, njegovo ideologijo in našo pripravljenost na dajanje odpustkov.

Sklep

O požigih protestantskih knjig v Ljubljani leta 1600 in 1601 pa je sedaj mogoče zapisati nekaj trdnejših ugotovitev. Požiga je v skladu s pooblastili nadvojvode Ferdinanda kot vladarja Notranje Avstrije, z določili Augsburškega verskega miru in s Pravili rimskega *Indeksa prepovedanih knjig* ukazala deželnokežja verska komisija za Kranjsko, sestavljena iz najvišjih predstavnikov posvetne in cerkvene oblasti v deželi: ljubljanskega škofa Tomaža Hrena (kot predsednika), deželnega glavarja Jurija Lenkoviča in deželnega vicedoma Jožefa pl. Rabatte. Prvi požig je bil izveden 29. decembra 1600 zvečer – najbolj verjetno ob prangerju na Mestnem trgu. Drugi požig je bil izveden 9. januarja 1601 – najbrž na istem mestu. Komisija je del knjig zasegla v hišah protestantov, ki so zavračali spreobrnitev, del knjig pa so ji izročili spreobrnjenici. Prepovedane knjige, ki so bile v zanesljivih katoliških rokah, na primer v škofijskem dvorcu, niso bile zaplenjene. Večjih protestantskih knjižnih zbirk (stanovske knjižnice, knjižnice Felicijana Trubarja, knjig iz cerkve sv. Elizabete in iz stanovske šole v špitalu) niso mogli zaseči, ker jih je evangeličanska Cerkev v sodelovanju z deželnimi stanovci že leta 1598 umaknila v Lontovž. Skupaj je zgorelo za nekaj (približno šest) vozov knjig, in sicer več sto (približno 840–1680), zanesljivo pa ne več tisoč zvezkov. Požiga sta bila največja na Kranjskem med protireformacijo. Knjige, ki so bile zaplenjene v Ljubljani (in drugje na Kranjskem), so bile skoraj izključno protestantske. Večinoma so bile luteranske v nemščini in latinščini, nekaj je bilo italijanskih in slovenskih. Slovenskih je bilo manj kakor deset odstotkov, med njimi pa so prevladovali Trubarjeve. Trubar je bil namreč kot edini slovenski avtor uvrščen na *Index librorum prohibitorum* papeža Klemen VIII. (1596), ki je veljal v času rekatolizacije Notranje Avstrije in ljubljanskih požigov. Ker je Trubar obenem spadal med najbolj sporne »avtorje prvega razreda« rimskega indeksa, je bil samodejno prepovedan ves njegov opus. Slovenske in drugojezične knjige sloven-

¹⁶¹ Stopar, Slovenski gradovi, str. 380–382; Dular, Grajske knjižnice, str. 534, 535.

¹⁶² Stopar, *Grajske stavbe*, str. 89.

¹⁶³ Pričevanje družine dr. Marijana Smolika.

¹⁶⁴ Kodrič-Dačić, Federalni zbirni center, str. 52.

¹⁶⁵ Lazarini, Dvorec Smlednik, str. 741.

¹⁶⁶ Pričevanje dentista R. Š. iz Šempetra v Savinjski dolini.

¹⁶⁷ Kodrič-Dačić, Federalni zbirni center, str. 55.

¹⁶⁸ *Temna stran meseca*, str. 798–806; Gantar, Zasilni pristanek, str. 53–56.

¹⁶⁹ Pibernik, *France Balantič*, str. 402–420.

skih (in drugih) protestantov, ki niso bile na indeksu in niso imele teološke vsebine, so bile po Pravih indeksa ogrožene manj ali sploh ne. V Ljubljani (in drugje na Kranjskem) zato niso sežigali filoloških, retorskih, zgodovinskih, medicinskih, glasbenih in podobnih del, na primer Bohoričeve slovnice in Megiserjevega trijezičnega slovarja. Kakor večina protestantskih biblijskih prevodov je bila zunaj nevarnosti Dalmatinova *Biblija*, ki je bila pogojno dovoljena: po Pravih indeksa jo je lahko – in jo v Ljubljani tudi je – posameznim prosilcem dovolil krajevni škof. Fond slovenskih protestantov na Slovenskem so bolj kakor ljubljanska požiga in drugi protireformacijski požigi prizadeli običajni časovni dejavniki: obrabljenost, neustrezna hramba, zavrženje in požari. Ljubljanska požiga se nista v ničemer razlikovala od drugih sodanih požigov knjig tako v katoliški kakor v protestantski Evropi. Vsi so bili izvedeni na enak način: na ukaz ali po pooblastilu vladarja, v tesnem sodelovanju posvetne in cerkvene oblasti, javno, eksemplarično in s poudarjanjem krivoverskega značaja knjig. Prav tako ljubljanska požiga skupaj z drugimi protireformacijskimi požigi nista edini primer množičnega uničevanja knjig na Slovenskem. Knjige, neskladne z dominantno državno ideologijo, so namreč v velikem obsegu uničevali tudi pod cesarjem Jožefom II., predvsem pa pod fašističnim, nacističnim in komunističnim režimom. Mitologija, ki se na Slovenskem razrašča okrog ljubljanskih požigov od kulturnega boja na začetku 20. stoletja do danes, ne razkriva realnega zgodovinskega dogajanja, pač pa razgalja dojemanje preteklosti pod vplivom ideologije.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

NŠAL – Nadškofijski arhiv v Ljubljani

NŠAL, Kapiteljski arhiv, fasc. 57/44: Tomaž Hren, *Status praeiens episcopatus Labacensis*, 1629

NŠAL, Kapiteljski arhiv, fasc. 98: Tomaž Hren, dnevnik, 1600

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica

NUK Č 48: *Index librorum prohibitorum*, Romae 1711

NUK, Rokopisni oddelek, Ms. 667: *Bibliothecae Sigismundi Liberi Baronis de Zois Catalogus*, 1821

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

SI AS 1073, Zbirka rokopisov, 108r: Tomaž Hren, dnevnik, 1598; Tomaž Hren, dnevnik, 1601

SKLJ – Semeniška knjižnica v Ljubljani

SKLJ X V 15 č: Hieronim Megiser, *Sententiae insigniores*, Graecii 1592

SKLJ (brez signature): Francišek Jožef Thallmayer, stvarni katalog Javne škofijske knjižnice, 1752–1768

LITERATURA

Ahačič, Kozma: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: katoliška doba (1600–1758)*. Ljubljana: ZRC SAZU (Linguistica et philologica 28), 2012.

Aškerc, Anton: *Mučeniki. Slike iz naše protireformacije*. Ljubljana: Schwentner, 1906.

Bahor, Stanislav: *Skriti knjižni zakladi. Pisna dedščina samostanskih in cerkvenih knjižnic v Sloveniji*. Ljubljana: NUK, Tuma, 2009.

Baraga, France: Arhivska zapuščina škofa Tomaža Hrena. *Acta ecclesiastica Sloveniae* 19, 1997, str. 7–169.

Benedik, Metod: Iz protokolov ljubljanskih škofov. Protokol 1, 36–128, za leta 1599–1605. *Acta ecclesiastica Sloveniae* 6, 1984, str. 7–90.

Benedik, Metod: Protireformacija in katoliška prenova. *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (ur. Metod Benedik). Celje: Mohorjeva družba, 1991, str. 113–152.

Bosmajian, Haig: *Burning Books*. Jefferson: McFarland, 2006.

Buchmayr, Friedrich, 2004: Secularization and Monastic Libraries in Austria. *Lost Libraries. The Destruction of Great Book Collections since Antiquity* (ur. James Raven). New York: Palgrave Macmillan, 2004, str. 145–162.

Catalogus librorum a Commissione Aulica prohibitorum. Viennae: Kaliwoda, 1762.

Cesar, Emil: *Slovenska kultura v obdobju okupacije in narodnoosvobodilnega boja od aprila 1941 do 8. septembra 1943*. Ljubljana: Enotnost, 1996.

Čermelj, Lavo: *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnoma*. Ljubljana: Slovenska matica, 1965.

Deželak Trojar, Monika: Memorial škofa Tomaža Hrena. Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar. *O slovstvu na Kranjskem* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana SAZU, 2009, str. 417–419.

Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Dritter Theil. Vom Regierungsantritte Erzherzog Karls in Innerösterreich bis auf Leopold I. (1564–1657)*. Laibach: Kleinmayr in Bamberg, 1875.

Dimitz, August: Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Kalendern des Bischofes Th. Chrön. *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 17, 1862, str. 17–30, 87–90, 99–109.

Dimitz, August: Urkunden zur Geschichte der Reformation in Krain aus den Jahren 1540 bis 1634. *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 22, 1867, str. 41–124.

- Dolar, France M.: *Poročila ljubljanskih škofov v Rim o stanju v škofiji (Relationes ad Limina). I. del: 1589–1675. Acta ecclesiastica Sloveniae* 33, 2011.
- Dolar, France M.: Protireformacija v notranjeavstrijskih deželah in usoda protestantov. *Stati inu obstati* 7–8, 2008, str. 138–146.
- Dular, Anja: Grajske knjižnice na Slovenskem. *Iz zgodovine slovenskih gradov. Kronika* 60, 2012, št. 3, str. 525–538.
- Dular, Anja: Sodi so bili edina vodotesna embalaža. *Delo* 50, 5. 6. 2008, št. 129, str. 19.
- Dular, Anja: *Živeti od knjig. Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem od začetku 19. stoletja*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije (Knjižnica Kronike 7), 2002.
- Elze, Theodor: Truber, Primus, und die Reformation in Krain. *Real-Encyclopädie für protestantische Theologie und Kirche*, 1. izdaja, zv. 21 (ur. Johann Jakob Herzog). Gotha: Rudolf Besser, 1866, str. 360–379.
- Elze, Theodor: Truber, Primus, und die Reformation in Krain. *Real-Encyclopädie für protestantische Theologie und Kirche*, 2. izdaja, zv. 16 (ur. Johann Jakob Herzog in Gustav Leopold Plitt). Leipzig: Hinrichs, 1885, str. 56–64.
- Fabjančič, Vladislav: Ljubljanski krvniki. Smrtne obsodbe in tortura pri mestnem sodišču v Ljubljani 1524–1775. *Glasnik Muzejskega društva za Kranjsko XXV–XXVI*, 1944–1945, str. 88–104.
- Fabjančič, Vladislav: *Zgodovina ljubljanskih sodnikov in županov 1269–1820. 2. zvezek. Župani in sodniki 1504–1605* (ur. Ema Umek in Janez Kos). Ljubljana: Zgodovinski arhiv (Gradivo in razprave 3), 2003.
- Flachmann, Holger: *Martin Luther und das Buch. Eine historische Studie zur Bedeutung des Buches im Handeln und Denkendes Reformators*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1996.
- Gestrin, Ferdo: Ljubljana v 16. in 17. stoletju. *Zgodovina Ljubljane. Prispevki za monografijo* (ur. Ferdo Gestrin). Ljubljana: Kronika, Zgodovinsko društvo Ljubljana, 1984, str. 105–120.
- Glonar, Joža: Iz stare stiške knjižnice. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XVIII*, 1937, str. 110–131.
- [Govekar, Fran]: Naše slike. *Slovan* VI, 1908, št. 7.
- Grafenauer, Bogo: Protireformacija in zmaga deželne kneza. Obnovitev fevdalnega reda in posledice. *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979, str. 299–324.
- Grafenauer, Bogo: *Zgodovina slovenskega naroda IV. Dobačasne obnove fevdalnega reda pod okriljem absolutne vlade vladarja ter nastajanja velikih premoženj od protireformacije do srede XVIII. stoletja*. Ljubljana: Glavna združna zveza, 1960.
- Grafenauer, Ivan: *Kratka zgodovina slovenskega slovstva*. 2., popravljena izdaja. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1920.
- Grdina, Igor: *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Ljubljana: Obzorja, 1999.
- Gruden, Josip: Doneski k zgodovini protestantstva na Slovenskem. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XVII*, 1907, str. 1–15, 54–65, 121–140.
- Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1910–1916.
- Höfler, Janez: *Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja*. Ljubljana: SAZU (Viri za zgodovino Slovencev 6), 1982.
- Ilich, Iztok: Primož Trubar v Trstu in na Goriškem. *Kras* 122–123, 2013, str. 10–13.
- Index librorum prohibitorum cum regulis confectis per Patres à Tridentina Synodo delectos auctoritate Pii III. primum editus, postea verò a Sixto V. auctus et nunc demum S. D. N. Clementis Papae VIII. iussu recognitus et publicatus*. Romae: Impressores camerales, 1596.
- Index librorum prohibitorum Sanctissimi Domini Nostri Benedicti XIV. Pontificis Maximi iussu recognitus atque editus*. Romae: Typographia Rev. Camerae Apostolicae, 1758.
- Index librorum prohibitorum Sanctissimi Domini Nostri Pii Sexti Pontificis Maximi iussu editus*. Romae: ex Typographia Rev. Camerae Apostolicae, 1786.
- Janša-Zorn, Olga: *Historično društvo za Kranjsko*. Ljubljana: Modrijan, 1996.
- Jerše, Sašo: Vera, upanje, oblast. O notranjeavstrijskem političnem imaginariju v času verskih vrenj. *Vera in hotenja. Študije o Primožu Trubarju in njegovem času* (ur. Sašo Jerše). Ljubljana: Slovenska matica, 2009, str. 67–103.
- Kerševan, Marko: *Protestanti(sti)ka*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2012.
- Kidrič, France: Elze Theodor. *Slovenski biografski leksikon*, zv. 1 (ur. Izidor Cankar). Ljubljana: Združna gospodarska banka, 1925, str. 156–159.
- Kidrič, France: Jurij Dalmatin. France Kidrič: *Izbrani spisi* 1 (ur. Darko Dolinar). Ljubljana: SAZU, 1978, str. 149–161.
- Kidrič, France: Ob dvestoletnici slovenske knjige. Razvojna linija slovenskega prepoveda v prvih razdobjih. France Kidrič: *Izbrani spisi* 1 (ur. Darko Dolinar). Ljubljana: SAZU, 1978, str. 214–235.
- Kidrič, France: *Zgodovina slovenskega slovstva. Od začetkov do Zoisove smrti. Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*. Ljubljana: Slovenska matica, 1929–1938.

- Kodrič-Dačić, Eva: Federalni zbirni center in njegov prispevek k dopolnitvi fondov Narodne in univerzitetne knjižnice. *Knjižnica* 44, 2000, št. 4, str. 51–63.
- Kokole, Metoda: Musicale essercitio. O glasbenem izobraževanju slovenskih protestantov. *Vera in hotenja. Študije o Primožu Trubarju in njegovem času* (ur. Sašo Jerše). Ljubljana: Slovenska matica, 2009, str. 162–183.
- Kolar, Bogdan: Ljubljanski škof Tomaž Hren in katoliška obnova. *Bošgoslovni vestnik* 52, 1992, št. 1–2, str. 17–28.
- Kos, Milko: *Srednjeveška Ljubljana. Topografski opis mesta in okolice*. Ljubljana: Kronika (Knjižnica Kronike 1), 1955.
- Kovačič Peršin, Peter: Katoliški odnos do protestantov. *Delo* 50, 5. 6. 2008, št. 129, str. 18.
- Lavrič, Ana: *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti I–II*. Ljubljana: SAZU (Razred za zgodovinske in družbene vede, Dela 32).
- Lazarini, Franci: Dvorec Smlednik in njegovi prebivalci v 20. in 21. stoletju. *Iz zgodovine slovenskih gradov. Kronika* 60, 2012, št. 3, str. 735–746.
- Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)* (ur. France Baraga). Ljubljana: Družina, Provincialat Družbe Jezusove, 2003.
- Luthar, Oto idr.: *The Land Between. A History of Slovenia*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008.
- Mal, Josip: *Stara Ljubljana in njeni ljudje. Kulturnozgodovinski oris*. Ljubljana: Mestni muzej, 1957.
- Murko, Matija: Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven. *Slavia* V, 1926–1927, str. 65–99, 277–302, 500–534, 718–744.
- Novak, Vlado: Opombe. Anton Aškerc: *Zbrano delo* 3 (ur. Vlado Novak). Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev), 1985, str. 331–410.
- Osojnik, Iztok: Odgovor Gorazdu Kocijančiču. *Pogledi* IV, 27. 2. 2013, št. 4 (<http://www.pogledi.si/mnenja/odgovor-gorazdu-kocijancicu>).
- Petrič, Franci: Življenjska pot Tomaža Hrena (1560–1630). *Hrenov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba (Simpoziji v Rimu 15), 1998, str. 77–88.
- Pibernik, France: *France Balantič*. Maribor: Litera (Monografije k Zbranim delom slovenskih pesnikov in pisateljev 9), 2008.
- Pivec Stele, Melita: Wilde Franz Xaver. *Slovenski biografski leksikon*, zv. 14 (ur. Jože Munda). Ljubljana: SAZU, 1986, str. 696–697.
- Pogačnik, Jože: *Zgodovina slovenskega slovstva 1. Srednji vek, reformacija in protireformacija, manierizem in barok*. Maribor: Obzorja, 1968.
- Pohlin, Marko: *Kraynska grammatika. Bibliotheca Carnioliae* (ur. Jože Faganel). Ljubljana: ZRC SAZU, 2003.
- Prelesnik, Matija: Protireformacija na Kranjskem pod škofom Tomažem Hrenom (Chroenom). *Katoliški obzornik* V, 1901, str. 3–17, 99–115, 205–224, 296–341.
- Putnam, George Haven: *The Censorship of the Church of Rome and its Influence upon the Production and Distribution of Literature 1–2*. New York, London: G. P. Putnam's sons, 1906–1907.
- Radics, Peter: Tomaž Chrön, pesnik, mecén umetelnosti in podpornik vednosti. *Letopis Matice Slovenske*, 1878, št. III–IV, str. 1–33.
- Rajhman, Jože: Protestantska književnost. *Enciklopedija Slovenije* 9 (ur. Dušan Voglar). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995, str. 388–390.
- Rajhman, Jože: Trubar (Truber) Felicijan. *Slovenski biografski leksikon*, zv. 13 (ur. Alfonz Gspan idr.). Ljubljana: SAZU, 1982, str. 205–206.
- Rupel, Mirko: Protireformacija in barok. *Zgodovina slovenskega slovstva I. Do začetkov romantike* (ur. Lino Legiša). Ljubljana: Slovenska matica, 1956, str. 261–325.
- Rupel, Mirko: Reformacija. *Zgodovina slovenskega slovstva I. Do začetkov romantike* (ur. Lino Legiša). Ljubljana: Slovenska matica, 1956, str. 185–260.
- Simoniti, Primož: Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice. *Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice* I, 1974, str. 17–48.
- Slodnjak, Anton: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Akademska založba, 1934.
- Slovan* VI, 1908.
- Stefan, Konrad: Geschichte der Entstehung und Verwaltung der k. k. Studien-Bibliothek in Ljubljana. *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* 20, 1907, str. 1–116.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji I. Gorenjska 2. Območje Kamnika in Kamniške Bistrice*. Ljubljana: Viharnik, 1997.
- Stopar, Ivan: Slovenski gradovi – prezrta dediščina. *Iz zgodovine slovenskih gradov. Kronika* 60, 2012, št. 3, str. 379–390.
- Štih, Peter, Vasko Simoniti: *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2009.
- Štrekelj, Karel: *Zgodovina slovenskega slovstva I–II* (ur. Matija Ogrin). Ljubljana: ZRC SAZU, 2012.
- Štuhec, Marko: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren. Plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Studia humanitatis, Apes 1), 1995.
- Temna stran meseca. Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990* (ur. Drago Jančar). Ljubljana: Nova revija, 1998.

- Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar: *O slovestvu na Kranjskem* (ur. Luka Vidmar). Ljubljana: SAZU, 2009.
- Turk, Josip: Hren Tomaž. *Slovenski biografski leksikon*, zv. 3 (ur. Izidor Cankar). Ljubljana: Združna gospodarska banka, 1928, str. 344–351.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Slava vojvodine Kranjske I–III* (ur. Tomaž Čeč). Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2009–2011.
- Valvasor, Johann Weickhard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain I–IV*. Laybach, Nürnberg 1689.
- Vidmar, Luka: Podoba protestantske književnosti v starejših pregledih slovestva na Slovenskem. Od Trubarjevega Registra slovenskih knjig do Čopove Literature Slovencev. *Slavistična revija* 54, 2006, št. 1, str. 11–32.
- Vidmar, Luka: Prepovedane knjige na Kranjskem od indeksa Pavla IV. (1559) do indeksa Pija VI. (1786). *Libri prohibiti v Semeniški knjižnici. Svetovne književnosti in obrobja* (ur. Marko Juvan). Ljubljana: ZRC SAZU (Studia Litteraria), 2012, str. 233–262.
- Vrhovnik, Ivan: Paberki iz protireformacijske dobe, *Glasnik Muzejskega društva za Kranjsko XIII*, 1932, str. 36–43.
- Žnidaršič Golec, Lilijana: Meščani in cerkvene ustanove v Ljubljani do konca 16. stoletja. *Kronika* 50, 2002, št. 3, str. 241–258.
- Žontar, Josip: *Zgodovina mesta Kranja*. Ljubljana: Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.
- Žvanut, Maja: Knjižnice na Kranjskem v 16. stoletju. *Zgodovinski časopis* 41, 1987, št. 2, str. 277–283.

ljana, Tomaž Hren, personally destroyed a few thousand Slovenian books as part of particularly brutal re-Catholicization of Slovenian provinces. In fact, the burnings were performed by a special religious commission that was executing the re-Catholicization of the town on behalf of the prince. Prince Archduke Ferdinand of Inner Austria appointed to the commission the highest representatives of secular and ecclesiastical authorities of the Duchy of Carniola: Bishop Tomaž Hren (as President), Governor General Georg Lenkovič and Vidame Josef Rabatta. The commissioners carried out the burnings in accordance with the authority of the prince, with the articles of the Peace of Augsburg (the principle *Cuius regio, eius religio*), and with the Rules of the *Index librorum prohibitorum*. The first burning was performed on the evening of 29 December 1600 – most probably at the pillory in the Town Market. The second was performed on 9 January 1601 – perhaps on the same place. Books were partly seized in the homes of Protestants who declined conversion and partly handed over by the converts themselves. Forbidden books in safe Catholic hands (for example, in the Diocesan Palace) were not confiscated. The commission could not have confiscated the largest Protestant book collections (such as the library of the Carniolan Estates and the books from the Church of St. Elisabeth and from the school of the Estates), because in 1598 the Evangelical Church had, in collaboration with the Estates, moved them to the Palace of the Estates. Altogether, a few carts (approximately six) filled with books were burned: a few hundreds (approximately 840–1680), but certainly not a few thousand volumes. The burnings in Ljubljana were the biggest burnings of Protestant books during Counter-Reformation in Carniola. Destroyed books (in Ljubljana and Carniola) were almost exclusively Protestant, mostly Lutheran in German and Latin, few in Italian and Slovenian. The share of Slovenian books was less than 10%, most of them being the works of Primož Trubar, the beginner of Slovenian Protestant literature. That is because Trubar was the only Slovenian Protestant placed on the *Index librorum prohibitorum* (1596) of Pope Clement VIII. Moreover, since Trubar was also classified an »auctor primae classis«, all his works were automatically prohibited. In accordance with the Rules of the *Index*, Protestant books (in Slovenian or any other language) that were not placed on the *Index* and did not deal with theological themes were out of harm's way. The commission in Ljubljana (and elsewhere in Carniola) was therefore not seeking to destroy philological, rhetorical, historical, medical, musical, and similar works of Slovenian and European Protestants, for example, the first Slovenian grammar by Adam Bohorič or the multilingual dictionary by Hieronim Megiser.

S U M M A R Y

Two burnings of Protestant books in Ljubljana in 1600 and 1601: between history and myth

Two burnings of Protestant books in Ljubljana in 1600 and 1601 are among the most famous events in Slovenian history. However, their image in scholarly literature, journalism, and national collective memory from the beginning of the 20th century to the present day has acquired several baseless features that have no connection with historical reality whatsoever. Over the course of time, obvious factual errors (e.g. volume of books) were replaced by even graver ideological misinterpretations of two burnings, namely, that the Catholic Church alone or, rather, the Bishop of Ljub-

Also safe was Jurij Dalmatin's complete translation of the Bible, the greatest achievement of Slovenian Reformation. In accordance with the Rules of the *Index*, local bishops were authorized to grant reading of such translations to pious and learned men. Bishop Hren and his successors were, in fact, issuing such permissions. The burnings in Ljubljana

did not differ in any way from other contemporary book burnings either in Catholic or Protestant parts of Europe. All of them were performed by order or by authority of a prince, in close collaboration with ecclesiastical authorities, publicly, and with an emphasis on the heretical character of the books.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929.5Valvasor

Prejeto: 6. 6. 2013

Boris Golec

dr., izr. prof., znanstveni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Valvasorjev izvor, družina in mladost – stare neznanke v novi luči (2. del)

IZVLEČEK

Prispevek obravnava izvor, sorodstvo, primarno družino in prvih trideset let življenja kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693). Z novimi viri so osvetljeni njegovo genealoško, socialno in družinsko ozadje ter okoliščine, v katerih se je osebno oblikoval in rasel, preden se je ustalil na Bogenšperku in se v celoti posvetil znanstvenemu delu. Dejstvo, da je Valvasor po starših pripadal tako staremu kot novemu kranjskemu plemstvu, se je odražalo tudi v njegovi percepciji rodne dežele Kranjske.

KLJUČNE BESEDE

Valvasor, Medija, Ljubljana, kranjsko plemstvo, štajersko plemstvo, plemiška vzgoja in izobrazba, baroni Rauber

ABSTRACT

VALVASOR'S ORIGIN, FAMILY AND YOUTH – THE OLD UNKNOWNNS IN NEW LIGHT (PART 2)

The contribution focuses on the origin, relatives, immediate family and the first thirty years of the life of the Carniolan polymath Johann Weikhard Valvasor (1641–1693). New sources shed light on his genealogical, social and family background, as well as on circumstances in which he pursued his personal growth and development before he settled down at Bogenšperk (Wagensberg) Castle and immersed himself entirely in his scholarly work. The fact that, through his parents, Valvasor belonged to both the old and new Carniolan nobility also reflected in his perception of the native province of Carniola.

KEY WORDS

Valvasor, Medija, Ljubljana, Carniolan nobility, noble upbringing and education, Rauber barons

1.3 Oče Jernej Valvasor (ok. 1596–1651)

Podoba polihistorjevega očeta Jerneja bi bila bolj izostrena, ko bi se tudi zanj ohranila temeljna vira, ki sta na široko odstrla tančico nad življenjem in delovanjem njegovega starejšega brata Adama – morebitna oporočka in zapuščinski inventar. Kot bomo videli, je oboje ohranjeno za njegovo drugo ženo, polihistorjevo mater Ano Marijo († 1657), kar pa lahko izgubo odtehta le v manjši meri. O poslovnih in drugih zvezah Jerneja Valvasorja ter o njegovih družinskih razmerah se tako ne moremo poučiti iz »domačih« virov, v katerih bi imeli na enem mestu kolikor toliko reprezentativen pregled njegovega delovanja. To ali ono morda zelo pomembno dejstvo iz Jernejevega življenja tako še naprej ostaja neznanca, do novih podatkov, raztresenih po raznih virih, pa bo težko priti tudi v prihodnje. Dodobra je vire o polihistorjevem očetu že izčrpal in deloma objavil Peter Radics (1910),¹ s čimer je postavil več kot zanesljive kažipote poznejšim raziskovalcem.

V pričujočem podpoglavju se, drugače kot pri doslej obravnavanih Valvasorjih, ne bomo posvetili Jernejevemu življenju in delu v celoti. Njegovo družinsko življenje in potomstvo bosta namreč predmet posebne poglavja o polihistorjevi primarni družini, predstavljene v luči genealoških podatkov. Govorili bomo predvsem o Jernejevi poslovni plati, tudi z ozirom na gmotni prispevek obeh njegovih soprog, in o njegovem javnem delovanju.

Jernej Valvasor (* okoli 1596, najbrž Medija, † 1651, prav tam),² mlajši sin italijanskega priseljence Hieronima Valvasorja in Štajerke Neže pl. Scheyer, se je rodil v času, ko njegov oče še ni veljal za plemiča. Šele ko je bilo Jerneju približno šest let, je Hieronim tik pred smrtjo dosegel sprejem med kranjske deželane in z njim priznanje plemiškega statusa. Kot smo videli, je Jernej najpozneje leta 1607, star kakšnih enajst let, sledil bratu Adamu na graško jezuitsko gimnazijo, kjer je leta 1610 izpričan v sintaktičnem, tj. četrtem razredu (*Bartholomaeus Valvasor De Gollneg, Nob., Carniolus*).³ Naslednje leto 1611 je kot dijak poetičnega razreda (*Sacrae Poeseos Studiosus*) podpisan v izvodu neke Salustove knjige, ki je pozneje z glavnino knjižnic Janeza Vajkarda romala v zagrebško škofijsko knjižnico.⁴ Izpričano je, da je ostal na šolanju vsaj do leta 1613, skoraj brez dvoma do konca v Gradcu. Po istega leta izvedeni delitvi očetove posesti je medijski

grad pripadel Adamu, a so se v družini naslednje leto 1614 pogodili drugače. Za gospoda na Mediji je bil določen tedaj še mladoletni Jernej, v čigar imenu je posest upravljala mati Neža.⁵

Družinske razmere so Jerneja tako kot brata silile, da si je še zelo mlad našel ženo, seveda svojemu stanu primerno mladenko. Na prvi pogled se zdi, da se je Jernej Valvasor pri iskanju nevest razgledoval in segel više kakor njegov oče in brat. Oče Hieronim, »človek od nikoder« in dejansko še nepriznan plemič – sicer zglednim premoženjem in zvezami z uglednim sorodstvom svojega pokojnega zaščitnika in soimenjaka Janeza Krstnika († 1581) –, se je moral v osemdesetih letih 16. stoletja zadovoljiti z Nežo pl. Scheyer, starejši brat Adam pa leta 1611 s Sidonijo pl. Gusič. Nasprotno naj bi Jernej, sodeč po rodovnem deblu v *Slavi vojvodine Kranjske*, uspešno zasnil kar dve baronici, obe iz vrst starega deželnega plemstva.⁶ Staro plemstvo, samo že nekoliko opešano, je sprejelo za zeta že njegovega očeta Hieronima in nato za snaho sestro Sofijo, poročeno pl. Apfaltrer,⁷ vendar v njunih primerih ni šlo za priženitev oziroma primožitev v baronski rodbini. V resnici ni bila baronica tudi nobena Jernejeva žena, ne Marija Elizabeta pl. Dornberg in ne Ana Marija pl. Rauber. Kot bomo videli, je imela prva barone samo med daljnimi sorodniki, v rodbini druge žene, polihistorjeve matere, pa sta baronstvo precej pozneje dobila dva njena mlajša sorodnika, res sicer kot potrditev naslova za nazaj. Tako je Janez Vajkard Valvasor svojo mačeho in mater »pobaronil« v *Slavi vojvodine Kranjske* kar sam, kot je neupravičeno povzdignil v višji plemiški naslov še koga v sorodstvu, ne nazadnje samega sebe in »v paketu« pravzaprav vso Valvasorjevo rodbino.

Jernejevo prvo soprogo **Marijo Elizabeto pl. Dornberg** poznamo skoraj bolje s portretne upodobitve⁸ kot iz pisnih virov, saj imamo za življenja zgolj tri njene

⁵ Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 27–28.

⁶ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109.

⁷ Po izidu prvega dela razprave sem odkril nova pomembna dejstva o Sofijinemu vnuku Juriju Sigfridu baronu Apfaltrerju. Zadnji znani podatek o njem je bil iz leta 1686, ko je prodal dvorec Podšentjur pod Kumom (Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 62). Še pred tem je priženil dvorec Podgrad pri Vranskem, in sicer najverjetneje leta 1681, ko je izpričan kot lastnica njegova žena Klara Suzana, ki je Podgrad podedovala po očetu Janezu Karlu pl. Samburgu, ta pa ga je kupil leta 1652 (Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 190). Od leta 1681 se zakonca Apfaltrer pojavljata v vranski krstni matici, najprej kot botra, nato kot starša petih otrok, rojenih v letih 1682–1689 (ZU Vranksko, krstna matična knjiga 1673–1701, pag. 94, 103, 104, 124, 130, 141, 149, 168, 188). Jurij Sigfrid je umrl v drugi polovici leta 1688 ali v začetku naslednjega leta, kajti pri krstu zadnjega otroka, 25. marca 1689, je naveden kot že pokojni (prav tam, pag. 188). Podgrad je po vdovi Klari Suzani podedovala hči Marija Ana baronica Apfaltrer, poročena pl. Straßberg (Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 190).

⁸ NG, NG S 942. – Portret spada v nekdanjo zbirko portretov Valvasorjeve rodbine, ki je okoli leta 1900 prišla z gradu Plankenwart pri Gradcu v tedanji Kranjski deželni muzej (o tem Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 63–64, 292, op. 64).

¹ Radics, *Johann Weikhard*, str. 24–40; ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 7, mapa XXVI, A Jernej por. z Marijo pl. Rauber, starši.

² Zapis njegovega imena *Bartl* v stanovskih sejnih zapisnikih 21. avgusta 1626 – kar ni okrajšava, saj tu ni pike – bi utegnili razkrivati, kako so Jerneja dejansko klicali (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 889, sejni zapisniki 15, 1622–1633, fol. 418v).

³ Andritsch, *Die Matrikeln. Band 1*, str. 39.

⁴ Radics, *Johann Weikhard*, str. 24.

omembe. Rodovno deblo njenih pravnukov Valvasorjev razkriva, da je bila Marija Elizabeta hči Aleksandra barona (!) Dornberga in Salome, rojene baronice Egkh,⁹ s čimer soglašata tudi literatura.¹⁰ Vendar ni dejansko nobene potrditve za njen baronski naslov, neodgovorjeni pa ostajata tudi vprašanji, kje se je Marija Elizabeta rodila in odraščala ter kakšna je bila usoda njenih staršev in verjetnih sorojencev. Rodbina Dornberg, po izvoru z Goriškega, okoli leta 1600 na Kranjskem ni imela vidnejše vloge, pri čemer oče Aleksander tu sploh ni izpričan z zemljiško posejstjo.¹¹ Glede na to in na njegovo tedaj redko osebno ime gre skoraj brez dvoma za Aleksandra Dornberga, ki je umrl 2. novembra 1611 v furlanskem Krminu¹² in ni izvirjal iz baronske veje Dornbergov. Po istem rodovnem deblu naj bi se rodil staršema Ludviku pl. Dornbergu in Antoniji Cusana, kar za očeta Ludvika potrjuje tudi genealoški vir iz Gorice.¹³ Na drugi strani ostaja nepojasnjen izvor njegove žene Salome Egkh, ki jo omenjeno Valvasorjevo rodovno deblo navaja kot baronico, njene starše Pavla pl. Egkha in Felicito, rojeno Moscon, pa – kar ni logično – brez baronskega naslova.¹⁴ V resnici gre pri imenih zakoncev Egkh za napako, saj sta bila imenovana bistveno mlajša in nikakor ne bi mogla biti Salomina starša.¹⁵ Vprašanja niso rešili niti goriški rodoslovni viri, ki tako kot ljubljanski ne poznajo nobene Salome Egkh.¹⁶ Srečamo jo šele leta 1630 kot vdovo Marijo Salomo, ko je skupaj s hčerko Marijo Elizabeto Valvasor vstopila v ljubljansko kongregacijo Marije Vnebovzete, obe pa sta tedaj zadnjič izpričani kot živi.¹⁷

⁹ ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 8, št. 273, Valvasor.

¹⁰ Witting, Beiträge zur Genealogie (1894), str. 143; Radics, Johann Weikhard, str. 343.

¹¹ V kranjski imenjski knjigi je navedena samo Beatriks Dornberg z imenjsko rento 20 goldinarjev, prepisano leta 1618 v novo imenjsko knjigo Vidu Gašperju baronu Dornbergu (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 4 (1546–1618), fol. 103v).

¹² Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel – Görz, str. 377. – Le nekaj dni prej, 26. oktobra 1611, se je njegova hči Doroteja poročila v Krminu z Janezom Krstnikom pl. Gorgom (prav tam, str. 292).

¹³ Biblioteca Statale Isontina, Gorizia, Manoscritti, Ms. 77. – Za podatke se iskreno zahvaljujem poznavalcu goriškega plemstva prof. dr. Silvanu Cavazzi iz Gorice.

¹⁴ ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 8, št. 273, Valvasor.

¹⁵ Prav tam, šk. 2, št. 63, Eck; ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 32v.

¹⁶ Na Lukantschitshevem rodovnem deblu Egkhov (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 32v) je sicer navedena neka Marija Saloma, rojena leta 1596 in preminila dve leti pozneje, pri kateri je bil pozneje kot mož pripisan Aleksander baron Dornberg. Gre za dve evidentni napaki, saj je deklica umrla in je bila za mater Marije Elizabete Dornberg občutno premlada. Isto Marijo Salomo, hčerko Hanibala Egkha, navaja tiskana genealogija Egkhov iz leta 1703, ki ima zanjo prav tako rojstno letnico 1596, medtem ko podatek o smrti ni časovno opredeljen (*Genealogische Beschreibung*). Podatke iz tiskane genealogije mi je posredoval prof. dr. Silvano Cavazza.

¹⁷ Obe sta bili v kongregacijo sprejeti 16. avgusta 1630. Mati je navedena kot vdova Marija Saloma pl. Dornberg (*Frau von Dornberg Wittib*), rojena baronica (!) Egkh (*ein geborne*

Obe rodbini, Dornbergova in Egkhova, sta v drugi polovici 16. stoletja sicer dobili baronski naslov – Dornbergi leta 1578¹⁸ in Egkhi postopoma med letoma 1549 in 1588¹⁹ –, pri čemer pa do njega nista bila upravičena zakonca Aleksander in Saloma. Neposreden dokaz za to je poročni dogovor njune hčerke Marije Elizabete z Jernejem Valvasorjem 7. februarja 1617, v katerem je nevesta navedena brez baronskega naslova, medtem ko ga imata sopodpisnika barona Egkh in Schrattenbach, na čigar gradu Ojstrica pri Vranskem so dogovor podpisali. Imen in drugih podatkov o nevestinih starših v pogodbi žal ni. Njen oče Aleksander je bil torej tedaj že dobrih pet let pokojni († 1611). Čeravno govori poročni dogovor o privolitvi staršev in sorodnikov ter o njihovih podpisih in pečatih, je listino podpisala samo Jernejeva mati vdova Neža Valvasor, ne pa tudi nevestina mati vdova Saloma Dornberg, rojena Egkh, ki je bila tedaj, kot smo videli, potrjeno še živa. Vse kaže, da so imeli pri poroki z nevestine strani glavno besedo prav Egkhi. Poleg Jerneja Valvasorja in njegove matere sta se namreč pod dogovor podpisala Markvard baron Egkh in gostitelj, ojstriški gospod Feliks baron Schrattenbach, poročen z Markvardovo sestro Marijo Elizabeto baronico Egkh.²⁰ Sorodstvene vezi med Salomo, poročeno Egkh, in kranjskimi Egkhi še niso dognane, zlasti ker Salomo prav na vseh znanih rodovnikih pogrešamo. Ni izključeno, da je hči Marija Elizabeta sama ali skupaj z materjo pred poroko živela pri daljnih sorodnikih na Ojstrici, lahko pa bi se prišla tja samo poročiti. Glede na relativno bližino ojstriškega in medijskega gradu se je z Jernejem Valvasorjem prav lahko dodobra seznanila še pred dogovorom sorodnikov o njuni poroki. V besedah poročnega dogovora, da se je med

frejn von Egkh), hči pa kot Marija Elizabeta Valvasor, rojena baronica (!) Dornberg (*Valvasorin ein geborne Frejn von Dornberg*) (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 724).

¹⁸ Baronski naslov »Dornberg z Dornegg« so 15. julija 1578 prejeli Franc, generalni namestnik v grofiji Goriški, Maksimilijan, cesaričin dvorni mojster, in Vid, odposlanec na papeškem dvoru (Frank, *Standeserhebungen. 1. Band*, str. 243).

¹⁹ Prvi Egkhi (Eckh) so postali baroni z dvojnimi naslovom »Egg-Hungerspach« 1. julija 1549, in sicer Jurij ter njegovi sinovi Janez Jožef, Bonaventura in Franc Jožef. Baronski naziv »zu Eckh und Hungerspach« je 28. decembra 1588 prejelo še pet bratov s Kranjskega: Kristof, Anton, Magnus, Ernest in Ludvik (Frank, *Standeserhebungen. 1. Band*, str. 259). Po drugih virih naj bi bila Bonaventura in Janez Jožef skupaj z bratrancem Magnusom povzdignjena v državna barona 13. marca 1560 (Slana, Utrinki iz zgodovine, str. 135).

²⁰ Tako po Lazarinjevi genealoški zbirki kot po nedodelanem rodovnem deblu v Zbirki rodovnikov Arhiva Republike Slovenije je bila Marija Elizabeta hči Sigmunda barona Egkha (ZAL, LJU 340, Lazarinjeva genealoška zbirka, šk. XXV, Schrattenbach; ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 2, št. 63, Eck). Po Lazarinju se je s Schrattenbachom poročila 11. julija 1600 v Gradcu, njen brat Markvard je bil križniški komtur v Metliki, oče Sigmund pa kranjski deželni upravnik.

njima »zbudila krščanska ljubezen« (*sich ein Christliche lieb erregt*),²¹ sicer ne smemo videti kaj več kot takratno retoriko. Glede na sklenitev poročne pogodbe na Ojstrici so poročni obred precej verjetno opravili na samem gradu ali v župnijski cerkvi na Vranskem, česar zaradi neohranjenih poročnih knjig ni mogoče potrditi.²²

Marija Elizabeta je Jerneju prinesla v zakon 600 goldinarjev dote, ženin pa ji je namenil prav toliko zaženila in jutrne, skupaj 1.200 goldinarjev. Če bi ovdovela, bi ji poleg stanovanja pripadla vdovščina 200 tolarjev na leto in polovica premičnin. Še leto dni po moževi smrti, dokler ji ne bi izplačali dote, zaženila in jutrne, ji tudi ne bi bilo treba odstopiti Valvasorjeve posesti.²³ Težko je z gotovostjo soditi o tem, kako petična je bila Jernejeva prva nevesta Marija Elizabeta Dornberg v resnici, saj ne vemo, kakšno dediščino je poleg dote še lahko pričakovala. Doto 600 goldinarjev se sicer giblje v običajnih okvirih.²⁴ Pozornost pritegne dejstvo, da Jernej ni bil prav radodaren s svojim prispevkom zakonski zvezi, ki je znašal 1.200 goldinarjev. Ko se je petnajst let pozneje oženil s polihistorjevo materjo Ano Marijo Rauber in mu je ta prinesla za doto 700 goldinarjev, le sto več kot prva žena, ji je sam namenil kar 2.400 goldinarjev, še enkrat toliko kot Mariji Elizabeti.²⁵ Jernejev drugi zakon je bil tako »težak« 3.100 goldinarjev, prvi pa le 1.800,²⁶ poleg tega pa bi druga žena kot vdova prejela na leto še enkrat tolikšno vdovščino (400 goldinarjev) kot prva (200).

Tako kot Marije Elizabete Dornberg sodeč po povedanem ni mogoče imeti za bogato nevesto, ni tudi nobene osnove za njeno baronstvo, ki ga navajajo zgolj poznejši sekundarni viri. Prvi je zapis o njenem sprejemu v Marijino kongregacijo v Ljubljani 16. avgusta 1630, (*ein geborne Frejn von Dornwerg*) pri čemer gre za poznejši vpis, nastal sredi stoletja.²⁷ Za

življenja pa je obakrat omenjena brez baronskega naslova, prvič v poročnem dogovoru in drugič kot krstna botra osem let pozneje, 5. maja 1625 (*nata a Dornberg*).²⁸

Marija Elizabeta Valvasor je Jerneju Valvasorju rodila sedem otrok in umrla po 16. avgustu 1630, najpозneje v začetku leta 1632, saj je vdovec nedvomno potreboval nekaj časa, da si je utiril pot do poroke s polihistorjevo materjo **Ano Marijo Rauber**. Tudi ta ni bila baronica, kakor jo je prikazoval Janez Vajkard, a je imelo njeno baronstvo, kot bomo videli, vsaj nekaj navidezne podlage, ker ga je cesar Leopold I. priznal njenima mlajšima sorodnikoma za nazaj (1681). Poročni dogovor so tokrat podpisali na gradu Križ pri Kamniku (*Gschloß Creüz*), in sicer 5. aprila 1632,²⁹ dobra dva tedna pred poroko v ljubljanski stolnici. Nevesta Ana Marija Rauber v listini, drugače kot tri od sedmih prič, upravičeno ni navedena z baronskim naslovom, temveč zgolj kot hči že pokojnih plemenitih staršev Jurija Rauberja s Kravjeka in Krumperka (*zum Weinegkh vnnnd Kreütberg*), nekdanjega stanovskega glavnega prejemnika, in Doroteje Leyser z Legna in Valdeka (*zum Lahn vnnnd Waldegkh*). Grad Križ je bil tedaj skupaj s kriškim in zgornjekamniškim gospostvom v rokah nevestinega očima Leopolda pl. Raumschüssla,³⁰ enega od sopodpisnikov pogodbe. Med ostalimi šestimi pričami (tri niso podpisane) lahko na ženinovo stran uvrstimo Valerija barona Moscona in verjetno tudi Janeza Rajmunda barona Dornberga kot daljnega sorodnika Valvasorjeve prve žene. Z nevesto je bil poleg njenega očima sorodstveno najbolj povezan svak Janez Ludvik pl. Rasp s Sostrega in Dola, ki se je

Rodovno deblo polihistorjevih pranečakov, vnukov polbrata barona Karla, nastalo nekako sredi 18. stoletja, navaja kot barona tudi njena starša Aleksandra Dornberga in Salomo Egkh, ne pa starih staršev, kar je več kot pomenljivo. Ker o pobaronjenju staršev ni poročil, seveda tudi Marija Elizabeta ni mogla biti baronica. Po zelo vprašljivem rodovniku manjšega dela rodbine Dornberg naj bi njen oče Aleksander nosil baronski naslov, bil dvakrat poročen in imel poleg nje še sina Ludvika. Rodovnik, naslovljen kot košček (*Bruchstück*) in nastal nekje na prelomu iz 18. v 19. stoletje, povezuje Marijo Elizabeto z baronsko vejo Dornbergov tako, da njenemu očetu Aleksandru pripisuje baronski naslov in kot njegovega očeta navaja barona Franca (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 2, št. 60, Dornberg), enega od tistih treh Dornbergov, ki so leta 1578 dejansko postali baroni (Frank, *Standeserhebungen. 1. Band*, str. 243). Aleksander naj bi bil prvič poročen z Dorotejo baronico Neuhaus; sin Ludvik je na rodovniku pripisan naknadno, in to zgolj kot plemeniti (*Ludwig v. Dornberg*) (sic!). Zadnje bi še najbolj ustrezalo resnici: Marija Elizabeta bi potemtakem imela brata Ludvika – nebarona, kakor ni bil baron njen oče Aleksander, ki tudi ni mogel biti sin barona Franca s Kranjskega.

21 ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 7. 2. 1617.

22 Potrjeno je, da se nista poročila v Ljubljani, ki je bila Valvasorjem tedaj še precej tuja (prim. NSAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1605–1632).

23 ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 7. 2. 1617.

24 Ko se je deset let prej, leta 1607, na Krumperku možila Jernejeva štajerska sestrična Sofija, hči Adama pl. Scheyerja, je njena znašala doto le 400 goldinarjev, ženin Elija pl. Rasp pa je prispeval zaženilo in jutro v višini 800 goldinarjev (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 11. 11. 1607). Druga žena Jerneja Valvasorja Ana Marija pl. Rauber je prejela 700 goldinarjev dote (prav tam, 5. 4. 1632).

25 Prav tam, 5. 4. 1632.

26 Več kot Marija Elizabeta sta v skupnem prejeli tudi Jernejevi sestri Lukrecija in Sofija, omoženi v začetku stoletja, in sicer vsaka 2.000 goldinarjev (Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 55 in 59).

27 V kongregacijski knjigi, v razdelku za ženske, seže enotna pisava vpisov do leta 1651 (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 715–734). Prav tako je Marijo Elizabeto »povzdignil« v baronico Janez Vajkard Valvasor na rodovnem debalu svoje rodbine (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109).

28 NSAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1621–1626, pag. 182.

29 ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 5. 4. 1632.

30 »Herrn Leopolden Raumschissl zum Schön- vnnnd Wildenegkh, Röm: Kay. Mt. Etc. Landrath in Crain, vnnnd Innhabern der Herrschaft Oberstain, vnd Creüz« (kot v prejšnji opombi).

z ženo nekaj let prej naselil na njenem domu, gradu Krumperk pri Domžalah. Ana Marija Rauber je Jerneju Valvasorju prinesla v zakon 700 goldinarjev dote in prejela od njega prav toliko jutrne in zaženi ter dodatnih 1.000 goldinarjev donacije, skupaj 2.400 goldinarjev. Jernej je mladi ženi jamčil z vsem svojim premoženjem, tako v deželi kot zunaj nje in vključno z zadolžnicami, ob pogoju, da bodo njuni skupni otroci deležni po očetu enake dediščine kot njegovi otroci iz prvega zakona (*nach denn Hauptern des Väterl. gleiche miterben sein*). Čez devetnajst let, ko je umrl, je postalo aktualno določilo o tem, kaj pripade vdovi: leto in dan oziroma dokler ne dobi vsega zahtevanega, lahko uživa celotno možno premoženje in nepremično premoženje ter do smrti zaženi. Dokler se ponovno ne poroči, prejema poleg tega 400 goldinarjev letne vdovščine, dobi pa tudi voz s štirimi konji in hišo z vrtom v Ljubljani, prosto vseh davščin. Če bi Ana Marija umrla pred Jernejem in brez otrok, bi moral vdovec njenim najbližjim sorodnikom v roku enega leta in dneva izplačati doto, jutro in donacijo, kolikor tega sama ne bi za življenja in pri polni zavesti zapustila komu drugemu. O Jernejevih premičninah, vključno s srebrnino, pa sta mladoporočenca sklenila, da pripadeta dve tretjini otrokom iz obeh zakonov in ena tretjina vdovi.

Polihistorjeva starša Jernej in Ana Marija sta pred oltar stopila petnajst dni zatem, 20. aprila 1632 v ljubljanski stolnici, in sicer v navzočnosti dveh baronskih prič, Rajnprehta barona Hendla, komturja nemškega viteškega reda v Ljubljani, in Valerija barona Moscona, ki sta bila navzoča že pri podpisovanju poročne pogodbe. Pri Jerneju Valvasorju navaja poročna matica funkcijo glavnega prejemnika kranjskih deželnih stanov (*questor prouinciae Carniolanae*), pri Ani Mariji pa je kot del njenega plemiškega naslova imenovan Krumperk (*Rauberin a Kritberg*).³¹ Kaže, da je bil kraj poroke skrbno preiščen. Jernej, zadnji dve leti nosilec pomembne javne funkcije, je hotel namreč »urbi et orbi« pokazati, da je stanovski funkcionar in tudi, kako vstopa v staro kranjsko plemiško rodbino. Omemba Krumperka v poročni matici nikakor ne pomeni, da je Ana Marija na tem gradu pred poroko res živela. Dejstvo, da je štiri leta prej (1628) zagospodaril na krumperskem gradu njen svak Janez Ludvik pl. Rasp,³² in da je bila poročna pogodba sklenjena na

Križu, gradu v posesti njenega očima, skoraj brez dvoma pričata o tem, da je šla nevesta k poroki s Križa. Kot bomo videli, se je njena zgodaj ovdovela mati Doroteja, rojena pl. Leyser, leta 1622 ali 1623 omožila z Leopoldom pl. Raumschüsslom, ki je pozidal novi mengeški grad (Novi grad) in postal kriški graščak. Ko bi Ana Marija po odselitvi materine nove družine ostala na krumperskem gradu, pri omoženi sestri, bi poročni dogovor veliko prej kot na Križu nastal tam. Vendar komaj kakšnih 17 let starega dekleta njena mati in očim nista pustila na Krumperku, še posebej, če sta se odselila pred priselitvijo Raspov (1628) in je v gradu nekaj časa prebivalo le osebje.

Kot bo govor v poglavju o polihistorjevi materi, je Ana Marija izvirala iz protestantizmu naklonjene družine in prav tako njen svak Janez Ludvik pl. Rasp, ki je po odselitvi protestantskega plemstva (1628) dvakrat dokazoval svojo zvestobo katolištvu (1629).³³ Ko se je Jernej poročil v Rauberjevo rodbino, se je protireformacija v deželi ravno končala, spomini na verska nasprotja pa so bili seveda še sveži. Valvasorji so spadali na »zmagovito« stran, ki so ji ostajali zvesti še iz časov, ko so imeli na Kranjskem glavno besedo protestanti. Naj spomnimo na oporoko Adama Valvasorja iz nedavnega leta 1624, s katero je Jernejev brat vnaprej razdedinil vsakega svojega otroka, ki bi zapustil katolištvo.³⁴ Kakšna stališča je tedaj zastopal Jernej, tudi sam jezuitski učenec, ostaja neznanka. Morda je bil podobno goreč kot brat, se je pa pozneje, s poroko z Rauberjevo, pokazal v verskih zadevah bolj pragmatičen. Pri tem moramo upoštevati, da so se razmere na Kranjskem medtem občutno spremenile. Zanimivo je dejstvo, da sta se Jernejev nečak Janez Krstnik in sin Karel v letih 1644 in 1650 poročila s sestrama pl. Barbo,³⁵ še leta 1642 izpričanima kot protestantkama. Protireformacijska komisija, ki se je omenjenega leta ukvarjala z zadnjimi plemiški evangeličanskimi gospodi in gospodičnami, je namreč obravnavala tudi vdovo gospo Katarino Barbo, rojeno pl. Gall in njene hčerke.³⁶ Katarina Barbo je bila sicer mrzla teta Jernejeve druge žene Ane Marije Rauber, nečakinja njene babice iz rodu kranjskih Gallov.³⁷

Jernejeva druga žena Ana Marija, polihistorjeva mati, je bila v nekaj manj kot devetnajstih letih zakona (1632–1651) zelo zaposlena z nosečnostmi in roje-

31 NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1632–1651, pag. 2. – Jerneja označuje poročna matica kot »nobilis et generosus dominus«, Ano Marijo kot »virgo nobilis«, medtem ko sta baronski prič imenovani »illustribus dominis baronibus«. – Valerij Moscon ni bil bližnji sorodnik Katarine Moscon, sestre prvega kranjskega Valvasorja Janeza Krstnika, ampak rojen protestantskim staršem z Ortneka in je še mlad leta 1625 prvič postal stanovski poverjenik (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 113, 114, 116; Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 88; prim. Smole, *Graščine*, str. 335).

32 Vrhovnik, Plemenitniki, str. 90; K.[oblar], Črtice s Krumperka, str. 119.

33 Vrhovnik, Plemenitniki, str. 90; K.[oblar], Črtice s Krumperka, str. 120.

34 Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 45.

35 O njunem sestreskem razmerju: ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 1, št. 20, Barbo. O poroki Janeza Krstnika: Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 47; o Karlovi poroki: Radics, *Johann Weikhard*, str. 344.

36 Dimitz, *Geschichte Krains. Dritter Theil*, str. 381. – Katarina Barbo je imela tri hčerke (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 1, št. 20, Barbo).

37 Oče Katarine Barbo Maksimilijan Gall pl. Rudolfseck in babica Ane Marije Rauber, Ana Marija, poročena Leyser, sta bila brat in sestra (gl. op. 260).

vanjem, saj je spravila na svet kar 17 otrok, v povprečju skoraj vsako leto enega in potrjeno vsaj enkrat dvojčka. Ker je Jernejevim 24 otrokom iz obeh zakonov namenjeno posebno podpoglavje, se bomo tu posvetili drugim stvarjem, zlasti njegovi karieri.

Jernej Valvasor je bil prvi v svoji rodbini, ki se je dejavno vključeval v **javno življenje**. Poleg nespornih sposobnosti je imel zato tudi veliko ugodnejše pogoje od svojih dveh predhodnikov, očeta Hieronima, priseljenca, ki je pozno dobil kranjsko deželanstvo, in zgodaj umrlega brata Adama. Njegova karierna pot pri kranjskih deželnih stanovih je po Radicsevi zaslugi že precej dobro obdelana in jo gre nekoliko dopolniti le z nekaterimi doslej neznanimi dejstvi ter v interpretativnem pogledu. Sama vsebina Jernejevih funkcij in njegovo politično delovanje kot takšno pa bi zahtevala že skorajda posebno obravnavo.³⁸

Brez nadaljnega se je mogoče strinjati z Radicsevimi ugotovitvami, da polihistorjevega očeta iz stanovskih sejnih zapisnikov na splošno spoznamo kot »prevejanega parlamentarca« (*einen gewiegten Parlamentarier*), ki se je zelo pogosto udeleževal zasedanj, se dostikrat priglasil k besedi in premišljeno sodeloval pri pomembnih posvetovanjih in sklepih. Ni se bal izraziti svojega prepričanja in se je na drugi strani rad navezal na prepričljive obrazložitve tega ali onega sodeželana.³⁹ V tem pogledu je bil res zelo drugačen od brata Adama, ki je kot starejši sedel v viteško klop kranjskih deželnih stanov nekaj let pred njim. Adama je politika očitno pritegovala, kajti sicer se tako kot številni drugi deželani preprosto ne bi udeleževal deželnozborskih zasedanj, a na tem področju tudi zaradi zgodnje smrti ni pustil veliko sledov. Potem ko se njegovo ime pojavlja v stanovskih sejnih zapisnikih samo v letih 1619–1623,⁴⁰ ga je še pred zadnjo udeležbo zamenjal

Jernej, prvič izpričan na deželnem zboru 15. marca 1623 in nato po Adamovi smrti († 1624) zelo redno celih 25 let, od 15. januarja 1625 do 7. maja 1650, tj. osem mesecev pred smrtjo.⁴¹ V nasprotju z Adamom se je Jernej hitro pokazal kot veliko dejavnejši besednik in ambicioznejši, ko je šlo za javno delovanje. Za uveljavitev pa je potreboval čas, izkušnje in ugodne okoliščine. Ob Adamovi smrti, star okoli 28 let, vsekakor še ni imel nobene javne funkcije, o čemer nazorno priča bratova oporoka, ki med tremi bodočimi varuhi Adamovih otrok samo pri Jerneju ne navaja nobenega naziva.⁴²

Po dveh letih aktivnega delovanja na deželnozborskih zasedanjih ga leta 1627 prvič srečamo kot prisednika pri kranjskem ograjnem sodišču⁴³ in malo zatem kot novoimenovanega zakupnika čepnine za moravsko območje ali t. i. moravško četrt.⁴⁴ Tako kot brat Adam se je dobro znašel v finančnih poslih, zato je z zakupom čepnine začel nabirati izkušnje še na področju javnih financ. Izterjevanje te izredne davščine je bilo zelo podobno njegovi poznejši funkciji, ko je moral kot glavni prejemnik skrbeti za celotno stanovsko blagajno. Čez dve leti, 1629, so ga na deželnem zboru kot dejavnega razpravljalca prvič predlagali na izpraznjeno mesto stanovskega poverjenika (*Verordneter*) iz viteških vrst,⁴⁵ torej v najožji in najpomembnejši stanovski organ – poverjeniški urad (*Verordnete Stelle*), v katerem je eno od štirih poverjeniških mest pripadalo viteškemu stanu.⁴⁶

³⁸ Radics je delovanju polihistorjevega očeta v deželnih stanovih namenil v monografiji o Valvasorju (1910) kar deset strani, a se je prikaza lotil precej neuravnoteženo (Radics, *Johann Weikhard*, str. 25–34). Medtem ko je za prva leta (od 1623 dalje) do dneva natanko navajal Jernejevo navzočnost na deželnih zbore, je nato zelo na kratko opravil z njegovim mandatom glavnega prejemnika, na drugi strani skoraj dobesedno povzel deželnozborsko razpravo o posebnem obdavčenju (1636), pri obravnavi Jerneja Valvasorja kot stanovskega poverjenika, njegove zadnje in najpomembnejše izvoljene službe, pa se je zadovoljil skoraj samo s časom opravljanja funkcije po podatkih v *Slavi vojvodine Kranjske*. V stanovskih sejnih zapisnikih so sicer do srede 17. stoletja podčrtana skoraj vsa mesta, kjer se pojavi kateri od Valvasorjev, kar kaže na Radicsevo roko. Naredil si je tudi precej več izpiskov iz zapisnikov, kot jih je nazadnje uporabil (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 7, mapa XXVI, A Jernej por. z Marijo pl. Rauber, starši).

³⁹ Radics, *Johann Weikhard*, str. 25.

⁴⁰ Prvič ga na deželnem zboru srečamo 8. marca 1619, zadnjič pa 10. julija 1623 (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 888, sejni zapisniki 14, 1617–1621, fol. 138, 139, 230, 235, 241, 439v, 464, 490v, 497v, 501, 503, 504, 545, 547v, 561, 562, 563, 564; šk. 889, sejni zapisniki 15, 1622–1633, fol. 16, 480v).

⁴¹ Zaradi preštevilnih omemb navajam samo prvo in zadnjo Jernejevo pojavitev v sejnih zapisnikih (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 888, sejni zapisniki 15, 1622–1633, fol. 70v; šk. 892, sejni zapisniki 18, 1646–1660, fol. 140v, 142). Sprava, leta 1625 in 1626, so namesto Jernejevega imena dvakrat pomotoma zapisali Adamovega (prav tam, šk. 888, sejni zapisniki 15, 1622–1633, fol. 342v, 429).

⁴² Druga dva varuha Adamovih otrok sta postala njegov tast Sigmund pl. Gusič, imenovan v oporoki dvorni vojni svetnik, in Burkhard Hizing, naslovljen kot prokurator kranjskega ograjnega sodišča (ARS, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani (odslej: Testamenti), II. serija, fasc. V 1–16, testament V–2, 18. 7. 1624).

⁴³ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 889, sejni zapisniki 15, 1622–1633, fol. 443, 8. 5. 1627; fol. 445v, 4. 6. 1627). Zapis obravnava ograjnega sodišča so v sejnih zapisnikih le sporadični, v seriji protokolov ograjnega sodišča pa zija v tem času kar tridesetletna vrzel (ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. 11, protokoli 1613–1614; knj. 12, protokoli 1644–1649).

⁴⁴ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 889, sejni zapisniki 15, 1622–1633, fol. 445v, 3. 8. 1627. – Ko so čepnino čez dve leti ponovno oddajali v zakup, je Jernej še naprej ostal zakupnik (prav tam, šk. 890, sejni zapisniki 16, 1629–1638, fol. 5, 8. 8. 1629).

⁴⁵ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 889, sejni zapisniki 15, 1622–1633, fol. 492, 15. 3. 1629.

⁴⁶ Prim. Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 239–240.

Polihistorjev oče Jernej Valvasor (* okoli 1596, † 1651) (NG, NG S 944)

Najbrž ni naključje, da se je Jernejeva kariera zares začela po dokončni zmagi protireformacije, tj. po izsiljeni izselitvi protestantskega plemstva iz Kranjske in drugih notranjeavstrijskih dežel (1628).⁴⁷ Ko so ga naslednje leto, 15. marca 1629, predlagali za mesto stanovskega poverjenika, srečamo predhodno opozorilo (deželnoknežjih komisarjev), da mora biti novi poverjenik katoliške vere.⁴⁸ Tedaj še mladi, približno 33-letni medijski gospod, je dobil le majhno podporo, saj sta ga podprla samo dva predlagatelja, oba iz pre-

latske kurije, in sicer kostanjeviški opat in ljubljanski komtur.⁴⁹ Toda že naslednje leto, 13. marca 1630, so ga z večino glasov izvolili na funkcijo glavnega stanovskega prejemnika,⁵⁰ na odgovoren položaj »deželnega blagajnika«, v čigar roke so se stekali vsi neposredni in posredni stanovski davki v deželi.⁵¹ Kot tak se je naslednja leta dokaj pogosto udeleževal tudi sej poverjeniškega urada, čeravno ni bil član najožjega stanovskega organa.⁵²

Jernej Valvasor je prevzel funkcijo v silno nehvaležnem času, ko so bile kranjske deželne finance zaradi tridesetletne vojne in drugih nadlog močno prizadete, izdatki pa so občutno presežali prejemke.⁵³ Stanovsko obdavljenec se je prav v Valvasorjevem mandatu opazno spremenilo. Ko so kranjski deželni stanovi leta 1631 prevzeli 800.000 goldinarjev dvornega dolga, so dotedanji izredni davek, imenovan nova doklada, pretvorili v stalnega. Ker pa deželni davek, namenjen predvsem deželni obrambi in kritju upravnih stroškov, ni zadoščal za pokrivanje potreb državne vojske, dvora in centralne uprave, se je leta 1633 pridružil nov davek, ki so ga na Kranjskem navadno označevali kot izredno ali tudi kot vojno kontribucijo.⁵⁴

Iz skopih navedb v stanovskih sejnih zapisnikih ni mogoče presoditi, kako uspešno je Jernej opravljal zaupano odgovorno funkcijo. Ko jo je 6. maja 1633 po izteku mandata odložil, ni zaslediti pripomb na njegovo delo.⁵⁵ Za povrh so ga na deželnem zboru malo zatem, 28. julija istega leta, predlagali skupaj s štirimi drugimi deželani kot primerne za izpraznjeno mesto svétnika pri notranjeavstrijski vladi v Gradcu.⁵⁶ Tako kot ni bil sprejet tisto leto, so v Gradcu izbrali drugega moža tudi dve leti pozneje, leta 1635,⁵⁷ v nemirnem letu velikega kmečkega upora, ko je kranjski deželni zbor 9. februarja med primerne kandidate spet uvrstil Valvasorja.⁵⁸ Malo preden je postal stanovski poverjenik, je bil 25. februarja 1640 še enkrat v kombinaciji

49 Prav tam, fol. 489–492.

50 Prav tam, fol. 527v.

51 Nared, *Dežela – knez – stanovi*, str. 239.

52 ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 890, sejni zapisniki 16, 1629–1638, npr. fol. 263v–264, 265v.

53 Deželni maršal Ditrih baron Auersperg je 30. januarja 1630 odprl deželni zbor z besedami, da izdatki presegajo prejemke za 16.690 goldinarjev, Jernej Valvasor pa se je zavzel proti najemanju posojil za obresti (Radics, *Johann Weikhard*, str. 27).

54 Ogrin, *Nekaj o neposrednih davkih*, str. 36, 37.

55 ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 889, sejni zapisniki 15, 1622–1633, fol. 616, 617v–618. – Radics podatkov o prenehanju mandata ni imel, ampak je po stanovskih sejnih zapisnikih ugotovil le, da je bil Jernej na funkciji še leta 1632 (Radics, *Johann Weikhard*, str. 32).

56 ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 889, sejni zapisniki 15, 1622–1633, fol. 623–624.

57 Po Radicevih izpiskih v: ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 7, mapa XXVI, A Jernej por. z Marijo pl. Rauber, starši. Spis je bil nekoč shranjen med gradivom notranjeavstrijske vlade (Gutachten 1635–Feb–11), danes pa je pogrešan.

58 ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 891, sejni zapisniki 17, 1634–1646, fol. 88.

47 Pörtner, *The Counter-Reformation*, str. 139. – Omeniti kaže razpravo v deželni pravdi 9. januarja 1629 o tem, koga predlagati na izpraznjeno mesto karlovskega glavarja. Slišati je bilo glas Pavla pl. Egkha, da »nimajo evangeličani zdaj več nobenega dostopa« (*die evangelischen haben nunmehr kein Zuetritt*), nazadnje pa je dobil največ podpore Janez Adam Gall, praporščak pri uskoškem (žumberškem) glavarstvu, ki oziroma ker se je v verskem pogledu prilagodil (*da er sich wegen der Religion accomodirt*) (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 889, sejni zapisniki 15, 1622–1633, fol. 460–461).

48 Prav tam, fol. 491.

za svétnika, a se ni prebil v ožji izbor dveh predlaganih.⁵⁹ Od številnih nastopov in glasovanj v dežel-nem zboru je Radics kot pomembno dejanje Jerneja Valvasorja posebej izpostavil njegov samostojni nastop na dežel-nem zboru leta 1636. V razpravi, kako pridobiti 30.000 goldinarjev kot vojno pomoč cesarju, naj bi po Radicsevemu mnenju prav on podal najprimernejši predlog, in sicer uvedbo glavarine (*Kopfsteuer*), česar pa deželni zbor ni sprejel.⁶⁰

Naslednja leta se je Jernej kot štiridesetletni družinski oče po vsem sodeč precej bolj posvečal domačemu gospodarstvu kakor javnim zadevam. Kot bomo videli, je kupil in spet prodal Stari grad pri Novem mestu, v istem času je dokumentirana intenzivna grad-bena dejavnost na medijskem gradu, slednjič pa je postal gospod Gamberka, pomembnega gradu in dežel-skosodnega gospostva nedaleč od Medije. Na odgovorni javni funkciji ga srečamo spet v štiridesetih letih, in to dvakrat. Dva mandata stanovskega poverjenika, kar mu je prvič uspelo postati leta 1640 (po neuspehu enajst let prej), sta pomenila tudi vrh in konec njegove politične poti. Zastopal je viteški stan in imel kot tak med štirimi poverjeniki najmanj teže, a zato vendarle polno odgovornost. Ko se mu je konec maja 1641 kot devetnajsti otrok rodil bodoči polihistor Janez Vajkard, je bil Jernej torej še bolj navezan na bivanje v deželni prestolnici kakor desetletje prej, ko je opravljal funkcijo stanovskega glavnega prejemnika, zato niti najmanj ne preseneča sinov krst v Ljubljani.⁶¹ Njegova prva izvolitev za poverjenika pobleže žal ni znana. Izvolili so ga neznanu kdaj po smrti Andreja Danijela pl. Barba, ki je umrl skoraj natanko sredi mandata 1. septembra 1639,⁶² Jernej Valvasor pa je kot poverjenik prvič izpričan 23. maja 1640.⁶³ Glede na triletno trajanje poverjeniškega mandata vse kaže, da ni bil izvoljen pred začetkom leta 1640, še zlasti, ker se je njegovo ime 25. februarja pojavilo med predlaganimi za izpraznjeno mesto vladnega svétnika v Gradcu.⁶⁴ Naslednje leto je sedel v viteško klop njegov najstarejši sin Karel,⁶⁵ pozneje tudi sam stanovski poverjenik,⁶⁶ sicer pa zet pokojnega Barba. Po treh letih je Jerneja na dežel-nem zboru 24. marca 1643 kot novoizvoljeni

poverjenik zamenjal Leopold pl. Raumschüssl,⁶⁷ poznejši baron, ki ga bomo še srečali kot očima Jernejeve žene Ane Marije, polihistorjeve matere. Tri leta pozneje sta »nadomestni tast« in zet še enkrat zamenjala vlogi, ko je bil Jernej Valvasor po Raumschüsslovem rutinskem odstopu 3. marca 1646⁶⁸ čez natanko štiri mesece, 3. julija, izvoljen za poverjenika še drugič. Vmes je na tem mestu tri mesece sedel mož njegove svakinje Janez Ludvik Rasp, ki je pri prvih volitvah premagal Jerneja in tri druge predlagane kandidate, a je v začetku junija umrl.⁶⁹ Jernej je na funkciji stanovskega poverjenika ostal tudi tokrat tri leta, do odstopa 3. marca 1649. Večina deželanov je morala biti z njegovim delom zadovoljna, sicer ne bi izrazili želje, naj na poverjeniškem položaju ostane še en mandat. Toda Jernej, tedaj star okrog 53 let, je čutil ali že dobro vedel, da mu življenjske moči pojenjujejo. Sklep deželnega zbora se je glasil, da ga ne bodo obremenjevali, ker ni pri najboljšem zdravju (*wegen seiner Vnpässigkeit ferrer nicht zumolestieren*). Še več, nadejali so se, da pri naslednji izpraznitvi mesta ne bo zaseden s čim drugim in bo lahko spet prevzel funkcijo, njegova neimenovana sinova pa so (v zahvalo) oskrbeli s konjema.⁷⁰ Naslednjih volitev leta 1652 Jernej Valvasor ni več dočakal, a je bil zato tedaj izvoljen njegov nečak Janez Jurij Posarel.⁷¹ Tega so sicer

⁵⁹ Prav tam, fol. 350–350v.

⁶⁰ Radics, *Johann Weikhard*, str. 27–31.

⁶¹ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1638–1643, pag. 163.

⁶² Barba so za poverjenika iz viteških vrst izvolili 11. marca 1638 (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 891, sejni zapisniki 17, 1634–1646, fol. 280v), umrl pa je zgoraj navedenega dne v Ljubljani (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, pag. 44). Dve njegovi hčerki sta se pozneje poročili v Valvasorjevo rod-bino, o čemer govorim na drugih mestih. Prva je postala soproga Jernejevega nečaka Janeza Krstnika (1644), druga pa žena sina Karla (1650).

⁶³ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 891, sejni zapisniki 17, 1634–1646, fol. 370v.

⁶⁴ Prav tam, fol. 350–350v.

⁶⁵ Prav tam, fol. 395v, 21. 2. 1641.

⁶⁶ Karla Valvasorja navaja *Slava* kot poverjenika v letih 1665–1667 ter 1682–1685 (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 89–91).

⁶⁷ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 891, sejni zapisniki 17, 1634–1646, fol. 497v. – Janez Vajkard je na svojem seznamu poverjenikov v *Slavi* upošteval za posamezna leta očitno le tiste, ki so to bili večino koledarskega leta, zato navaja za leto 1643 Raumschüssla, svojega očeta pa le za leta 1640, 1641 in 1642 (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 88–89).

⁶⁸ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 891, sejni zapisniki 17, 1634–1646, fol. 594v.

⁶⁹ Raspa, poročenega z Valvasorjevo svakinjo Regino Dorotejo, rojeno Rauber, so z večino glasov izvolili istega dne, 3. marca 1646, ko je funkcijo odložil Raumschüssl, očim njegove in Valvasorjeve žene (prav tam, fol. 595). Umrl je 6. junija v Ljubljani (NŠAL, Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, pag. 89). Jernejeva izvolitev 3. julija je bila torej nadomestna (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 892, sejni zapisniki 18, 1646–1660, fol. 5v).

⁷⁰ Prav tam, fol. 103v. – Eden od neimenovanih dveh sinov je bil nesporno Karel, vprašanje pa je, ali je z drugim mišljen Franc Adam, poleg Karla edini že odrasli Jernejev sin, saj se ta dotle še ni osamosvojil in ga ne srečamo med udeleženci deželnih zborov. Verjetneje so pomotoma imeli za sina nečaka Janeza Krstnika, ki mu je bil Jernej tako rekoč nadomestni oče in ga na deželnozborskih zasedanjih srečujemo od leta 1641 (prav tam, šk. 891, sejni zapisniki 17, 1634–1646, fol. 418; šk. 892, sejni zapisniki 18, 1646–1660, fol. 92v, 109), umrl pa je še pred stricem. – Janez Vajkard je svojega očeta iz že omenjenega razloga navedel kot poverjenika le za leta 1646, 1647 in 1648; izjemoma je pri prvem letu imenoval tudi njegovega predhodnika Leopolda Raumschüssla in posebej omenil menjavo na tem položaju (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 89), ni pa povedal, da je bil med njima kratek čas poverjenik Janez Ludvik Rasp.

⁷¹ Poverjeniško mesto je Posarel zasedel 19. februarja 1652 in ostal na njem do smrti februarja 1654 (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 888, sejni zapisniki 15, 1622–1633, fol. 70v; šk. 892, sejni zapisniki 18, 1646–1660, fol. 254, 394). Valvasor ga v *Slavi* navaja kot poverjenika za leti 1652 in 1653 (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 89).

predlagali že po Jernejevem odstopu (1649), vendar mu je tedaj za izvolitev zmanjkalo nekaj glasov.⁷² Polihistorjev oče, ki sta mu bili po odložitvi funkcije dani še slabi dve leti življenja, se je na deželnem zboru zadnjič pojavil čez dobro leto, 7. maja 1650,⁷³ naslednje spomladansko zasedanje je izpustil, na julijskem pa srečamo sina Karla.⁷⁴

Tudi **kot zemljiški gospod** se Jernej Valvasor ni zadovoljil s pasivnostjo in s tem, kar je podedoval, ampak je, enako kot starejši brat Adam, stremel po širitvi posesti in pridobitvi novih gradov. Od kod je jemal denar, lahko samo sklepamo, medtem ko podrobnosti ne poznamo. Nekaj so mu prinašale funkcije, nekaj pa je, tako kot brat, najverjetneje pridobil s posojanjem in seveda s preudarnim izkoriščanjem zemljiške posesti. Kot smo videli, mu je po fevdnem pismu nadvojvode Ferdinanda iz leta 1620 pripadla od obeh očetovih deželnoknežjih fevdov polovica posesti, in sicer 27 hub ter trije oštati,⁷⁵ ki jih je upravljal z domačega medijskega gradu. Na to posest se je nanašala imenjska renta, ko so jo leta 1619 ali malo zatem vpisali na njegovo ime v novo kranjsko imenjsko knjigo. Znašala je 47 goldinarjev, 48 krajcarjev in poldrugi pfenig, tj. približno tri četrtine višine rente brata Adama (dobrih 63 goldinarjev). Sprva je desetletje in pol skoraj samo kopnela in padla leta 1636 na dobrih 31 goldinarjev ali na dve tretjini izhodiščne vsote. Od leta 1638 pa je zopet rastla, presešla leta 1641 že 51 goldinarjev in se isto leto rahlo zmanjšala na končnih nekaj več kot 47 goldinarjev, torej na skoraj natanko toliko kot ob izhodišču dvajset let prej. Odpisi do leta 1636 – skupaj jih je za 16 goldinarjev in pol – zadevajo večinoma prodaje po ene hube (štirje med letoma 1624 in 1633), največji, z imenjsko rento 9 goldinarjev, je povezan s petimi hubami in dvema oštatom, ki jih je Jernej prodal bratu Adamu in dal nato prepisati njegovim dedičem (1625), zabeležena pa sta še nakup (1633) in prodaja (1636) žitne desetine z rento 3 goldinarjev. V letih 1638–1641 se je trend obrnil, saj se je imenjska renta Jerneja Valvasorja povečala za skoraj 20 goldinarjev. S štirimi pridobitvami je svoji posesti dodal 17 hub in pol, dva oštata, dve desetini in gornino, pri čemer je zadnjih devet hub in pol po vsega letu dni spet vrnil prejšnjemu lastniku ter slednjič pristal pri 47 goldinarjih, 2 krajcarjih in poldrugem pfenigu. Toda dejansko je bilo vmesno, zgolj prehodno povečanje še neprimerno večje. Jernej je dal namreč k svoji renti leta 1640 pripisati več kot 120 goldinarjev imenjske rente pokojnega Kristofa pl. Obračana (Obritschan) in njegove soproge, ki se je nanašala na Stari grad pri Novem mestu, a jo je zelo hitro prodal Gregorju Matešiču, tako da v imenjski knjigi v skupni vsoti sploh ni

bila upoštevana.⁷⁶ Občutek, da je polihistorjev oče z novimi majhnimi pridobitvami po nekaj manjših odpisih zgolj nadoknadil izgubljeno, je zavajajoč še iz enega razloga. V imenjski knjigi namreč ni vpisana Jernejeva zadnja in najpomembnejša pridobitev, deželskosodno gospostvo Gamberk, ki ga je kupil konec leta 1640 in je kot nekdanja deželnoknežja posest ostalo obdavneno pri kranjskem vicedomskem uradu.⁷⁷ Razumljivo je, da v kranjski imenjski knjigi nista navedena nakup vinogradov v okolici Celja (1622)⁷⁸ ter pozneje nakup in prodaja dvorca Širje nad izlivom Savinje v Savo, že na štajerski strani Save.

Že Radics je kot glavne Jernejeve posestne pridobitve poudaril Širje, Stari grad pri Novem mestu in Gamberk pri Čemšeniku, poglobil pa se je le v pridobitev prvega. Pri tem je zapisal, da je polihistorjev oče prodal **dvorec Širje nad Zidanim Mostom** prav v mesecu pred poroko z njegovo materjo.⁷⁹ Širja smo se dotaknili že pri obravnavi rodbine Jernejeve matere Neže pl. Scheyer, saj je šlo ne nazadnje za »izvorni grad« Scheyerjev ali Širskih. O tem, zakaj je Jernej dvorec s skromno posestjo od svojih sorodnikov leta 1630 kupil in ga že čez dve leti prodal,⁸⁰ lahko bolj ali manj le ugibamo. Ni izključeno, da ga je k temu nagovorila mati, če je še živela, ali pa je denar preprosto želel vložiti v nekaj trdnega, v dvorec, ne zgolj v posamezne hube, gornine in desetine. Širje je imelo majhno posest in bilo v štajerski imenjski knjigi napovedano z dobrimi 12 funti (goldinarji) imenjske rente. Jerneju ga je 18. maja 1630 ali malo pred tem prodala Ester pl. Scheyer, rojena pl. Isenhauser, vdova njegovega bratranca Volfa Rajharda in varuhinja njenih petih otrok.⁸¹ Dvorec (*Edlmansitz und Hof Scheyer*) s pripadajočim imenjem je Jernej Valvasor obdržal le slabi dve leti, saj je že 31. marca 1632 prosil štajersko stanovsko knjigovodstvo za odpis oziroma prepis celotne posesti, tedaj že prodane Adamu Aschu.⁸² O

⁷² ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 892, sejni zapisniki 18, 1646–1660, fol. 104–104v.

⁷³ Prav tam, fol. 140v, 142.

⁷⁴ Prav tam, fol. 144v, 147.

⁷⁵ Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 28.

⁷⁶ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619–1661), fol. 56v, 58v. – Po letu 1641 ni pri Jernejevi imenjski renti nobenih sprememb. Enaka ostane sprva tudi v naslednji imenjski knjigi 1662–1756 (47 goldinarjev, 2 krajcarja, 2 pfeniga in pol), v katero je imenje še vedno vodeno na ime Jerneja Valvasorja, prva posestna sprememba pa vpisana šele leta 1672 (prav tam, št. 6 (1662–1756), fol. 100).

⁷⁷ Gl. op. 94 in 95.

⁷⁸ Jernej je 10. decembra 1622 v Celju kupil od Jurija Sig-munda grofa Paradeiserja vinograde »zu Pernau vnd Ruderberg in Cillier amt«, očitno okoli Pernovega severozahodno od Celja (ARS, AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani (odslej: Zap. inv.), šk. 118, fasc. XXXXVII, lit. U–V–37, 30. 7. 1761, pag. 98/Nr. 59). Pridobitev ni znana iz štajerske imenjske knjige (prim. StLA, B 249/5, Adalbert Sikora, Die steirischen Gülden).

⁷⁹ Radics, *Johann Weikhard*, str. 35.

⁸⁰ StLA, B 249/5, Adalbert Sikora, Die steirischen Gülden, str. 329, 377. – Prodaja iz same imenjske knjige ni razvidna; A. Sikora je zgolj ugotovil, da imenje po vrzeli v letih 1632–34 izgine (prav tam, str. 377).

⁸¹ Prav tam, str. 329, 377.

⁸² StLA, Landschaftliches Archiv, Abgeschriebene Aufsandter de Anno 1630–1634, Bd. XIII, fol. 130, 131, 278 (po Radicevih izpiskih v: ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel,

obeh kupninah za imenje ni podatkov, poznamo le vrednost po nekoliko starejši cenitvi iz leta 1624, ko so stavbe z vsemi pritliklinami in podložniki vred ocenili na 3.860 goldinarjev.⁸³

Jernej, v tem času glavni prejemnik kranjskih deželnih stanov, je razpolagal z znatnimi denarnimi sredstvi in se spuščal v razne naložbe. Tako je pred letom 1633 prevzel dolg (*Hofschuld*) Markvarda barona Egkha v višini dobrih 3.730 goldinarjev, ki so mu ga omenjenega leta morali izplačati kranjski stanovski poverjeniki, in sicer na ponovno zahtevo graške dvorne komore.⁸⁴ V nasprotju s to Radicsevo ugotovitvijo pa ni z ničimer potrjena njegova trditev, da je Jernej dve leti pozneje, torej leta 1635, od nekega gospoda Kheysela pridobil dvorec Wagensbüchel.⁸⁵ Tega so v resnici leto prej v imenjski knjigi šele prenesli na dediče Adama Valvasorja in je v njihovih rokah tudi ostal.⁸⁶

Neprimerno večja in pomembnejša pridobitev od Širja je bil **Stari grad pri Novem mestu**, o čemer je v *Slavi* precej pisal tudi Janez Vajkard. Ko je okoli leta 1615 umrl lastnik Krištof pl. Obračan (Obritschan), zadnji tega imena in rodu, naj bi njegovo dediščino razdelili na 60 delov, Stari grad pa naj bi pripadel Jerneju Valvasorju, »mojemu pokojnemu gospodu očetu«, ki ga je nato prodal »nekemu gospodu Matešiču« (Mathesitsch).⁸⁷ Že Radics je ugotovil, in to zelo zgodaj, da je med Obračanovo smrtjo (okoli 1619) in Jernejevo pridobitvijo minilo precej časa in da je imel Stari grad medtem Janez Jurij pl. Hohenwart, ki je bil po materi sam iz Obračanovega rodu in je izplačal druge dediče. Grad in gospostvo vsekakor nista dolgo ostala v Jernejevih rokah. Lastnik je postal pred letom 1637, ko je datiran njegov urbar starograjskega gospostva, po Radicsevih navedbah pa ga je prodal že 1.

šk. 7, mapa XXVI, A Jernej por. z Marijo pl. Rauber, starši).

83 Po Radicsevih izpiskih iz »Landschaftliches Archiv, Landrechtsakten«, 27. 9. 1624 (kot v prejšnji opombi).

84 Radics, *Johann Weikhard*, str. 35. – Avtor se sklicuje na spise graške dvorne komore: StLA, IÖ HK, 1633–IX–1, 1633–XII–50. – Pri tem naj spomnimo, da je bil baron Egkh sorodnik Jernejeve prve žene in navzoč pri sklepanju njunega poročnega dogovora (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 7. 2. 1617).

85 Radics, *Johann Weikhard*, str. 36. – Najverjetneje je Radicsa zavedla Jernejeva prošnja deželnemu zboru 2. novembra 1634, naj mu spregledajo davčne zaostanke za Wagensbüchel, ki jih je plačal Jurij Kheysel (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 891, sejni zapisniki 17, 1634–1646, fol. 67, 67v). Wagensbüchel je v resnici pripadal otrokom Adama Valvasorja, njihov varuh pa je bil stric Jernej.

86 ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619–1661), fol. 58. – Z Jernejem Valvasorjem so kot z varuhom Adamovih otrok zgoj urejali zadeve v zvezi s prepisom in davčnimi zaostanki (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 481, fasc. 296, pag. 205–206, 31. 3. 1628; šk. 485, fasc. 297a, pag. 671, 21. 7. 1635; šk. 486, fasc. 297a, pag. 1105, 13. 1. 1635). O Wagensbüchlu gl. Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 38.

87 Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 15.

januarja 1639 Gregorju Matešiču, in sicer za 32.000 goldinarjev, sto dukatov ključarine in jezdnega konja.⁸⁸ Po Smoletovi je bil šele Jernej tisti, ki je izplačal dediče, skupaj 62 predententov za dediščino, gospostvo pa naj bi (za Hohenwartom) pridobil leta 1635.⁸⁹ V kranjski imenjski knjigi sta nakup in prodaja vpisana hkrati, šele leta 1640 in brez omembe vmesnega lastnika,⁹⁰ medtem ko lahko iz ohranjenega urbarja za Stari grad ugotovimo zgolj to, da ga je leta 1637 sestavil takratni lastnik Jernej Valvasor.⁹¹

Širje nad Zidanim mostom in Stari grad pri Novem mestu sta bila za medijskega gospoda Jerneja Valvasorja prejkone le začasni ali celo zgrešeni naložbi. Oddaljeni posesti zanj nista bili dovolj zanimivi, še posebej ne malo pomembna Širje. Že konec 16. stoletja, ko je Jernej šele prišel na svet, so bile oči medijskih Valvasorjev uprte v bližnji višinski **grad Gamberk** pri Čemšeniku, sedež obsežnega gospostva z deželskim sodiščem, na katerega robu je stala tudi Medija. Kot smo videli, je Hieronimu okoli leta 1593 spodletel poskus, da bi postal zakupnik ali upravitelj gamberškega gospostva,⁹² zato pa se je njegovemu sinu slabega pol stoletja pozneje posrečilo Gamberk dobiti v last, s tem zaokrožiti Valvasorjevo posest na širšem območju Zagorja ob Savi in postati deželskosodni gospod.

Janez Vajkard pri opisu gradu pravi, da je njegov oče Jernej kupil gospostvo leta 1641 od koroškega deželnega glavarja Jurija Sigmunda barona Paradeiserja, potem pa brez časovne opredelitve navede še tri lastnike, med katerimi ne imenuje brata Karla.⁹³ Kranjska imenjska knjiga o lastnikih Gamberka zelo dolgo molči, ker je šlo za nekdanjo deželnoknežjo po-

88 ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, 41u, urbar graščine Stari grad 1637–1654, fol. 44v (Jernejev lastnoročni podpis z letnico 1637). – Radics, *Valvasor* (1866), str. 11; v svoji drugi monografiji (1910) Radics ugotovitve zgoj kratko povzema (Radics, *Johann Weikhard*, str. 36).

89 Smole, *Graščine*, str. 461. – Viri, ki jih Smoletova citira, ne vsebujejo navedenih podatkov.

90 ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619–1661), fol. 58v. – Pri imenjski renti Krištofa pl. Obračana (prav tam, fol. 37v) se vpisi začnejo vrstiti šele leta 1637, pri čemer prvi odpis upravičeno navaja Janeza Jurija pl. Hohenwarta že kot nekdanjega lastnika. Pod letom 1638 je manjši odpis, ki kot lastnika Starega gradu (*Innhabern des Guefts Alienburg*) imenuje Gregorja Matešiča, a gre očitno za poznejši vpis, potem ko je Matešič posest že kupil od Jerneja Valvasorja. Pri isti letnici sta med drugim vpisani prodaja, sklenjena med »gospodom Valvasorjem« in »gospodom Matešičem« za tri hube in desetino, ki jih je Valvasor kupil nazaj, ter pripis imenjske rente dedičev Obračanove pokojne vdove. Tako se je Obračanova imenjska renta dvignila na 120 goldinarjev, preden so jo prenesli na Jerneja Valvasorja; letnica prenosa je vidna iz pripisa pri Valvasorju (prav tam, fol. 58v).

91 ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, 41u, urbar graščine Stari grad 1637–1654, fol. 44v. – Tudi poznejši pripis o poravnavi med Valvasorjem in Matešičem z datumom 14. junij 1649 ne pove nič določnega o času prodaje (prav tam, fol. 45).

92 Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 22.

93 Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 159.

sest in zato še naprej obdavčeno pri deželnem vice-domu, ne pri stanovih. Gamberško gospostvo najdemo šele v novi knjigi, nastavljeni leta 1662, in sicer z imenjsko rento slabih 65 goldinarjev. Še vse do začetka 18. stoletja pa so ga brez vpisov kakršnih koli posestnih in lastniških sprememb vodili pod imenom barona Paradeiserja, od katerega je Jernej gospostvo kupil.⁹⁴ Kupoprodaja med Jernejem Valvasorjem in Paradeiserjem je bila sklenjena konec leta 1640, in sicer za 56.000 goldinarjev, kar je graška dvorna komora potrjevala v začetku leta 1641.⁹⁵

Jernej Valvasor je bil gospodar Gamberka v času, ko je dosegel največje uspehe na področju javnega življenja, ni pa mogel mirno uživati sadov svoje najpomembnejše gmotne pridobitve. Že kmalu po nastopu lastništva, vsega nekaj let po velikem kmečkem uporu (1635), se je skupina nepokornih gamberskih podložnikov spustila z novim lastnikom v pravdanje zaradi tlake.⁹⁶ Janez Vajkard je nedvomno že v rosnih letih poslušal o njihovem puntanju, ki se je nato vleklo še v čas brata Karla. Zaradi davčnih zaostankov podložnikov je slednjič prišlo celo do tega, da so deželni stanovni Gamberk zarubili.⁹⁷ Spori s podložniki so bili tako hudi, da jih je Janez Vajkard pri opisu Gamberka označil kot »upor kmetov« (*Rebellion der Bauren*). Pod tem podnaslovom je po obravnavi čudežne zgodbe s konca petdesetih let 17. stoletja kratko zapisal: »Podložniki ali kmetje tega gospostva so se pred tem dolgo upirali (*rebellirt*) in veliko let jih ni bilo mogoče pripraviti do poslušnosti.«⁹⁸ V Jernejevem času je bil spor pravzaprav še precej nedolžen, je pa že tedaj segel do notranjeavstrijske vlade v Gradcu, ki je Jerneju Valvasorju leta 1648 ukazala, naj gamberske podložnike pusti »pri starem običaju in urbarskih pravicah« in naj jih ne obremenjuje v nasprotju z njihovimi pravicami.

Nadaljnja pogajanja pred deželnim glavarjem so bila za Valvasorja ugodna, saj so mu na nezadovoljstvo podložnikov dali v Ljubljani prav, in to tako glede opravljanja običajne tlake kot tudi glede druge sporne zadeve, prevoza činžnega žita.⁹⁹ Svoboščine (*Freiheiten*), na katere so se podložniki sklicevali in ki naj bi jim jih potrdil cesar, ter poznejši spori z Jernejevim sinom Karlom Valvasorjem pričajo, da so bili (glavni) nezadovoljneži iz vrst kosezov.¹⁰⁰ Ti so si po zamenjavi lastnika gamberskega gospostva brž priskrbeli cesarsko potrditev starega privilegija (1642),¹⁰¹ na katerega so se v sporih z Valvasorji znali spretno sklicevati. To bi končno utegnil biti eden od razlogov, da Janez Vajkard obstoja kosezov in njihovih posebnosti v *Slavi* sploh ne omenja, čeravno je ta posebna pravna skupina podložnega prebivalstva morala pritegniti njegovo pozornost in jo je vrhu vsega dobro poznal iz prve roke.¹⁰²

Polihistorjev oče kot gospod Gamberka poleg tega ni imel težav le z neposlušnimi lastnimi podložniki, ampak je doživljal neprijetnosti tudi kot deželskosodni gospod.¹⁰³ Preizkus njegove trdnosti in sposobnosti kot jurisdicenta je predstavljal proces zoper morilce čemšeniškega župnika Matije Juvana, okrutno umorjenega maja 1644. Dogodek, ki je moral vznemiriti bližnjo in daljno okolico, je Janez Vajkard, tedaj triletni deček, pozneje opisal v II. knjigi *Slave*.¹⁰⁴ Opozoriti kaže, da je bil glavni storilec Hans Textor tri leta prej, ko je Gamberk že pripadal Jerneju Valvasorju, prav tam gosposki oskrbnik.¹⁰⁵ Preiskavo o umoru je

⁹⁴ Gamberka ni niti v dodatku na koncu imenjske knjige 1619–1661, kamor so prenesli nekoč zastavljena komorna gospostva, ki so pristala v zasebni lasti (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619–1661), fol. 517–546). V naslednji imenjski knjigi je kot lastnik vpisan Jurij Sigmund baron Paradeiser »wegen der Herrschafft Gallenberg« in z imenjsko rento 64 goldinarjev in 48 krajcarjev, šele leta 1707 pa so posest po dekretu poverjeniškega urada prepisali na Franca Adama barona Lichtenthurna (prav tam, št. 6 (1662–1756), fol. 503).

⁹⁵ Regest kupoprodajne pogodbe med Jernejem Valvasorjem in Jurijem Sigmundom baronom Paradeiserjem ima sicer datum 19. december 1640 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 118, fasc. XXXXVII, lit. V–32, 27. 3. 1759, pag. 11/Nr. 6; prim. Smole, *Graščine*, str. 150), toda Valvasor je lahko nastopil lastništvo šele naslednje leto, po privolitvi graške dvorne komore (StLA, IÖ HK 1641–I–139, 29. 1. 1641), zato je letnica 1641 v *Slavi* točna (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 159).

⁹⁶ StLA, IÖ Reg., Cop 1642–IV–16, 5. 4. 1642.

⁹⁷ Gamberk je imel Karel v zakupu od svojega očeta od leta 1648 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–6, 20. 8. 1657, pag. 4–5/Nr. 6). O njegovih sporih s podložniki in rubežu: StLA, IÖ Reg., Cop 1651–IV–74, Cop 1652–VII–114, Cop 1652–VII–115, Cop 1653–III–120, Cop 1655–VIII–140, Gut 1660–VII–9.

⁹⁸ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 162.

⁹⁹ Radics, *Johann Weikhard*, str. 38–39; Radics je uporabil spise dvorne komore iz leta 1648.

¹⁰⁰ StLA, IÖ Reg., Cop 1651–IV–74, 29. 4. 1651; Cop 1653–III–120, 8. 3. 1653; Gut 1660–VII–9.

¹⁰¹ Potrditev cesarja Friderika III., izdana 1. junija 1642 na Dunaju, jamči koseščini Zagorje v gamberskem gospostvu (*vsere Erbholden vnd die ganze Nachbarschafft der Edlthumb am Sagor zu der Herrschafft Gallenberg [...] gehörig*) pavšalno opredeljene koseške pravice (*Ihre Edlthumbs Freyheiten*), ki jim jih je podelil nadvojvoda Karel in za njim 19. februarja 1597 potrdil nadvojvoda Ferdinand (ARS, AS 1063, Žbirka listin, št. 2385, 1642 VI. 1., Dunaj).

¹⁰² Prim. Vilfanova razmišljanja o Valvasorjevem obravnavanju kmečkega sodstva, pri čemer se avtor kosezov niti ne dotakne; nekaterih stvari po njegovem mnenju v *Slavi* ni, ker Valvasor ni nameraval prikazovati vsakdanjih pojavov, temveč znamenitosti, raritete, kuriozitet in posebnosti (Vilfan, *Pravna ureditev*, str. 39–41).

¹⁰³ Sodni proces iz leta 1648 med Valvasorjem in Volfom Sigmundom baronom (dejansko grofom) Paradeiserjem (gospodarjem sosednjega gospostva Lebek in njegovega deželnskega sodišča), ki ga je kot eno od treh zadev poudaril Radics, njegove vsebine pa zaradi skromnih uporabljenih virov ni poznal, v resnici ni bil tako pomemben, kot se zdi iz podatka, da so k pričanju pripustili več kot 60 prič (Radics, *Johann Weikhard*, str. 39). Kot pričajo protokoli kranjskega ogradnjega sodišča, ki omenjajo priče, je spor nastal zaradi odvzete suknje nekemu podložniku (ARS, AS 306, Ogradno sodišče za Kranjsko, knj. 12, protokoli 1644–1649, s. p., 3.–4. 8. 1648, 1.–2. 11. 1648).

¹⁰⁴ Valvasor, *Die Ehre II*, str. 125.

¹⁰⁵ Textorjeva oskrbniška funkcija (*Pfleger der Herrschafft Gallenberg*) je izpričana v dokumentu, ki ga je 12. marca 1641 izdal na Gamberku podložniku Marku Dragarju (NŠAL, ZA Vače, Spisi, fasc. 4, Spisi iz 17. stoletja, 12. 3. 1641).

po službeni dolžnosti vodil Jernej in ta je po Radicevih besedah preudarno ugotovil, da je bil umor posledila pristranskosti v korist drugega župnika, ki ga je na to mesto vsilila stiška cisterca kot patronatni gospod. Glavnega storilca, prijetega v Gradcu, so sredi naslednjega leta privedli na Kranjsko in Jerneju Valvasorju naložili izvedbo sodnega procesa, ki pa še spomladi 1646, ko nas viri zapustijo, ni bil zaključen.¹⁰⁶

Nemara so bili spori z gamberskimi podložniki in nehvaležna vloga deželskega sodišča eden od razlogov, da je Jernej Valvasor še za življenja prepustil Gamberk najstarejšemu sinu Karlu. V zapuščinskem inventarju žene oziroma mačhe Ane Marije (1657) najdemo regest zakupne pogodbe »za gospostvo Gamberk«, sklenjene med njima 13. marca 1648.¹⁰⁷ Nekako v tem času se je Karel tudi prvič oženil,¹⁰⁸ zato je logično, da je Gamberk dobil od očeta v upravljanje prav tedaj. Kot vse kaže, ni bil zakupnik le za očetovega življenja (do 1651), ampak do mačehine smrti (1657), ko je postal glavni dedič ter varuh mladoletnim polbratom in polsestram.¹⁰⁹

Matična zemljiška posest Jerneja Valvasorja je sicer ves čas ostajala **posest dvorca Medija**. Njen obseg se je nekoliko spremenil s prodajo petih hub in dveh oštartov bratu Adamu (1624) in z odprodajo še nekaj posameznih hub,¹¹⁰ a s tem ni prišlo do bistvenih sprememb, o čemer najbolje priča medijski urbar iz let 1635–1642.¹¹¹ Jernej se je vseskozi počutil doma na Mediji in se je na drugih gradovih zadrževal le občasno. O navzočnosti njegove družine v medijskem dvorcu ne nazadnje nazorno pričajo nekatera mesta v omenjenem urbarju, zlasti njegov lastnoročni zapis iz leta 1639 o novi obutvi družinskih članov in grajskih poslov.¹¹² Tudi polihistorjev osebni spomin iz otrošt-

va, kako so na gamberskem gradu še za očetovega življenja ustrelili velikega divjega medveda,¹¹³ ni dokaz, da bi se Jernejeva družina po letu 1641 preselila iz medijskega dvorca v manj udoben višinski grad. Kot je Janez Vajkard izpričal v opisu medijskega dvorca oziroma gradu, je Jernej ne nazadnje razširil grajsko stavbo, zgradil ob njej kapelo in ob tej postavil velik konjski hlev z žitno kaščo.¹¹⁴ Čas zgraditve je izpričan le za leta 1637 posvečeno kapelo, po arhitekturi pravzaprav že cerkev z rodbinsko grobnico.¹¹⁵

Ko je dal Jernej leta 1648 Gamberk v zakup sinu Karlu in je naslednje leto, star približno 53 let, odložil drugi mandat poverjenika kranjskih deželnih stanov, je potrjeno že bolehal in začel počasi pripravljati svoj življenjski obračun. V ta okvir vsekakor sodi **ustanovitev beneficija** s stalnim duhovnikom – sacelanom pri Marijini kapeli na medijskem gradu. V uvodu ustanovnega pisma, datiranega 2. avgusta 1650 na Mediji, govori namreč o negotovi smrtni uri in o primernosti, da človek pravočasno določi, kako ravnati po njegovi smrti. Jernejevi nasledniki so po njegovih besedah dolžni vzdrževati zglednega duhovnika, ki bo v kapeli maševal trikrat na teden, tj. ob sobotah, nedeljah in ponedeljkih, ter posebej na praznik sv. Trojice in na vse Marijine praznike, ob nedeljah pa v *kranjščini* bral evangelij (*kranerisch verlesen*). Prezentacijska in konfirmacijska pravica preide po Jernejevi smrti na vdovo in po njeni smrti na vsakokratnega najstarejšega moškega potomca, in sicer pod nadzorom (domačega) župnika na Vačah. Če bi kateri od Valvasorjev postal duhovnik in bi hotel sam oskrbovati beneficij, ima pri tem vedno prednost, če pa bi Valvasorjev rod izumrl, pripade ustanova vsakokratnemu lastniku Medije, ki jo mora še naprej vzdrževati. Vsakemu beneficiatu gre po Jernejevi smrti letna plača 60 goldinarjev, za katere izplačevanje jamči ustanovitelj s hipoteko štirih hub, ene nedaleč od gradu in treh v moravški župniji.¹¹⁶ Besedilo ustanovnega pisma je dokaj zvesto, z nekaj odstopanji pri dohodkih duhovnika beneficiata, povzel Janez Vajkard pri opisu Medije v XI. knjigi *Slave*. Navedel je tudi, kako so si člani Valvasorjeve družine potem dejansko sledili kot patroni: v skladu z očetovo voljo najprej mati Ana Marija, po njeni smrti (pol)brat Karel in slednjč brat Volfgang Jernej, ki je postal duhovnik in je še ob izidu *Slave* (1689) oskrboval beneficij po duhovniku.¹¹⁷

¹⁰⁶ Radics, *Johann Weikhard*, str. 39–40.

¹⁰⁷ Regest zakupne pogodbe je naveden skupaj s tremi zakupnimi obračuni (*drey Bestandt Raittungen*) brez datacije (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–6, 20. 8. 1657, pag. 4–5/Nr. 6).

¹⁰⁸ O Karlovem zakonu s prvo ženo Ano Kristino baronico Schratzenbach ni znanega skoraj nič, tako niti imeni njenih staršev (prim. Witting, *Beträge zur Genealogie* (1894), str. 143; Radics, *Johann Weikhard*, str. 343). Umrta je 16. januarja 1649 v Ljubljani, kjer so jo tudi pokopali, po mrliški matici staro komaj 22 let (NSAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, pag. 106). Janez Vajkard jo na rodovnem deblu svoje rodbine navaja kot rojeno grofico Schratzenbach (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109), kar ni pravilno. Trije baroni Schratzenbachi so bili namreč povzdignjeni v grofe šele devet mesecev po njeni smrti (Frank, *Standeserhebungen. 4. Band*, str. 275).

¹⁰⁹ Karla kot zakupnika Gamberka (*Bestand Inhaber*) leta 1654 označuje Hans Textor, mitničar na Čemšeniku, v pismu višjemu mitničarju na Vranskem (StLA, IO HK 1659–I–25, 4. 11. 1654). V vlogi varuha Valvasorjevih mladoletnih otrok (Pupillen) ga prvič srečamo ob inventuri mačehine zapuščine 20. avgusta 1657 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–6, 20. 8. 1657, pag. 102).

¹¹⁰ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619–1661), fol. 56v, 58v.

¹¹¹ ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, I/30u, urbar Medija 1635–1678, 1. del, s. p.

¹¹² Prav tam, 2. del, fol. 95–95v, 7. 8. 1639.

¹¹³ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 162.

¹¹⁴ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 164.

¹¹⁵ O posvečenju, tj. postavitvi kapele, priča plošča zakoncev Jerneja in Ane Marije z letnico 1637. Vsebinsko in prevod napisala prim. v: Stopar, *Grajske stavbe. I. Gorenjska. Peta knjiga*, str. 104–105.

¹¹⁶ Po prepisu iz leta 1753 v: ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 237, RDA, N 242, Medija, No. 12. – Izvirnik ustanovnega pisma za beneficij so popisali še v zapuščini Jernejevega pravnika Karla Jožefa leta 1761 na Belneku pri Moravčah (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 118, fasc. XXXVII, lit. U–V–37, 30. 7. 1761, pag. 92/Nr. 45).

¹¹⁷ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 164–165.

Po datiranju ustanovnega pisma za medijski beneficij je Jernej Valvasor izpričan kot živ le še enkrat, in sicer slabe štiri mesece pozneje, 30. novembra 1650, ko mu je Jošt Jožef baron Moscon izdal v Ljubljani zadolžnico za 3.000 goldinarjev, torej za Jernejevo posojilo Mosconu.¹¹⁸ Točni datum smrti Jerneja Valvasorja 15. januar 1651 je objavil že Witting (1894),¹¹⁹ vendar sta ga oba Valvasorjeva biografa Radics in Reisp spregledala.¹²⁰ Najdemo ga v sekundarnem viru, v knjigi ljubljanske kongregacije Marije Vnebovzete, ki je med svoje člane štela tudi Jerneja Valvasorja.¹²¹ Isti datum 15. januar ima že Schönlebnova rokopisna Genealogija, ki se opira na Bucellinija.¹²² V zvezo z Jernejevo smrtjo je gotovo nekaj. Umrli ni v Ljubljani, saj bi bila smrt v takem primeru skoraj brez dvoma vpisana v mrliško matico stolne župnije. Vanjo so namreč v tem času vpisali več drugih v mestu umrlih plemičev, pokopanih drugje, med drugim tudi Jernejevega svaka Janeza Ludvika pl. Raspa († 1646).¹²³ Kot je izpričal Janez Vajkard, so njegovega očeta pokopali v grajski kapeli na Mediji, enako kot mater, polihistorjevo prvo ženo in njenih pet otrok.¹²⁴ Jernej Valvasor je zapustil vdovo, kopico otrok, med njimi še ne desetletnega sina Janeza Vajkarda, in morda tudi že prvega vnuka.¹²⁵

¹¹⁸ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 130, fasc. LIV, lit. Z–6, 20. 8. 1657, pag. 3/Nr. 3.

¹¹⁹ Witting, Beiträge zur Genealogie (1894), str. 143.

¹²⁰ Radics in Reisp sta v monografijah o polihistorju navedla, da je Jernej umrl »leta 1651/52« (Radics) oziroma »konec leta 1651 ali v začetku 1652« (Reisp). Radics, *Johann Weikhard*, str. 40; Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 59. – V Radicevem gradivu je sicer regest iz arhiva notranje-avstrijske vlade v Gradcu (StLA, IÖ Reg., Cop 1651–IV–74, 29. 4. 1651), ki govori o Jerneju kot pokojnem že aprila 1651, zato je Radics na njem prečrtal letnico možne smrti 1652 (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, šk. 7, mapa XXVIII, F Karel, najstarejši polbrat Janeza Vajkarda), ni pa ugotovitve upošteval v monografiji. Pri datumu »post quem non« sta se tako Radics kakor za njim Reisp sklicevala na 7. marec 1652, datum zapuščinskega inventarja Jernejevih razdeljenih premoženj, ki je izpričan v zapuščinskem inventarju žene Ane Marije iz leta 1657 (Radics, *Johann Weikhard*, str. 40; Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 290, op. 48). Na že več kot stoletje znan točni datum smrti 15. januar 1651, torej približno leto dni pred okvirno določenim časom, je pozneje opozoril Reisp sam, ko ga je odkril v sodobnem viru, v knjigi Marijine kongregacije (Reisp, Nekaj dopolnil, str. 575; isti, Novejša spoznanja, str. 11).

¹²¹ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 38.

¹²² ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/42r, pag. 757.

¹²³ 51-letnega Janeza Ludvika Raspa, umrlega 6. junija 1646, so po navedbi v mrliški matici pokopali blizu njegovega gradu [Krumperk] pri sv. Kunigundi (NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, pag. 89). V družinski grobnici v Šempasu so položili k počitku Jakoba Vaccana, umrlega 6. julija 1649 (pag. 101), v Ložu Rafaela Coraduzzija, preminulega 5. januarja 1654 (pag. 144), ter v Radovljici Janeza Ambroža grofa Thurna, ki je umrl 5. junija 1654 (pag. 148).

¹²⁴ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 164.

¹²⁵ Gre za Karlovega najstarejšega sina Danijela, čigar rojstnih podatkov ne poznamo. Lahko bi se rodil še pred Jernejevo smrtjo, glede na to, da se je Karel poročil 27. februarja 1650 (NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1632–1651, pag. 154), prav tako pa bi lahko še pred dedom

1.4 Mati Ana Marija pl. Rauber (ok. 1610–1657) in njen rod

O domu svoje matere Ane Marije pl. Rauber, gradu Krumperk pri Dobu oziroma Domžalah, in o njeni rodbini kot lastnikov gradu se Valvasor še zdaleč ni razpisal tako na široko¹²⁶ kakor o Kravjeku pri Muljavi na Dolenjskem, po katerem so Rauberji dobili plemiški naslov »zu(m) Weineck«. Pri kravješkem gradu je obdelal njihov rod in se spustil tudi v nepomembne podrobnosti, k čemur je dodal obsežne pripombe še redaktor *Slave* Erasmus Francisci.¹²⁷ O Rauberjih na Krumperku je polihistor nasprotno precej redkobeseden. Najprej pove, kako je Jurij Rauber dobil grad od Zellenbergerjev, ki so po moški strani izumrli, in kako so »gospodje Rauberji« pozneje zgradili sedanjo štirioglato lepo in ljubko grajsko poslopje z vogalnimi stolpi.¹²⁸ Od vseh lastnikov iz Rauberjeve rodbine je tu omenjen le še Valvasorjev ded Jurij ml., sicer pa o dedovi družini pravi: »Potem ko je gospod Jurij Rauber zapustil samo dve hčerki, Ano Marijo (s katero se je poročil moj pokojni gospod oče gospod Jernej Valvasor in imel z njo poleg mene mojih osem bratov in šest sester) in Regino Dorotejo, ki se je poročila z Janezom Ludvikom Raspom, je ta gospod Rasp dobil gospodstvo Krumperk s poroko v last.«¹²⁹ Pri tem nekoliko preseneča, da polihistor ni omenil svojega edinega strica Volfa Danijela, zadnjega moškega potomca krumperške veje Rauberjev.

Valvasorjeva biografa Radics in Reisp sta v zvezi z Rauberji poudarila vsak zelo različne vidike. Prvi se je omejil na primarno družino polihistorjeve matere, se pri tem oprl samo na njeno in sestrično pritožbo zaradi domnevne oškodovanosti pri dedovanju in prišel do napačnega sklepa, da je polihistorjev ded Jurij Rauber živel v zelo skromnih razmerah.¹³⁰ Drugi je podal kratek splošni pregled o rodbini, se ustavil pri njenih vidnejših članih in polihistorjevem odnosu do nekaterih, ni pa niti omenil staršev Ane Marije, poročene Valvasor.¹³¹

Njen oče, polihistorjev ded Jurij pl. Rauber, je Krumperk podedoval po svojem očetu Kozmi Rauberju, ki je umrl že leta 1582,¹³² ko je bil sin še zelo mlad. Čeprav je verjetno, da je še Kozma okoli leta

tudi umrl, saj je o njem edini podatek navedba na rodovniku Valvasorjev v *Slavi* iz leta 1689, ko je bil že pokojni (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109).

¹²⁶ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 316–317.

¹²⁷ Prav tam, str. 630–638.

¹²⁸ Prav tam, str. 316.

¹²⁹ Prav tam, str. 316–317.

¹³⁰ Radics, *Johann Weikhard*, str. 40–41; na rodovnem debilu Valvasorjev sta navedeni še imeni staršev Ane Marije (str. 343).

¹³¹ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 55–57.

¹³² O Kozmovi smrti: ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber; ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 142v.

Polihistorjevi predniki in sorodniki po materini strani

Prastarši	Stari starši	Mati in njeni sorojenci	Bratrance in sestrične ter sumarno sorojenci	Njihovi otroci
KOZMA PL. RAUBER * ok. 1525, [Krumperk] † 1582, [Krumperk] REGINA PL. SIGESDORF * ok. 1550, [Klevevž] † 1588–1594, [Moravče] ponovno poročena z Maksom Gallom pl. Rudolfseckom	JURIJ PL. RAUBER * po 1570, [Krumperk] † 1616, Krumperk	1) VOLF DANIJEL PL. RAUBER * kmalu po 1605, [Kravjek] † 1631, neznano kje, neporočen	---	---
		2) REGINA DOROTEJA PL. RAUBER, POR. PL. RASP * kmalu po 1605, [Kravjek] † 1650, Krumperk soprog Janez Ludvik pl. Rasp	1) JANEZ AVGUŠTIN PL. RASP * ok. 1625, [Dol ali Jablje] † 1666, Krumperk ali Ljubljana soproga Ivana Rozina baronica Watzenberg	PL. RASP: 1) JANEZ BALTAZAR *1651–52, [Krumperk] † 1703, Ljubljana 2) VOLF SIGFRID * 1652, Krumperk † 1696, Ljubljana 3) MARIJA REGINA, POR. HASIBER * 1653, Krumperk † 1677–1681 4) JANEZ LUDVIK (od 1708 grof) *ok. 1656, [Krumperk] † 1720, Ljubljana 5) JANEZ JAKOB * 1659, [Krumperk] † 1696, Ljubljana 6) VOLF AVGUŠTIN * 1659, Krumperk † pred 1666 7) IVANA ROZINA * okoli 1660, [Krumperk] † 1666–1681
			2) JURIJ SIGFRID PL. RASP * najpozneje 1628, [Dol ali Jablje], † 1628, Dol	---
			3) REGINA SIDONIJA PL. RASP * najpozneje 1628 † 1629 [Ljubljana]	---
			4) MARIJA ROZINA PL. RASP, POR. PL. BUSET * 1629, Krumperk † 1694, [Novo mesto] soprog Janez Gregor pl. Buset	PL. BUSET: 1) VOLF AVGUŠTIN * ok. 1648 [Gracarjev turn] † 1711, Nemška vas 2) FRANC LUDVIK * ok. 1648, [Gracarjev turn] † 1693/94, Volavče 3) VAJKARD EBERHARD * ok. 1653 [Gracarjev turn] † 1688, [Ljubljana] 4) JANEZ HERBARD * po 1653 [Gracarjev turn] † 1724, Gracarjev turn, poročen 1699 z Ano Maksimilo, vdovo Janeza Vajkarda Valvasorja 5) IVANA ROZALIJA, POR. PL. DIENERSPERG * ok. 1660, [Gracarjev turn] † pred 1694, [Pred malim mostkom]
			5) FRANC SIGFRID PL. RASP * 1633, Krumperk † 1636, Krumperk	---
	6) VOLF DITRIH PL. RASP * 1636, Krumperk † 1674, Ljubljana neporočen	---		

Prastarši	Stari starši	Mati in njeni sorojenci	Bratranci in sestrične ter sumarno sorojenci	Njihovi otroci
VILJEM PL. LEYSER * ok. 1550, [Forhtenek] † 1616, Legen	DOROTEJA PL. LEYSER * malo po 1585, Valdek † 1630–32, Mengeš ali Križ ponovno poročena z Leopoldom pl. RAUMSCHÜSSL-LOM (od 1654 baronom) * kmalu po 1592, [Volčji potok] † 1659, Mengeš	3) ANA MARIJA PL. RAUBER, POR. PL. VALVASOR * ok. 1610, Kravjek ali Krumperk † 1657, Medija soproj Jernej pl. Valvasor	17 otrok, med njimi 12. polihistor JANEZ VAJKARD VALVASOR (1641–1693)	vsaj 25 otrok, od tega 13 polihistorjevih
ANA MARIJA GALL PL. RUDOLFSECK * okoli 1560, Kranjska † nekaj let pred 1616, Legen		4) JURIJ SIGMUND PL. RAUMSCHÜSSL (od 1654 baron) * ok. 1625, [Krumperk] † 1663, Ljubljana soproga Marija Sidonija König pl. Königsfeld	1) MAKSIMILA ROZINA PL. RAUMSCHÜSSL * 1654, Ljubljana † neznano	neznano
		5) FRANC VAJKARD PL. RAUMSCHÜSSL (od 1654 baron) * ok. 1630, [Mengeš ali Križ] † 1662, Ljubljana soproga Regina baronica Sauer	2) VOLFGANG SIGMUND PL. RAUMSCHÜSSL * 1656, Ljubljana † 1686, Slunj	neznano
			3) MARIJA SIDONIJA PL. RAUMSCHÜSSL * 1656, Ljubljana † neznano	neznano
			mladoletna hči N. živa leta 1673	neznano
		6) IVANA PL. RAUMSCHÜSSL (od 1654 baronica), klarisa Ivana Katarina * 1625–1632, [Krumperk, Mengeš ali Križ] † 1663, Ljubljana	---	---
7) BENIGNA ROZINA PL. RAUMSCHÜSSL, POR. PL. FOREST (od 1654 baronica) * 1625–1632, [Krumperk, Mengeš ali Križ] † pred 1687, neznano kje soproj Jurij Andrej pl. Forest		dva ali več živih mladoletnih otrok živih leta 1693	neznano	

1580 postavil novi krumperški renesančni dvorec,¹³³ družina ni bila povezana samo s tem gradom, ampak tja do Jurijevih zadnjih let tudi s Kravjekom, katerega ime – »zum Weineck« – so Rauberji nosili v plemiškem naslovu, bodisi samostojno bodisi vedno na prvem mestu. Kot bomo videli, je na Kravjeku nekaj časa gospodaril tudi Jurij, preden sta si Kozmovo zapuščino razdelili dve rodbinski veji in mu je pripadel Krumperk. Še več, morda se njegova hči Ana Marija, poročena Valvasor, v nasprotju s prepričanjem ni rodila na gorenjskem Krumperku, kjer je odraščala, temveč na dolenskem Kravjeku.

Povsem drugače kot Valvasorjev rod so imeli Rauberji (Ravbarji) na Kranjskem globoke korenine in bili temu ustrezno tudi precej bolj razvejena rodbina. Obstoječe genealogije si sicer deloma nasprotujejo in zlasti pri starejših generacijah ne dajejo zanesljivih odgovorov o stopnji sorodstva med posameznimi člani rodbine.¹³⁴ Glede na vlogo in pomen nekaterih Rauberjev kakor tudi rodbine v celoti bi o njej kazalo opraviti temeljito raziskavo, ki presega okvir in namen pričujoče razprave.

Valvasorjevi predniki so izšli iz tiste veje, ki je od leta 1433 izpričana na Kravjeku. Po polihistorjevih

¹³³ Oprijemljivih podatkov o času gradnje sedanjega dvorca ni. Pri Stoparju lahko enkrat preberemo, da so ga pozidali okoli leta 1580, na drugem mestu pa govori o koncu 16. stoletja (Stopar, *Grajske stavbe. I. Gorenjska. Druga knjiga*, str. 100, 102).

¹³⁴ ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber; ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/42r, pag. 579–582; I/44r, fol. 142–147v; Wurzbach, *Biographisches Lexikon. 25. Theil*, str. 27–32.

besedah je grof Herman Celjski tega leta Kravjek podelil v fevd Frideriku Rauberju in ženi Ani, hčerki Hermana Eckensteinerja, in sicer samo za moško linijo ter proti plačilu.¹³⁵ Po najpopolnejšem, a na več mestih tudi netočnem rodovniku rodbine Rauber s konca 18. ali začetka 19. stoletja, je bil prvi kravješki Rauber polihistorjev petkrat-praded, Rauberji pa so po izumrtju Celjskih postali fevdniki Habsburžanov.¹³⁶ O vmesnih rodovih od Friderika do njegovega prapravnika Kozme kot lastnika leta 1571 je polihistor povedal le to, da je grad vseskozi ostal v rokah iste rodbine. Neprimerno zgovornejši je postal v nadaljevanju, pri obravnavi naslednjih generacij Rauberjev, ki so si na Kravjeku sledile v dobrem stoletju od njegovega pradedna Kozme do izida *Slave*.¹³⁷

Čeprav pri Kravjeku drugače kot prej pri Krumperku ni navedel, da po materi tudi sam izvira iz Rauberjeve rodovine, ni skrival, da goji do tega rodu posebno naklonjenost. Kot je opozoril že Reisp, lahko iz *Slave* in še zlasti iz XI. knjige razberemo zelo tesen odnos med polihistorjem in Rauberji. Tako je pri opisu Kravjeka odstopil od običajnega opisnega vzorca in besedilo razširil s prikazom življenja in nenavadnih pripetljajev daljnega sorodnika Andreja Eberharda Rauberja iz 16. stoletja, v celoti je objavil listino cesarja Leopolda I. o potrditvi oziroma priznanju baronskega naslova Rauberjev (1681), precej natančno obravnaval zadnjih pet rodov kravjeških gospodarjev in še posebej življenjsko pot in družino svojega sodobnika Vida Krištofa, ki se je preselil na Frankovsko.¹³⁸

Nenavadna sta zlasti ekskurza o obeh omenjenih oddaljenih sorodnikih. Andrej Eberhard (ok. 1507–1575) iz štajerske veje Rauberjev, dvorni vojni svetnik

cesarja Maksimilijana II., je slovel po izjemni telesni moči, velikosti in zlasti po dolgi bradi. Valvasor podrobno opisuje dva njegova prav posebna dvoboja, od katerih mu je drugi kot trofejo prinesel nič manj kakor poroko s cesarjevo predzakonsko hčerko. V kakšnem sorodstvu je bil ta nenavadni silak s kravješkimi Rauberji, ni povsem pojasnjeno, kot tudi ne, ali je z domnevnimi kranjskimi sorodniki vzdrževal stike.¹³⁹ Na Kravjeku so zanj sicer dobro vedeli, saj so v neki sobi na gradu hranili njegov portret v naravni velikosti. Tega si je Janez Vajkard prerisal in ga nato v XI. knjigi *Slave* objavil kot celostranski bakrorez.¹⁴⁰

Bolj kot ponašanje z daljnim sorodnikom, čigar zgodba je našla pot tudi v ljudsko izročilo,¹⁴¹ prese-neča, kako natančno je Valvasor obravnaval svojega nekaj let mlajšega sodobnika Vida Krištofa Rauberja.¹⁴² Da je tako podrobno opisal nebistvene družinske zadeve tega na Frankovskem živečega daljnega sorodnika, je moral vsekakor imeti dovolj tehten razlog, in to je bila po vsej priliki velika hvaležnost. Frankovski Rauber je bil sin polihistorjevega po poli mrzlega bratranca Franca Adama Rauberja († 1653), leta 1648 povzdignjenega v baronski stan.¹⁴³ Vid Krištof ali

¹³⁵ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 635. – Listino o fevdni podelitvi z datumom 8. junij 1433 je po Zbirki listin citirala M. Smole (*Graščine*, str. 240), a je danes ni v evidenci. – V zapuščinskem inventarju Adama Rauberja je najbrž naveden regist istega fevdnega pisma, ki se nanaša na Kravjek in je brez datacije, kot fevdnik pa je (pomotoma) imenovan Franc Rauber (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 93, fasc. XXXX, lit. R–9, 11. 11. 1619, pag. 16/Nr. 82). Drugi nedatirani regist povzema fevdno pismo Ulrika Celjskega, izdano za Kravjek Friderikovemu sinu Juriju Rauberju (prav tam, pag. 14/Nr. 67).

¹³⁶ ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber, rodovno deblo »Rauber zum Weineck Freyherren«. – Po rodovnem deblu je Kravjek leta 1458 prejel v fevd Friderikov sin Jurij Rauber, leta 1478 pa vnuk Baltazar. Regest fevdnega pisma cesarja Friderika III. v zapuščinskem inventarju Rudolfa barona Moscona (1664) govori o letnici 1468 brez navedbe prejemnika; navaja še fevdni pismi nadvojvode Karla z dne 22. oktobra 1579 in nadvojvode (poznejšega cesarja) Ferdinanda z datumom 27. januar 1610, obe za Kravjek in brez imen prejemnikov (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 68, fasc. XXXI, lit. M–29, 14. 6. 1664, pag. 4/Nr. 13). Nedatiran regist fevdnega pisma Friderika III. Baltazarju Rauberju gl. tudi v zapuščinskem inventarju Adama Rauberja (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 93, fasc. XXXX, lit. R–9, 11. 11. 1619, pag. 15/Nr. 73).

¹³⁷ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 635–636.

¹³⁸ Prav tam, str. 630–638; prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 56–57.

¹³⁹ Na rodovnem deblu Rauberjev s konca 18. ali začetka 19. stoletja je bil Andrej Eberhard prvotno naveden kot bratranec polihistorjevega pradedna Kozme, nato pa premaknjen med veliko bolj oddaljeno sorodstvo k očetu Andreju (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber, »Rauber zum Weineck Freyherren«). Kot je izpričal sam, je bilo njegovemu očetu res ime Andrej in je bil cesarski svetnik ter vicedom na Koroškem, očetov rodni brat pa cesarjev dvorni mojster Lenart, za čigar dediščino se je Andrej Eberhard potegoval po smrti Lenartovega dediča Volfa Ditriha; prošnjo je najpozneje leta 1556 (glede na naslovitev kralju, ne cesarju) podpisal skupaj z bratom Aleksandrom in Krištofom (prošnja v: ÖStA, AVAFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Rauber, Franz Adam, 25. VIII. 1648, fol. 36–37). Njegov plemiški naslov »zu Talberg und Reineck« je izpeljan iz imen dveh gradov na Štajerskem in Koroškem (Schmutz, *Historisch-Topographisches Lexicon. Vierter Theil*, str. 175–176; Zadravec, *Zastave in prodaje*, str. 50). Iz rodbinske veje je Krištof Rauber »zw Reinegkh« (očitno zgoraj omenjeni brat Andreja Eberharda) po kranjski imenjski knjigi posedoval med letoma 1546 in 1562 na Kranjskem posest, ki jo je v celoti razprodal (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 4 (1546–1618), fol. 69). Vse kaže, da je bila posest v prejšnji imenjski knjigi vpisana na dediče Andreja Rauberja (brez predikata), saj je leta 1539 zanje plačal davek Krištof Rauber (prav tam, št. 1 (1539), fol. 339). Omenjeni Andrej je bil po vsem sodeč oče silaka Andreja Eberharda.

¹⁴⁰ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 631, bakrorez med str. 630 in 631. – Znana sta dva njegova bakrorezna portreta, oba v naravni velikosti (Wurzbach, *Biographisches Lexikon. 25. Theil*, str. 31), eden v graškem Joanneumu (prav tam; Schmutz, *Historisch-Topographisches Lexicon. Dritter Theil*, str. 285).

¹⁴¹ O tem Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 56, 287–288 (op. 38).

¹⁴² Vid Krištof je kot baron Vid s Kranjskega (*Vitus Rauber Lib. Baro. Carn.*) naveden leta 1666 med alumni in konviktorji ljubljanskega jezuitskega seminarja, tedaj v zadnjem gimnazijskem razredu retorika (Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 90).

¹⁴³ O Pobaronjenju: ÖStA, AVAFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Rauber, Franz Adam, 25. VIII. 1648. Prim. Frank, *Standeserhebungen. 4. Band*, str. 144.

Rauberjev matični grad Kravjek po Valvasorjevi Topografiji Kranjske 1679 (Valvasor, *Topographia*, št. 295)

kratko Vid, kot so ga klicali, se je rodil na Kravjeku in je leta 1673 še mlad zapustil Kranjsko. Po vojaški službi in vojnih pohodih s cesarsko vojsko proti Francozom ga je dediščina po materini mačehi kmalu privedla v Nürnberg, kjer se je leta 1675 oženil, nekaj let zatem pa z družino naselil na gradu Steinhard pri Öttingenu jugozahodno od Nürnberga in tam prebival še ob izidu *Slave* leta 1689. Ker je živel v evangeličanskem okolju, mu je ljubljanski škof Herberstein leta 1686 »iz posebne milosti«¹⁴⁴ poslal na Steinhart duhovnika, da bi bili Rauberjevi številni otroci vzgojeni v katoliški veri. Valvasor ni nobene družine, niti svoje lastne, opisal tako natančno, z vsemi datumi in kraji rojstev ter smrti, kakor prav družino tega svojega daljnega sorodnika na Frankovskem. Še več, pri opisu Kravjeka je objavil dva dokumenta: ukaz in intimacijo cesarja Leopolda I. z dne 12. aprila 1681, ki priznava baronstvo Vidu Krištofu in njegovemu tisto leto umrlemu bratu, kravješkemu gospodu Otu Henriku, ter cesarjev dekret, s katerim je bil Vid Krištof 3. decembra 1688 imenovan za komornika. Podatke o Vidu Krištofu je imel Janez Vajkard do vključno leta 1689, kar pomeni, da je z njim vzdrževal redne pisne stike.¹⁴⁴ Do sorodnika je torej gojil prav posebno naklonjenost. Glede na to, da je bil kakšnih sedem let starejši od njega, sta se najbrž zblížala šele v kratkem obdobju med polihistorjevo vrnitvijo z mladostnih potovanj (1671) in Rauberjevim odhodom na tuje (1673). Ne gre prezreti, da je Vid Krištof leta 1687 na izpraznjeno mesto Rauberjevega beneficiata v ljubljanski stolnici prezentiral Valvasorjevega brata Volfganga Jerneja.¹⁴⁵ Dve leti prej, leta 1685, se je Janez

Vajkard mudil v Nürnbergu, kjer se je dogovarjal za natis *Slave vojvodine Kranjske*, Reisp pa je v zvezi s tem zapisal, da ob tej priložnosti ni izključen obisk pri Rauberju¹⁴⁶ na Steinhardu. V resnici je moral imeti Vid Krištof baron Rauber v Valvasorjevem življenju več kot le epizodno vlogo. Prezrt je namreč ostal droben, a pomemben podatek, ki ga je pri opisu Kravjeka zapisal nürnberški redaktor *Slave* Erasmus Francisci in priča o neposrednem stiku med omenjenim Valvasorjevim glavnim sodelavcem in Vidom Krištofom Rauberjem. Potem ko je Rauber poslal Valvasorju opis brade prej omenjenega silaka Andreja Eberharda Rauberja, je namreč Francisciju razložil, kako sam razume nekoliko nejasne besede v opisu.¹⁴⁷ Ni izključeno, ampak precej verjetno, da je bil prav Valvasorjev sorodnik Vid Krištof posrednik, ki je polihistorja sploh seznanil z nürnberškimi sodelavci ali vsaj z nekaterimi od njih: s Franciscijem, z založnikom Wolfgangom Moritzem Endterjem, pri katerem je izšla *Slava vojvodine Kranjske*, ter s tremi poeti, ki so za knjigo prispevali nemške posvetilne pesmi.¹⁴⁸ Valvasor se je nato sorodniku oddolžil z nesorazmerno dolgim opisom njegovega življenja in družine, ki ga je

¹⁴⁴ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 636–638.

¹⁴⁵ NŠAL 1, ŠAL 1, fasc. 35, Spisi I, 35/16, reversz 19. 3. 1687. Prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 57.

¹⁴⁶ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 57; o letu obiska Nürnberga prav tam, str. 168. – Svoj obisk Nemčije leta 1685 omenja Valvasor v III. knjigi *Slave*, sicer brez omembe Nürnberga (Valvasor, *Die Ehre III*, str. 415).

¹⁴⁷ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 631: »... hat mich zwar über solche / ihm gleichfalls tunckel vorgekommene / Worte / seiner Meynung gewürdigt ...«.

¹⁴⁸ O pesnikih baronici Catharini Regini von Greiffenberg-Seisenegg, Johannu Gabrielu Majerju in Christophu Wegleiterju gl. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 198, 201; natančneje: Oražem–Stele, Dela Valvasorja, str. 248–249. O možnostih Valvasorjevega osebnega srečanja z Greiffenberg-Seiseneggovo v Nürnbergu leta 1685 gl. Radics, Valvasor und die Freifrau von Seisenegg, str. 1251.

lahko vključil le v opis Rauberjevega rodnega gradu Kravjek.

Od Rauberjev je drugje v *Slavi* namenil veliko prostora še Gašperju, tržaškemu glavarju, ki je leta 1484 oblegal in z zvijačo ubil legendarnega roparskega viteza Erazma Luegerja, znanega kot Erazem Predjamski.¹⁴⁹ Iz iste stranske veje Rauberjev je izviral tudi drugi ljubljanski škof in državnik Krištof Rauber (ok. 1466–1536, škof od 1497), o katerem navaja Valvasor izjemno pohvalne besede, kakršne so pri njem redke; na vsem Nemškem naj bi težko našli koga, ki bi bil škofu Krištofu enak po dejavnosti in modrosti.¹⁵⁰ Nasprotno se je le dotaknil svojega starega strica, dedovega polbrata Adama Rauberja († 1595), poveljnika kranjskih konjenikov v znameniti bitki pri Sisku (1593), zaradi katere ga je ovekovečila ljudska pesem. Zanj je pranečak sicer zapisal, da je bil izjemno dober vojak.¹⁵¹

Ostaja nam še zelo pomembno vprašanje, **kdaj so Rauberji postali baroni**. S tem problemom se je Valvasor ukvarjal pri Kravjeku in, kot rečeno, objavil cesarjev ukaz iz leta 1681, ki dvema bratoma Rauber priznava baronstvo za nazaj. Glede na vsebino cesarjevega pisma je sklenil, da je bila Rauberjeva rodbina povzdignjena v baronski stan že v času Maksimilijana I., da pa so jim nekatere pisarne (!) pozneje ne glede na to pripisovale samo viteški naslov.¹⁵² Na podlagi takšne interpretacije pobaronjenja za nazaj je tudi svojo mater Ano Marijo Rauber preprosto naredil za baronico, najprej na rodovnem deblu Valvasorjev v IX. knjigi *Slave (Rauberin Freyin)* in nato še pri opisu Medije v XI. knjigi (*geborne Freyin Rauberinn*).¹⁵³ Vedoč, da temu ni bilo tako, svojega deda Jurija v edini omembi ni imenoval baron,¹⁵⁴ kot tudi ne njegovega očeta Kozme in polbrata Adama.¹⁵⁵

In kako je bilo z baronstvom kranjskih Rauberjev v resnici? Valvasor je ukaz cesarja Leopolda I. z 12. aprila 1681 objavil zvesto po izvirniku, ne da bi besedilo kar koli dodal ali odvezel.¹⁵⁶ Samo besedilo je

skrajšana različica prošnje, ki sta jo na cesarja naslovila brata Oto Henrik in Vid Krištof Rauber, pri tem pa sta – kar ni bilo nič nenavadnega – določena dejstva prirojila. Tako naj bi bil njun prednik Kozma Rauber (Valvasorjev praded) vnuk (*Einkele*) Lenarta Rauberja, cesarjevega dvornega maršala; tega je cesar Maksimilijana I. leta 1516 povzdignil v baronski stan s predikatom »von Plankenstein und Carlstetten«, kot sta se imenovali dve njegovi gospostvi v nadvojvodini Avstriji. Leta 1558 naj bi »baron« Kozma odstopil gospostvi svojemu svaku pl. Windischgrätzu v zameno za nekatera imenja na Kranjskem. Po teh so Rauberje odtelej naslavljali, nekateri uradi in sodišča pa pri tem izpuščali njihov baronski naslov. Tako so bili kranjski Rauberji po trditvah bratov baronstva sčasoma povsem oropani. Njun pokojni oče (Franc Adam) je bil zategadelj primoran prositi cesarja Ferdinanda III. za obnovitev pozabljenega naslova, kar je tudi dosegel, toda zaradi njegove skorajšnje smrti, ko sta bila sinova še majhna in nato dolga leta pod varuštvom, obnovitev ni imela učinka. Brata sta v prošnji izrecno navedla, da v dokazljivi rodovni liniji (*in Kundbahrer Stammen Reü abstammen*) izvirata od dvornega maršala Lenarta, začetnika rodu (*Vnnßern Stammen Vattern*), in da sta njegova edina moška potomca. Naštela sta še zasluge drugih Rauberjev – štajerskega deželnega glavarja Hansa (1420), ljubljanskega škofa Krištofa, tržaškega glavarja Nikolaja, drugega Nikolaja, vrhovnega poveljnika v pohodu proti Sulejmanu Veličastnemu, svojega prednika (*Vhr Ähn*) Adama, ki se je proslavil s pogumom v bitki pri Sisku, in nazadnje funkcijo poverjenika kranjskih deželnih stanov, ki jo zdaj opravlja Oto Henrik.¹⁵⁷

V cesarjevem ukazu (1681), nastalem na podlagi prošnje, so mnoge podrobnosti izpuščene, ponovi pa se ključna trditev, da izvirata prosilca brata Oto Henrik in Vid Krištof neposredno od cesarjevega dvornega maršala Lenarta Rauberja.¹⁵⁸ Valvasorju je takšna interpretacija povsem zadoščala, zato je ukaz tem raje objavil v celoti. Iz besed, s katerimi je objavo uvedel, je sicer jasno vidno, da je imel v rokah tudi prošnjo bratov. Samo po tej je namreč lahko povzel, kako se je že njun oče, karlovški poveljnik Franc Adam († 1653), pritožil pri cesarju, da so Rauberjem nekateri uradi po pomoti pripisovali zgolj viteški naslov, čeravno je bila rodbina povzdignjena med barone že pod Maksimilijanom I. Ker je Franc Adam kmalu zatem umrl, sta njegova sinova – tako Valvasor – v zadevi ponovno vložila proš-

¹⁴⁹ Valvasor, *Die Ehre IV*, str. 526–529; prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 55; o leposlovnih stvaritvah o tej temi prav tam, str. 287, op. 37.

¹⁵⁰ Valvasor, *Die Ehre VIII*, str. 663; prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 57. – Krištof Rauber, rojen leta 1466 nekje na Kranjskem, je bil sin tržaškega glavarja Nikolaja in Doroteje iz rodu Luegerjev oziroma Predjamskih (Miklavčič, Ravbar Krištof, str. 37) in vnuk Gašperja, prav tako tržaškega glavarja, ki je obračunal z Erazmom Predjamskim (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber).

¹⁵¹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 523, 527. – Adam je s svojo družino omenjen tudi pri Kravjeku (*Die Ehre XI*, str. 635). O njem prim. Andrejka, Ravbar (Rauber), str. 36; Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 786, 788, 790.

¹⁵² Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 637.

¹⁵³ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109; *XI*, str. 165.

¹⁵⁴ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 316–317.

¹⁵⁵ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 70, 89; *X*, str. 337, 341; *XI*, str. 313, 635; *XV*, str. 523, 527.

¹⁵⁶ Originalna diploma najverjetneje ni ohranjena. Primerjava med objavo njenega besedila v *Slavi* in konceptom v Državnem arhivu na Dunaju je pokazala zgolj malenkostne pravopisne razlike (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 637–638; ÖStA, AVAFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Rauber,

Otto Heinrich und Veith Christoph Brüder, 12. IV. 1681, fol. 2–2v in 9).

¹⁵⁷ ÖStA, AVAFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Rauber, Otto Heinrich und Veith Christoph Brüder, 12. IV. 1681, fol. 4–7, s. d. – Po seznamu stanovskih poverjenikov v *Slavi* je bil Oto Henrik (brez baronskega naslova) član poverjeniškega urada v letih 1678–1681, zadnje leto s funkcijo predsednika (Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 90).

¹⁵⁸ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 637–638; ÖStA, AVAFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Rauber, Otto Heinrich und Veith Christoph Brüder, 12. IV. 1681, fol. 2–2v in 9.

njo pri cesarju in končno dosegla izdajo omenjenega ukaza z intimacijo deželnim stanovom (1681).¹⁵⁹

Polihistor morda res ni vedel ali pa je raje zamolčal dejstvo, da se njegov po poli mrzli bratranec Franc Adam pri cesarju ni samo pritožil, ampak je dejansko tudi izposloval ukaz, s katerim mu je cesar Ferdinand III. 25. avgusta 1648 priznal oziroma obnovil baronski naslov.¹⁶⁰ Gre za prej omenjeno obnovitev, ki je po besedah njegovih dveh sinov ostala brez učinka zaradi očetove skorajšnje smrti, torej mrtva črka na papirju. Njena vsebina, oprta na prošnjo Franca Adama, namreč razkriva, da Kozma Rauber, polihistorjev praded, ni bil neposredni potomec pobaronjenega dvornega maršala Lenarta, ampak je Lenartov rod izumrl s smrtjo (Lenartovega vnuka) Volfa Ditriha. Kozma naj bi tedaj uveljavil svoje pravice (*sich mit Recht genuessamb legitimiert*), a je v zameno za imenja na Kranjskem prepustil pravice do Plankensteina in Karlstettna svaku pl. Windischgrätzu. Franc Adam je zdaj, približno sto let pozneje, prosil cesarja za obnovitev in potrditev baronskega stanu, ki naj bi izviral od Lenarta Rauberja v ravni črti (*von der rechten linea*). Takšna formulacija se je znašla tudi v cesarjevem pismu, pri čemer je Lenart v uvodu označen ustrezneje – kot prosičev »bratranec« (*seinem Vettern*), seveda v širokem pomenu besede in upošteva veliko časovno razliko med njima.¹⁶¹ Ni še pojasnjejo, kakšno sorodstvo je dejansko vezalo Lenartovo rodbinsko vejo s polihistorjevim pradedom Kozmo Rauberjem, a vsekakor ne bližnje.¹⁶²

Sredi 16. stoletja, ko je Lenartov rod izumrl, je bil Kozma Rauber s Kranjskega morda res sodedič gospostev Plankenstein in Karlstetten,¹⁶³ vsebovanih v

Lenartovem baronskem naslovu, ni pa bil upravičen do naziva baron. A uspelo mu je pridobiti vsaj nekaj simbolne »dediščine« svojih avstrijskih sorodnikov. Cesar Ferdinand I. mu je namreč 3. decembra 1562 izdal privilegij, po katerem je smel uporabljati grb svojega pokojnega »bratranca« (*seines Vettern*) Volfa Ditriha Rauberja, barona s Plankensteina in Karlstettna.¹⁶⁴ Ker torej polihistorjev praded Kozma Rauber ni nasledil baronskega naslova svojih sorodnikov, ga njegovi potomci sčasoma tudi niso mogli izgubiti, kot so zatrjevali sami. V resnici so bili kranjski Rauberji upravičeni do njega šele od leta 1648 oziroma 1681 dalje, Valvasor pa je svojo mater Ano Marijo naslovil kot baronico samovoljno.

Kot vse kaže, je polihistorja precej bolj vleklo k Rauberjem in na Kravjek, kakor k materinim nečakom in pranečakom Raspom na Krumperk. Ne preseneča, da se je o Rauberjevem rodu razgovoril pri opisu njihovega matičnega gradu, neprimerno manj pa je o rodbini svoje matere povedal pri obravnavi krumperškega gradu. Tam so namreč Rauberji zagospodarili šele v prvi četrtini 16. stoletja, po smrti Krištofa Zellenbergerja, ki se v virih omenja do leta 1513.¹⁶⁵ Krištofov oče Janez Zellenberger je že leta 1481 sklenil dedno pogodbo s svojim nečakom Baltazarjem Rauberjem, s katero je v primeru, če bi umrl brez rodni dedičev, vse zapustil Baltazarju in njegovim naslednikom.¹⁶⁶ Moško linijo Zellenbergerjev je nato po Valvasorju presekala Krištofova smrt.¹⁶⁷ Baltazar Rauber je sicer gospostvaril na matičnem rodbinskem gradu Kravjek, ki ga

znani silak Andrej Eberhard Rauber z dvema bratoma (gl. op. 139).

¹⁶⁴ ÖStA, AVAFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Rauber, Kosmus, 3. XII. 1562.

¹⁶⁵ Znanih je več Krištofovih prodajnih in menjalnih listin za posest v širši krumperški okolici, v katerih se naslavlja po Krumperku (*von Krawperg*): ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 1061, 1509 VI. 29., s. I.; št. 1078, 1509 VIII. 1., s. I.; št. 1094, 1510 VII. 21., s. I.; št. 1116, 1513 II. 1., s. I.; št. 1119, 1513 III. 23., s. I. – Po Reispu so Rauberji pridobili Krumperk leta 1517 (Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 55).

¹⁶⁶ ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 926, 1496 II. 7., s. I., vidimus: 1481 IV. 4., s. I. – Janez Zellenberger v listini navaja, da je Baltazar Rauber sin njegove sestre. Po genealoških virih je bil Baltazarjev oče Jurij Rauber, mati pa Magdalena, hči Matevža Zellenbergerja (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber). M. Smole je Baltazarja zmotno označila za Zellenbergerjevega bratranca in vsebino listine interpretirala nekoliko samovoljno: Baltazar bi dedoval, če bi Zellenbergerjev rod izumrl z Janezovim sinom Krištofom (Smole, *Graščine*, str. 246), ki v resnici sploh ni omenjen. Po Valvasorju je bil Krištof res Janezov sin, pogodbo pa naj bi Janez Zellenberger sklenil z Jurijem Rauberjem, svojim svakom, ne z nečakom (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 316). Krumperk je cesar Friderik III. tri leta prej, 1478, podelil Janezu Zellenbergerju v fevd, potem ko je bil pred tem fevdnik Janezov pokojni oče Matevž (ARS, AS 1063, Zbirka listin, prepisi, 1478 II. 16., Gradec). Na isto fevdno podelitev (brez datuma) se je sto let pozneje skliceval Valvasorjev praded Kozma Rauber, ko je Krumperk s pripadajočo posestjo leta 1579 prejel v fevd od nadvojvode Karla (ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 1676, 1579 VI. 23., Gradec).

¹⁶⁷ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 316.

¹⁵⁹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 637.

¹⁶⁰ ÖStA, AVAFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Rauber, Franz Adam, 25. VIII. 1648.

¹⁶¹ Prav tam, fol. 2–8v (koncept cesarjevega pisma, 25. 8. 1648), 10–11 (prošnja Franca Adama Rauberja, s. d.). Med priloženimi spisi so tudi prepisi petih cesarskih privilegijev raznim Rauberjem od leta 1512 do 1621, ki jih je Avstrijska dvorna pisarna upoštevala pri potrditvi baronskega naslova Francu Adamu, a se niti eden ne nanaša na kranjske Rauberje (fol. 14–35). Za te je bilo najpomembnejše fevdno pismo cesarja Maksimilijana I. Lenartu Rauberju za gospostvi Plankenstein in Karlstetten, izdano 24. decembra 1516 v Hagenau; dvornega maršala Lenarta hkrati s fevdno podelitvijo res povzdiguje v baronski stan, ne pa tudi njegovega brata Nikolaja (fol. 16–21), kot je netočno navedeno v cesarskem ukazu o potrditvi baronstva bratoma Rauber z 12. aprila 1681 (ÖStA, AVAFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Rauber, Otto Heinrich und Veith Christoph Brüder, 12. IV. 1681, fol. 2v; prim. objavo v: Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 638).

¹⁶² Wurzbachov biografski leksikon zmotno pravi, da je bil Kozma Lenartov sin (Wurzbach, *Biographisches Lexikon*. 25. Theil, str. 31). Podobno navaja Schönlehnova genealogija (1674) kot starše Kozme Rauberja Lenarta in Marjeto, rojeno Plankenstein (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/42r, pag. 582). Na rodovnem deblu v Zbirki rodovnikov Arhiva Republike Slovenije je Lenart – z dvojnimi imenom Jurij Lenart – naveden kot sin tržaškega glavarja Nikolaja, ta pa kot brat Kozmovega očeta Friderika (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber).

¹⁶³ Za dediščino po umrlem Volfu Ditrihu se je potegoval tudi

je leta 1478 prejel v fevd od cesarja Friderika III. Živ je bil še leta 1529¹⁶⁸ in najbrž tudi 1539, ko je kot gospodar Kravjeka izpričan v najstarejši kranjski imenjski knjigi.¹⁶⁹ Njegov sin Friderik se je po viru druge roke 11. februarja 1524 poročil s Katarino pl. Lamberg iz stare kranjske viteške rodbine. Rodila mu je dva sina, Kozmo in Adama, in je že kmalu zatem, leta 1529, izpričana kot vdova na Krumperku.¹⁷⁰ **Valvasorjev praded Kozma pl. Rauber** je potemtakem kot starejši od bratov prišel na svet okoli leta 1525, ne prej kot konec leta 1524,¹⁷¹ in to skoraj brez dvoma v krumperskem dvorcu, predhodniku današnjega renesančnega gradu. Vsaj če sodimo po tem, kje je njegova mati živila po ovdovitvi. Potem ko je zgodaj ostal brez očeta, je imel po besedah istega vira varuha Jurija pl. Lamberga s Črnelega, materinega sorodnika, ki je svojega varovanca leta 1547 prvič oženil,¹⁷² starega nekaj nad dvajset let. V kranjski imenjski knjigi je Kozma naveden s predikatom »zu Weinegkh« (Kravjek) in je leto prej, 1546, premogel blizu 143 goldinarjev imenjske rente, kar je za dobrih 56 goldinarjev manj, kot je imel še leta 1539 njegov ded Baltazar.¹⁷³ Kozmova imenjska renta se je nesporno že v začetku nanašala tako na Kravjek kot na Krumperk, sicer imenjska knjiga o poznejši pridobitvi prvega ali drugega ne bi molčala.¹⁷⁴ Tako se postavlja vprašanje, kje

se je gospodar obeh gradov počutil bolj doma oziroma kje je z družino večidel živel. Nazadnje očitno na Krumperku, saj naj bi dvorec po eni razlagi temeljito prezidali proti koncu njegovega življenja,¹⁷⁵ enako kakor prvo in drugo ženo pa so ga pokopali v župnijski cerkvi v bližnjem Dobu.¹⁷⁶ Imenjska renta je dotlej po manjšem padcu narasla na približno 164 goldinarjev in pol (do 1580), kar je Kozmo uvrščalo med večje kranjske zemljiške gospode.¹⁷⁷

Ime Kozme Rauberja je bilo na Kranjskem dobro znano, povezano ne le s premožnim, temveč tudi politično zelo dejavnim človekom. Izpričan je namreč kot glavni prejemnik kranjskih deželnih stanov (1558–1560, 1562),¹⁷⁸ član stanovskega poverjeniškega urada (1558–1560, 1566, 1574, 1577),¹⁷⁹ namestnik deželnega upravnika (1556),¹⁸⁰ deželni upravitelj (1559–1560, 1565, 1578),¹⁸¹ deželni upravitelj (1560, 1565–1566),¹⁸² svetnik cesarja Ferdinanda (1562)¹⁸³ in nad-

temveč njegov generacijo starejši soimenjak, glavar na Reki, kar v celoti potrjuje drugo genealoško gradivo v Zbirki rodovnikov (prav tam). Nikolaj je bil sicer glavar v Trstu, Janez pa na Reki in v Kastvu.

¹⁷⁵ Prim. Stopar, *Grajske stavbe. I. Gorenjska. Druga knjiga*, str. 100. – Poleg tega so med letoma 1575 in 1580 izpričani Kozmovi spori z vaško skupnostjo Domžale (Voje, *Odnosi med gospodom*, str. 33–40).

¹⁷⁶ ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber.

¹⁷⁷ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 4 (1546–1618), fol. 58v. – Iz imenjske knjige ni razvidna menjava posesti med Kozmo in Matevžem (Matijo) Klombnerjem, o čemer piše Valvasor brez navedbe letnice pri opisu gradu Koprivnik v Moravški dolini (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 313).

¹⁷⁸ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 412, fasc. 283, pag. 1317, 18. 4. 1558; šk. 413, fasc. 283, pag. 1504, 30. 3. 1559; šk. 413, fasc. 284, pag. 9, 22. 1. 1560. Za leto 1562: ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 142v.

¹⁷⁹ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 412, fasc. 283, pag. 1317, 18. 4. 1558; šk. 413, fasc. 283, pag. 1504, 30. 3. 1559; šk. 413, fasc. 284, pag. 9, 22. 1. 1560. Za leta 1566, 1574 in 1577: Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 85, 86.

¹⁸⁰ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 412, fasc. 283, pag. 833, 15. 3. 1556; pag. 1052, 8. 10. 1556.

¹⁸¹ Za leta 1559, 1560 in 1578: prav tam, šk. 413, fasc. 283, pag. 1512, 30. 3. 1559; pag. 1519, 1. 4. 1559; šk. 414, fasc. 284, pag. 1457, 8. 11. 1565; pag. 1466, 8. 11. 1565, pag. 1470, 8. 11. 1565; šk. 421, fasc. 288, pag. 187, 14. 8. 1578, pag. 207, 30. 8. 1578; pag. 232, 14. 9. 1578; pag. 246, 19. 9. 1578; pag. 345, 9. 11. 1578. Za leti 1565 in 1578: Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 70.

¹⁸² ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 413, fasc. 284, pag. 268, 20. 8. 1560; šk. 415, fasc. 285, pag. 128, 27. 4. 1566; pag. 145, 27. 4. 1566, pag. 161, 27. 4. 1566; pag. 165, 29. 4. 1566; pag. 175, 29. 4. 1566; pag. 221, 2. 5. 1566; pag. 238, 4. 5. 1566; pag. 250, 5. 5. 1566. – Zaradi različnih poimenovanj ni vedno gotovo, kdaj je šlo za funkcijo upravnika (Landesverwalter) in kdaj za upravitelja (Landesverweser). Deželni glavar Jakob baron Lamberg je leta 1565 zapisal, da Kozma Rauber že 14 let upravlja tako urad deželnega upravitelja kot tudi urad deželnega glavarja: »Verwalltungen Paiden Lanndtsverweser vnnnd Lanndts-haubtmanschaft Amchts Handlungen« (prav tam, šk. 413, fasc. 284, pag. 917, 8. 6. 1565).

¹⁸³ ÖStA, AVAFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Rauber, Kosmus, 3. XII. 1562.

¹⁶⁸ ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber.

¹⁶⁹ Baltazarjeva imenjska renta je znašala dobrih 189 goldinarjev, davek od gospostva Kravjek pa je 13. junija 1539 namesto njega poravnal Aleksander pl. Gallenberg (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 1 (1539), fol. 361).

¹⁷⁰ ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber. – Podatki o Kozmovih starših puščajo nekaj nedorečenosti. Na rodovnih deblih Lambergov ni nobene Katarine ali druge pripadnice te rodbine, ki bi bila poročena s katerim od Rauberjev (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/42r, pag. 369–391; I/43r, fol. 87–97; ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 5, št. 141, Lamberg; Wurzbach, *Biographisches Lexikon. 14. Theil*, s. p. (med str. 46 in 47), I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg; o rodbini Lamberg prim. Steska, O Lamberghih). Schönlebnova genealogija navaja kot starše Kozme Rauberja Lenarta in Marjeto, rojeno Plankenstein (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/42r, pag. 582), kar je potrjeno napačno (gl. op. 161 in 162).

¹⁷¹ Po Schönlebnovi Genealogiji naj bi se Kozma rodil okoli leta 1520 (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/42r, pag. 581), kar je prezgodaj tudi glede na podatek, da je imel leta 1547 še varuha.

¹⁷² ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber.

¹⁷³ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 1 (1539), fol. 361; št. 4 (1546–1618), fol. 58v.

¹⁷⁴ Ni osnove za trditev M. Smole (*Graščine*, str. 240), da je Baltazarju Rauberju leta 1530 sledil kot lastnik Kravjeka sin Gašper. Trditev je oprta zgolj na listino o zamenjavi dveh hub na Kamniškem med Jurijem Lambergom s Črnelega in Gašperjem Rauberjem »zu Weinekh«, glavarjem v Kostanjevici (ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 1273, 1530 II. 26., s. 1). Ta Gašper je bil najverjetneje res Friderikov brat in Kozmov stric, kot navaja rodovno deblo, na katerega se je Smoletova v isti opombi sklicevala (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber), vendar ni imel treh sinov, ki jih je poimensko naštel. Čeprav sta dva od teh, Nikolaj in Janez, na omenjenem rodovnem debelu res prikazana kot Gašperjeva sinova, je iz njunih biografskih podatkov jasno vidno, da njun oče ni mogel biti ta Gašper,

vojvode Karla (1576).¹⁸⁴ Med prastarši Janeza Vajkarda Valvasorja, živečimi od severne Italije do Štajerske, je bil vsekakor najpomembnejši in najvplivnejši. Nanj je lahko polihistor gledal s ponosom, kot se je nasploh ponašal z Rauberjevimi koreninami, s svojimi »najbolj kranjskimi«¹⁸⁵ poleg Gallovih. In vendar Kozma v XI. knjigi *Slave* pri opisu Krumperka ni omenjen,¹⁸⁵ čeravno prav njegovemu času pripisujejo gradnjo sedanjega renesančnega dvorca (okoli 1580),¹⁸⁶ o katerem tudi Valvasor ni skoparil s pohvalnimi besedami.¹⁸⁷ Kot grajskega gospoda je svojega pradedu navedel le pri Kravjeku, in sicer z letnico 1571.¹⁸⁸

Po genealogijah Rauberjeve rodbine je bil Kozma Rauber poročen trikrat. Prva žena Neža Purgstall, s katero se je oženil leta 1547, mu je rodila dve hčerki in najverjetneje tudi sina Adama († 1595), opevanega kornjeniškega stotnika iz bitke pri Sisku (1593). Tega sicer nekateri rodoslovni viri pripisujejo Kozmovi drugi ženi Salomi Neuhaus, za katero ni znano, kdaj je umrla, kot tudi ne, kdaj se je dvakratni vdovec tretjič oženil, tokrat z Valvasorjevo prababico Regino Sigesdorf.¹⁸⁹ Jurij, Kozmov edini (preživeli) otrok iz tretjega zakona se je moral roditi po letu 1570, saj je imel leta 1594 kot mladoleten še varuha.¹⁹⁰ Njegov precej starejši polbrat Adam naj bi se prvič poročil že leta 1570 in drugič potrjeno v letu 1581,¹⁹¹ ko je bil Jurij torej še otrok.

Starše matere **Regine pl. Sigesdorf** poznamo z rodovnikov Rauberjev in Sigesdorfov.¹⁹² Njen oče **Jurij pl. Sigesdorf** s predikatom »zu Grosswinklern«,¹⁹³ je izviral s Koroškega, na Kranjskem pa je imel bližnje sorodstvo v Škofji Loki, rodbino freisinskih gradiščanov, kaščarjev, oskrbnikov in pozneje staroloških graščakov.¹⁹⁴ Mati Ana, rojena Semenič, je bila iz rodu belokranjskih Semeničev. Zakonca Sigesdorf sta z delitvijo Semeničeve posesti dobila leta 1541 polovico gradu Semič in njegovih posesti.¹⁹⁵ Po imenjski knjigi se je imenje Jurija Sigesdorfa od leta 1546 do 1569 podvojilo s prvotnih 27 na 54 goldinarjev,¹⁹⁶ tako da lahko tega Valvasorjevega prapradedu uvrstimo že med srednje premožne kranjske zemljiške gospode. Ob potrditvi Semeničeve posestne delitve leta 1558 je naveden kot lastnik (*Innhaber*) gospodstva Klevevž pri Šmarjeti na Dolenjskem, kjer je sicer izpričan že leta 1556,¹⁹⁷ vendar lastništvo iz imenjske knjige ni razvidno, saj je bil v resnici le dosmrtni oskrbnik.¹⁹⁸ Ni

¹⁸⁴ ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 1663, 1576 II. 31., Ljubljana; ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber.

¹⁸⁵ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 316–317.

¹⁸⁶ Prim. Stopar, *Grajske stavbe. I. Gorenjska. Druga knjiga*, str. 100, 102.

¹⁸⁷ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 316.

¹⁸⁸ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 635.

¹⁸⁹ O obeh hčerkah in letnici prve poroke govori vir druge roke, ki Adama pripisuje Kozmovi drugi ženi, Jurija pa tretji (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber). Enako delitev otrok pozna Lukantschitscheva genealoška zbirka (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 142v). Starejša Schönlebova Genealogija in Valvasor nasprotno trdita, da je bil Adam Kozmov sin iz prvega zakona z Nežo Purgstall (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/42r, pag. 582; Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 635). Glede na to, da je Adamov sin Kozma Rauber ml. dedoval po zadnjem moškem Purgstallu, vse kaže, da je bil Adam res sin Purgstallove. O dedovanju: ARS, AS 748, Gospodstvo Krumperk, fasc. 26, Familiaria, zapuščinski inventarji rodbine Rasp, 14. 5. 1608. O sorodstvenem razmerju med Adamom in Kozmo ml.: ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber.

¹⁹⁰ V kranjski imenjski knjigi je pri Kozmovem imenju leta 1594 zapisano, da sta si njegova sinova razdelila posest na enaka dela, in sicer v navzočnosti Jurijevega varuha (*in beywesen des selben Herrn Gerhaben*) (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 4 (1546–1618), fol. 58v).

¹⁹¹ Obe poročni pogodbi naj bi bili sklenjeni na Kravjeku; Adamova prva žena je bila Ana Schnitzenbaum(er), druga pa Ana Sauer (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 142v; ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber). Prim. tudi regist poročnega pisma z dne 11. junija 1581 v: ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 68, fasc. XXXI, lit. M–29, 14. 6. 1664, pag. 4/Nr. 14).

¹⁹² ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber; ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 165v.

¹⁹³ Zakonca Jurij Sigesdorf in Ana, rojena Semenič, ter Sigesdorfov predikat se skupaj pojavljajo v pogodbi o delitvi Semeničeve posesti (ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 1486, 1558 I. 6., Semič).

¹⁹⁴ Jurij naj bi bil sin Avgušlina Sigesdorferja, ki je leta 1498 kupil grad Grosswinklern na Koroškem, in Barbare, rojene Schrampfy. Škofjeloški gradiščan in kaščar Jurij st. je bil po istem viru njegov stric, poznejši kaščar in oskrbnik Lenart Sigesdorfer brat, stričev sin in naslednik Baltazar pa Jurijev bratranec. O izvoru in sorodstvenih razmerjih Sigesdorfov: ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 165–166. – A. Furlan navaja, da se je Jurij rodil na Koroškem (Furlan, *Zgodovina frančiškanske cerkve*, str. 23). – O škofjeloških Sigesdorffih (Siegesdorfferjih) v drugi polovici 15. in v 16. stoletju gl. Blaznik, *Škofja Loka*, str. 116, 117, 122, 146, 150, 158, 165, 167, 168, 169, 182, 183, 185, 188, 215, 226, 243, 244, 247, 248. – Pet bratov Sigerstorff (Siegstorff), ki jih je cesar Karel V. 4. aprila 1554 v Bruslju povzdignil v viteški stan (Frank, *Standeserhebungen. 4. Band*, str. 5), ne izvira iz rodu naših Sigesdorfov, čeprav so tri imena – Lenart, Janez in Jurij – identična z imeni bratov, ki jih poznamo z Lukantschitschevega rodovnega debla (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 165v). V diplomu namreč pogrešamo plemiški predikat »zu Grosswinklern«, povsem drugačen je opis grba z zamorčkom, pa tudi zasluge bratov pričajo o drugi rodbini (ÖStA, AVAFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Sigestorff oder Sigersdorff Leonhard, Johann, Georg, Christoph, Thomas Brüder 4. IV. 1554). Prim. grb kranjskih Sigesdorfov v: Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 115.

¹⁹⁵ Rodbinska razmerja in posestno delitev leta 1541 natančno razkriva pogodba o delitvi Semeničeve posesti, ki jo je Jurij pl. Sigesdorf, gospod na Klevevžu (*Innhaber der Herrschaft Klingemfels*), sklenil 6. januarja 1558 v Semiču z Aninim stricem Otonom pl. Semeničem, bratom njenega že pokojnega očeta Jurija (ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 1486, 1558 I. 6., Semič). O Semeničih gl. Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 15.

¹⁹⁶ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 4 (1546–1618), fol. 94.

¹⁹⁷ ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 1486, 1558 I. 6., Semič. – Na Klevevžu je datiral neki dopis že 6. septembra 1556 (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 412, fasc. 283, pag. 1030, 6. 9. 1556).

¹⁹⁸ Blaznik, *Zemljiška gospodstva*, str. 15.

Najstarejša znana upodobitev katerega od Valvasorjevih prednikov – nagrobnik njegovega prapradedca Jurija Sigesdorfa († 1575) v Novem mestu (foto: B. Golec, april 2013)

Isti Sigesdorfov nagrobnik po risbi Jakoba Šaslja iz 50. let 19. stoletjaja, ko je bil še ohranjen podstavek z napisom (po: Cevc, Štirje renesančni spomeniki, str. 190)

naključje, da je Klevevž pripadal freisinskim škofom, katerih uslužbenci so bili škofjeloški Sigesdorfi. Jurijevo poglavitno dejavnost je sicer predstavljala vojaška služba. Tako je na nagrobniku v novomeški frančiškanski cerkvi ovekovečen v viteškem oklepu, naslovljen pa kot cesarski svétnik in stotnik v Senju.¹⁹⁹ S prvo funkcijo je izpričan že leta 1554, z drugo pa v letih 1560 in 1566.²⁰⁰ Umril je leta 1575 in zapustil vdovo ter vsaj tri sinove, med njimi Albrehta, od leta 1554 do 1578 kanonika v Salzburgu.²⁰¹ Glede na to, da so oba

1558 I. 6., Semič). Fevdno pismo je prejel že po smrti, zato je njegov najstarejši sin Albreht, salzburški kanonik, zase in v imenu bratov Antona in Aleksandra prosil nadvojvodo za novo fevdno podelitev, v prošnji pa navedel, da je oče preminil 11. februarja 1575 (prav tam, 3. 1. 1576). Takšno letnico navaja tudi Schönlebnova genealoška zbirka (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/42r, pag. 677). Glede na povedano nikakor ni mogoče, da bi umrl že januarja 1574 ali 1573, kot so zabrisano letnico na nagrobniku brali različni avtorji (prim. Cevc, Štirje renesančni nagrobniki, str. 188–191; Furlan, *Zgodovina frančiškanske cerkve*, str. 23; Vrhovec, *Zgodovina Novega mesta*, str. 94). Jurijeva vdova Ana, prav tako navedena na nagrobniku, je izpričana kot živa še 22. junija 1579 v regestu listine o oprostilni sodbi, ki je zadevala njen spor z Albrehtom Semeničem s Smuka nad Semičem zaradi nekega pogorelega boršta (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 97, fasc. XXXI, lit. S–3 1/2, 29. 5. 1585, pag. 4/Nr. 6). Zakonca sta imela po rodoslovnem viru druge roke enajst otrok (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 165v). O salzburškem kanoniku Albrehtu Sigesdorfu gl. http://www.salzburg.com/wiki/index.php/Salzburger_Dom_herren#Das_weltliche_Domkapitel_.281514_bis_1806.29 (marec 2013).

¹⁹⁹ Cevc, Štirje renesančni nagrobniki, str. 188, 189. – Prim. Furlan, *Zgodovina frančiškanske cerkve*, str. 23. – Poškodovani nagrobnik stoji zdaj v samostanu.

²⁰⁰ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 411, fasc. 283, pag. 433, 29. 8. 1554; šk. 413, fasc. 284, pag. 147, 11. 5. 1560; šk. 415, fasc. 285, pag. 553, 29. 7. 1566.

²⁰¹ Jurij je leta 1574 prosil nadvojvodo Karla za fevdno podelitev hube v Bojanji vasi pri Metliki, za katero je predložil fevdno pismo Alberta grofa Goriško-Tirolskega (ARS, AS 11, Komisija za fevdne zadeve, šk. 8, št. 94, 17. 9. 1574, fevdno pismo 22. 11. 1575). Nedvomno gre za edino hubo v tej vasi, ki je Sigesdorfu pripadla leta 1541 ob delitvi Semeničeve posesti (ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 1486,

z ženo pokopali v Novem mestu, sta morala nekje v bližini tudi prebivati, bodisi na Klevevžu, kjer je Juriju kot oskrbnik sledil sin Anton (1575), bodisi na gradu Prežek pod Gorjanci, ki ga je Jurij dobil leta 1570 v fevd od freisinskega škofa,²⁰² ali pa v imunitetni hiši v Novem mestu.²⁰³ Jurijevo imenjsko rento, ki se je po njegovi smrti še povečala in ostala vodena na njegovo ime, so leta 1594 v celoti prepisali Karlu Juriču.²⁰⁴

Pokop pri frančiškanih in sinov kanonikat ne povesta veliko o konfesionalni pripadnosti zakoncev Sigesdorf. Po E. Cevcu je namreč sklepna formula na njunem nagrobniku tipično protestantska. Še več, Jurij Sigesdorf naj bi bil goreč evangeličan in skoraj brez dvoma eden tistih štirih luteranov, ki so jim po besedah oglejskega vizitatorja Pavla Bizancija (1581) v frančiškanski cerkvi postavili nagrobnike pod pretvezo, da gre za ustanovitelje cerkve.²⁰⁵ V tem kontekstu ne preseneča, da se je hči Regina omožila v družino, ki je bila prav tako naklonjena novi veri. Njenega soproga Kozmo Rauberja najdemo leta 1580 v deželnem cerkvenem svetu (augšburške veroizpovedi),²⁰⁶ dve hčerki Kozmovega starejšega sina Adama sta leta 1585 vpisani v ljubljansko protestantsko mrliško matično knjigo,²⁰⁷ na krumperški grad pa se je leta 1598 po pregonu iz Ljubljane zatekel zadnji kranjski superintendent Felicijan Trubar.²⁰⁸

Po sekundarnih virih, ki jim ne nasprotuje nobeno znano dejstvo, je Kozma Rauber umrl leta 1582 in bil pokopan v Dobu pri svoji prvi in drugi ženi.²⁰⁹

Njegova tretja žena, Jurijeva mati Regina, se je nato omožila z Maksimilijanom (Maksom) Gallom pl. Rudolfseckom in je bila po prav tako poznejših virih živa še leta 1588.²¹⁰ Glede na to, da se je Maksimilijan leta 1594 oženil z Ano Rasp,²¹¹ je preminila najpозnejše omenjenega leta.²¹²

Konec 16. stoletja, po nekaterih navedbah okoli leta 1580, je bil namesto srednjeveškega krumperškega dvora pozidan današnji renesančni dvorec Krumperk, v nekem smislu dvojniki sorodno koncipiranega bližnjega Brda pri Lukovici. Stavba čiste pravokotne zasnove z arkadnim dvoriščem toskanskega reda ima podobo uglašene stanovanjsko-obrambne arhitekture, kjer je stanovanjska prvina vendarle prevladujoča. Sestavljajo jo štirje enonadstropni bivanjski trakti, očitno je vsa iz enega liva in pozidana presenetljivo regularno.²¹³

Valvasorjev ded **Jurij pl. Rauber** je torej odraščal v precej drugačnem okolju kakor Hieronim Valvasor, polihistorjev ded po očetovi strani, in tudi njuni poti sta se opazno razlikovali, čeravno sta bila nazadnje oba imovita zemljiška gospoda. Jurij se je rodil premožnim in uglednim staršem, v deželi je imel vplivno plemiško sorodstvo, podedoval je lepo posest in se v rodnem kranjskem okolju uveljavil neprimerno laže kakor generacijo starejši priseljeni Italijan Valvasor. Medtem ko se je skoraj zanesljivo rodil na Krumperku, bi lahko otroštvo preživljal tudi drugje. Mati Regina je bila namreč vnovič poročena z že omenjenim Maksimilijanom Gallom pl. Rudolfseckom, gospodarjem gradov Rožek in Moravče, s katerim se bomo še srečali. Ob delitvi Rauberjeve posesti leta 1594 je imel Jurij po navedbi v imenjski knjigi še varuha, čigar imena ne poznamo.²¹⁴ Prav tako ni znano, ali se je prejšnje leto kot zelo mlad udeležil bitke Turkom pri Sisku, v kateri se je proslavil njegov precej starejši polbrat

²⁰² Blaznik, *Zemljiška gospostva*, str. 15. – Kot lastnik gospostva Klevevž je Jurij naslovljen še 17. aprila 1570 (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 416, fasc. 285, pag. 1601). – Po Valvasorju so imeli »gospodje Siegersdorff« na Kranjskem (samo) grad Prežek pod Gorjanci, vendar njihovega lastništva ni časovno opredelil (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 454).

²⁰³ Leta 1568 je nadvojvoda Karel izdal Juriju Sigesdorfu za vojaške zasluge privilegij, po katerem je postala njegova hiša v Novem mestu prosta vseh mestnih bremen in izvzeta iz mestne jurisdikcije (StLA, IÖ Urkundenreihe, 514 m, 1568 VIII. 28., Gradec).

²⁰⁴ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 4 (1546–1618), fol. 94, 130v.

²⁰⁵ Cevc, *Kiparstvo na Slovenskem*, str. 96; prim. isti, Štirje renesančni nagrobniki, str. 189.

²⁰⁶ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 877, sejni zapisniki 3, 1579–1585, fol. 112, 7. 4. 1580. Prim. Dimitz, *Geschichte Krains. Dritter Theil*, str. 146.

²⁰⁷ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 91, fasc. 54/5, snopič 6, mrliška knjiga prve protestantske občine v Ljubljani 1578–1587, fol. 314v.

²⁰⁸ Rajhman, *Pisma slovenskih protestantov*, str. 217, 219.

²⁰⁹ ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber; ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 142v. – Navedbo R. Andrejke v *Slovenskem biografskem leksikonu*, da je Kozma Rauber umrl 7. januarja 1579 in bil pokopan v ljubljanski stolnici (Andrejka, Ravbar (Rauber), str. 36), je kot napačno zavrnil že I. Voje (Odnosi med gospodom, str. 35–36). Za življenja je zadnjič izpričan 30. maja 1582 kot eden od naslovnikov dopisa stanovskih poverjenikov (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 423, fasc. 289, pag. 335, 30. 5. 1582). – Iz tega časa obstaja mrliška matična knjiga ljubljanske protestantske občine, vendar Kozmo v njej iz tega ali onega razloga pogrešamo. Ko sta tri

leta za njim (1585) umrli dve njegovi vnukinji, Adamovi hčerki, sta vpisani obe, in sicer z navedbo o pokopu v župnijski cerkvi v Dobu oziroma samo v Dobu (gl. op. 207).

²¹⁰ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 142v. Prim. ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber.

²¹¹ Po Lukantschitshevem izpisu iz ljubljanske protestantske poročne matice sta se Maksimilijan Gall z Rožeka in Moravč in Ana, hči Hansa Raspa s Sostrega, poročila 5. junija 1594 (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 54v). Ohranjen je koncept njunega poročnega pisma, datiran navedenega dne v Kamniku (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Zenitna pisma, 5. 6. 1594).

²¹² Iz vira prve roke, zapuščinskega inventarja Franca Adama Rauberja, izvemo, da je bila mrtva leta 1608 (ARS, AS, AS 309, Zap. inv., šk. 93, fasc. XXXX, lit. R–21, 12. 3. 1654, pag. 13/Nr. 16).

²¹³ Stopar, *Grajske stavbe. I. Gorenjska. Druga knjiga*, str. 100–105.

²¹⁴ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 4 (1546–1618), fol. 128v. – V zapuščinskem inventarju Adama Franca Rauberja, Adamovega vnuka, je omenjen delitveni register (*Theil Register*) med bratoma Adamom in Jurijem iz leta 1591 (ARS, AS, AS 309, Zap. inv., šk. 93, fasc. XXXX, lit. R–21, 12. 3. 1654, pag. 13/Nr. 17).

Renesančni grad Krumpperk po Valvasorjevi Topografiji (*Topographia*, št. 117)

Adam († 1595).²¹⁵ Zadnje je sicer zelo verjetno, saj je bil Valvasorjev ded Jurij Rauber polihistorjev najbližji prednik, za katerega vemo, da je opravljal častniško službo. Izpričan je kot konjeniški poročnik²¹⁶ in leta 1601 kot stražmojster (*Wachtmeister*) pri kranjski de Adam želni vojski, utaborjeni pod Kanižo,²¹⁷ o njegovi vojaški službi v korist Avstrijske hiše v deželi in zunaj nje pa so po njegovi smrti pisali tudi kranjski stanovski poverjeniki, ko so leta 1628 priporočili za častniško službo sina Volf(gan)a Danijela.²¹⁸ Sam je navedel, da je od mladih let služil v dobro domovine, v vojnah veliko prestal, med drugim izvedel izpad z enim konjem, nato pa se je bil primoran posvetiti zasebnemu življenju, da bi si povrnil zdravje.²¹⁹ Enako kot Valvasor, ki se je v mladih letih prav tako udejstvoval v vojaški službi, se je tudi njegov ded poročil razmeroma pozno, ko je že zakorakal v trideseta leta.

Žal je zapuščinski inventar Jurija Rauberja nastal šele ob delitvi njegovih premožnin dobrih sedem let po smrti (1624)²²⁰ in nima popisa listin, ki bi lahko osvetlile marsikatero podrobnost, tako zlasti o tem, kdaj natanko in kako je nekaj časa gospodaril na Kravjeku, čeprav je po očetu podedoval Krumpperk. Oče Kozma Rauber je po kranjski imenjski knjigi ob smrti leta 1582 premožgel visoko imenjsko rento dobrih 164 goldinarjev, ki se je leta 1591 za malenkost

skrčila na dobrih 160 goldinarjev, tri leta zatem, leta 1594, pa so jo prepisali na sinova Adama in Jurija, na vsakega polovico.²²¹ Kakšna je bila delitev v naravi, razpoložljivi viri ne povedo, kakor tudi ne, ali sta brata sprva živela skupaj ali vsak na svojem gradu. Kakor koli, Adam je že naslednje leto 1595 umrl,²²² njegova hči Magdalena pa je leto zatem sklenila poročno pogodbo na Kravjeku,²²³ kjer so veliko pozneje (1619) popisali tudi Adamovo zapuščino.²²⁴ Ni dvoma, da je z omenjeno delitvijo Kravjek pripadel Adamu, Krumpperk pa precej mlajšemu Juriju.²²⁵ Fevdno pismo nadvojvode Ferdinanda je po očetu podedovano posest, na prvem mestu Krumpperk (*den Thurn Kbrauperg*), podelilo Juriju šele leta 1616.²²⁶ Viri pričajo, da je Jurij tu gospodaril že dotlej,²²⁷ vendar potrjeno šele leta

²²¹ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 4 (1546–1618), fol. 128v.

²²² ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber.

²²³ V zapuščinskem inventarju Rudolfa barona Moscona (1664) je navedeno poročno pismo med Adamovo hčerko Magdaleno in Joštom Gallom, sklenjeno 16. aprila 1596 na Kravjeku (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 68, fasc. XXXI, lit. M–29, 14. 6. 1664, pag. 5/Nr. 14).

²²⁴ Adamovo zapuščino so inventarizirali v navzočnosti sina Janeza Ludvika in posebej poudarili, da ne gre za lastniško posest, temveč za fevd (*nur ein Manſleben*) (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 93, fasc. XXXX, lit. R–9, 11. 11. 1619, pag. 41–42).

²²⁵ Da se Adamova imenjska renta dobrih 80 goldinarjev naša na Kravjek, je v imenjski knjigi neposredno izpričano leta 1619, ko je Janez Friderik, sin pokojnega Adama († 1595), nase prepisal (od sododičev) kupljeno gospostvo Kravjek (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 4 (1546–1618), fol. 128v). Tudi pri opisu Kravjeka v *Slavi* sledi Kozmi kot posestnik Adam (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 635).

²²⁶ ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 2088, 1616 I. 27., Gradec; št. 2089, 1616 I. 27., Gradec.

²²⁷ O tem priča poznejši pripis v najstarejšem krumperskem urbarju 1610–1615, nastal po 26. decembru 1615, da so podložniki plačali obveznost v zvezi s konjem in tovorom še

²¹⁵ Gl. op. 151.

²¹⁶ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 142v.

²¹⁷ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 449, fasc. 292a, pag. 1109, 11. 10. 1601; pag. 1125, 17. 10. 1601.

²¹⁸ Prav tam, šk. 481, fasc. 296, pag. 369, 28. 7. 1628.

²¹⁹ Prav tam, šk. 884, sejni zapisniki 10, 1611–1615, fol. 534, 20. 3. 1615.

²²⁰ Ohranjena sta dva izvoda: ARS, AS 748 Gospostvo Krumpperk, fasc. 26, Familiaria, Zapuščinski inventarji sorodnih plemiških rodbin, št. 2, 18. 2. 1624; ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 93, fasc. XXXX, lit. R–11, 18. 2. 1624.

1611, ko je v krstni matici župnije Dob izpričan »služabnik gospoda Rauberja«,²²⁸ prej pa skoraj gotovo ne vsaj do leta 1608 ali 1609, ko se je na Krumperku rodil sin Elije Raspa in je Raspu tu umrla žena.²²⁹ Isti sodobni vir, krumperški koledarski zapiski, navaja, da se je Elija oženil na gradu 11. novembra 1607, kar potrjuje tega dne sklenjena poročna pogodba.²³⁰ Grad so namreč Rauberji po M. Miklavčiču pred tem zastavili Raspom.²³¹ Tako postane razumljivo, zakaj Jurij Rauber lastne poročne pogodbe dve leti prej, 8. maja 1605, ni sklepal na Krumperku, temveč na Kravjeku,²³² kar se zdi na prvi pogled precej nenavadno. Očitno je tja pripeljal tudi nevesto Dorotejo pl. Leysler in tam tedaj gospodaril, saj je 19. avgusta isto leto s Kravjeka pisal stanovskim poverjenikom, naj mu do martinovega prizanesejo z rubežem zaradi davčnih za-

ostankov.²³³ Ti so nastali zadnji dve leti in so se nanašali tako na Jurijeve kravješke kot na krumperške podložnike.²³⁴ Kaj je imel Jurij opraviti s Kravjekom, pojasnjuje šele prošnja, ki sta jo njegovi dve hčerki, Valvasorjeva mati Ana Marija in teta Regina Doroteja Rasp, veliko pozneje naslovili na cesarja (1639). Z njo sta izpodbijali veljavnost pogodbe, sklenjene leta 1619 med njuno ovdovelo materjo Dorotejo in Janezom Friderikom, sinom Adama Rauberja, govori pa med drugim o Jurijevem časovno neopredeljenem posedovanju Kravjeka.²³⁵ S tem je potrjeno, da je Jurij gospodaril na Kravjeku v lasti bratovih dedičev, medtem ko je svojo lastno krumperško posest za nekaj časa prepustil v zastavo Eliji Raspu. Ker je leta 1610 nastal prvi ohranjeni urbar za Krumperk,²³⁶ nastanek novega urbarja pa je zelo pogosto povezan z menjavo gospodarja, je precej verjetno, da se je Jurijeva družina preselila na Krumperk prav tega leta.²³⁷

Jurij Rauber je tako kot oče Kozma in polbrat Adam nedvomno pripadal protestantski veri. Pri tem se postavlja le vprašanje, kako močno je bil z njo povezan proti koncu življenja in koliko vpet v njeno cerkveno organizacijo. Žal ni izpričano, h kateremu »gospodu Rauberju« na Krumperku se je jeseni 1598 zatekel zadnji kranjski superintendent Felicijan Trubar, ki je od tam pisal kranjskim stanovskim poverjenikom.²³⁸ A glede na povedano je šlo lahko samo za Jurija, saj je Krumperk pripadal njemu, Kravjek pa otrokom že pokojnega Adama.²³⁹ V naslednjem desetletju, zaznamovanem s protireformacijo, srečujemo Jurija na »drugi strani«. Po stanovski registraturni knjigi reformacijskih spisov bi moral leta 1606 ljubljanski župniji sv. Petra vrniti dva odtujena podložnika.²⁴⁰ Ni

za gospodarjevega življenja: »in des H[er]rn Lebzeiten« (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, knj. 12, urbar 1610–1615, s. p.), kar pomeni pred 19. decembrom 1616, ko je Jurij umrl (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 142v; ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber). Jurij sam je stanovskim poverjenikom 30. maja 1613 poslal s Krumperka pismo z opravičilom, da se naslednji mesec zaradi bolezni ne bo mogel odzvati deželnemu vpoklicu v Postojni; poziv je bil datiran 30. aprila, Jurij pa se je pet dni prej vrnil iz Ljubljane (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 463, fasc. 293/a-2, pag. 271–272, 30. 5. 1613).

²²⁸ O prisotnosti Rauberjev na Krumperku po tem času posredno govorita oznaki krumperškega služabnika 12. avgusta 1611 »Michaeli famuli D. Raubarj« in decembra 1613 kuharice »Ursulam coquam D(omi)ni Rauber« (NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, R 1606–1623, s. p.; P 1611–1622, s. p.; Vrhovnik, Plemenitniki, str. 97, 98).

²²⁹ Po danes izgubljenih krumperških koledarskih zapiskih se je Eliji Raspu 29. marca 1608 rodil sin Janez Ditrih, soprogo Sofijo pa so na dobskem pokopališču pokopali 15. aprila (Vrhovnik, Plemenitniki, str. 90). Glede na to, da je od Elijeve poroke do datuma rojstva sina minilo le štiri mesece in pol (gl. naslednjo opombo), se je v Vrhovnikovi razpravi skoraj gotovo pripetila pomota: ne gre za leto 1608, temveč 1609. – Sinovega krsta v dobski krstni matici ni (NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, R 1606–1623), kar bi se ujemalo z Vrhovnikovim zapisom, da je bil Elija prejkone protestant. Po istem viru je preminil 5. decembra 1612 v dvorcu Dobrova pri Velenju (Vrhovnik, Plemenitniki, str. 90). Miklavčič decidirano pravi, da je do konca ostal neomajen luteran (Miklavčič, Rasp, str. 30).

²³⁰ Vrhovnik, Plemenitniki, str. 90. – ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 11. 11. 1607. – Med pričami pri podpisu poročne pogodbe je naveden tudi Jurij Rauber. Pogodba razkriva, da se je Elija Rasp poročil s Sofijo, hčerko pokojnega Adama Scheyerja »zum Egkhenstain«, bratranca Valvasorjevega očeta Jerneja, ki je postavil dvorec Dobrova (Gutenhard) pri Velenju (o njem Golec, Mladi Valvasor (1. del), str. 15).

²³¹ Miklavčič, Rasp, str. 30.

²³² Pogodba je omenjena v zapuščinskem inventarju nevestinega drugega moža Leopolda barona Raumschüssla (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660, pag. 37/Nr. 118). Letnico poroke poznamo tudi iz drugih virov. Po Lukantschitshevem rodovniku rodbine Rauber je bila poročna pogodba sklenjena leta 1605 na Kravjeku (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 142v), rodovnik v Zbirki rodovnikov v Arhivu Republike Slovenije pa govori le o letu poroke 1605 (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber).

²³³ Pravkar se je odpravil na bojišče in pričakoval, da se bo do martinovega vrnil (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 453, fasc. 292/d, pag. 665, 19. 8. 1605).

²³⁴ O vsebini in naravi davčnih zaostankov govori Jurijevo pismo, ki ga je stanovskim poverjenikom že prej, 2. julija 1605, poslal iz vojaškega tabora v Krški vasi pri Brežicah (prav tam, pag. 415–417, 2. 7. 1605).

²³⁵ Dokument je v celoti objavil Radics (*Johann Weikhard*, str. 263–266), citiranega izvornika (prav tam, str. 41) pa danes v Štajerskem deželnem arhivu ni več najti.

²³⁶ ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, knj. 12, urbar 1610–1615, s. p.

²³⁷ Na Krumperku je sicer že 14. maja 1608 nastalo donacijsko pismo Kozme Rauberja, Adamovega sina, s katerim je »bratranču« (Vettern) Juriju izročil neko majhno dediščino po Purgstallih (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 26, Familiaria, zapuščinski inventarji rodbine Rasp, 14. 5. 1608). Pismo je datirano le šest tednov zatem, ko naj bi se tu rodil otrok Elije Raspa, ki pa je bil najverjetneje rojen šele leta 1609 (gl. op. 229).

²³⁸ Rajhman, *Pisma slovenskih protestantov*, str. 217, 219.

²³⁹ J. Rajhman je na podlagi zaporedja lastnikov Krumperka, kot ga navaja M. Smole (*Graščine*, str. 246), »gospoda Rauberja« napačno identificiral kot Kozmo (Rajhman, *Pisma slovenskih protestantov*, str. 328), toda ta je bil tedaj že 16 let mrtev.

²⁴⁰ ARS AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 91, fasc. I/54/5, snopič 6, Registraturbuch Vber die Religion Reformationen schriften des Hertzoghtums Crain vom 1600 bis 1616 Jahr, fol. 11, pag. 132.

dvoma, da je bil prav Jurij tisti Rauber, čigar rodbinsko ime se je leta 1609 znašlo med 33 podpisanimi kranjskimi plemiči, ki so v pritožbah deželnemu knezu nasprotovali protireformacijskim ukrepom.²⁴¹ V tem času je bil namreč kot edini svojega rodu dejaven v kranjskih deželnih stanovih in v takšnih okoliščinah so ga stanovi spomladi 1610 izvolili v funkcijo glavnega prejemnika,²⁴² kar je ostal do začetka leta 1616,²⁴³ slabo leto pred smrtjo.

Njegova soproga, Valvasorjeva babica **Doroteja pl. Leyser**, torej tako kot druga stara mati ni bila Kranjica, temveč Štajerka. Njeno starost ob poroki leta 1605 težko ocenimo na več kot dvajset let, če upoštevamo, da se je veliko pozneje, leta 1622 ali 1623, ponovno omožila in imela v drugem zakonu vsaj še štiri otroke, rojene do leta 1630 ali celo 1632.²⁴⁴ Potemtakem se je rodila malo po letu 1585, in sicer – po rodoslovnih virih – staršema Viljemu Leyserju (Leiser) in Ani Mariji, rojeni Gall pl. Rudolfseck,²⁴⁵ ki sta se po viru druge roke poročila leta 1580.²⁴⁶ Tako kot druga polihistorjeva babica Neža Scheyer je prišla na Kranjsko iz severozahodnega dela slovenske Štajerske. Toda medtem ko za precej starejšo Nežo, ki je odraščala na Ekenštajnu pri Velenju, ne vemo, kje se je

rodila, je Doroteja skoraj gotovo zagledala luč sveta na gradu Valdek nad Mislinjsko dolino. Njen oče Viljem Leyser je namreč skupaj z bratom Ferdinandom postal zastavni imetnik deželnoknežjega gradu in gospodstva že leta 1574,²⁴⁷ precej preden ju je leta 1587 kupil.²⁴⁸

Leyserjev rod je sicer na Štajerskem izpričan od konca 13. stoletja in je dal do novejšega časa predvsem veliko vojakov.²⁴⁹ Glavno oporišče rodbine na slovenskem Štajerskem je bil v 16. stoletju grad Forhtenek pri Šoštanju, ki ga je leta 1535 kot deželnoknežjo posest prejel v zastavo Hans Leyser ml. Štirideset let pozneje, leta 1575, sta postala zastavna gospoda Forhteneka in urada Žalec Dorotejin oče Viljem in njegov brat Ferdinand.²⁵⁰ Tega je v vlogi zastavnega imetnika Forhteneka in »Raina« kot dedič leta 1611 nasledil Viljem,²⁵¹ ki je imel posest v zastavi še ob smrti pet let zatem.²⁵²

Viljem Leyser, sin Maksimilijana Leyserja in Sofije Zwinkl,²⁵³ se je torej od zastavnega imetnika povzpел do lastnika Valdeka, vendar ne za dolgo, pri tem pa je imel še težave s podložniki, prvič izpričane že v času zastavništva (1580).²⁵⁴ V štajersko imenjsko knjigo so ga kot gospoda na Valdeku vpisali leta 1590 z visoko imenjsko rento 200 goldinarjev, a se je ta že leta 1599 prepolovila na 100 goldinarjev zaradi prodaje polovice imenja Aleksandru Freiberggerju.²⁵⁵ Odpadel je Valdek, ki ga je rodbina novega lastnika že leta 1602 prodala naprej.²⁵⁶ Viljem je po prodaji obdržal novo-

²⁴¹ Dimitz, *Geschichte Krains. Dritter Theil*, str. 360. – Dokument naj bi bil po Dimitzu v stanovskem arhivu v fasciklu 207, a ga danes žal ni najti ne v tem ne v drugih fasciklih, ki zadevajo deželna gravamina in protestantizem (prim. ARS AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 301–309, 87–95).

²⁴² Za glavnega prejemnika je bil izvoljen na spomladanskem deželnem zboru, potem ko se je prejšnji prejemnik 5. aprila 1610 odpovedal položaju in so 29. aprila za njegovega naslednika predlagali štiri kandidate, na prvem mestu Rauberja; o sami izvolitvi ni podatkov (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 883, sejni zapisniki 9, 1607–1611, fol. 635, 635v, 639v). Kot prejemnik je prvič omenjen 22. maja 1610 (prav tam, šk. 459, fasc. 293, pag. 273, 22. 5. 1610).

²⁴³ Leta 1613 in 1615 je skladno s pravili odstopil s položaja in bil ponovno imenovan, nazadnje na lastno željo zaradi slabega zdravja le za eno leto (prav tam, šk. 884, sejni zapisniki 10, 1611–1615, fol. 534, 20. 3. 1615). Ob odstopu 29. januarja 1616, pri katerem je vztrajal, se pojavlja vprašanje, kakaj je naveden skupaj s štirimi stanovskimi poverjeniki, ki so bili povprašani o nadaljevanju svoje funkcije, in kako to, da govori o tem, da je bil dve leti tudi sam poverjenik (prav tam, šk. 887, sejni zapisniki 13, 1615–1617). Formalno funkcije vsekakor ni zasedel, saj so bili poverjeniki le štirje, se je pa kot peti občasno udeleževal njihovih sej (npr. prav tam, šk. 884, sejni zapisniki 10, 1611–1615, fol. 424, 4. 8. 1614; fol. 429, 3. 9. 1614). Valvasor prav za leti 1615 in 1616 ne navaja imen poverjenikov (Valvasor, *Die Ebre IX*, str. 87). Jurija so sicer leta 1610 predlagali za poverjenika, a ne tudi izvolili (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 883, sejni zapisniki 9, 1607–1611, fol. 627–627v, 29. 3. 1610). V zapuščinskem inventarju Franca Adama Rauberja s Kravjeka, vnuka Jurijevega polbrata Adama, je naveden regist obračuna deželnih stanov z dne 20. junija 1623 pokojnemu Juriju za njegovo šestletno službo glavnega prejemnika (ARS, ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 93, fasc. XXXX, lit. R–21, 12. 3. 1654, pag. 18/Nr. 30).

²⁴⁴ Gl. op. 305, 339, 340, 356, 360, 361.

²⁴⁵ ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber.

²⁴⁶ Prav tam, šk. 3, št. 85, Gall.

²⁴⁷ Schmutz, *Historisch-Topographisches Lexicon. Vierter Theil*, str. 299.

²⁴⁸ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 175.

²⁴⁹ Schmutz, *Historisch-Topographisches Lexicon. Zweijter Theil*, str. 395. Prim. tudi Schönlebnovo genealogijo (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/42r, pag. 401–402).

²⁵⁰ Schmutz, *Historisch-Topographisches Lexicon. Erster Theil*, str. 387. – Po Schönlebnovi Genealogiji sta bila Viljem in Ferdinand dva od štirih sinov Maksimilijana Leyserja in Sofije, rojene Zwinkl (Zwickl) (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/42r, pag. 401).

²⁵¹ Ferdinanda imenuje leta 1611 inventar njegove zapuščine »auf Forchetenegg vnd Rahain«. Zapuščinski komisarji so v navzočnosti brata Viljema kot »naravnega dediča« in vdove popisali bratovo premoženje v »Rainu« (*Rhain*). Med listinami je navedeno zastavno pismo za Forhtenek, urad Žalec in koseški urad Teharje z nekaj novimi urbarji (StLA, Landrecht, K 620, Leiser (1), H 1, 14. 6. 1611, fol. 41–78). Katero fevdalno selišče se skriva za imenom Rain (Rahain, Rhain), še ni ugotovljeno; v relevantni kastelološki literaturi ga pogrešamo (prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*).

²⁵² StLA, Landrecht, K 621, Leiser (2), H 3, 18. 1. 1617, fol. 286.

²⁵³ Rodovnik Viljemovih pravnukov Janeza Avguština in Volfa Ditriha Raspa navaja še dve generaciji pred njim: starša njegovega očeta Maksimilijana Leyserja sta bila Jurij Leyser in Sholastika Ernau, starša matere Sofije Zwinkl pa Jernej Zwinkl in Doroteja Graswein (ARS, AS 748, Gospodstvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Genealogica rodbine Rasp).

²⁵⁴ V letih 1588 in 1589, ko je že postal polnopravni gospodar, so se pritožbe zoper njega samo še povečale: zaradi pretiranih zahtev, visokih kazni in nasilnega ravnanja (Koropec, *Mi smo tu*, str. 70, 72–73).

²⁵⁵ StLA, B 249/5, Adalbert Sikora, *Die steirischen Gülden*, str. 242.

²⁵⁶ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 175.

zgrajeni dvorec Legen pri Slovenj Gradcu, prvič omenjen leta 1598.²⁵⁷ Tu je živel do smrti osemnajst let pozneje (1616),²⁵⁸ dotlej pa se je njegova imenjska renta še malce zmanjšala.²⁵⁹ Valvasorjeva babica Doroteja Leyser, ki se je leta 1605 poročila na Kranjsko, je torej pretežno odraščala na Legnu, severno od rodnega Valdeka, katerega ime je njen oče tudi po prodaji obdržal v plemiškem naslovu »zum Waldeneck«.

Po materini strani je imela Doroteja kranjske korenine. Njena mati, polihistorjeva prababica **Ana Marija Gall pl. Rudolfseck**, za zdaj znana le iz poznejših rodovnikov, se je po verodostojnih podatkih rodila staršema Martinu Gallu pl. Rudolfsecku in Katarini, rojeni pl. Obračan.²⁶⁰ Na svet je prišla po sredi 16. stoletja, morda še na gradu Rožek nad Moravško dolino, po katerem je njena rodbina dobila predikat pl. Rudolfseck, ali pa že v očetovem novozgrajenem dvorcu Moravče.²⁶¹ Galli so bili sicer stara in razvejena

kranjska rodbina, katere ena veja je na Rožeku gospodarila že v 14. stoletju.²⁶² Valvasorjevega praprada Martina najdemo v kranjski imenjski knjigi iz leta 1546 s čedno imenjsko rento dobrih 31 goldinarjev, pozneje povečano z ženino dediščino na okoli 49 goldinarjev in pol.²⁶³ Že v tridesetih letih 16. stoletja sta bila z bratom Hansom v vojaški službi, Martin med drugim štiri leta stotnik v Bihaču,²⁶⁴ nato pa v štiridesetih in petdesetih poveljnik Hrvaške vojne krajine.²⁶⁵ Opazno vlogo je imel tudi pri kranjskih deželnih stanovih, leta 1561 kot eden stanovskih odposlancev k cesarju v Prago, od koder je deputacija v začetku leta 1562 poslala poziv Primožu Trubarju, naj se čimprej vrne na Kranjsko.²⁶⁶ Martin Gall pl. Rudolfseck je bil sicer manj viden protestant kot pozneje nekateri njegovi sorodniki.²⁶⁷ Sina Maksimilijana najdemo, denimo, leta 1575 med tübingenski študenti,²⁶⁸ tik pred izgonom predikantov pa leta 1598 tudi v novoizvoljenem kranjskem verskem odboru in med tistimi gospodi, ki so nudili zavetje zadnjemu kranjskemu superintendentu Felicijanu Trubarju.²⁶⁹ Na gradu Rožek, v 17. stoletju povsem opuščeni, je bila še v Valvasorjevem času luteranska kapela z grobnico, v kateri je po polihistorjevih besedah počivalo veliko luteranov in kjer so še ob izidu *Slave* (1689) pokopavali na Kranjskem umrle tuje luterane.²⁷⁰ Gradova Rožek in Moravče sta po Valvasorjevem prapradedu Martinu podedovala njegova sinova Maksimilijan in Franc Krištof, ki je svojo polovico posesti prodal bratu.²⁷¹ Maksimilijan je vsekakor istoveten z Maksom Gallom z Rožeka in Moravč, s katerim se je kot vdova najpozneje leta 1588 omožila Valvasorjeva prababica Regina Rauber, rojena Siges-

²⁵⁷ Prav tam, str. 170.

²⁵⁸ Zapuščinski inventar priča, da je Viljem Leyser prebival na Legnu (StLA, Landrecht, K 621, Leiser (2), H 3, 18. 1. 1617, fol. 286–303), inventurnim komisarjem pa se ni zdelo potrebno hoditi do dvorca »Rain« in na grad Forhtenek pri Šoštanju, ki ju je imel Viljem v zastavi (prav tam, 6. 4. 1617, fol. 291–294).

²⁵⁹ StLA, B 249/5, Adalbert Sikora, Die steirischen Gülten, str. 242.

²⁶⁰ ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Genealogica rodbine Rasp – Rodovnik njenih pravnukov Janeza Avgušтина in Volfa Ditriha Raspa se ustavi pri njej, medtem ko navaja za njenega moža Viljema Leyserja še starše in vse štiri stare starše (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Genealogica rodbine Rasp). V Rauberjevih rodovnikih v Zbirki rodovnikov v Arhivu Republike Slovenije je kot žena Jurija Rauberja navedena le z imenom Marija Gall pl. Rudolfseck (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber), Lukantschitschev rodovnik Rauberjev ji daje v isti vlogi dvojno ime Ana Marija (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 142v), Leyserjev rodovnik v Schönlebnovi Genealogiji navaja kot Viljemovo ženo Maksencijo Gall (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/42r, pag. 401). Čigava hči je bila Ana Marija, razkriva Lukantschitschev rodovnik rodbine Valvasor (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 176v, 177v 178). – Mlajše rodovno deblo vseh vej Gallov zmotno navaja, da je bila Ana Marija hči Maksimilijana Galla pl. Rudolfsecka in Ane, rojene Rasp, z Viljemom Leyserjem pa naj bi se poročila leta 1580 (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 3, št. 85, Gall). Toda Maksimilijan se je poročil z Raspo šele leta 1594 (gl. op. 211). V istem mlajšem genealoškem viru je še ena huda pomota: Maksimilijan naj bi bil sin Franca Galla in Elizabete, rojene Sigesdorf. Vsi razpoložljivi viri pričajo, da sta bila njegova starša dejansko Martin in Katarina, rojena Obračan, brat pa Franc Krištof. Maksimilijan, Martinov dedič, je namreč tako v imenjski knjigi kakor v drugih virih izrecno imenovan kot brat Franca Krištofa (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 4 (1546–1618), fol. 76v; StLA, Landrecht, K 242, Gall (1), 29. 3. 1614, fol. 3, 4), ta pa v vseh genealogijah kot sin Martina in Katarine (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 58, 61; ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 3, št. 85, Gall).

²⁶¹ Valvasor pravi, da so Galli zgradili »grad Moravče« v 16. stoletju in prav tako Češnjice, ko so zaradi večjega udobja zapustili stari grad Rožek (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 340, 379). O gradnji Češnjic med letoma 1550 in 1557 je v svoji družinski kroniki poročal Martinov brat Hans Gall (Radics,

Familien-Chroniken, str. 7), medtem ko o času nastanka dvorca Moravče in njegovem graditelju nimamo tako natančnih poročil. Iz Hansove navedbe, da se je leta 1548 po več letih vojaške službe znašel spet doma v Moravčah (*anhaimbs zu Moreytsch*), gre sklepati, da je moravški dvorec tedaj že stal in da ga je postavil oče Krištof, ki je umrl leta 1547 (prav tam, str. 6–7; prim. Kidrič, Gall (baroni Gallenstein), str. 197). Leta 1553 je Martin izdal neko fevdno pismo še na Rožeku (*zw Rudolfseckh*), Hans pa leta 1572 v Moravčah (*zw Mareytsch*) (ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 1441, 1553 III. 1., Rožek; št. 1633, 1572 II. 2., Moravče).

²⁶² Kidrič, Gall (baroni Gallenstein), str. 197 sl.; Kos, *Vitez in grad*, str. 36.

²⁶³ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 4 (1546–1618), fol. 76v.

²⁶⁴ O vojaških podvigih bratov Gall gl. zlasti družinsko kroniko Hansa Galla in njegovega sina Andreja (objava v: Radics, *Familien-Chroniken*, str. 6–7).

²⁶⁵ Valvasor, *Die Ehre XII*, str. 52, 121.

²⁶⁶ Dimitz, *Geschichte Krains. Zweiter Theil*, str. 264.

²⁶⁷ Prim. Kidrič, Gall (baroni Gallenstein), str. 198–199.

²⁶⁸ Elze, *Die Universität Tübingen*, str. 72; prim. Kidrič, Gall (baroni Gallenstein), str. 199.

²⁶⁹ Dimitz, *Geschichte Krains. Dritter Theil*, str. 287, 288. – O skrivanju Trubarja tudi: Elze, *Die Universität Tübingen*, str. 72.

²⁷⁰ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 476.

²⁷¹ Prodaja polovice gradov Moravče in Rožek Maksimilijanu je bila v kranjski imenjski knjigi vpisana leta 1590 (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 4 (1546–1618), fol. 76v).

dorf,²⁷² saj drugega Galla z imenom Maks v tem času ne poznamo. Potemtakem sta bila zakonca Maksimilijan (Maks) in Regina z Janezom Vajkardom Valvasorjem v dvojnem sorodstvu – njegov prastric in prababica.

V zvezi z Maksimilijanom Gallom pl. Rudolfseckom, polihistorjevim prastricem, kaže posebej poudariti naslednje. Njegova hči Katarina iz drugega zakona, poročena pl. Barbo,²⁷³ je bila še leta 1642 skupaj s hčerkama ena zadnjih in najvztrajnejših protestantk na Kranjskem. Protireformacijska komisija je tri Barbove ženske torej obravnavala v času, ko je bil Janez Vajkard Valvasor že na svetu.²⁷⁴ Še več, sestri Barbo sta se v naslednjih letih – kot smo že omenili – omožili v Valvasorjevo rodbino, prva je postala žena polihistorjevega bratranca Janeza Krstnika, druga pa soproga polbrata Karla.²⁷⁵

Maksimilijanova sestra, polihistorjeva moravska prababica Ana Marija Gall, je torej izvirala iz protestantske družine in se je v takšno družino tudi omožila, ko jo je Viljem Leyser leta 1580 (po viru druge roke) odpeljal na Štajersko. Ni naključje, da se je hči Doroteja Leyser, Valvasorjeva babica (roj. kmalu po 1585), kot nevesta vrnila na Kranjsko, kjer so jo poročili v prav tako protestantsko okolje. Leta 1605 je na Kravjeku stopila pred oltar z Jurijem Rauberjem, čigar mati se je prej kot vdova omožila z nevestinim stricem Maksimilijanom Gallom, bratom Ane Marije Leyser.

Dorotejin oče Viljem Leyser, nazadnje graščak na Legnu ter zastavni imetnik Forhteneka pri Šoštanju in dvorca »Rain«, je umrl konec leta 1616, prav v dneh, ko je hči izgubila moža Jurija Rauberja.²⁷⁶ Leyserjeva žena oziroma mati Ana Marija tedaj že nekaj časa ni bila več živa, kajti Viljem se je kot vdovec oženil s svojo gosposdinjo Lizo, ki ga je spremljala do konca življenja.²⁷⁷ Sin Jurij David je tedaj prebival v Parizu, hči Ana Katarina pa je bila omožena s Hansom Holz-

apflom.²⁷⁸ Ni dvoma, da so bili tudi legenski Leyserji protestanti, tako kot nekateri njihovi v deželi bolj izpostavljeni sorodniki,²⁷⁹ ter Leyserjevo s porokama povezano kranjsko sorodstvo: Galli pl. Rudolfseck, iz katerih rodu je izvirala Viljemova žena Ana Marija, in Rauberji, v katerih rodbino se je omožila hči Doroteja. Zgovorno je dejstvo, da se je Viljemov sin Jurij David Leyser, dedič Legna,²⁸⁰ kot protestant okoli leta 1630 preselil na Ogrsko. Legen je prodal, a ga je s tožbo in izvršbo dobil nazaj, in ko zanj ni našel novega primerne kupca, si je izprosil dovoljenje, da je smel posest upravljati po katoliškem oskrbniku (1638).²⁸¹ Sam je ostal na Ogrskem, kjer je leta 1649 prejel indigenat²⁸² in umrl še isto leto ali v začetku leta 1650 v Schlainingu na današnjem Gradiščanskem.²⁸³

O poznejših odnosih Leyserjev in Rauberjev ne vemo nič določnega, kot tudi ne, ali je Doroteja na Kranjskem vzdrževala stike s sorodniki po materi, rojeni Gall pl. Rudolfseck. Leta 1605 so jo torej poslali na dolenski Kravjek in žena Jurija Rauberja je bila do moževe zgodnje smrti enajst let pozneje (1616).

Nedvomno je njuna hči, **polihistorjeva mati Ana Marija Rauber**, odraščala na Krumperku, ni pa gotovo, ali se je tam že rodila. Po sekundarnih rodoslovnih virih so imeli njeni starši sedem otrok, vendar je posredi evidentna pomota, saj so bili štirje za njune otroke občutno prestari.²⁸⁴ O ključnem med njimi,

²⁷⁸ StLA, Landrecht, K 621, Leiser (2), H 3, 6. 4. 1617, fol. 291–294.

²⁷⁹ O Leyserjih protestantih gl. Schmutz, *Historisch-Topographisches Lexicon. Zweyter Theil*, str. 395. – Pomenljivo je dejstvo, da Leyserjev z Legna nikoli ne srečamo med krstnimi botri župnije Stari trg pri Slovenj Gradcu; v najstarejši krstni matici 1597–1609 se omenjajo le enkrat, in sicer posredno pri krstu nezakonskega otroka njihovega valpta Lovrenca 29. septembra 1604: »Laurentio qui fuit Vaupott apud Laÿsor (NŠAM, Matične knjige, Stari trg pri Slovenj Gradcu, R 1597–1609, pag. 90).

²⁸⁰ StLA, B 249/5, Adalbert Sikora, Die steirischen Gülden, str. 242.

²⁸¹ StLA, Landrecht, K 621, Leiser (2), H 1, 26. 6. 1638, fol. 3–4. – Drugačne podatke o prodaji navaja Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 170–171.

²⁸² Schmutz, *Historisch-Topographisches Lexicon. Zweyter Theil*, str. 395.

²⁸³ Na prošnjo vdove Uršule, rojene pl. Gloyach, s katero se je poročil leta 1628 in ki je očitno ostala na Štajerskem, so leta 1650 popisali pokojnikovo skromno zapuščino na Legnu, kjer je stalno prebival samo Leyserjev oskrbnik. Vdova je uživanje legenske posesti prepustila v zakup najstarejšemu sinu Sigmundu Frideriku (StLA, Landrecht, K 621, Leiser (2), H 2, fol. 211–229, 17. 3. 1650, 21. 1. 1650, 31. 1. 1650).

²⁸⁴ Po Lukantschitschevem rodovniku rodbine Rauber (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 143) naj bi bili njuni otroci tudi: Janez Friderik, že leta 1615 stotnik v Karlovcu; Janez Ludvik, poročen že leta 1612; Sidonija, žena Janeza Franciška Sigesdorfa, ki je bil leta 1629 skrbnik zapuščine Janeza Friderika Rauberja; Wolfgang Jakob, ki je že leta 1605 študiral. Vsi razen Wolfganga Jakoba so navedeni tudi na največjem Rauberjevem rodovniku v Zbirki rodovnikov v Arhivu Republike Slovenije (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber). Vsem štirim gre kot očeta pripisati Jurijevega polbrata Adama Rauberja († 1595) s Kravjeka, ki je imel po istem rodovniku dve ženi in pet otrok ter bil potrjeno oče Janeza Friderika (gl. naslednjo pompo).

²⁷² ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 142v.

²⁷³ ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 3, št. 85, Gall; šk. 1, št. 20, Barbo.

²⁷⁴ Gl. op. 36.

²⁷⁵ Gl. op. 35.

²⁷⁶ Uradni ukaz za inventarizacijo imetja Viljema Leyserja je bil izdan 3. januarja 1617 (StLA, Landrecht, K 621, Leiser (2), H 3, 18. 1. 1617, fol. 289), dva dni zatem pa so v Dobu pokopali Jurija Rauberja, po virih druge roke umrlega 19. decembra 1616 (gl. op. 300).

²⁷⁷ Očetovo dejanje vsaj eni od hčerk ni moglo biti pogodu, zato je prišlo ob inventarizaciji njegove zapuščine do manjšega zapleta. Kdaj se je Viljem vnovič poročil, lahko le ugibamo. V poročni matici župnije Stari trg pri Slovenj Gradcu za obdobje od 1600 do 1625 ni Leyserjeve druge poroke, člani njegove družine pa se v desetletju 1597–1609 tudi nikoli ne pojavijo kot krstni botri (NŠAM, Matične knjige, Stari trg pri Slovenj Gradcu, R 1597–1609 in P 1600–1625). Da je bilo Viljemovi drugi ženi ime Liza, pričajo v letih 1615–1617 podložniške pritožbe slovenjgraškega Rotenturna, katerega gospoda naj bi bila najprej oba Leyserja in nato sama vdova (Koropec, *Mi smo tu*, str. 86). Ker Rotenturna v Viljemovem zapuščinskem inventarju ne zasledimo (StLA, Landrecht, K 621, Leiser (2), H 3, 6. 4. 1617), je šlo slej ko prej za Legen.

Janezu Frideriku Rauberju, sodobni viri jasno povedo, da gre za sina znamenitega Adama Rauberja.²⁸⁵ Dejansko sta imela Jurij in Doroteja Rauber le tri otroke oziroma jima jih je toliko odrastlo, medtem ko govori Valvasor v *Slavi* sploh samo o dveh hčerkah in sina niti ne omenja.²⁸⁶ Najstarejša *Regina Doroteja*, ki je na rodovnih deblih obakrat navedena prva,²⁸⁷ dvojno ime pa je dobila po materi Doroteji in očetovi materi Regini, rojeni Sigesdorf, se je morala roditi kmalu po letu 1605. Tako se je tudi prva osamosvojila, in sicer leta 1623, ko ji ni bilo več kot dobrih sedemnajst let in se je poročila z Janezom Ludvikom pl. Raspom s Sostrega in Dola, poznejšim gospodarjem Krumperka.²⁸⁸ Rauberjev srednji otrok je bil glede na zaporedje v rodovnikih *Volfgang Danijel*, kar se ujema tudi z vsemi znanimi podatki. Leta 1625, ko mu je bilo kakšnih sedemnajst ali osemnajst let, je cesar Ferdinand II. podelil v fevd grad Krumperk (*den Thurn Kbrauperg*) ter razna zemljišča Janezu Frideriku Rauberju kot varuhu in nosilcu fevdov mladoletnega bratranca (*seines unvrogtbaren Vätters*) Volfa Danijela, sina pokojnega Jurija.²⁸⁹ Najmlajša med (preživelimi) otroki pa je bila polihistorjeva mati *Ana Marija*, leta 1632 omožena z Jernejem Valvasorjem.²⁹⁰ Vprašanje, kdaj je prišla na svet, je tesno povezano z drugim vprašanjem: se je rodila še na Kravjeku ali že na Krumperku? Za čas njenega rojstva je malo opore. Rodovniki jo med sorojenci vedno navajajo na tretjem mestu, a ni rečeno, da je bila res tretja po vrsti, saj poznajo le Jurijeve odrasle otroke. Pred njo bi tako lahko prišel na svet še kateri, danes neznani brat ali sestra. Spodnja meja njenega rojstva je leto 1607, dve leti po poroki staršev, a le v primeru, da bi se prva dva otroka rodila kot dvojčka ali pa ona v paru. Zgornjo mejo predstavlja leto 1617, če bi luč sveta zagledala že kot posthumna in bi se z Jernejem Valvasorjem potemtakem poročila pri 15-ih (1632). Za

primerjavo povejmo, da je bila njena sestra Regina Doroteja stara ob poroki leta 1623 vsaj šestnajst, raje sedemnajst let. Rojstvo Ane Marije glede na možni razpon 1607–1617 zelo okvirno postavljamo v čas okoli leta 1610. Povsem mogoče je torej, da je na svet prišla še na Kravjeku, saj so Rauberji izpričani na Krumperku prvič šele spomladi 1611. Nikogar od Jurijevih otrok sicer ne najdemo v krstni matici župnije Dob, ki se začinja januarja 1606,²⁹¹ vendar njihova odsotnost glede na izkušnje z maticami, posebej dobskimi, ne pomeni nujno, da se nobeden ni rodil na Krumperku. Dejstvo, da jih v matici pogrešamo, tudi ni zadosten dokaz za podmeno, da so bili krščeni kot protestanti. Plemiških otrok namreč tedaj pogosto niso vpisovali v krstne matice, vsi plemiči pa tudi niso botrovali navadnim krščencem in jih tako v maticah ne najdemo niti kot botre.²⁹² Vsaj polihistorjeva teta Regina Doroteja se je kot najstarejši Rauberjev otrok še rodila na dolenskem Kravjeku, »matičnem« Rauberjevemu gradu, po katerem je njena rodbina tudi dobila prvi predikat »zum Weineck«. Miklavčičev podatek, da je bil Krumperk v začetku 17. stoletja v zastavi rodbine Rasp, se ujema s sklenitvijo poročne pogodbe Elije Raspa na krumperškem gradu leta 1607.²⁹³

Zadnja leta je torej Jurij Rauber gospodaril na Krumperku ter hkrati v letih 1610 do 1616 opravljal pomembno funkcijo stanovskega glavnega prejemnika.²⁹⁴ V takšnem okolju je njegova hči, polihistorjeva mati Ana Marija, preživljala zgodnje otroštvo in že zgodaj izgubila očeta. O verski pripadnosti Rauberjeve družine viri molčijo, toda Jurijev pokop 5. januarja 1617 v župnijski cerkvi v Dobu²⁹⁵ kaže, da je pred smrtjo slej ko prej postal katoličan, četudi morda samo navzven. To namreč ni bil več čas, ko so v župnijskih cerkvah pokopavali celo goreče protestante. Malo prej je dobsko župnijo leta 1616 kot župnik-vikar prevzel zgleden mlajši duhovnik Janez Pomlade,²⁹⁶ ki v cerkvi vsekakor ne bi dovolil pokopati očitnega luterana. Šest let zatem je hči Regina Doroteja izpričana pri katoliškem krstu v Dobu kot krstna botra, in sicer 2.

²⁸⁵ Razmerje oče–sin je na podlagi virov v Štajerskem deželnem arhivu ugotovil že Radics (*Johann Weikhard*, str. 41). Izrecno ga navaja tudi imenjska knjiga ob prepisu gospostva Kravjek na sina leta 1619 (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 4 (1546–1618), fol. 128v). Poleg tega je o tem jasen tudi Valvasor sam (*Die Ehre XI*, str. 635). – V fevdnem pismu iz leta 1625 je Janez Friderik kot varuh Jurijevega sina Volfa Danijela označen kot varovančev bratranec (ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 2207, 1625 V. 14., Gradec).

²⁸⁶ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 317.

²⁸⁷ Medtem ko je v Zbirki rodovnikov navedena le kot žena Janeza Ludvika pl. Raspa (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber), je v Lukantschitschevi genealoški zbirki poleg tega podatka po pomoti omenjeno še neko pismo (*Widerfallbr.*), ki naj bi leta 1596 nastalo na Kravjeku (*orig. 1596 Weineck*). Dejansko Regine Doroteje tedaj še ni bilo na svetu, Janez Ludvik Rasp pa je imel kakšno leto; ko je 6. junija 1646 umrl, mu namreč mrliška matica ljubljanske stolne župnije daje 51 let (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, M 1635–1657, pag. 89). Rojen je bil torej okoli leta 1595.

²⁸⁸ ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, Krumperk, 6. 2. 1623.

²⁸⁹ ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 2207, 1625 V. 14., Gradec.

²⁹⁰ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, P 1632–1651, pag. 2, 20. 4. 1632.

²⁹¹ NŠAL, ŽA Dob, Maticne knjige, R 1606–1623.

²⁹² Golec, Plemstvo v cerkvenih, str. 88–98, 105. – Vse omembe družine Rauber v prvi dobski krstni in poročni matici do leta 1623 se nanašajo na njeno služinčad. Navzočnost Rauberjev na Krumperku posredno najprej spričuje krst Marije, nezakonske hčerke Rauberjevega služabnika Mihaela (*Michaelis Famuli D.[omini] Raubarii*) 12. avgusta 1611. 16. marca 1622 je bil krščen sin istega Mihaela, zdaj navedenega kot pristavnik gospe Rauberjeve (*Michaelis Dominae Rauberin maier*). (NŠAL, ŽA Dob, Maticne knjige, R 1606–1623, s. p.; prim. Vrhovnik, Plemenitniki, str. 97). Konec leta 1613 se je poročila Rauberjeva kuharica Ursula (*Ursula coqua Domini Rauber*) (NŠAL, ŽA Dob, Maticne knjige, P 1611–1622, s. p.; Vrhovnik, Plemenitniki, str. 98).

²⁹³ Gl. op. 230.

²⁹⁴ Gl. op. 242 in 243.

²⁹⁵ Datum in kraj pokopa navaja I. Vrhovnik po krumperških koledarskih zapiskih (Vrhovnik, Plemenitniki, str. 98).

²⁹⁶ O Pomladetu: NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 375, Dob, pola 2.

januarja 1623,²⁹⁷ le malo preden se je omožila z (nekdanjim) protestantom Raspom.

Najsi je bila torej polihistorjeva mati Ana Marija krščena kot evangeličanka ali ne, ostaja dejstvo, da je izšla iz neprimerno bolj protestantstvu naklonjenih razmer in rodbine kakor njen soprog Jernej Valvasor. Oba njena starša sta odrasčala v protestantskih družinah, kar je potrjeno tudi za njenega očima Leopolda Raumschüssla, čigar starši so se leta 1592 poročili po evangeličanskem obredu,²⁹⁸ njegov oče Danijel pa bi moral leta 1604 velesovski priorici vrniti žitno desetino, prisvojeno med reformacijo.²⁹⁹

Jurij Rauber, Valvasorjev ded, ni poznal svojih vnukov, saj je preminil že konec leta 1616, ko njegova najstarejša hčerka še ni mogla imeti enajst let, polihistorjeva mati Ana Marija pa jih je štela še manj, največ devet. Po sekundarnih virih je med Jurijevo smrtjo 19. decembra 1616 in pokopom v župnijski cerkvi v Dobu 5. januarja 1617 minilo celih 17 dni, kar bi kazalo na prepisovalsko pomoto ali na to, da Jurija smrt ni doletela doma. Toda verodostojen vir o pokopu, danes pogrešani krumperški koledarski zapiski, izrecno pravi, da je »umrl na svojem gradu Krumperku«.³⁰⁰

Po Lukantschitschevi genealogiji naj bi vdova še isto leto 1617 prepustila Krumperk v zakup svojemu svaku (*Ihren schwogern*) Janezu Frideriku Rauberju,³⁰¹ dejansko Jurijevemu nečaku,³⁰² vendar govorijo sočasni viri o tem nekoliko drugače. Leta 1619 je vdova kot varuhinja (*Gerhabin*) svojih hčerk (in nedvomno tudi sina) z Janezom Friderikom sklenila pogodbo, s katero je ta postal varuh. Kot bomo videli, sta hčerki veljavnost pogodbe dvajset let pozneje izpodbijali, češ da sta bili z njo oškodovani.³⁰³ Podrobnosti o varuštvu nad sirotami žal ne poznamo, ker so primarni viri iz tega

časa zelo pomanjkljivi.³⁰⁴ Potem ko se je vdova Doroteja leta 1622 ali 1623 vnovič omožila, in sicer z Leopoldom pl. Raumschüsslom,³⁰⁵ starejša hči Regina Doroteja pa leta 1623 z Janezom Ludvikom pl. Raspom,³⁰⁶ je naslednje leto 1624 nastal inventar o delitvi Jurijeve premoženjske zapuščine na Krumperku.³⁰⁷ Na polovico so si jo razdelili vdova in sirote, katerih varuh Janez Friderik Rauber je skupaj z Raspom sodeloval pri delitvi in v čigar roke je prišel delež, ki je pripadel sirotam.³⁰⁸ Starejša hči Regina Doroteja, medtem že poročena, je pri delitvi posameznih predmetov vedno navedena posebej kot »gospa Rasp«, za razliko od (obeh) »anonimnih« sirot (*Pupillen*), brata Volfganga Danijela in sestre Ane Marije. Za zadnjo, polihistorjevo mater, lahko iz edine omembe v inventarju – »gospodična Marija« (*der Freilein Maria*) – ugotovimo ne nepomemben podatek, da so jo klicali z drugim od obeh imen – Marija.³⁰⁹ Iz inventarja je mogoče posredno, a dovolj jasno razbrati, da sta mati Doroteja in očim Leopold Raumschüssl tedaj še živela na krumperškem gradu,³¹⁰ izvemo pa tudi, da je morala vdova po Jurijevi smrti znaten del živine izročiti dedičem Adama Rauberja s Kravjeka.³¹¹ Na splošno daje inven-

²⁹⁷ NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, R 1606–1623, s. p.; prim. Vrhovnik, Plemenitniki, str. 98.

²⁹⁸ Poroka njegovih staršev je bila 13. decembra 1592 vpisana v danes izgubljen poročno matico ljubljanske protestantske občine (prepis vpisa v: ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 149v).

²⁹⁹ ARS AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 91, fasc. I/54/5, snopič 6, Registraturbuch Vber die Religion Reformations schriften des Hertzoghtums Crain vom 1600 bis 1616 Jahr, fol. 8v, pag. 126.

³⁰⁰ V poznejših rodoslovnih virih se kot datum smrti vedno pojavlja 19. december 1616 (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 142v; ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber). Datum in kraj pokopa 5. januar 1617 navaja I. Vrhovnik (Vrhovnik, Plemenitniki, str. 98) in po njem A. Koblar (K.[oblar], Črtice s Krumperka, str. 119). Koledarskih zapiskov, ki jih citira Vrhovnik (Krump. koled. zap.), ni danes ne v arhivskem fondu gospostva Krumperk (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, popis) ne v zbirki rokopisov Arhiva Republike Slovenije (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, popis).

³⁰¹ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 142v.

³⁰² Gl. op. 284.

³⁰³ Na podlagi danes pogrešanega vira v Štajerskem deželnem arhivu je zadevo iz leta 1639 opisal Radics (*Johann Weikhard*, str. 41). Prim. op. 235. – Ker tedaj brat oziroma sin Volfgang Danijel ni bil več živ, se njegovo ime ne omenja.

³⁰⁴ V fondu kranjskega ogradnega sodišča pogrešamo protokole od leta 1614 do 1644 (ARS, AS 306, Ogradno sodišče za Kranjsko, popis).

³⁰⁵ V najstarejši krstni matici župnije Dob je 16. marca 1622 naveden »pristavnik gospe Rauber« (*Michaelis Dominae Rauberin Maier*), torej vdove Doroteje, ki se dotlej še ni ponovno poročila (NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, R 1606–1623, s. p.; prim. Vrhovnik, Plemenitniki, str. 97). Prva dobska poročna matica, ki se konča 15. oktobra 1622 in ji sledi dolgotrajna vrzel, njene vnovične poroke ne navaja (prav tam, P 1611–1622). Z novim priimkom jo prvič srečamo v dopisu o opravljeni inventuri Jurijevih razdeljenih premoženj, ki se sklicuje na uradni ukaz inventurnim komisarjem z dne 6. novembra 1623, izdan na prošnjo tedaj že vnovič omožene vdove: »Frauen Dorothea Rämbschislin einer gebornen Leyserin« (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 93, fasc. XXXX, lit. R–11, pag. 23, spremni dopis, 18. 2. 1624). Njen novi soprog Leopold je pred poroko ali celo že v zakonu zaplodil nezakonskega otroka, krščenega 6. februarja 1624 v Ljubljani na ime Justina. Skoraj ni dvoma, da gre pri »plemenitih starših« (*Nobilitibus Parentibus*) Leopoldu in Elizabeti zanj, ne za soimenjaka, še posebej, ker sta bila gosposka človeka tudi krstna botra. Otrok se je rodil v mestu (*ex Civit.*), kjer je očitno prebivala njegova mati, in je šele čisto na koncu vpisa označen kot nezakonski (*illegitimè*) (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1621–1626, pag. 128).

³⁰⁶ ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, Krumperk, 6. 2. 1623.

³⁰⁷ Gl. op. 220.

³⁰⁸ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 93, fasc. XXXX, lit. R–11, pag. 23–25, spremni dopis, 18. 2. 1624.

³⁰⁹ Prav tam, pag. 3.

³¹⁰ Po navedbi v spremnem dopisu so Doroteji na njeno odgovornost in proti reverzu pustili nerazdeljeno živino, prejo, drva in drugo, kar je spadalo h gradu (prav tam, pag. 24). Njen mož Leopold Raumschüssl je obdržal lovsko in ribiške mreže, ker se je zavezal, da bo polovico ob polnoletnosti izročil sirotam (prav tam, pag. 17). Prav tako je Doroteja obdržala živino, žito in podobno ob obljubi, da jih bo prepustila otrokom, ko postanejo polnoletni (prav tam, pag. 18).

³¹¹ Adamovim dedičem je pripadlo 18 glav goveje živine (prav tam, pag. 19).

tar vtis o dobri založenosti Krumperka z vsem potrebnim, a bi težko govorili o kakšnem razkošju in dragocenostih.³¹² Medtem ko pokojnikove listine niso popisane iz preprostega razloga, ker si jih dediči kot materialno brezvrednih niso delili, to ne more veljati za knjige in slike, ki jih na gradu očitno ni (več) bilo.

Tedaj sta že držala roko nad Krumperkom dva priženjena moža, vdovin novi soprog in hčerkin mož. Oba sta izviralta iz protestantskih družin, bila podobne starosti in sta se skoraj hkrati poročila z Rauberjevima ženskama dveh generacij. Dorotejin drugi mož **Leopold pl. Raumschüssl** (* kmalu po 1592, † 1659), kakšnih pet do sedem let mlajši od vdove,³¹³ je bil sin Danijela in Magdalene, rojene pl. Bonomo.³¹⁴ Raumschüsslov rod je že od 14. stoletja izpričan v Celjski grofiji, na Kranjskem pa od 16. stoletja, kamor so po štajerskem Šeneku prinesli plemiški predikat »zu Schöneck«.³¹⁵ Leopoldov ded Leopold st. je tu posedoval dvorec Belnek pri Moravčah, po katerem je rodbina dobila še predikat »zu Wildeneck«.³¹⁶ Sicer pa je bil prav Leopold Raumschüssl st. tisti, ki je leta 1580 prodal Medijo prvemu kranjskemu Valvasorju Janezu Krstniku.³¹⁷ Raumschüsslovo posest sta si leta 1605 razdelila sinova Danijel in Baltazar, pri čemer je Belnek pripadel Baltazarju, stricu Leopolda ml., poznejšega očima polihistorjeve matere.³¹⁸ Kje je z dru-

žino prebival oče Danijel, ni natanko dognano, toda prav vse kaže na Volčji potok pri Kamniku, tedaj v lasti ženine družine Bonomo.³¹⁹ Razmeroma skromna imenjska renta, ki jo je Leopold podedoval po očetu, se je z leti vztrajno manjšala³²⁰ in ni predstavljala njegovega glavnega imetja. Po materini rodbini Bonomo mu je namreč pripadla veliko večja posest Mengša in Volčjega potoka.³²¹ V Mengšu, kjer je zgradil nov

goldinarji in pol imenjske rente; pri Baltazarju je šlo za belneško posest (*wegen Wildeneckh*), medtem ko je imel Danijel le plemiški naslov »zum Wildeneckh«. – Baltazarjevo zapuščino so leta 1630 popisali na Belneku (prav tam, lit. R–13, 13. 5. 1630).

³¹⁹ Danijel se je v Volčjem potoku leta 1592 poročil (gl. op. 313), nato je tam s polbratom Baltazarjem leta 1605 sklenil delilno pogodbo za Belnek (gl. op. 318), med regesti listin v njegovem zapuščinskem inventarju pa najdemo tudi zakupne račune za posest Volčjega potoka za leta 1611–1613 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 93, fasc. XXXX, lit. R–12, 27. 6. 1624, pag. 8/Nr. 36). Njegovo zapuščino so leta 1624 popisali v malem dvorcu Kacenberg pri Kamniku, ki ga je šele nekaj tednov prej kupila njegova druga žena Barbara, rojena baronica Dietrichstein, in sicer skupaj z neko hišo v Kamniku od Henrika Paradeiserja (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660, pag. 38/Nr. 124). M. Smole ni opazila, da je bil izstavitelj kupnega pisma Paradeiser, in ne Raumschüsslova, zato je slednjo zmotno navedla kot prodajalko (Smole, *Graščine*, str. 206). V kranjski imenjski knjigi se posest skriva pri Barbarini imenjski renti, vpisani brez letnice, ko je bila lastnica že vdova; šlo je za poldrugi goldinar rente, ki se je nanašala na imenje Aleksandra Schwaba (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619–1661), fol. 87). Schwaba omenja kot lastnika Kacenberga tudi Valvasor, za njim pavšalno gospode Raumschüssle, ti naj bi ga prodali menceškemu župniku Šegi, po njegovi smrti pa podedoval župnikov brat Andrej, meščan v Kamniku (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 298). Po imenjski knjigi je dal malo imenje leta 1635 prepisati Gašperju Šegi Leopold Raumschüssl, in sicer kot varuh (svojega polbrata) Adama (kot v isti opombi zgoraj). O sorodstvenih razmerjih med Raumschüssli: ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 148–148v. O lastnikih Volčjega potoka: Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 657; prim. Smole, *Graščine*, str. 536.

³²⁰ V kranjski imenjski knjigi 1619–1661 je Danijelovih začetnih približno 23 goldinarjev in pol imenjske rente še pred njegovo smrtjo (1624) padlo na dobrih 16 goldinarjev (1621), Leopold, ki niti ni bil samostojno vpisan, ampak je nekajkrat omenjen pri očetovi posesti, pa jo je do leta 1643 zmanjšal na vsega nekaj več kot 5 goldinarjev (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619–1661), fol. 87). Po štajerski imenjski knjigi je imel Danijel dobrih 15 goldinarjev kupljenega Bonomovega imenja; tega so leta 1637 prepisali na sina Leopolda, v čigar rokah je ostalo vse do njegove smrti (StLA, B 249/5, Adalbert Sikora, *Die steirischen Gülten*, str. 290, 293).

³²¹ Posest je bila v imenjski knjigi vodena na ime dedičev Nikolaja Bonoma z Mengša in Volčjega potoka. Ko je leta 1639 pri posestni spremembi prvič omenjen Leopold Raumschüssl, je šlo za skoraj 100 goldinarjev imenjske rente, do njegove smrti pa se je zmanjšala na slabih 56 goldinarjev, največ leta 1647 s prodajo Volčjega potoka, za blizu 33 goldinarjev (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619–1661), fol. 72, 73). Leopold Raumschüssl je v imenjsko knjigo samostojno vpisan samo za imenjsko rento približno 11 goldinarjev in pol, ki so mu jo leta 1638 prepisali od strica Jurija Sigfrida, a jo je še istega leta odstopil Jerneju Valvasorju in svojemu bratrancu Marternusu Raumschüsslu (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619–1661), fol. 86). O sorodstvu: ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 148–148v.

³¹² Prim. Žontar, *Zemljiško gospostvo*, str. 438.

³¹³ Ob smrti 16. novembra 1659 naj bi mu bilo po koledarskih zapiskih Gabrijela Lukanciča 67 let (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 149v). Potemtakem bi se rodil leta 1592, toda po danes izgubljeni protestantski poročni matici so se njegovi starši 13. decembra istega leta šele poročili, in sicer v dvorcu Volčji potok (prav tam).

³¹⁴ O sorodstvenih razmerjih: ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 148–148v.

³¹⁵ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 148–148v; Schmutz, *Historisch-Topographisches Lexicon. Dritter Theil*, str. 262; Kos, *Vitez in grad*, str. 99.

³¹⁶ Leopold je Belnek z ženitvijo pridobil od pl. Laaserjev (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 651), in sicer najprej le tretjino, drugi dve tretjini pa je leta 1580 odkupil od dveh ženinih svakov (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 93, fasc. XXXX, lit. R–13, 13. 5. 1630, pag. 13/Nr. 25, pag. 14/Nr. 26). Prim. Smole, *Graščine*, str. 79. – Ime Belneka so imeli pozneje v baronskem naslovu tudi Valvasorji (od 1667), saj je dvorec kupil polihistorjev polbrat Karel. Tako kot ni znan natančen čas prodaje Gamberka, ne poznamo podrobnosti o Karlovm nakupu Belneka (pred 1667, ko ga kot del baronskega naslova navaja diploma o pobaronjenju (ÖStA, AVAFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Valvasor, Karl und Johann Adam und die Schwestern 17. XI. 1667; prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 290, op. 50). Glede na botrstvo njegove žene Ane (Rozine) v moravški krstni matici sredi leta 1665, je bil Belnek tedaj najverjetneje že Valvasorjev (NŠAL, *ŽA Moravče, Matične knjige*, R 1655–1666, s. p., 24. 5. 1665). V kranjski imenjski knjigi je bila belneška posest vpisana na ime Karla Valvasorja šele leta 1669 (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 76).

³¹⁷ Golec, *Valvasorjev izvor* (1. del), str. 20–21.

³¹⁸ O delitvi posesti: ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 93, fasc. XXXX, lit. R–12, 27. 6. 1624, pag. 3/Nr. 12. – V kranjsko imenjsko knjigo 1619–1661 so najprej vpisali preprosto dediče Leopolda Raumschüssla »zum Wildeneck« brez navedbe višine imenjske rente, že leta 1619 pa sta sledila Baltazar s približno 27 goldinarji in pol ter Danijel z okoli 23

dvorec, je gospodaril do smrti (1659),³²² Volčji potok pa je leta 1647 prodal polihistorjevemu veliko starejšemu bratrancu Janezu Juriju pl. Posarelu.³²³ V tridesetih in štiridesetih letih je bil vsaj desetletje in pol tudi zakupnik gospostva Križ pri Komendi,³²⁴ medtem ko se je moral s Krumperka umakniti. Tam je namreč leta 1628 zagospodaril **Janez Ludvik Rasp** (* ok. 1595, † 1646), soprog Raumschüsslove pastorke, domače hčerke Regine Doroteje Rauber. Doma je bil iz bližnjega dvorca Dol, rojen kot sin Janeza Sigfrida pl. Raspa († 1622) in Katarine, rojene Raumschüssl.³²⁵ Raspova rodbina se je na Kranjskem uveljavila že s prvim predstavnikom, ki se je v začetku 16. stoletja priselil z Bavarskega in v deželi opravljal pomembne funkcije, nato pa sta njegova sinova zasnovala dve rodbinski veji – dolsko-sostrsko in starološko.³²⁶ Prapravnuk Janez Ludvik iz prve veje je poleg podedovanih posesti Dol in Sostro,³²⁷ kupil in dogradil še

manjši dvorec Perovo pri Kamniku.³²⁸ Z družino je sicer nekaj časa živel na Jabljah pri Trzinu, ki jih je imel njegov oče v zastavi od Lambergov,³²⁹ in nato do konca na Krumperku. Tu je v začetku stoletja prebival že njegov starejši brat Elija Rasp († 1612), ki je imel posest po M. Miklavčiču v zastavi od Rauberjev.³³⁰ Tako se je Janez Ludvik čutil nemara še bolj poklicanega, da se prek poroke s hčerko pokojnega Jurija Rauberja uveljavi kot novi krumperski gospodar.

Do kdaj natanko je na Krumperku živel in gospodarila **vdova Doroteja Rauber s svojim drugim možem Leopoldom Raumschüsslom**, razpoložljivi viri ne povedo, kakor tudi ne, ali se je z njima odselila hči oziroma pastorka Ana Marija, potem ali preden sta se tja preselila njena sestra Regina Doroteja in svak Janez Ludvik Rasp. Zadnje se je po krumperskih koledarskih zapiskih zgodilo 29. aprila 1628.³³¹ Omenili smo že, da kraj nastanka poročne pogodbe Ane Marije z Jernejem Valvasorjem (5. aprila 1632) Križ pri Kamniku kaže tudi na njeno odselitev z materjo in očimom. Prav omenjeni koledarski zapiski so bili za zgodovinarje temeljni oziroma edini vir o tem, kaj se je od dvajsetih do štiridesetih let 17. stoletja dogajalo z lastništvom in gospodarjenjem na Krumperku. Na podlagi Vrhovnikovih objavljenih izpiskov (1899) je Koblar (1908) sklenil, da se je zet Janez Ludvik Rasp leta 1628 »polastil Krumperka«,³³² dogajanje v zvezi s tem pa je v poljudno literaturo prišlo kot »večletni spor«, ki naj bi se leta 1643 končal s poravnavo.³³³ Kljub slabo ohranjenim virom sodne narave³³⁴ lahko sklenemo, da stvar ni potekala tako trdo, kot se zdi iz skopih zapisov. Potrjeni so namreč kontinuirani stiki med Raspi, Raumschüssli in Valvasorji, tako poslovni kot sorodstveno-prijateljski.³³⁵

(Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 354), sinu Janeza Ludvika.

³²² Raumschüssl je po navedbi v Valvasorjevi *Slavi* Mengeš dobil (*erhalten*), nato pa namesto starega gradu okoli leta 1625 ali 1630 zgradil novega in ga obdržal do smrti (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 360, 362).

³²³ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619–1661), fol. 72. – Raumschüssla kot lastnika Volčjega potoka omenja Valvasor brez letnice in navaja, da ga je od njega dobil Janez Jurij pl. Posarel (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 658), polihistorjev bratranec po očetovi strani. Raumschüssl mu je Volčji potok prodal 2. januarja 1647 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 81, fasc. XXXIV, lit. P–33, 13. 2. 1654, pag. 4–5/Nr. 1). Prim. Smole, *Graščine*, str. 538. Gl. tudi Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 58.

³²⁴ Gospostva Križ pri Komendi, združenega z zgornjekamniškimi gospostvom, v imenjski knjigi ni, ker sta bili gospostvi pred tem deželnoknežji in zato obdavnici pri vice-domskega uradu (prim. Smole, *Graščine*, str. 211–212, 241). Tudi regesti listin Raumschüsslovem zapuščinskem inventarju ne povedo, kdaj pred 5. aprilom 1632 ju je Leopold pridobil. Tedaj je namreč v poročni pogodbi pastorke Ane Marije Rauber z Jernejem Valvasorjem naveden kot njun »Innhaber« (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Zenitna pisma, 5. 4. 1632). Da je šlo zgolj za zakup, razkriva regest v zapuščinskem inventarju: 6. aprila 1646 mu je Janez Krstnik grof Werdenberg izdal pobotnico za kriško in zgornjekamniško gospostvo, ki ju je Raumschüssl upravljal kot zakupnik: »bestandweiß administrirten Herrschaften« (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660, pag. 21/Nr. 51).

³²⁵ ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Genealogica rodbine Rasp, Fragmentum Genealogicum der Herrn Raspen Stammbaum. Prim. Miklavčič, Rasp, str. 30. – Ljubljanska mrljska matica mu ob smrti 6. junija 1646 daje 51 let (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, pag. 89).

³²⁶ Miklavčič, Rasp, str. 29–30. – Miklavčičeva obravnava Ras-pov je najtemeljitejša, saj je vanjo pritegnil dotlej neuporabljen vire prve roke.

³²⁷ V kranjski imenjski knjigi ni bila imenjska renta njegovega očeta Janeza Sigfrida nikoli prenesena na Janeza Ludvika, je pa jasno razvidno, da je z njo upravljal že leta 1624. Po delitvi med brati so od rente v višini blizu 95 goldinarjev leta 1643 odpisali bratu Erazmu blizu 35 goldinarjev, tako da jih je ostalo 60 (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619–1661), fol. 91). Valvasor Janeza Ludvika kot lastnika ne omenja, ampak pravi, da je bila »pred nekaj več kot tridesetimi leti« posestnica Dola neka nekoliko starejša evangeličanska gospodična Ras-pova, po njeni smrti pa je z delitvijo med brati pripadel Volfu Ditrihu Raspu

³²⁸ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 437. – Posestna pridobitev iz imenjske knjige ni razvidna oziroma se skriva pod neko drugo pridobitvijo (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619–1661), fol. 91).

³²⁹ O Ras-povi navzočnosti v Jabljah leta 1627 in 1628: Vrhovnik, Plemenitniki, str. 90. O lastništvu in zastavitvi Jabelj: Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 271. Leta 1644 je Jablje od Maksimilijana pl. Lamberga kupil Erazem Rasp, brat Janeza Ludvika (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 68, fasc. XXXI, lit. M–39, 20. 12. 1688, pag. 20/Nr. 45). Prim. Smole, *Graščine*, str. 196.

³³⁰ Miklavčič, Rasp, str. 30.

³³¹ Vrhovnik, Plemenitniki, str. 90.

³³² K.[oblar], Črtice s Krumperka, str. 119.

³³³ Stražar, *Župnija Dob*, str. 90.

³³⁴ Gl. op. 304.

³³⁵ Ob sklenitvi poročne pogodbe med Jernejem Valvasorjem in Ano Marijo Rauber na Raumschüsslovem gradu Križ pri Komendi je bil med pričami dejanja tudi Janez Ludvik Rasp (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Zenitna pisma, 5. 4. 1632). Naslednje leto 26. junija 1633 je Rasp v Komendi botroval pri krstu Raumschüsslove prvorojenke iz drugega zakona (NŠAL, ŽA Komenda, Matične knjige, R 1622–1647, s. p.). Isto leto 14. oktobra sta šla Ras-povemu otroku za krstna botra Leopold Raumschüssl in Jernej Valvasor, naslednjemu krščencu pa 20. januarja 1636 za botro Raumschüsslova druga žena Terencija, rojena pl. Dornberg (Vrhovnik, Plemenitniki, str. 91).

Vse kaže, da sta zakonca Raumschüssl zapustila Krumperk kmalu po razdelitvi Jurijevih premičnin, najbrž malo zatem, ko je varuh Rauberjevih otrok Janez Friderik Rauber spomladi 1625 zase izposloval fevdno pismo.³³⁶ Leopold Raumschüssl je prav v tem času zgradil novi mengeški grad, po Valvasorjevi *Slavi* okoli leta 1625 ali 1630.³³⁷ Skoraj brez dvoma so v Mengšu prišli na svet tudi nekateri njuni otroci, česar zaradi izgubljene mengeške krstne matice ni mogoče potrditi z virom prve roke.³³⁸ Kot razkriva oporoka Leopolda Raumschüssla, je imel leta 1659 sedem živih otrok, od tega štiri iz prvega zakona.³³⁹ Najstarejši sin Jurij Sigmund se je sodeč po starosti 38 let ob smrti (1663) rodil okoli leta 1625,³⁴⁰ prav verjetno še na Krumperku. Noben Raumschüsslov otrok ni bil krščen ne v Dobu, ne v Ljubljani in ne v Komendi, pod katero je spadal grad Križ, kjer se je rodila najstarejša Leopoldova hči iz drugega zakona Ivana Katarina (1633).³⁴¹ Hči iz prvega zakona Ivana, ki je postala klarisa, se je identificirala tako z Mengšem kot s Križem.³⁴² Ni izključeno, da je bil oče Leopold, ki je izviral iz protestantske družine, ob rojstvih prvih otrok sam še protestant, čeravno o tem nimamo namigov. Iz navedb v njegovi sicer veliko mlajši baronski diplomii (1654) bi lahko sklepali o ravno nasprotnem.³⁴³

³³⁶ ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 2207, 1625 V. 14., Gradec. – Tik pred tem se je domžalska soseska pritoževala zoper Leopolda Raumschüssla zaradi odvzetih konj, voz in sekir (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 79, Justitalia, Procesi, 17. 12. 1624, 26. 2. 1625, 6. 3. 1625, 4. 4. 1625).

³³⁷ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 360.

³³⁸ Med mengeškimi krstnimi maticami je vrzel od leta 1607 do 1639 (Krampač, *Vodnik po matičnih knjigab*, str. 64). Ni rečeno, da so bili krsti Raumschüsslovih otrok sploh vpisani v krstno matico.

³³⁹ Leopold našteva iz svojega prvega zakona otroke: Jurija Sigmunda, Vajkarda, redovnico Ivano in še neporočeno Benigno Rozino, iz drugega zakona pa Benigno, Konstancijo in Franca Rajmunda (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, R–7, 3. 11. 1659). Leopoldov zapuščinski inventar navaja med listinami skupaj s koledarjem iz leta 1624 »različne zapise«, ki zadevajo njega in njegove otroke iz zakona s prvo ženo (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660, pag. 20/Nr. 48).

³⁴⁰ Jurija Sigmunda navaja Lukantschitscheva genealoška zbirka kot edinega sina Leopolda Raumschüssla in Doroteje Leyser, vdove Rauber (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 148v). Po istem viru je umrl 9. novembra 1663 ob 4. uri popoldne v Ljubljani, v Königovi hiši na trgu poleg rotovža. Ljubljanska mrliška knjiga ga označuje kot 38-letnega praporščaka pri deželni konjenici, njegovo truplo pa so prenesli v župnijo Mengeš (ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 26).

³⁴¹ Prim. NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, R 1624–1633; ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1621–1626, R 1626–1631; ŽA Komenda, Matične knjige, R 1622–1647. – Ivana Katarina Raumschüssl, rojena na Križu (*nata in Arce Crucis*) in krščena 26. junija 1633 v Komendi, je bila Leopoldova hči iz zakona s Terencijo, rojeno baronico Dornberg, ki jo krstna matica imenuje Katarina.

³⁴² V kroniki in mrliški knjigi škofjelškega samostana je navedena kot Mengšanka, seznam ljubljanskih klaris pa kot kraj njenega izvora navaja Križ (Hancič, *Klarise na Kranjskem*, str. 64, 76).

³⁴³ Baronska diploma cesarja Ferdinanda III., s katero so bili 13.

Materi Doroteji je kranjska deželna pravda 3. novembra 1625 za vzdrževanje njenih otrok iz zakona z Rauberjem priznala letno 230 goldinarjev, dotedanji varuh sirot Janez Friderik Rauber, zdaj predsednik poverjeniškega urada deželnih stanov, pa je bil najpozneje spomladi naslednje leto razrešen varuštva in na njegovo mesto imenovan Janez Antlos, prokurator ograjnega sodišča.³⁴⁴ Na ukaz novega varuha je Janez Ludvik Rasp, tedaj v Jabljah, 27. decembra 1627 prepovedal krumperskim podložnikom izkazovati pokorščino Rauberjevi vdovi, svoji tašči Doroteji. Naslednje leto mu je varuh poslal grajske ključe, Rasp pa je iz Jabelj na Krumperk odgnal živino, prepeljal žito in se po krumperskih koledarskih zapiskih 29. aprila 1628 tja še sam preselil.³⁴⁵ Odtlej so na Krumperku sicer gospodarili in živeli Raspi, vendar lastništvo in delitev dediščine po Juriju Rauberju še nista bila pravno urejena. Tako je varuh sirot Antlos dve leti zatem, 25. februarja 1630, pred ograjnim sodiščem predlagal, Rasp pa predlog sprejel, da Krumperk prepustijo v odkup Raspu, ki ima do posesti že tako ali tako pravico zahtevati 14.547 goldinarjev (ženine dediščine). Za enega od štirih cenilcev krumperskega gradu in posesti so predlagali Jerneja Valvasorja, kar je njegov prvi dokumentirani stik s Krumperkom in Rauberji.³⁴⁶ Jernej tedaj še ni vdovec, je pa mogel dobiti dober vpogled v gmotno stanje svoje poznejše druge žene Ane Marije Rauber.

V času, ko je prišlo do zamenjave gospodarja na Krumperku, sicer še ne polnopravnega, z vsemi lastniškimi pravicami, in ko se je Doroteja Rauber s svojim drugim možem Leopoldom Raumschüsslom že odselila, se je precej hitro odvila in sklenila tudi usoda edinega Jurijevega sina **Volfganga Danijela Rauberja**. Ta edini pravi stric kranjskega polihistorja po materini strani si v *Slavi vojvodine Kranjske* ni prislужil omembe, čeravno je bil zadnji moški potomec krumperske veje Rauberjev. Kot rečeno, navaja Valvasor pri Krumperku zgolj, da je Jurij zapustil dve hčerki,³⁴⁷ toda dejansko

aprila 1654 povzdignjeni v baronski stan bratje Adam Sigfrid, Leopold in Erazem, povzema po prošnjih Adama Sigfrida med zaslugami Raumschüsslovega rodu tudi vojaško udejstvovanje bratov »od začetka nemške vojne pri praških nemirih« (1618) in v »furlanski vojni« (ÖStA, AVAFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Rambschissl, Adam, Seyfried und Erasmus Brüder, 13. IV. 1654, fol. 3, 9).

³⁴⁴ ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 85, Justitalia, Procesi, 8. 6. 1626.

³⁴⁵ Vrhovnik, Plemenitniki, str. 90. – Prim. K.[oblar], Črtice s Krumperka, str. 119, ki poleg tega navaja, da je Janezu Ludviku 12. julija 1628 v gradu Dol umrl sinček Jurij Sigfrid, pokopan v dobski župnijski cerkvi. – 30. decembra 1628 je v dobski krstni matici naveden kot boter »valpet gospoda Raspa s Krumperka«: Juri Ontmon D(omi)ni Roshp de Kraitperg (NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, R 1624–1633, s. p.; prim. Vrhovnik, Plemenitniki, str. 90).

³⁴⁶ ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 85, Justitalia, Procesi, 25. 2. 1630. – Varuhov predlog je spodbudila zahteva Marije Schwager, ki je od sodišča dobila zaščitno pismo, s katerim je hotela odtrgati od Krumperka najboljši del posesti.

³⁴⁷ Prim. Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 316–317.

ga je za skoraj poldrugo desetletje preživel tudi sin, ki pa mu zaradi zgodnje smrti ni bilo dano zasnovati družine. Leta 1628, ko je bilo Volfgangu Danijelu okoli dvajset let, je njegov očim Leopold pl. Raumschüssl prejel pismo dvornega mojstra novega cesarskega glavnega vojaškega poveljnika grofa Rambolda grofa Collalta, da je bil mladi Rauber že dodeljen na določeno mesto (*ihme bereits ein orth erlangt*).³⁴⁸ Po virih druge roke je naslednje leto 1629 sodeloval v »nemški vojni«, umrl pa že leta 1631 in neporočen.³⁴⁹ Ni znano, ali se je pred smrtjo vrnil na Kranjsko in ali je bil žrtev tridesetletne vojne. Tu bi lahko priskočil na pomoč nečak Janez Vajkard, katerega molk je lahko večpomenski. Kot vse kaže, polihistor ni imel povedati česa posebnega ne o stričevi »slavi« ne o njegovi morebitni častni smrti.

Ko je torej umrl eden od treh dedičev Krumperka, se je dediščina njegovih dveh sester samo še povečala. Poleg tega ne nepomembnega dejstva so se v letih med Raspo preselitvijo na Krumperk (1628) in Valvasorjevo poroko z njegovo svakinjo Ano Marijo Rauber (1632) zgodile še druge stvari, pomembne tako za deželo kot za družini polihistorjevih staršev. Ukaz cesarja Ferdinanda II. za Notranjo Avstrijo, objavljen 1. avgusta 1628, s katerim je bilo protestantsko plemstvo v njegovih dednih deželah postavljeno pred odločitev, da se v pol leta izseli ali sprejme katoliško vero,³⁵⁰ je zadevalo vsaj Raspe, če ne tudi Raumschüsslov. Janez Ludvik Rasp je bil namreč protestant in je, kot so pričali krumperški koledarski zapiski, isto leto gostil na Krumperku nekega württemberskega magistra. Zatevam po formalni spreobrnitvi je nato zadostil z manjšo zamudo. Ko je 28. oktobra 1629 prejel ponovni ukaz deželnega glavarja, je šel dvakrat k spovedi h kamniškim frančiškankom in nato odnesel oziroma poslal spovedna listka tako v Ljubljano kot v Gradec.³⁵¹ Devet mesecev prej so 15. januarja 1629 v ljubljanski frančiškanski cerkvi pokopali njegovo hčerko Regino Sidonijo, malo zatem se mu je rodila hči Marija Rozina, 27. februarja 1629 že krščena v katoliški cerkvi v Dobu,³⁵² medtem ko o krstih starejših otrok nimamo poročil.³⁵³ Prilagoditev novim razme-

ram je Janezu Ludviku Raspu tudi omogočila, da so ga leta 1632 izvolili za stanovskega poverjenika, člana najožjega deželnostanovskega organa.³⁵⁴ Njegov vrstnik, kakšno leto mlajši Jernej Valvasor, ki je prav v tem času šele dejavneje vstopil v kranjsko politično življenje, je malo prej, leta 1630, postal (le) stanovski glavni prejemnik.³⁵⁵ Poleg smrti njunega skupnega svaka Volfganga Danijela Rauberja je neznan kdaj v začetku tridesetih let preminila tudi tašča Doroteja Raumschüssl, bodisi v moževem novem menceškem gradu bodisi že na Križu, kjer se je Leopold Raumschüssl, kot rečeno, potrjeno zadrževal v letih 1632 in 1633. Ko sta Ana Marija Rauber in vdovec Jernej Valvasor na kriškem gradu 5. aprila 1632 sklepala poročno pogodbo, je bila Doroteja po navedbi v pogodbi že pokojna.³⁵⁶ Glede na to, da naj bi bil sin Franc Vajkard ob smrti 15. decembra 1662 star 32 let, se je rodil okoli leta 1630.³⁵⁷ Pri tem pa niti ni rečeno, da je bil najmlajši. Hči Ivana, ki je 25. novembra 1648 vstopila v samostan klaris v Škofji Loki,³⁵⁸ bi utegnila biti rojena za njim, če upoštevamo, da so k škofjeloškimi klarisami večinoma vstopala dekleta med 15. in 17. letom.³⁵⁹ Potemtakem je Doroteja umrla nedolgo, preden se je omožila njena hči Ana Marija, polihistorjeva mati. Vdovec Leopold se je ponovno oženil le nekaj mesecev za pastorko, kmalu po podpisu poročne pogodbe z datumom 26. avgust 1632.³⁶⁰ Povedano priča, da je polihistorjeva babica Doroteja, rojena Leysler, preminila bližje dnevu hčerkinine poroke kakor datumu svoje zadnje omembe kot žive konec leta 1627; čas njene smrti lahko z veliko mero gotovosti umestimo med leto 1630 (zelo verjetna letnica rojstva sina Franca Vajkarda) in začetek leta 1632.³⁶¹

Ko se je Jernej Valvasor spomladi 1632 ženil pri Ani Mariji Rauber, je bilo torej jasno, da bosta Krumperk obdržala svakinja Regina Doroteja in njen mož Janez Ludvik Rasp, malo prej še protestant, zdaj stanovski poverjenik. Medtem ko razdelitev Rauberjeve premoženjske zapuščine med hčerki očitno ni povzro-

³⁴⁸ Kranjski deželni stanovi so po prejemu te novice prosili 28. julija istega leta še za sprejem dveh drugih kranjskih plemičev, bratov Hohenwart (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 481, fasc. 296, pag. 369–370, 28. 7. 1628; pag. 367–368, 28. 7. 1628).

³⁴⁹ Po Lukantschitschevi Genealogiji je bil Volfgang Danijel leta 1624 še mladoleten, 1629 v »nemški vojni« (*war im teutschen krieg*), leta 1631 pa je umrl kot neporočen (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 143). Rodovnik Rauberjev v Zbirki rodovnikov v Arhivu Republike Slovenije navaja samo letnico smrti in samski stan (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber).

³⁵⁰ Pörtner, *The Counter-Reformation*, str. 139.

³⁵¹ Vrhovnik, Plemenitniki, str. 90.

³⁵² NŠAL, ZA Dob, Matične knjige, R 1624–1633, s. p. – Rojstvo tri dni prej in krst omenja po krumperških koledarskih zapiskih tudi Vrhovec (Plemenitniki, str. 90).

³⁵³ Krstne matice župnij Dol in Mengeš, kjer so Raspi prebivali pred tem – na gradovih Dol in Jablje – tega časa ne po-

krivajo; pri menceških zija vrzel od leta 1607 do 1639 (Krampač, *Vodnik po matičnih knjigah*, str. 64), najstarejša ohranjena dolska pa se začneja decembra 1627 (NŠAL, ZA Dol pri Ljubljani, Matične knjige, R 1627–1654).

³⁵⁴ Vrhovnik, Plemenitniki, str. 91. Prim. Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 88.

³⁵⁵ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 889, sejni zapisniki 15, 1622–1633, fol. 527v.

³⁵⁶ ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Zenitna pisma, 5. 4. 1632.

³⁵⁷ NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 19.

³⁵⁸ Hancič, *Klarise na Kranjskem*, str. 64.

³⁵⁹ Prav tam, str. 67–68.

³⁶⁰ V Leopoldovem zapuščinskem inventarju sta omenjena dva izvoda njegovega poročnega dogovora s Terencijo pl. Dornberg, datirana 26. avgusta 1632 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660, pag. 22/Nr. 54).

³⁶¹ Zadnjič je kot živa izpričana 22. decembra 1627 v registru Raspevega ukaza krumperškim podložnikom (Vrhovnik, Plemenitniki, str. 90).

čala težav,³⁶² se je še dobro desetletje vlekle izplačilo dediščine, ki je Ani Mariji pripadala od Krumperka in njegove posesti. Po krumperških koledarskih zapiskih je prišlo do poravnave 28. junija 1643, soudeležen pa je bil tudi Franc Adam Rauber s Kravjeka, sin bratranca Janeza Friderika, nekdanjega varuha sirot Jurija Rauberja.³⁶³ Šele zdaj so bili glede dedovanja poravnani tudi vsi računi s kravješki Rauberji in je Janez Ludvik Rasp postal dejanski lastnik Krumperka. Slaba dva meseca po njegovi smrti (6. junija 1646 v Ljubljani)³⁶⁴ je Ana Marija Valvasor 1. avgusta 1646 prejela iz rok svoje sestre še zadnjih tisoč goldinarjev dediščine in se odpovedala vsem nadaljnjim zahtevam.³⁶⁵ Žal ne vemo, koliko je polihistorjeva mati dobila po svojem očetu v celoti. Zanimivo je dejstvo, da so Krumperk, od leta 1646 dokončno Raspov, prepisali v kranjski imenjski knjigi z dedičev Jurija Rauberja šele leta 1683, in sicer že na Jurijevega pravnuka.³⁶⁶

³⁶² Na koncu krumperškega izvoda inventarja o delitvi premične zapuščine Jurija Rauberja iz leta 1624 je pripisano, da je 10. avgusta navedenega leta, najverjetneje v letu poroke 1632, (krumperški uslužbenec) »Hanže Sinkovec poslal 18 glav goveje živine na Medijo gospe Valvasor, rojeni Rauber« (ARS, AS 748 Gospostvo Krumperk, fasc. 26, Familiaria, Zapuščinski inventarji sorodnih plemiških rodbin, št. 2, 18. 2. 1624, s. p.).

³⁶³ Vrhovnik, Plemenitniki, str. 91, je o zadevi na podlagi krumperških koledarskih zapiskov navedel: »Dne 28. roznika 1643 se je poravnal Janez Ludvik Rasp s svojim svakom Franciškom Adamom Rauberjem in njegovo ženo zaradi gradu Krumperka. Dotlej je bil Rasp le nekaj najemnik. Francišek Adam Rauber je imel v lasti Medijo (Galleneck). (Krump. koled. zap.)« – Iz besedila jasno izhaja, da se je Vrhovnik (ali pa tiskarski stavec) zmotil pri imenih. Raspov svak in lastnik Medije je bil seveda Jernej Valvasor, Franc Adam Rauber pa očitno tretji udeleženec pri poravnavi. A. Koblar (Črtice s Krumperka, str. 120), ki je podatke zgolj povzel po Vrhovniku, je zagrešil še dodatno napako. Namesto »dotlej« se mu je zapisalo »odtlej«: Janez Ludvik Rasp naj bi bil tako »le bolj najemnik« po poravnavi 28. junija 1643 in ne pred njo. – O sorodstvenem razmerju krumperških Rauberjev s Francem Adamom Rauberjem gl. ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber; Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 635). Umril je kot lastnik Kravjeka in poveljnik v Karlovcu, njegov zapuščinski inventar z dne 12. marca 1654 pa med listinami razkriva tudi nekatere, povezane s krumperško dediščino: inventar (nekogaršnje) zapuščine, ki se nahaja na Krumperku, z datumom 3. maj 1627 (ARS, ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 93, fasc. XXXX, lit. R–21, 12. 3. 1654, pag. 14/Nr. 19), potrdilo sester Regine Doroteje Rasp in Ane Marije Valvasor s priloženimi spisi o prejemu Rauberjeve zapuščine z dne 21. avgusta 1648 (pag. 15/Nr. 21) ter pogodbo med sestrama in Francem Adamom Rauberjem glede njunih zahtev do Rauberjeve posesti z dne 15. maja 1641 (pag. 17/Nr. 28).

³⁶⁴ Umril je 6. junija 1646, pokopali pa so ga pri sv. Kunigundi na Taboru v ihanski župniji (NŠAL, Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, pag. 89).

³⁶⁵ ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 28, Zapuščinske zadeve, 1. 8. 1646. – Dokument je dragocen zaradi podpisov in pečatov obeh polihistorjevih staršev.

³⁶⁶ V imenjski knjigi za obdobje 1619–1661 je imenjska renta v višini 80 goldinarjev, 13 krajcarjev in 3 pfenige vpisana na Jurijevo ime, čeprav je bil že pokojni; edina sprememba je iz leta 1623, prodaja vinske desetine nekje na Dolenjskem (1 gld, 18 kr in pol) Magdaleni baronici Lamberg (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619–1661, fol.

P. Radics, ki ni poznal krumperškega arhiva, je na podlagi Vrhovnikovih skromnih izpiskov dobil zmoten vtis, da je Jurij Rauber živel v zelo skromnih razmerah (*in sehr bescheidenen Verhältnissen*).³⁶⁷ Njegove napačne predstave je samo še utrdila najdba dokumenta iz leta 1639 o prošnji sester Regine Doroteje Rasp in Ane Marije Valvasor cesarju, ki ga je našel v Gradcu in ga tudi v celoti objavil. Sestri sta se po dvajsetih letih pritoževali nad krivično pogodbo, sklenjeno 1. septembra 1619 med njuno materjo in skrbnikom v sodnih zadevah Janez Ekhingerjem Rhojem na eni strani ter očetovim bratrancem Janezom Friderikom Rauberjem na drugi. Zaradi te pogodbe naj bi sestri izgubili 50.000 goldinarjev in Kravjek, Janez Friderik je bil postavljen za njunega varuha, njegovi otroci so obogatili, njiju pa je sorodnik spravil na beraško palico. Zadevo sta po dveh desetletjih obravnavala kranjsko ograjno sodišče in notranjeavstrijska vlada v Gradcu, iztekla pa se je slabo za sestri. Izkazalo se je namreč, da njun oče Jurij ni imel nobene pravice do Kravjeka, ampak so bili do njega upravičeni le dediči njegovega polbrata Adama. Pri zahtevah Jurijeve hčerk naj bi šlo zgolj za »domneve, ki izvirajo iz ženske slabosti« (*aus weiblicher Schwachheit hergenommenen Vermuthungen*).³⁶⁸ Vse kaže, je stvar povezana s pogodbo med sestrama in Francem Adamom Rauberjem, sinom »krivičnega varuha« Janeza Friderika, sklenjeno glede njunih zahtev do Rauberjeve posesti 15. maja 1641,³⁶⁹ tik pred rojstvom polihistorja Janeza Vajkarda. Tudi Radics je zapisal, da so zadevo verjetno končali z mirno poravnavo, saj iz nadaljnjih spisov ni videti, ali sta sestri svoje zahteve uveljavljali po pravni poti ali ne.³⁷⁰

Zadeva pozneje očitno ni imela večjega odmeva, drugače kakor drugi spor, in sicer za dediščino po Valvasorjevi babici Doroteji Rauber, vnovič poročeni Rumschüssl, ki se je vlekel vse do leta 1660. Hči Regina

40). Janez Ludvik Rasp se pojavi šele leta 1637, ko so nanj prepisali sedem hub Lanthierijevega imenja z rento dobrih 18 goldinarjev, do leta 1643 povečano na nekaj več kot 24 goldinarjev (prav tam, fol. 90), Regina Doroteja, rojena Rauber, pa je med letoma 1630 in 1646 posedovala neko kupljeno in nato prodano desetino z imenjsko rento skromnih dveh goldinarjev in pol (prav tam, fol. 90v). Tudi v naslednji imenjski knjigi 1662–1756 Krumperk še dve desetletji uradno ni bil Raspov, temveč voden na ime dedičev Jurija Rauberja. Krumperk je tu tudi izrecno imenovan (*wegen Kbreüttperg*), imenjska renta pa znaša 78 goldinarjev, 55 krajcarjev, 2 pfeniga in pol; leta 1683 so ga končno prenesli na pravnuka Janeza Ludvika Raspa ml. (prav tam, knj. 6 (1662–1756), fol. 84, 147v).

³⁶⁷ Radics, *Johann Weikhard*, str. 40; Vrhovnika citira v opombi 113.

³⁶⁸ Prav tam, str. 263–266.

³⁶⁹ O tem regist: ARS, ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 93, fasc. XXXX, lit. R–21, 12. 3. 1654, pag. 17/Nr. 28.

³⁷⁰ Mirno zgleditev spora je Radics utemeljil še s tem, da nima Janez Vajkard Valvasor v svoji podrobni predstavitvi rodbine Rauber nobene slabe pripombe ali namiga na poznejša nesoglasja med rodbinama (Radics, *Johann Weikhard*, str. 41; prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 289, op. 42). Dejansko se je Valvasor tovrstnim stvarim vedno izogibal.

Polihistorjeva mati Ana Marija, rojena Rauber (* okoli 1610, † 1657) (NG, NG S 945)

Doroteja Rasp se je očitno naveličala pravdanja, saj je 2. februarja 1649 s svakom Jernejem Valvasorjem sklenila pogodbo, da svojo dediščino po materi odstopi Valvasorju, ki v zameno prevzame vse s tem povezane stroške, njej pa izroči tretjino tega, kar bo dobil po mirni ali po pravni poti.³⁷¹ Svoje zahteve do očima Leopolda Raumschüssla je Jerneju na dvorni pravdi sočasno s sestro odstopila tudi žena Ana Marija.³⁷² V naslednjih desetih letih so pomrli vsi vpleteni – sestri Rauber, mož oziroma svak Jernej Valvasor in kot zadnji oči Leopold Raumschüssl. Leta 1656, dobro leto pred smrtjo Ane Marije Valvasor so njene zahteve do očima znašale 8.000 goldinarjev³⁷³ in vsaj del dediščine po materi ji je Raumschüssel isto leto tudi izplačal.³⁷⁴ O stvari izvemo

³⁷¹ ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 28, Zapuščinske zadeve, 2. 2. 1649.

³⁷² ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. 12, protokoli 1644–1649, s. p., 10.–11. 5. 1649.

³⁷³ Prav tam, knj. 13, protokoli 1654–1656, s. p., 1. in 4. 5. 1656.

³⁷⁴ Med njegovo zapuščino so v začetku leta 1660 popisali

največ iz listine polihistorjevega polbrata Karla, ki jo je ta izdal 5. marca 1660 kot varuh Valvasorjevih otrok in cesionar materinih in tetinih zahtev. Raumschüssl se je po navedbi v listini zapletel s svojima pastorkama v dolgoleten sodni spor (*in einen langwüerig rechtlichen Stritt*) zaradi dediščine po materi, skupaj dobrih 12.016 goldinarjev. Toliko sta pastorki zahtevali iz naslova zapuščine po očetu Juriju Rauberju, in sicer na podlagi priznanja (*Zeugbrüef*) kranjskega ograjnega sodišča z dne 7. januarja 1625. Nazadnje se je pogodil za (preostanek) tisoč goldinarjev, ki jih je Karlu Valvasorju, vnuku svoje žene, obljubil izplačati iz kupnine za posest Mengeš (*Gutts Manspurg*), a je pred pisno potrditvijo obljube umrl (1659).³⁷⁵ Dolgotrajna zadeva, ki je nedvomno kalila odnose med Raumschüsslom in družinama njegovih dveh še pred njim umrlih pastork, se je s tem, kot kaže, le končala.³⁷⁶

Ostaneta nam še vprašanji, kako sta po poroki polihistorjevih staršev (1632) in v njegovih mladih letih živeli **družini Rasp in Raumschüssl** ter kakšni so bili Valvasorjevi poznejši stiki z njima. Doslej smo od polihistorjevih tet in stricev po materini, Rauberjevi strani, poznali samo Regino Dorotejo, poročeno pl. Rasp, ki jo je Janez Vajkard pri opisu Krumperka sam označil kot sestro svoje matere.³⁷⁷ Že njenega zgodaj umrlega edinega brata Volfganga Danijela v literaturi o Valvasorju pogrešamo,³⁷⁸ prav nič pa nismo vedeli o njihovih polbratih in polsestrah, ki jih je mati Doroteja rodila svojemu drugemu soprogu Leopoldu Raumschüsslu. Janez Vajkard Valvasor je imel tako poleg pravega strica in tete Rauberjevih še dva odrasla polstrica in dve polteti Raumschüsslove.

Regina Doroteja, poročena Rasp, njegova edina prava teta po materini strani, je bila z Janezom Vajkardom povezana na poseben način, saj jo ob njegovem krstu srečamo kot krstno botro.³⁷⁹ Iz tega bi bilo logično sklepati, da se je poznejši kranjski polihistor kot otrok večkrat zadrževal pri tetini družini na Krumperku. Valvasorjevi in Raspovi so se glede na ne prav veliko oddaljenost svojih rezidenčnih gradov zlahka dobro poznali in se pogosto obiskovali, še posebej, ker je imela polihistorjeva mati samo to sestro, močno okleščeno pa je bilo tudi Jernejevo sorodstvo.

sodni spis, zadevo med njim in Ano Marijo Valvasor, ki je nazadnje potrdila prejem dela materine zapuščine 1. decembra 1656 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660, pag. 44–45/Nr. 144).

³⁷⁵ ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 28, Zapuščinske zadeve, 5. 3. 1660. – Valvasor je z omenjeno listino odstopil terjatev Jožefu Bosiu, ki se je zavezal dodati še petsto goldinarjev.

³⁷⁶ V naslednjih ohranjenih protokolih ograjnega sodišča za Kranjsko o zadevi ni sledu (ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. 14, protokoli 1664–1667).

³⁷⁷ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 316–317.

³⁷⁸ Kot nesojenega dediča Krumperka, ki je umrl neporočen, ga omenja M. Smole (*Graščine*, str. 246), a z netočnim podatkom, da je bil njegov starejši brat Janez Friderik Rauber.

³⁷⁹ NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, R 1638–1643, pag. 163). Prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 71.

Tetinega moža Janeza Ludvika Raspa je imel Janez Vajkard sicer priložnost poznati le v svojih najrosnejših letih, pa tudi teta mu je umrla, ko je bil še otrok, star devet let. Rasp, umrl 6. junija 1646 v Ljubljani in pokopan na Taboru nad Ihanom,³⁸⁰ je v svoji oporoki, napisani štiri dni pred smrtjo, imenoval za glavna dediča tedaj še mladoletna sinova Janeza Avguščina in Volfa Ditriha – stara okoli 21 in 10 let –, zapustil vsakemu polovico premoženja in skrb zanju naložil ženi. Če Regina Doroteja pozneje ne bi hotela ali ne bi mogla ostati pri njej, ji je po moževi oporoki poleg pravic iz poročne pogodbe pripadel v dosmrtni užitek novoizgrajeni dvorec Veselka pri Krtini, nedaleč od Krumperka,³⁸¹ ki pa ji ga nikoli ni bilo treba uporabljati za stalno prebivanje.³⁸² Umrla je namreč manj kot štiri leta za možem, stara šele 43 ali 44 let. Kot živa je zadnjič izpričana 21. marca 1650, ko ji je svak Jernej Valvasor poslal z Medije pismo z nasveti, kako ravnati v sporu z domžalsko sosesko.³⁸³ Oči je zatisnila še tisto pomlad, vsaj nekaj dni pred 8. junijem, in, kot kažejo spisi o sporu, precej nepričakovano.³⁸⁴ Njeno zadnje počivališče je nedvomno cerkev sv. Kunigunde na Taboru, kjer so pokopali že moža Janeza Ludvika in pred njim sina Franca Sigfrida.³⁸⁵

Regina Doroteja je rodila vsaj šest otrok, od katerih so odrastli trije: sinova Janez Avguštin (roj. ok. 1625 v Dolu ali Jabljah) in Volf Ditrih (roj. 1636 na Krumperku) ter hči Marija Rozina (roj. 1629 na Krumperku), poročena Buset.³⁸⁶ Krumperk z malima

³⁸⁰ NŠAL, Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, pag. 89.

³⁸¹ ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, R–1, 2. 6. 1646.

³⁸² Dobro poučeni nečak Janez Vajkard Valvasor je zapisal, da je Regina Doroteja Rauber dala zgraditi dvorec leta 1641 povsem na novo za čas svojega vdovstva, ker ni želela, da bi kot vdova živela na Krumperku, ko pa je ovdovela, je vseeno ostala na krumperškem gradu (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 614). Zmotna je Miklavčičeva trditev, da je v Veselki živela kot vdova in nato še z drugim možem Leopoldom Raumschüsslom (Miklavčič, Rasp, str. 30), saj je bil ta v resnici njen oče.

³⁸³ ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 79, Justitalia, Procesi, 21. 3. 1650. – O dolgotrajnem sporu z domžalsko sosesko zaradi sečnje lesa gl. Zontar, *Zemljiško gospostvo*, str. 440–441.

³⁸⁴ Dne 8. junija je upravitelj deželnega glavarstva pozval njegovega sina (Janeza) Avguščina Raspa kot očetovega dediča in lastnika Krumperka, da v pravni zadevi z domžalsko sosesko stopi na materino mesto in v dveh tednih pošlje pritožbo deželnemu glavarju (prav tam, 8. 6. 1650). Avguštin, ki se je v odgovoru 21. julija označil za materinega dediča (*als Mütterlicher Erb*), je zapisal, da je njegov odvetnik trenutno zelo zaposlen in da sam o zadevi nima potrebnih informacij (prav tam, 21. 7. 1650). Potrditev, da je Regina Doroteja res umrla, najdemo v Avguštinovi poročni pogodbi z dne 31. januarja 1651, kjer pogrešamo njen podpis, podpisan pa je, denimo, njen očim Leopold Raumschüssl (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 31. 1. 1651). Najzgodnejša znana navedba o Regini Doroteji kot pokojni je sicer precej mlajša (prav tam, fasc. 28, Zapuščinske zadeve, 5. 3. 1660). V mrliški matici župnije Dob, ki se začenja leta 1654, njene smrti razumljivo ni (NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, M 1654–1698).

³⁸⁵ Franc Sigfrid je po krumperških koledarskih zapiskih umrl že 9. julija 1636 in bil 13. julija pokopan pri sv. Kunigundi na Taboru nad Ihanom. Vir sicer govori o Janezu Sigfridu, a je že Vrhovnik ugotavljal, da je najbrž identičen s Francem Sigfridom, rojenim 7. novembra 1633 (Vrhovnik, Plemenitniki, str. 91).

³⁸⁶ Vsi trije so kot edini (odrastli) otroci Janeza Ludvika in Regine Doroteje Rasp navedeni na rodovnem deblu rodbine Rasp, Janez Avguštin z datumom smrti 3. julij 1666, Volf Ditrih z datumom smrti 26. november 1674 in Marija Rozina kot leta 1646 omožena z Janezom Gregorjem Busetom (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Genealogica rodbine Rasp, Fragmentum Genealogicum der Herr Raspen Stammbaum). Starosti *Janeza Avguščina* ob smrti leta 1666 ne poznamo, ker ni vpisan ne v ljubljansko ne v dobsko mrliško matico (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735; ŽA Dob, Matične knjige, M 1654–1698). V Dolu je 12. julija 1628 umrl mali *Jurij Sigfrid*, pokopan v dolski župnijski cerkvi (K.[oblar], Črtice s Krumperka, str. 119). Verjetno še pred 10. decembrom 1627, ko se začinjajo dolske krstne matice (NŠAL, ŽA Dol pri Ljubljani, Matične knjige, R 1627–1654), je prišla na svet *Regina Sidonija*, pokopana 12. januarja 1629 v frančiškanski cerkvi v Ljubljani (Vrhovnik, Plemenitniki, str. 90). V krstni matici župnije Dob najdemo samo krst hčerke *Marije Rozine*, krščene 27. februarja 1629 in po krumperških koledarskih zapiskih rojene tri dni prej (Vrhovnik, Plemenitniki, str. 90). Rojstvu in krsta dveh mlajših sinov poznamo sploh samo po pravkar omenjenem, danes pogrešanem viru (prav tam, str. 91): *Franc Sigfrid* je bil rojen 7. in krščen 14. novembra 1633, *Volf Ditrih* pa rojen 13. in krščen 20. januarja 1636. Prvega v krstni matici ni, za čas, ko se je rodil drugi, pa je v matici manjkajo listi (NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, R 1624–1633, R 1634–1642), Franc Sigfrid, v krumperških koledarskih zapiskih imenovan ob smrti Janez Sigfrid, je umrl 9. julija 1636 in so ga (kot prvega iz družine Rasp) pokopali na Taboru nad Ihanom (prav tam, str. 91). M. Miklavčič v *Slovenskem biografškem leksikonu* navaja štiri otroke Janeza Ludvika Raspa, in sicer poleg Janeza Avguščina, Volfa Ditriha in Marije Rozine, omožene Buset, še *Janeza Volfganga* (Janeza Volbenka), umrlega 16. septembra 1696 v starosti 56 let (Miklavčič, Rasp, str. 30). Kdo je bil Janez Volfgang, ni pojasnjeno, ni pa mogel biti sin Janeza Ludvika in Regine Doroteje, saj bi sicer pustil v virih več in drugačne sledove. Rodil se je torej okoli leta 1640, a v dobski, dolski in ljubljanski krstni matici njegovega krsta ne najdemo (NŠAL, ŽA Dob, Rep R 1607–1784; Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, Rep R 1621–1653; Dol pri Ljubljani, Matične knjige, R 1627–1654). Prav tako ga ne omenja domnevni oče Janez Ludvik v svoji oporoki leta 1646, kjer govori na splošno o svojih otrocih (*meine Khünder*) in imenuje za svoja glavna dediča sinova Janeza Avguščina in Volfa Ditriha. Resda niti z besedo ne omeni hčerke Marije Rozine, čeprav govori svoji o starejši sorodnici v Dolu in o dolgoletnem služabniku, toda hči je bila tedaj že omožena in očitno tudi izplačana (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, R–1, 2. 6. 1646). Domnevna sina Janeza Volfganga nikakor ne bi mogel kar tako prezreti, saj mu je bilo tedaj šele kakšnih šest let. Če bi bil deček telesno ali duševno prizadet, bi oče dedičem naložil vsaj skrb zanj. Omembo njegovega imena pogrešamo tudi v oporokah bratov Janeza Avguščina (1666) in Volfa Ditriha Raspa (1674), njunega svaka Janeza Gregorja Buseta (1666) ter Ivane Rozine (1681), vdove Janeza Avguščina (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija fasc. R 1–45, R–8, 29. 6. 1666; prav tam, R–10, 21. 11. 1674; prav tam, R–11, 11. 2. 1681; prav tam, fasc. B 1–42, B–7, 27. 7. 1666). Po Vrhovniku srečamo Janeza Volfganga kot krstnega botra v Dobu 18. novembra 1678 z nazivom »Dominus in Lustoll et Ostrobizh« (Vrhovnik, Plemenitniki, str. 92), a gre za pototo, saj je bil tega dne

dvorcema Veselka in Perovo je pripadel najstarejšemu Janezu Avguštinu, medtem ko je Volf Ditrih pozneje kot odrasel prevzel z delitvijo med bratoma Rasprov dvorec Dol.³⁸⁷ Tu je imela sicer po očetovi oporoki pravico do dosmrtnega bivanja njegova neporočena sorodnica (*die Freytle Muemb*) Marija Magdalena Rasp.³⁸⁸ Valvasorju so morale biti razmere v Raspovi družini dobro znane, ne le tiste na Krumperku, temveč tudi širše, saj je pri opisu gradu Dol o Mariji Magdaleni, ne da bi jo imenoval z imenom, zapisal: »Pred tridesetimi in več leti [pred 1659] je bila posestnica tega gradu neka nekoliko starejša evangeličanska gospodična Raspova.«³⁸⁹

Na Krumperku je po materini smrti (1650) zagospodaril sin **Janez Avguštin**, polihistorjev precej starejši bratranec, poročen leta 1651 z *Ivano Rozino baronico Watzenberg* iz tik pred tem pobaronjene družine.³⁹⁰

boter Wolfgang Sigfrid Rasp (Vrhovnik, Plemenitniki, str. 92). Volkfanga, brez prvega imena Janez – 1696 »Dominus Bolfgongus Rosp« – navaja vpis v dobski mrliški matici, nastal med 6. in 18. septembrom 1696, ki mu pripisuje starost okoli 56 let in omenja pokop pri sv. Kunigundi na Taboru (prav tam, str. 94). Vsaj zadnjih deset let se je zadrževal na Krumperku ali v okolici. Tudi kot krstni boter je največkrat naveden le s prvim imenom Wolfgang (16. 2. 1686, 7. 10. 1689, 15. 1. 1691, 15. 1. 1692, 22. 5. 1695), pa tudi kot baron Wolfgang (30. 3. 1688, 3. 5. 1688 in 9. 7. 1688), kot Wolfgang Avguštin (21. 6. 1689) in Janez Wolfgang (15. 3. 1690, 17. 3. 1690), pri čemer se jasno razlikuje od Volkfanga Sigfrida (NŠAL, ŽA Dob, Maticne knjige, R 1671–1687, R 1687–1697). Nesporo je bil sorodnik krumperških Rasprov, saj je skupaj z njimi botroval in bil pokopan v njihovi grobnici, začuda pa ga rodovniki rodbine Rasp ne poznajo (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Genealogica rodbine Rasp). Vse kaže, da je šlo za nezakonskega sina Janeza Ludvika.

³⁸⁷ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 317, 354, 437, 614. – Pri Dolu omenja Valvasor kot posestnico (*Besitzerin*) starejšo evangeličansko gospodično Rasp, po katere smrti je grad z delitvijo med brati oziroma bratoma pripadel Volfu Ditrihu, po smrti tega pa sinovom brata (Janeza) Avguštinu (str. 354). – M. Smole zmotno navaja, da so Dol po smrti Janeza Ludvika Raspa (1646) podedovali trije sinovi (Smole, *Graščine*, str. 136), saj Erazem ni bil ne sin ne dedič, oporoča pa govori samo o Janezu Avguštinu in Volfu Ditrihu (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, R–1, 2. 6. 1646). Erazem je bil v resnici brat Janeza Ludvika (Miklavčič, Rasp, str. 30). Njegovo imenjsko rento blizu 35 goldinarjev so od rente pokojnega očeta odpisali že leta 1643 (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 5 (1619–1661), fol. 91). Imenjsko rento Dola v višini 60 goldinarjev so v imenjski knjigi 1662–1756 sprva vodili zgolj na ime dedičev Janeza Sigfrida Raspa, tj. očeta Janeza Ludvika, umrlega že leta 1622. Ob manjši odprodaji leta 1669 je razvidno, da je s posestjo gospodaril Volf Ditrih. Leta 1682 so njegovi nečaki, sinovi Janeza Avguštinu, sklenili pogodbo, po kateri je posest pripadla Janezu Baltazarju, ta pa jo je prodal in dal leta 1689 prepisati Janezu Danijelu Erbergu (prav tam, št. 6 (1662–1756), fol. 146). – Janez Avguštin je mali dvorec Perovo z vsega dvema goldinarjema imenjske rente leta 1663 prodal (prav tam, fol. 147; prim. Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 437).

³⁸⁸ ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, R–1, 2. 6. 1646. – Marije Magdalene ne najdemo na rodoslovnih prikazih Rasprov (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Genealogica rodbine Rasp).

³⁸⁹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 354.

³⁹⁰ Poročna pogodba je bila sklenjena 31. januarja 1651 v

Janez Avguštin je z družino prebival na Krumperku in v Ljubljani ter zapustil po petnajstih letih zakona šest nedoletnih otrok, štiri sinove in dve hčerki.³⁹¹ Umrli je star šele okoli 40 let, po dolgotrajni bolezni v začetku julija 1666 na Krumperku ali v Ljubljani.³⁹² Z oporočo je postal varuh njegov mlajši brat **Volf Ditrih**,³⁹³

Ljubljani (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Zenitna pisma, 31. 1. 1651), kjer sta se 6. februarja tudi poročila (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, P 1651–1682, pag. 2). Po Vrhovniku naj bi bila poroka vpisana tudi v danes izgubljeno poročno knjigo župnije Dob, in sicer 22. januarja 1656 (Vrhovnik, Plemenitniki, str. 91); pravilna letnica je seveda 1651, dobske poročne matice pa se po daljši vrzeli začenjajo leta 1652 (Krampač, *Vodnik po maticnih knjigah*, str. 21). Nevesta je bila hči Mihaela barona Watzenberga in Marije Katarine, rojene baronice Paradeiser (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/43r, fol. 150). Njen oče Mihael Watz (Waz) iz Ljubljane, sin Vincenca iz Bergama, je bil z dvema bratoma poplemeniten leta 1620 s predikatom »zu Neydegg und Scharffenberg« (po Mirni in Svibnem); leta 1624 je skupaj z enim bratom dobil predikat pl. Watzenberg, baron pa je postal leta 1650 kot gospod na Svibnem in Slatni ter metliški glavar (Frank, *Standeserhebungen. 5. Band*, str. 190; ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 268, I/136, lit. S V, Podeljevanje plemiških naslovov V–Z, W–8, 20. 8. 1650). Prim. ZAL, LJU 340, Lazarinjeva genealoška zbirka, šk. XX, Watz.

³⁹¹ Ko je 29. junija 1666 v Ljubljani sestavil oporočo, v kateri omenja svojo dolgotrajno bolezen, so bili živi otroci: Janez Baltazar, Volf Sigfrid, Janez Ludvik, Janez Jakob, Marija Regina in Ivana Rozina (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, R–8, 29. 6. 1666). Iz prve roke poznamo le krsta drugega in tretjega otroka, vse ostale pa pogrešamo tako v ljubljanskih stolnih kakor v dobskih in doljskih krstnih maticah (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, Rep R 1621–1653, Rep R 1653–1692; ŽA Dob, Maticne knjige, Rep R 1607–1784; ŽA Dol pri Ljubljani, Maticne knjige, R 1627–1654, R 1654–1668). Najstarejši Janez Baltazar bi se lahko rodil še leta 1651, sicer pa glede na rojstvo naslednjega otroka najpozneje v začetku leta 1652. V Dobu sta bila krščena Wolfgang Sigfrid (3. 11. 1652), po navedbi krstne matice rojen na Krumperku, in Marija Regina (7. 10. 1653). Nato zija v dobskih maticah daljša vrzel (1654–1665). O rojstvu Janeza Jakoba 17. februarja 1659 govorijo krumperški koledarski zapiski, ki omenjajo še enega otroka – Volfa Avguštinu, rojenega 16. decembra istega leta (Vrhovnik, Plemenitniki, str. 92). Nedo-nošeni otrok je moral kmalu umreti, njegova smrt pa ni vpisana v dobsko mrliško matico (NŠAL, ŽA Dob, Maticne knjige, M 1654–1698).

³⁹² V mrliških maticnih knjigah ljubljanske stolne in dobske župnije vpis njegove smrti in pokopa pogrešamo (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, M 1658–1735; ŽA Dob, Maticne knjige, M 1654–1698). Miklavčič navaja datum smrti 3. julij 1666 (Miklavčič, Rasp, str. 30), očitno povzet po Rasповem rodovniku (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Genealogica rodbine Rasp, Fragmentum Genealogicum der Herrn Raspen Stamm-baum). Drugi Rasпов rodovnik ima datum 5. junij 1666 (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 208, Rasp), kar je prezigodaj glede na datacijo oporoče 29. junija. Janeza Avguštinu so pokopali v novomeški frančiškanski cerkvi, kjer je imela grobnico družina njegove sestre pl. Busetove; A. Furlan sicer postavlja njegov pokop v leto 1670 in ga imenuje samo s prvim imenom Avguštin (Furlan, *Zgodovina frančiškanske cerkve*, str. 27).

³⁹³ ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, R–8, 29. 6. 1666.

rojen 13. januarja 1636,³⁹⁴ ki je v petdesetih letih študiral v Gradcu,³⁹⁵ podedoval po očetu gospostvo Dol, umrl pa prav tako mlad, in sicer 26. novembra 1674 v Ljubljani, po navedbi v mrliški matici star 37 let.³⁹⁶ Za dediče je imenoval bratove štiri sinove, potem ko naj bi prva tri leta po njegovi smrti uživala njegovo zapuščino sestra Marija Rozina, vdova pl. Buset.³⁹⁷ O kakšnem posebnem udejstvovanju teh dveh Valvasorjevih bratrancev, bratov Rasp, ni pričevanj.³⁹⁸

Glede na to, da sta oba Raspa, Janez Avguštin (* ok. 1625, † 1666) in Volf Ditrih (* 1636, † 1674), tako zgodaj umrla, Valvasorjevi stiki z Raspo družino pozneje niso bili intenzivni. Pomenljivo je dejstvo, da se pri pisanju *Slave* ni več mogel spomniti imena Ivane Rozine, soproge starejšega bratranca, ki je umrla samo osem let prej (1681) v Ljubljani.³⁹⁹ S polnim imenom, kot Ano Rozino, rojeno grofico Watzenberg, jo sicer navaja pri opisu Krumperka, pri obravnavi gradiča Veselka pa jo omenja zgolj kot »vdovo N. N., rojeno grofico Wazenberg«.⁴⁰⁰

Od šestih mladoletnih otrok Janeza Avgušтина, kolikor jih je živelo ob njegovi smrti (1666), je le eden dočakal več kot šestdeset let, medtem ko so drugi pomrli še razmeroma mladi, zlasti obe hčerki. Oče je v oporoki izrazil željo, da bi hčerki do polnoletnosti

vzela k sebi njegova sestra Marija Rozina pl. Buset.⁴⁰¹ Kot vse kaže, nobena od hčerk ni bila več živa petnajst let zatem (1681) ob smrti matere Ivane Rozine, ki v oporoki omenja samo sinove, snaho in dva vnuka.⁴⁰² Mlajša hči **Ivana Rozina** (* ok. 1660) je morda preminila nedolgo za očetom,⁴⁰³ starejša **Marija Regina** (* 1653) pa je (ne pred letom 1677) postala žena *Ferdinanda Ernesta pl. Hasiberja*, mladega gospodarja Češnjic pri Moravčah, ter umrla že kmalu po poroki.⁴⁰⁴ V skladu z očetovo oporočno željo, da bi študirali, so se v sedemdesetih letih vsi štirje sinovi res

⁴⁰¹ ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, R–8, 29. 6. 1666.

⁴⁰² Pomenljivo je, da se je Ivana Rozina v oporoki spomnila obeh otrok in žene tedaj edinega poročenega sina Janeza Baltazarja, ne pa svojih dveh hčerk (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, R–11, 11. 2. 1681).

⁴⁰³ Ivana Rozina je kot živa zadnjič in sploh edinkrat omenjena v očetovi oporoki leta 1666. Pomenljivo je, da je rodovniki Raspe rodovine ne poznajo (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 208, Rasp; ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Genealogica rodovine Rasp, Fragmentum Genealogicum der Herrn Raspen Stammbaum) in da v dobskih krstnih maticah drugače kot njena sestra in bratje nikoli ni izpričana kot krstna botra. Če je ostala na Krumperku, bi lahko umrla med letoma 1667 in 1671, ko zija v dobski mrliški matici štiriletna vrzel (NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, M 1654–1698), če pa se je v skladu z očetovo oporočno željo res odselila k teti Busetovi na Dolenjsko, se je tam za njo izgubila vsaka sled.

⁴⁰⁴ O njeni poroki s Hasiberjem govorita samo dva Raspo rodovnika, od katerih jo eden pomenljivo imenuje njegova nevesta (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 208, Rasp), medtem ko je tretji rodovnik ne omenja (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Genealogica rodovine Rasp, Fragmentum Genealogicum der Herrn Raspen Stammbaum). Hasiberjev rodovnik ne pozna njene osebne imena, pravilno pa navaja imeni staršev (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/45, fol. 244). Ferdinand Ernest pl. Hasiber je bil sin češenskega gospoda Melhiorja in njegove soproge Marije pl. Mordax, krščen v Moravčah 27. maja 1657 (NŠAL, ŽA Moravče, Matične knjige, R 1655–1666, s. p.). Bil je torej štiri leta mlajši od Marije Regine, a je zaradi očetove smrti zgodaj postal gospodar (Smole, *Graščine*, str. 117; ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 173). Poročila sta se po 17. juliju 1677, ko je Marija Regina kot še neporočena izpričana v vlogi krstne botre (NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, R 1672–1687, s. p.). Njune poroke, sklenjene konec 70-ih ali v začetku 80-ih let, ni najti ne v ljubljanskih ne v dobskih poročnih maticah; v zadnjih je sicer več kot enoletna vrzel (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1651–1682, P 1682–1717; ŽA Dob, Matične knjige, P 1652–1680, P 1682–1710). Lahko da je bila poroka vpisana v danes izgubljeno poročno knjigo ženinove župnije Moravče, tako kot bi v danes prav tako izgubljeni moravški mrliški matici moral biti zapis o pokopu Marije Regine. V tamkajšnjih krstnih maticah ni izpričana ne kot mati ne kot krstna botra, a je tudi med temi knjigami več kakor enoletna vrzel (NŠAL, ŽA Moravče, Matične knjige, R 1668–1681, R 1683–1706). Če ob nastanku materine oporoke (1681) vendarle še ne bi bila mrtva, je brez dvoma umrla pred 21. septembrom 1683, ko je njen mož v Moravčah botroval skupaj s svojo bodočo ženo Ano Dorotejo pl. Mordax; ta mu je čez slabo leto rodila prvega otroka, krščenega 14. septembra 1684 (prav tam, R 1683–1706, pag. 16, 31). Po viru druge roke naj bi se poročila že 25. februarja 1683, kar je očitno prepisovalska napaka (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 4, št. 105, Hasiber).

³⁹⁴ Vrhovnik, Plemenitniki, str. 91.

³⁹⁵ Leta 1654 je bil kot deželan s Kranjske vpisan v najvišji gimnazijski razred, retoriko (Andritsch, *Die Matrikeln. Band 2*, str. 94).

³⁹⁶ Mrliška matica navaja datum 16. november, kar ni pravilno, in pokop v gradu Dol: »sepultus est in Arce Lustoll« (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 68). Njegova v izvorniku ohranjena oporoka ima datum 21. november 1674, ko naj bi bil že pet dni mrtev (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, prav tam, R–10, 21. 11. 1674). Mrliško matico so očitno pisali za nazaj in Raspo smrt z datumom 16. november pomotoma uvrstili za vpis z datumom 29. oktober ter pred vpise z 18., 20. in 24. novembra. Volf Ditrih je vsekakor umrl po 21. novembru, pri čemer je težko dvomiti o pravilnosti datuma 26. november, ki ga navaja Raspo rodovno deblo (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Genealogica rodovine Rasp, Fragmentum Genealogicum der Herrn Raspen Stammbaum).

³⁹⁷ ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, prav tam, R–10, 21. 11. 1674.

³⁹⁸ Prim. ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, osebna kartoteka Deželne zadeve, Rasp. – Kot mnogi drugi je Janez Avguštin omenjen leta 1660 med gosti pogostitve ob cesarjevem obisku in dedni poklonitvi v Ljubljani (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 386).

³⁹⁹ Ivana Rozina je 6. marca 1681 umrla v Ljubljani, navedena je kot vdova, pri kraju pokopa pa je prazen prostor (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 91). V oporoki je izrazila željo, da jo pokopljejo na Taboru nad Ihanom (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, R–11, 11. 2. 1681).

⁴⁰⁰ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 317, 614. – Valvasorjevo naslavljanje Ane Rozine kot rojene grofice Watzenberg ni upravičeno, saj so bili v grofe povzdignjeni samo njeni trije bratje, in to šele leta 1673, ko je bila že zdavnaj poročena in vdova (Frank, *Standeserhebungen. 5. Band*, str. 190). O sorodstvenih razmerjih: ŽAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. XX, Watz.

šolali v Gradcu⁴⁰⁵ in se nato vrnili na Kranjsko. Oče Janez Avguštin je z oporoko vsem volil enake dedne deleže,⁴⁰⁶ a so se pozneje (1682) glede delitve dogovorili drugače. Največji del posesti je namreč prevzel najstarejši Janez Baltazar, ki sta mu pripadla Dol in Sostro, nekaj manjši del s Krumperkom je dobil tretji sin Janez Ludvik, medtem ko se je moral Janez Jakob zadovoljiti tako rekoč z drobtinico, z dvorcem Veselka pri Krumperku, Volfgang Sigfrid, ki ni imel družine, pa ni po kranjski imenjski knjigi premogel sploh nobene posesti.⁴⁰⁷

Najstarejši **Janez Baltazar** (* 1651–52, † 1703), poročen s *Suzano Marjeto baronico Saurau* (1677), s katero je imel vsaj devet otrok,⁴⁰⁸ je torej podedoval

⁴⁰⁵ Leta 1670 najdemo Janeza Baltazarja na logiki, Volfganga Sigfrida pa na retoriki; leta 1676 sta na logiki izpričana tako Janez Ludvik kot mlajši Janez Jakob; vsi štirje so navedeni kot kranjski deželani, Janez Jakob poleg tega kot Ljubljčan in Janez Ludvik kot Krumperčan (Andritsch, *Die Matrikeln, Band 2*, str. 28, 29, 50, 51).

⁴⁰⁶ ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, R–8, 29. 6. 1666.

⁴⁰⁷ Iz kranjske imenjske knjige je razvidno, da so bratje sklenili dedno pogodbo leta 1682 (ARS, AS, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 146). Janezu Baltazarju sta pripadla Dol z dobrimi 58 goldinarji imenjske rente, dotlej še vedno voden na ime dedičev njegovega deda Janeza Sigfrida Raspa (prav tam, fol. 146), in približno 27 goldinarjev in pol imenja pokojnega očeta Janeza Ludvika (prav tam, fol. 147). Janez Ludvik je bil v imenjsko knjigo vpisan leta 1683 z imenjsko rento nekaj manj kot 83 goldinarjev, ki se je nanašala na posest Krumperk, dotlej še vedno vpisano na njegovega pradedu Jurija Rauberja, in na dve manjši imenji (prav tam, fol. 84, 147v). Janez Jakob je bil z dvorcem Veselka pri Krumperku in desetino oziroma s približno 8 goldinarji in pol imenjske rente pravi revež (prav tam, fol. 148). Volfgang Sigfrid, čigar imena v imenjski knjigi sploh ni, je sicer imel neko majhno posest v Dobu, o kateri govori v svoji oporoki kot o zemljišču, podložnem Krumperku (ARS, AS 308, Testamenti, III. serija, fasc. R 1–274, testament R–22, 6. 8. 1696). O njihovem lastništvu gradov gl. tudi: Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 354, 434, 475, 509, 614.

⁴⁰⁸ Poročila sta se 21. marca 1677 v Dobu (NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, P 1652–1680, s. p.). Nevestina starša sta bila Franc Ernest baron Saurau in Eva Felicita, rojena grofica Paradeiser (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 208, Rasp). V poročni matici je nevesta Suzana Marjeta navedena kot grofica, a je bil njen oče v resnici že pokojni († 1673), ko je brat baron Ferdinand Ernest leta 1676 skupaj s sorodnikom Sigfridom dobil grofovski naslov (Frank, *Standeserhebungen. 4. Band*, str. 226; ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 267, I/136, lit. S IV, Podeljvanje plemiških naslovov S–T, S–7, 5. 12. 1676). Kljub temu sta se odtlej naslavljali kot grofici tudi Suzana Marjeta in njena mati. O sorodstvenih razmerjih v rodbini Saurau: ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/43r, fol. 126, 127. – Rodovni debli Raspo poznata sedem otrok zakoncev Janeza Baltazarja in Suzane Marjete (prav tam), od katerih najdemo v krstnih maticah štiri in še dva druga. Prvi otrok se je rodil še na Krumperku, »in Kraitperg« (NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, R 1671–1687, s. p., 10. 1. 1678), za dva ni znano, dva sta prišla na svet na gradu Dol (NŠAL, ŽA Dol pri Ljubljani, Matične knjige, R 1669–1688, s. p., 4. 12. 1685, 20. 5. 1688), zadnji trije pa so bili spet krščeni v župniji Dob; pri najmlajšem je naveden tudi kraj rojstva – Črnelo, »ex Rottenpohl (NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, R 1687–1697, s. p., 22. 8. 1690, 20. 10. 1692, 11. 2. 1694).

Dol in Sostro, a ju je leta 1688 prodal.⁴⁰⁹ Poslej je z družino živel še bliže rodnemu Krumperku, v dvorcu Črnelo, ki ga je tako kot bližnji Česenik pridobil prek poroke po baronih Saurau.⁴¹⁰ Ob smrti 19. januarja 1703 v Ljubljani mu je bilo približno 51 let.⁴¹¹ V kranjski deželni politiki je imel vidnejše mesto še za življenja svojega mrzlega strica Janeza Vajkarda Valvasorja. Ne samo, da je bil od leta 1682 prisednik kranjskega ograjnega sodišča, ampak naj bi leta 1692 opravljal funkcijo deželnega upravitelja, v letih 1690–1692 pa je izpričan tudi v stanovskem odboru. Po polihistorjevi smrti ga v letih 1696–1700 – tako kot veliko prej njegovega deda Janeza Ludvika Raspa – najdemo v najožjem vodstvu kranjskih deželnih stanov, med stanovskimi poverjeniki. Zadnje mesece mandata je bil sicer predsednik poverjeniškega urada, a zaradi boleznih zgolj po naslovu.⁴¹² Še pomembnejšo družbeno vlogo in časti je dosegel njegov mlajši brat **Janez Ludvik** (* ok. 1656, † 1720), ki je zagospodaril na Krumperku in bil poročen s *Rozalijo Terezijo pl. Pernburg* (1682) iz šele malo prej poplemenitene rodbine s kočevskimi koreninami.⁴¹³ Rodilo se mu je vsaj devet otrok,

⁴⁰⁹ Regesti kupnega dogovora in kupnega pisma v: ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 22, fasc. XII, lit. E–24, 22. 4. 1716, pag. 129/Nr. 1, 130/Nr. 2; šk. 24, fasc. XIII, lit. E–36, 20. 12. 1759, pag. 185–186/Nr. 69. Prim. Smole, *Graščine*, str. 136. – Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 354, 434. – V imenjski knjigi je bila posest prepisana na kupca Janeza Danijela pl. Erberga naslednje leto 1689 (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 146).

⁴¹⁰ Česenik z dobrimi 50 in Črnelo s slabimi 72 goldinarji imenjske rente so v imenjski knjigi prepisali nanj leta 1690 (ARS, AS, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 146, 146v). Valvasor za oba navaja, da ju je podedoval po (svoji tašči) Evi Feliciti grofici Saurau in izplačal druge sodediče (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 475, 509); Evo Felicito polihistor obakrat imenuje grofica, njenega pokojnega moža pa prvič pravilno baron in drugič grof (prim. op. 408). Domovanje Janeza Baltazarja Raspa na Črnelu razkrivajo poleg kraja rojstva pri najmlajšem otroku (gl. op. 408) tudi podatki o kraju bivanja umrlih otrok: »ex Rottenpohl« (NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, M 1654–1698, s. p., 8. 10. 1690, 8. in 11. 4. 1693).

⁴¹¹ Umril je v Ljubljani 19. januarja 1703. Mrliška matica ga imenuje »Praetor Inclitae Provinciae Car:niolae«, starosti ne navaja, govori pa o pokopu v neimenovani podružnični cerkvi [sv. Kunigunde] nedaleč od njegovega gradu v župniji Dob (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 143).

⁴¹² O prisedniški funkciji, na katero je bil izvoljen 14. marca 1682, gl. seznam prisednikov v: ARS, AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko, knj. 15, protokoli 1695–1698, s. p., pred pag. 1. – O funkciji deželnega upravitelja leta 1692 gl. Miklavčič, Rasp, str. 30. – O članstvu v stanovskem odboru: ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 912, sejni zapisniki 38, 1686–1709, fol. 216v, 319. – Za stanovskega poverjenika so ga izvolili 13. februarja 1696, na sejah pa se je pojavljal od 4. junija istega leta; potem ko je bil zaradi boleznih 8. avgusta 1699 oproščen opravljanja nalog, je v nasprotju s svojimi željami 17. decembra 1699 formalno vendarle nastopil predsedniško mesto in ga 25. maja 1700 odložil, ne da bi kdaj vodil sejo (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 908, sejni zapisniki 34, 1694–1699, fol. 108v, 129v, 472v, 479; šk. 911, sejni zapisniki 37, 1684–1702, fol. 643v, 669).

⁴¹³ Datum in kraj poroke – 25. novembra 1682 v Ljubljani – sta

starejši na domačem gradu, mlajši v Ljubljani.⁴¹⁴ Potem ko je leta 1690 postal prisednik kranjskega ogradnega sodišča, je bil v letih 1704–1708 – kot že pred njim starejši brat – tudi stanovski poverjenik in zadnjega pol leta na čelu poverjeniškega urada.⁴¹⁵ Takoj zatem mu je leta 1708 kot prvemu polihistorjevemu krvnemu sorodniku uspelo pridobiti grofovski naslov in zasnovati grofovsko vejo Raspov.⁴¹⁶ Umrl je kot najstarejši od sorojencev, star 64 let, 17. aprila 1720 v Ljubljani,⁴¹⁷ potem ko sta z ženo pet let prej (1715) izročila Krumperk sinu Janezu Adamu.⁴¹⁸

Precej mlajša sta se v samo enem tednu drug za drugim poslovila od tega sveta abata Volfgang Sigmund in Janez Jakob, oba manj ambiciozna oziroma v življenju manj uspešna od drugih dveh bratov. **Volfgang Sigfrid** (* 1652, † 1696), ki je prebival v Dobu, je imel očitno precej veselo življenje, saj poznamo kar dve njegovi nezakonski hčerki, umrl pa je samski 6. avgusta 1696 v Ljubljani.⁴¹⁹ Čez sedem dni mu je 13.

znana iz Raspovega rodovnega debla; nevesta je bila hči Janeza Peera pl. Pernburga in Marjete Kosler (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 208, Rasp). V ljubljanski poročni matici so za vpis poroke pustili zgolj prazen prostor med vpisoma 16. in 23. novembra: »deest Copul[at]io D[omi]ni Rosp« (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, P 1682–1717, s. p.). Nevestin oče, cesarski odposlanec Janez Peer, je bil skupaj z bratom povzdignjen v plemiški stan s predikatom pl. Pernburg šele leta 1665 (*Frank, Standeserhebungen. 4. Band*, str. 47; ARS, AS 1064, Zbirka plemiških diplom, št. 75, Peer von Peernburg (Erberg), 30. 10. 1665).

⁴¹⁴ Ni znano, kje je prišel na svet naslednik Janez Adam, sicer pa so bili štirje otroci krščeni v Dobu in štirje v Ljubljani (NŠAL, ŽA Dob, Maticne knjige, R 1671–1687, s. p., 18. 1. 1684, 26. 5. 1686, 15. 9. 1687, 30. 8. 1690; ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, R 1686–1692, pag. 83 (28. 3. 1689), 154 (12. 7. 1691); R 1692–1699, pag. 11 (3. 1. 1693), 149 (5. 1. 1697).

⁴¹⁵ Prisednik ogradnega sodišča je postal 11. marca 1690 (ARS, AS 306, Ogradno sodišče za Kranjsko, knj. 15, protokoli 1695–1698, s. p., pred pag. 1). Prvič se je udeležil seje poverjeniškega urada 24. maja 1704, predsedniško mesto je nastopil 19. decembra 1707, odložil pa 26. maja 1708 (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 912, sejni zapisniki 38, 1686–1709, fol. 578v, 642, 648).

⁴¹⁶ ARS, AS 1064, Zbirka plemiških diplom, št. 86, Rasp, 13. 6. 1708. Prim. ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 208, Rasp; Miklavčič, Rasp, str. 32.

⁴¹⁷ Ljubljanska mrliška matica navaja poleg starosti še pokop v avguštinski cerkvi (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, M 1658–1735, pag. 254).

⁴¹⁸ Smole, *Graščine*, str. 246. – Citiranega vira (str. 248, op. 10: Zap. inv. R–81, pag. 19/Nr. 20) danes v zbirki zapuščinskih inventarjev ni najti.

⁴¹⁹ Zelo pogosto ga v dobskih krstnih maticah srečamo kot krstnega botra. Da je živel v Dobu, priča krst 22. maja 1694, kjer je ob botrovem imenu dodano: »ex Aich« (NŠAL, ŽA Dob, Maticne knjige, R 1687–1697, s. p.). V Dobu se je rodila tudi njegova nezakonska hči iz razmerja z Jero Milihar, krščena 25. septembra 1693 na ime Marija (prav tam, pag. 119). Umrl je 6. avgusta 1696, mrliška matica mu daje 42 let, pokopali pa naj bi ga v avguštinski cerkvi v Ljubljani (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, M 1658–1735, pag. 124). Kraj pokopa je morda zmoten, saj je v nasprotju z oporočno željo, zapisano na dan smrti, naj bo pokopan v Raspovi kapeli na Taboru nad Ihanom (ARS, AS 308, Testamenti, III. serija, fasc. R 1–274,

avgusta 1696 prav tam sledil na drugi svet najmlajši **Janez Jakob** (* 1659, † 1696).⁴²⁰ Ta je imel tako kot brat nezakonsko hčerko (roj. 1685),⁴²¹ nato pa se je poročil z *Marijo Ano baronico Apfaltrer* (1687)⁴²² in si ustvaril družino. Po očetu je podedoval dvorec Veselka pri Krtini, kjer je tudi prebival in kjer so prišli na svet trije od štirih otrok.⁴²³ Štiri leta pred smrtjo, 1692, je Veselko prodal bratu Janezu Ludviku, krumperskem gospodu,⁴²⁴ in nato vsaj nekaj časa živel v Dragomlju.⁴²⁵ V javnem življenju je od leta 1688 do smrti deloval kot prisednik kranjskega ogradnega sodišča.⁴²⁶ Vsi štirje bratje so torej večidel živeli v neposredni bližini, na rodnem Krumperku in okolici, čeprav so se njihova življenja iztekla v deželni prestolnici. Na Ljubljano je bil zasebno in službeno najbolj navezan najpomembnejši med njimi, Janez Ludvik.

testament R–22, 6. 8. 1696). Z oporoko je svoje imetje zapustil bratu Janezu Baltazarju, bravoto ženo pa prosil naj materinsko poskrbi za deklico Miciko (njegovo nezakonsko hčerko). Tej je volil svoje zemljišče v Dobu z obveznostjo, da pri sebi do smrti vzdržuje svojo mater. – Enajst let pred Miciko se mu je iz razmerja z neko Marijo Eleonoro Kogler rodila še ena nezakonska hči, krščena 30. avgusta 1682 na Vrnskem na ime Marija Rozalija (Župnijski urad Vrnsko, krstna maticna knjiga 1673–1701, pag. 116), o kateri ne vemo ničesar drugega.

⁴²⁰ Po ljubljanski mrliški matici je imel 37 let, pokopali so ga pri avguštincih (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, M 1658–1735, pag. 124).

⁴²¹ NŠAL, ŽA Dob, Maticne knjige, R 1671–1687, s. p., 24. 6. 1685.

⁴²² Poročila sta se 25. junija 1687 v Dobu (NŠAL, ŽA Dob, Maticne knjige, P 1682–1710, s. p.). Žena je bila hči Ferdinanda Ernesta barona Apfaltrerja in Regine Doroteje, rojene Gall pl. Rudolfseck (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 208, Rasp; ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 2–2v). Njen oče je bil povzdignjen v baronski stan leta 1672 (ARS, AS 1064, Zbirka plemiških diplom, št. 3, Apfaltrer, 2. 1. 1672; prim. Frank, *Standeserhebungen. 1. Band*, str. 26), njegova glavna posest pa je bila Brdo pri Lukovici (Smole, *Graščine*, str. 102).

⁴²³ Janez Jakob je živel v Veselki vsaj od poroke, saj je konec leta 1687 kot krstna botra izpričana tamkajšnja kuharica »pri gospodu Raspu« (NŠAL, ŽA Dob, Maticne knjige, R 1687–1697, s. p., 26. 12. 1687). V župniji Dob so bili krščeni trije njegovi otroci (prav tam, s. p., 11. 5. 1688, 19. 7. 1689, 5. 7. 1690). Ko je srednji 3. januarja 1690 umrl, je v dobski mrliški matici označen kot »Ex Veseuka« (NŠAL, ŽA Dob, Maticne knjige, M 1654–1698, s. p.). Najmlajši otrok je bil krščen v Ljubljani (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, R 1686–1692, pag. 181, 12. 4. 1692).

⁴²⁴ ARS, AS 748, Gospodstvo Krumperk, fasc. 48, Kupna in menjalna pisma, 18. 7. 1692; ARS, AS, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 147v, 148.

⁴²⁵ Kraj bivanja, »ex Dergemel«, razkriva dobska krstna matica, ko sta z ženo 20. julija 1694 botrovala v Dobu (NŠAL, ŽA Dob, Maticne knjige, R 1687–1697, s. p.). Vdova Marija Ana se je po letu 1699 omožila z Janezom Danijelom pl. Erbergom, od leta 1688 gospodarjem Dola (Umek, *Erbergi in dobski arhiv*, str. 82).

⁴²⁶ Prisednik ogradnega sodišča je postal 13. marca 1688 (ARS, AS 306, Ogradno sodišče za Kranjsko, knj. 15, protokoli 1695–1698, s. p., pred pag. 1). – Ljubljanska matica ga imenuje »Inclytæ provincie Car.(niolae) Assessor« (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Maticne knjige, M 1658–1735, pag. 124). Prim. Miklavčič, Rasp, str. 31.

Postavlja se vprašanje, kako je Janez Ludvik Rasp leta 1708 postal grof, ne da bi pred tem imel baronski naslov. Do zanimivih ugotovitev o tem je prišel že M. Miklavčič. Obsežna grofovsko diploma Janezu Ludviku Raspu, ki tega naslavlja kot barona, skuša odstraniti nesoglasje med njegovim uradnim viteštvom in nepotrjenim baronstvom. Navaja namreč, da je Leopold I. leta 1660 med dedno poklonitvijo (v Ljubljani) povišal v barona njegovega očeta Janeza Avgušтина Raspa. Cesar ni temu dejansko nikoli izdal baronske diplome in sinovi Janeza Avgušтина so si pozneje večkrat neuspešno prizadevali za podelitev baronskega naslova.⁴²⁷ Po Miklavčiču naj bi bilo o njihovem dejanskem prištevanju med barone sicer »polno prič«, a ključni viri tega vendarle ne potrjujejo.⁴²⁸ Tudi Valvasor navaja Raspe (Rosp) v *Slavi* (1689) zgolj med kranjskimi viteškimi rodbinami.⁴²⁹ Takšno cesarjevo priznanje za nazaj, kot smo mu priča leta 1708 v Raspovi grofovski diplomu, spominja na retroaktivno potrditev baronskega naziva Rauberjem leta 1681.

O tem, v kakšnih odnosih je bil Valvasor s svojimi mlajšimi sorodniki Raspi, s štirimi mrzlimi nečaki, nimamo poročil. Pomelljivo se zdi, da v XI. knjigi *Slave* pri obravnavi krumperškega gradu, rodnega gradu svoje matere, ne navaja nikakršnih zanimivosti, lastnih doživetij ali spominov na kakšne dogodke. Povsem drugače torej kakor pri Zavrhu, »matičnem gradu« druge veje Valvasorjev, ali pri Gamberku, kjer je za očetom Jernejem gospodaril njegov polbrat Karel. Tudi ko govori o Raspih kot lastnikih Krumperka, je njegova pripoved neosebna.⁴³⁰ Tako daje vtis, ki morda sicer ni točen, kot da s krumperškimi in okoliškimi materinimi sorodniki v svojih zrelih letih ni imel veliko stikov, ali pa tam res ni nikoli slišal, videl ali doživel česa omembne vrednega.⁴³¹ Enako velja tudi za druge gradove v rokah Raspov.⁴³²

Precej bolj kot z mlajšimi Raspi, otroki svojega pokojnega bratranca, je moral biti polihistor povezan z

družino sestrične **Marije Rozine Rasp, poročene pl. Buset** (* 1629, † 1694), ki je živela na Dolenjskem, med Busetovim gradom Gracarjev turn pod Gorjanci, dvorcem Velika vas pri Krškem in Novim mestom. Zgovorno je že spoznanje, da več mest v XI. knjigi *Slave* priča o njegovi zelo dobri obveščenosti o družini Buset, s katero je moral biti tudi sicer v dobrih odnosih. Sklepamo lahko, da je bila prav sestrična Marija Rozina z Gracarjevega turna »sokriva« za polihistorjevo drugo poroko (1687). Oženil se je namreč v sosednjem dvorcu Vrhovo, in sicer z Ano Maksimilo baronico Zetschker, ki je tam živela z materjo in očimom Janezom Jurijem pl. Wernegkom, lastnikom Vrhovega.⁴³³ Še več, posredno je bil s polihistorjem povezan tudi Gracarjev turn, v 18. stoletju glavno domovanje njegovih kranjskih potomcev. Ana Maksimila se je namreč kot vdova ponovno poročila (1699) prav s tedanjim turnskim gospodom Janezom Herbardom pl. Busetom, sorodnikom svojega moža, odpeljala na novi dom obe svoji hčerki in tam tudi umrla.⁴³⁴ Njen drugi mož pl. Buset ni bil nihče drug kot sin polihistorjeve sestrične Marije Rozine, torej Valvasorjev mrzli nečak. In za povrh je Janez Herbard pl. Buset, ki ni imel otrok, zapustil Gracarjev turn svojemu nečaku Volfu Sigmundu pl. Dienerspergu, s katerim se je leta 1711 omožila polihistorjeva najmlajša hči Regina Konstanca. Tudi Volf Sigmund je imel skupne korenine z Valvasorjem. Bil je namreč vnuk Marije Rozine pl. Buset, sin njene hčerke Ivane Rozine, poročene pl. Dienersperg.⁴³⁵ Gracarjev turn je nato s kratko prekinitvijo ostal v rokah polihistorjevega potomstva vse do leta 1800 in videl marsikatero bridko uro zadnjih kranjskih potomcev Janeza Vajkarda Valvasorja.⁴³⁶

Vrnimo se k njegovi sestrični Mariji Rozini pl. Buset in njeni družini. Ko polihistorju še ni bilo niti pet let, se je 17-letnica leta 1646 omožila z Novo-meščanom Janezom Gregorjem pl. Busetom,⁴³⁷ čigar

⁴³³ Golec, Neznano in presenetljivo, str. 318.

⁴³⁴ Prav tam, str. 356–360.

⁴³⁵ ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 2, št. 37, Buset; šk. 2, št. 52, Dienersperg.

⁴³⁶ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (1. del), str. 370–381.

⁴³⁷ Dve različici Raspovega rodovnika navajata kot datum nastanka poročnega pisma oziroma kot datum poroke 4. februar 1646 (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 208, Rasp). Ne preseneča, da oče Janez Ludvik pl. Rasp štiri mesece pozneje hčerke ne omenja v oporoki, saj jo je pred tem že odpravil z doto (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, R–1, 2. 6. 1646). Kot samska je zadnjic izpričana 26. maja 1645, ko je šla v Dobu za krstno botro (NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, R 1642–1654, s. p.). Busetov rodovnik zmotno pravi, da je bila Marija Rozina hči Volfa Ditriha Raspa in Katarine, rojene baronice Rauber (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 2, št. 37, Buset). – Tudi če bi se pojavil dvom, ali je Marija Rozina res identična z Marijo Rozino Rasp, rojeno 1629 na Krumperku, hčerko Janeza Ludvika in Regine Doroteje – še posebej, ker ni omenjena v oporoki svojega očeta –, razblini vse pomisleke oporoka Volfa Ditriha Raspa iz leta 1674, v kateri oporočitelj Marijo Rozino, vdovo Buset, imenuje »moja sestra« (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45,

⁴²⁷ Miklavčič, Rasp, str. 32, 33. – ARS, AS 1064, Zbirka plemiških diplom, št. 86, Rasp, 13. 6. 1708.

⁴²⁸ Niti tik pred podelitvijo grofovskega naslova ni Janez Ludvik kot stanovski poverjenik nikoli označen kot baron (gl. op. 415). – V dobskih matičnih knjigah so Raspi navedeni brez baronskega naslova, razen »skrivnostnega« Volfganga leta 1688 (30. 3. 1688, 3. 5. 1688 in 9. 7. 1688), medtem ko so njihovi sorodniki in drugi plemiči praviloma baroni in grofi (NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, R 1665–1678, R 1671–1687, R 1687–1697). Prav tako nimajo baronskega naslova v kranjski imenjski knjigi (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 146–148), v katero je dal Janez Ludvik leta 1710 vpisati svoje povišanje v grofa (prav tam, fol. 147v). Je pa Janez Ludvik izjemoma naveden kot baron ob krstu hčerke 3. januarja 1693 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1692–1699, pag. 11).

⁴²⁹ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 116.

⁴³⁰ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 316–317.

⁴³¹ Stiki s krumperškimi so sicer izpričani za polihistorjevega polbrata Karla, ki je šel 10. januarja 1678 za krstnega botra prvorojenki Janeza Baltazarja, rojeni na Krumperku (NŠAL, ŽA Dob, Matične knjige, R 1671–1687, s. p.).

⁴³² Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 353–354, 433–434, 437, 474–475, 508–509, 614.

oče, znani trgovec Jakob, je kot že nekdanji novomeški mestni svétnik in sodnik le malo prej dobil plemiški naslov (1642).⁴³⁸ Janez Gregor, ki je imel že plemiško mater, Barbaro Dorotejo pl. Ruess s Hmeljnika,⁴³⁹ je dve leti zatem kupil dvorec Gracarjev turn (1644)⁴⁴⁰ in bil v času poroke z Raspo sprejet med kranjske deželane (1646).⁴⁴¹ Naj omenimo, da je bil Busetov stric Konrad Ruess baron Ruessenstein (1604–1668), mlajši brat njegove matere, maloprej krstni boter Janezu Vajkardu Valvasorju.⁴⁴²

Zakonca pl. Buset sta z družino živela na Gracarjevem turnu pod Gorjanci, kjer so se skoraj gotovo rodili tudi vsi otroci, ki jih Janez Gregor navaja leta 1666 v svoji tam napisani oporoki.⁴⁴³ Ko je še isto leto umrl – pokopali so ga v rodbinski grobnici pri novomeških frančiškanih⁴⁴⁴ –, so bili otroci mladoletni. Janez Vajkard je moral biti po vrnitvi v domovino in ustaliti na Kranjskem precej reden gost na Gracarjevem turnu, o čemer pričča njegova dobra seznanjenost s tamkajšnjimi razmerami. Tako je po sestričinem pripovedovanju nazorno opisal roparski napad Uskokov na grad junija 1675 in 1676. Med nočnim vdorom v grajsko poslopje je smrtno ranjen obležal oskrbnik, vdova Marija Rozina in njena hči Rozalija pa sta le z

begom za las ušli smrti.⁴⁴⁵ Nemara je bil to razlog, da je Valvasorjeva sestrična vdova pl. Busetova dala, kot pravi XI. knjiga *Slave*, »pred nekaj leti« povsem na novo zgraditi dvorec Velika vas pri Krškem. Tudi Veliko vas je polihistor dodobra spoznal, še posebej ker so ga zanimali tamkajšnji arheološki artefakti »iz poganskih časov«. Razpisal se je o rimskem mestu Neviodunum in o tem, da je Marija Rozina med gradnjo dvorca našla v zemlji popisan kamnit steber, ki so ga na njen ukaz postavili pokonci.⁴⁴⁶ Do zadnjega je ostala gospodarica velikovaškega dvorca, umrla pa je na pragu pomladi 1694 v Novem mestu, kjer so jo tudi pokopali, staro 65 let. Preživela je dva že odrasla otroka in preminila nekaj mesecev za svojim 12 let mlajšim bratrancom Janezom Vajkardom Valvasorjem.⁴⁴⁷

Njeni štirje sinovi so najbrž vsi študirali v Ljubljani in vsaj trije od njih v Gradcu,⁴⁴⁸ nobeden pa se pozneje ni posebej proslavil. Zadovoljili so se z vlogo manjših in srednje velikih zemljiških gospodov in le malo posegali po javnih funkcijah. Zgodaj umrli Vajkard Eberhard je izpričan kot prisednik ograjnega

prav tam, R–10, 21. 11. 1674). Poleg tega je skupaj z obema odrastlima bratoma navedena na rodovnem deblu Raspo (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Genealogica rodbine Rasp).

⁴³⁸ Prepis plemiškega pisma, 1642, I. 7., Dunaj v: ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 2, št. 37, Buset. – Prim. Frank, *Standeserhebungen. 1. Band*, str. 146. – O Jakobu Busetu gl. tudi Gestrin, *Trgovsko prometni položaj*, str. 138.

⁴³⁹ ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 2, št. 37. – O poroki njegovih staršev: ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 2020, 1609 III. 1., Novo mesto.

⁴⁴⁰ Regest kupoprodajne pogodbe in pobotnice za plačano kupnino: ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 120, fasc. XXXIX, lit. W–33, 14. 2. 1667, pag. 6/Nr. 36, 7/Nr. 38. Prim. Smole, *Graščine*, str. 164.

⁴⁴¹ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, 1. reg., šk. 2, fasc. 2, s. d., Verzeüchnus der herrn vnd landtleüth in dem herzogth: Crain. Regest deželanskega pisma ima datum 3. marec 1646 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 120, fasc. XXXIX, lit. W–33, 14. 2. 1667, pag. 1/Nr. 2). Prim. Schiviz, *Der Adel – Krain*, str. 496.

⁴⁴² O sorodstvenih razmerjih: Žvanut, Valvasorjev boter, str. 186.

⁴⁴³ Štiri sinove, ki po doseženi polnoletnosti postanejo njegovi dediči, je navedel v zaporedju: Volf Avguštin, Franc Ludvik, Vajkard Eberhard in (Janez) Herbard, hčerki Ivani Rozaliji, ki jo imenuje »hčerkica« (*Töchterlein*) je namenil 2.000 golderarjev, ženo pa imenoval za varuhinjo otrok (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. B 1–42, B–7, 27. 7. 1666). Krstov otrok ne poznamo, ker so krstne matice župnije Šentjerneje za obdobje med letoma 1644 in 1688 izgubljene (Župnijski urad Šentjerneje, prim. Umek–Kos (ur.), *Vodnik po maticnih knjigah*, str. 684).

⁴⁴⁴ Po Furlanu je Janez Gregor pl. Buset umrl 15. avgusta 1666, njegova grobnica v frančiškanski cerkvi pa je bila med prižnico in spovednico; Furlan sicer Buseta zaradi napačno prebranega drugega osebnega imena Gregor kot Georg imenuje Janez Jurij (Furlan, *Zgodovina frančiškanske cerkve*, str. 26, 27). Busetov zapuščinski inventar je datiran na Gracarjevem turnu 14. februarja 1667 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 120, fasc. XXXIX, lit. W–33).

⁴⁴⁵ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 133–134. – Valvasor datira dogodek v čas »pred približno 12 ali 13 leti«, meseca junija. Če je nastal zapis že leta 1688, se je napad zgodil junija 1675, sicer pa najpozneje isti mesec naslednje leto, kajti hči Rozalija, ki je navedena še kot »gospodična«, se je poročila kmalu po 20. oktobru 1676, ko je nastal njen poročni dogovor z Janezom Sigmundom pl. Dienerspergom (regist v: ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 18, fasc. XI, D–22, 14. 3. 1752, pag. 8/Nr. 7). Po L. Lazariniju, ki se je skliceval na Maksimilijana Raigersfelda, naj bi trije uskoški roparji Marijo Rozino ranili, in sicer januarja 1676 (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. V, Buset). Sodobni vir o napadu so sejni zapisniki kranjskih deželnih stanov. Marca 1679 so na kranjskem deželnem zboru obravnavali prošnjo vdove Busetove, naj ji odpišejo davčni zaostanek zaradi utrpele škode (kraje srebrnine in drugega) med napadom Uskokov »pred dvema letoma« (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 904, sejni zapisniki 30, 1678–1685, fol. 83v, 13. 3. 1679).

⁴⁴⁶ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 230–231.

⁴⁴⁷ Narekovana oporoka Marije Rozine pl. Buset je datirana 5. marca 1694 v Novem mestu. Oporočiteljica, ki je želela biti pokopana pri svojem možu v Busetovi rodbinski grobnici v novomeški frančiškanski cerkvi, se je v oporoki spomnila svojih podložnikov v Veliki vasi in Uršnih selih, treh še živečih sinov ter otrok umrlega sina in hčerke (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. W 1–49, W–15). Novomeške mrliške matice iz tega časa ni, Furlan pa njenega pokopa ne navaja (Furlan, *Zgodovina frančiškanske cerkve*, str. 27). Regest poravnave med njenimi dediči ima datum 17. april 1694 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, lit. W–71, 13. 11. 1711, pag. 12/Nr. 15). Starost 65 let je izračunana glede na znani datum rojstva (gl. op. 352).

⁴⁴⁸ O času njihovega rojstva je mogoče sklepati samo na podlagi navedb v šolskih evidencah in zaporedja sinov v očetovi oporoki. Franc Ludvik in Volfgang Avguštin sta leta 1663 izpričana v Gradcu na jezuitski gimnaziji v razredu poetika, (Vajkard) Eberhard pa leta 1666 v razredu gramatika (Andritsch, *Die Matrikeln, Band 2*, str. 4, 5, 14). V Ljubljani srečamo leta 1665 dva: Franca Ludvika na retoriki in Vajkarda Eberharda v razredu osnove (*principise*), oba označena kot deželana iz Novega mesta (Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 88, 89).

sodišča,⁴⁴⁹ Janez Herbard, ki se je leta 1699 poročil z Valvasorjevo vdovo, pa je bil konec 17. stoletja komisar za ceste.⁴⁵⁰

Življenjska pot je najdlje zanesla **Vajkarda Eberharda** (ok. 1653, † 1689) ki se je poročil v Ljubljani s *Kordulo Ignacijo pl. Fabjanič* (1676)⁴⁵¹ in imel vsaj štiri otroke, od katerih sta dva odrastla.⁴⁵² Namesto dela očetove posesti je, kot kaže, dobil dediščino v denarju, a očitno ni bil najboljši gospodar. Dvorca Prapreče pri Grosupljem po vsem sodeč ni pridobil z ženitvijo, kot pravi Valvasor, ampak ga je od ženine družine kupil. Že leta 1688 ga je prodal⁴⁵³ in še isto leto umrl neznan kje, morda v Ljubljani, kjer je bil že po njegovi smrti krščen zadnji otrok in kjer so popisali njegovo skromno premoženje. Ob smrti ni premogel ne posesti ne hiše.⁴⁵⁴

⁴⁴⁹ ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. V, Buset.

⁴⁵⁰ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, osebna kartoteka Deželne zadeve, Buset.

⁴⁵¹ Poročila sta se 18. aprila 1676 v Ljubljani (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1651–1682, s. p.). Kordula Ignacija, krščena 1. avgusta 1655 v Ljubljani s priimkom Fabjanič (prav tam, R 1653–1664, pag. 96), je bila hči Lenarta Merheriča, imenovanega Fabjanič, in njegove žene Suzane Marjete, rojene pl. Paradeiser; (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/45, fol. 129); dvojni priimek je rodbina nosila od njenega deda Lenarta Fabjaniča dalje, ki ga je posinovil stric Lenart Merherič (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 172; prim. Smole, *Graščine*, str. 257). Kot vdova se je Kordula Ignacija omožila s Francem Sigmundom De Leom baronom Leuenburgom (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/45, fol. 129).

⁴⁵² O odrastlih otrocih: ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 2, št. 37, Buset. – Prvi in zadnji otrok sta se mu rodila v Ljubljani, zadnji že po njegovi smrti, dva pa v Praprečah pri Grosupljem (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1669–1678, pag. 311 (3. 2. 1677); R 1686–1692, pag. 71 (20. 11. 1688); ŽA Šmarje–Sap, Matične knjige, R 1675–1695, s. p., 25. 9. 1679, 17. 12. 1687).

⁴⁵³ Imenjska knjiga govori le o dveh njegovih kupljenih manjših imenjih z imenjsko rento dobrih 11 goldinarjev, prepisanih nanj leta 1682. Naslednji vpis je šele iz leta 1713 in navaja več dotodanjih lastnikov; imenji sta bili najprej prodani Francu Bernardu baronu Tauffererju (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 215v, 516v). Po Valvasorju je (Vajkard) Eberhard Buset dobil dvorec Prapreče prek poroke s hčerko Leonarda Fabjaniča in ga leta 1688 prodal omenjenemu Tauffererju (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 453). V Busetovem zapuščinskem inventarju sta navedena kupoprodajna pogodba za Prapreče iz leta 1682, sklenjena med Leonardom Merheričem, imenovanim Fabjanič, in Evo Eberman, ter nedatirano kupno pismo med Busetom in baronom Tauffererjem (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 121, fasc. XXXIX, lit. W–45, 23. 3. 1689, pag. 6/Nr. 16, pag. 4/Nr. 7). Prim. Smole, *Graščine*, str. 382.

⁴⁵⁴ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 121, fasc. XXXIX, lit. W–45, 20. 3. 1689. – Umrl je pred 20. novembrom 1688, ko je bil v Ljubljani krščen njegov posthumni otrok (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1686–1692, pag. 71). Smrt ni vpisana ne v ljubljansko ne v šmarsko mrliško matico (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735; ŽA Šmarje–Sap, Matične knjige, M 1675–1691), morda zato, ker so ga pokopali pri očetu v Novem mestu, o čemer sicer ni poročil (prim. seznam pokopov pri novomeških franciškanih v: Furlan, *Zgodovina franciškanske cerkve*, str. 27).

Drugi trije bratje so ostali na domačih tleh, vsak na delu očetove posesti pod Gorjanci. Družinski dvorec Gracarjev turn je s polovico pripadajočega gospostva podedoval najmlajši **Janez Herbard** (* po 1653, † 1724), ki je od bratov živel najdlje.⁴⁵⁵ V mladih letih je bil aktiven častnik, poročil se je trikrat, vendar ni imel (preživelih) potomcev. S prvo ženo *Evo Marijo pl. Bavčar* iz plemenitene ljubljanske družine, vdovo pl. Waltreich, je v zakonu preživel vsaj dvanajst let (od 1682), druga, s katero se je oženil leta 1699, je bila Valvasorjeva vdova *Ana Maksimila, rojena pl. Zetschker*, tretja pa *Marija Felicita pl. Gusič*, ki ga je preživela.⁴⁵⁶

⁴⁵⁵ V imenjski knjigi sta bila grad in imenjska renta skoraj 61 goldinarjev prepisana z očeta Janeza Gregorja na njegovo ime leta 1685, še isto leto pa je odpadlo devet hub in pol z rento približno 12 goldinarjev in pol, dodeljeno bratu Francu Ludviku; leta 1696 so Janezu Herbardu od očetove posesti pripisali še 14 goldinarjev imenjske rente, tj. dediščine po materi, a je pridobljeno imenje isto leto prodal. Zaradi odprodaj se je imenjska renta skrčila na manj kot 47 goldinarjev (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 213, 213v). Po zapuščinskem inventarju je leta 1724 poleg Gracarjevega turna premogel še dvorec Zaselo pri Kostanjevici (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, lit. W–81, 11. 7. 1724, pag. 13–14), ki je sicer pripadal družini njegove tretje žene pl. Gusičeve (Smole, *Graščine*, str. 560). Zmotna je trditev M. Smole, da je Gracarjev turn po smrti matere Marije Rozine pripadel kot dediščina sinu Eberhardu Vajkardu, umrlemu leta 1689, in šele nato Janezu Herbardu (Smole, *Graščine*, str. 165). Eberharda Vajkarda oziroma Vajkarda Eberharda je namreč mati preživela.

⁴⁵⁶ Leta 1680 je izpričan kot praporščak v Kreisovem polku (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 903, sejni zapisniki 28, 1677–1682, fol. 217v). Po viru druge roke se je prvič oženil 4. februarja 1682, drugič 28. avgusta 1699, tretjič pa neznan kdaj (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 2, št. 37, Buset). Prim. regist poročnega dogovora z dne 4. februarja 1682: ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, lit. W–81, 11. 7. 1724, pag. 47/Nr. 63. – Prva žena Eva Marija je bila kot hči Danijela Bavčarja (Bauzher) in Marije Salome krščena 23. decembra 1651 v Ljubljani (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, R 1643–1653, pag. 287). Njen oče je bil poplemeniten leta 1659 (Frank, *Standeserhebungen. 5. Band*, str. 190), prvič se je poročila 10. novembra 1669 z Baltazarjem pl. Waltreichom in 5. (!) februarja 1682 z Busetom (prav tam, P 1651–1682, s. p.). Kot živa je izpričana še 14. septembra 1694, ko sta skupaj prodala Veliko vas Gotfridu Erenrajhu baronu Winterhofnu (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 12, fasc. VII, lit. B–61, 18. 7. 1752, pag. 14/Nr. 7). Ker njena smrt ni vpisana v šentjernejsko mrliško matico 1693–1700 (ŽU Šentjernej, mrliška matična knjiga 1693–1700) so jo zelo verjetno pokopali v Busetovi rodbinski grobnici v novomeški franciškanski cerkvi, kjer si je malo prej (1694) izbrala zadnje počivališče njena tašča Marija Rozina (gl. op. 447). O Busetovi drugi ženi Ani Maksimili pl. Zetschker, vdovi Janeza Vajkarda Valvasorja (* najpozneje 1663, † 1713–16) gl. Golec, *Neznano in presenetljivo*, str. 318–319, 356–360. Ni znano, koliko zadnjih let je Janez Herbard Buset preživel v zakonu s tretjo ženo Marijo Felicito, rojeno pl. Gusič, ki je bila ob njegovi smrti še živa (prav tam, str. 360). Rodila se je po letu 1669 (poroka staršev) kot hči Franca Friderika pl. Gusiča, gradiščana v Senju in poveljnika v Otočcu, ter Iza-bele Renate, rojene Dilanz (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 2, št. 37, Buset; šk. 4, št. 99, Gusič). Tako kot baronski naslov Busetove druge žene Zetschkerjeve ta ni upravičen pri tretji ženi Gusičevi; njen oče je namreč umrl že leta 1687, Gusiči pa so dobili baronstvo šele leta 1701

Z zgoraj omenjeno možnostjo polihistorjeve najmlajše hčerke z Busetovim dedičem (1711) so Gracarjev turn pridobili Valvasorjevi potomci in ga s krajšo prekinitvijo obdržali od leta 1724 do 1800.⁴⁵⁷

Tako kot si je mati Marija Rozina pl. Buset postavila dvorec v Veliki vasi, sta se tudi dva sinova ovekovečila z novozgrajenima gosposčinskima sedežema: z Nemško vasjo pri Krškem in Volavčami pri Šentjerneju. Dvorca Nemška vas, ki ga je zgradil najstarejši brat **Volfgang Avguštin pl. Buset** (* ok. 1648, † 1711), ob izidu *Slave* (1689) še ni bilo, sicer bi ga Valvasor vsaj omenil. Nastal je na Busetovi pododovani posesti, odcepljeni od Gracarjevega turna, in v njem je Volfgang Avguštin preživel jesen življenja.⁴⁵⁸ Valvasor tega svojega mrzlega nečaka torej upravičeno ne omenja kot lastnika kakšnega gradu ali dvorca, mu pa namenja drugačno omembo: pred približno osmimi leti (okoli 1680) je v javnem dvoboju v Krškem ubil Franca Mihaela pl. Zaro.⁴⁵⁹ Morda je v Nemški vasi že stala kakšna pristava, kjer je z družino živel, preden je postal lastnik materinega novozgrajenega dvorca Velika vas pri Krškem. Vse kaže, da je ta dvorec spomladi 1694 ob delitvi materine zapuščine pododoval mlajši sin Janez Herbard. Še isto jesen ga je namreč prodal, neposredno zatem pa od novega lastnika kupil Volfgang Avguštin.⁴⁶⁰ Sedem let pozneje (1701) ga je

izročil sinu Francu Rajmundu⁴⁶¹ in se pridržal del posesti z dvorcem Nemška vas, kjer je tudi umrl (1711).⁴⁶² Prvič je bil poročen s *Katarino baronico Gall pl. Gallenstein*, ki mu je rodila vsaj pet otrok, od tega tri odrastle, in nato še z vdovo nekega stražmojstra.⁴⁶³ Ne vemo, koliko je bil povezan s svojim nekaj let starejšim mrzlim stricem Janezom Vajkardom Valvasorjem, ga pa 16. januarja 1694 srečamo v Krškem v vlogi enega od treh inventurnih komisarjev polihistorjeve tamkajšnje zapuščine.⁴⁶⁴

Na domači Busetovi posesti je ostal tudi **Franc Ludvik** (* ok. 1648, † 1693/94), ki je, drugače kot dva brata, zapustil samo hčerke, rojene v zakonu z *Regino Terezijo pl. Witzenstein* (por. 1676).⁴⁶⁵ Ko so si bratje razdelili posest,⁴⁶⁶ je na Volavčah, nedaleč od Gracarjevega turna, začel graditi dvorec, o katerem Valvasor leta 1689 pravi, da še ni dograjen. Franc Ludvik se je

(Frank, *Standeserhebungen*. 2. Band, str. 145). Oče Franc Friderik pl. Gusič je sicer posedoval dvorec Dominiče v Beli krajini in priženil Dilanzov dvorec Zaselo pri Kostanjevici (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 118, 248; Smole, *Graščine*, str. 137, 560). Sorojenci Marije Felicite so bili med letoma 1671 in 1686 krščeni v Novem mestu in Podzemlju (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. X, Gussitsch; Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Krain*, str. 372, 400).

⁴⁵⁷ Golec, Neznano in presenetljivo, str. 356–357; isti, Valvasorjevo neznano potomstvo (1. del), str. 370–381.

⁴⁵⁸ V kranjski imenjski knjigi so na Volfgana Avguština leta 1685 s posesti Gracarjev turn prenesli deset hub in dve tretjini ali 15 goldinarjev in pol imenjske rente. Prav toliko mu je ostalo, ko je leta 1703 na sina Franca Rajmunda prepisal večjo posesti, pripisano leta 1696. Ob prepisu »osnovne« posesti (15 gld, 30 kr) na drugega sina Jožefa Antona leta 1723 je ta izrecno označena kot »das Guett Teutschdorf genannt« (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 214v). Zapuščino Volfganga Avguština so leta 1711 popisali v Nemški vasi (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, lit. W–71, 13. 11. 1711, pag. 44). Prim. Smole, *Graščine*, str. 318.

⁴⁵⁹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 242. – Rodovna debela Busetov pripovedujejo napačno zgodbo: Volf(gang) Avguštin naj bi bil brat, ne sin Janeza Gregorja, in smrtno ranjen leta 1680 v dvoboju z nekim gospodom Zaro (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 2, št. 37, Buset). Glede na Valvasorjeve besede – pred približno osmimi leti – zna biti točna samo letnica.

⁴⁶⁰ Po registih pogodb v zapuščinskem inventarju Volfganga Avguština je njegov brat (Janez) Herbard 14. septembra 1694 prodal Veliko vas za 11.000 goldinarjev Gotfridu Erenrajhu baronu Wintershofnu, od tega pa jo je čez šest tednov, 28. oktobra 1694, odkupil Volfgang Avguštin (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, lit. W–71, 13. 11. 1711, pag. 12/Nr. 16, 18/Nr. 23 in 24, 16/Nr. 25). – O dvakratni kupoprodaji gl. tudi: ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 12, fasc. VII, lit. B–61, 18. 7. 1752, pag. 14/Nr. 7; šk. 13, fasc. VII, lit. B–79, s. d. 1762, pag. 21). Prim. Smole,

Graščine, str. 520. – V imenjski knjigi je leta 1696 vpisan samo prenos imenjske rente 40 goldinarjev z očeta Janeza Gregorja na Volfganga Avguština (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 205, 215v).

⁴⁶¹ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, lit. W–71, 13. 11. 1711, pag. 16–17/Nr. 27.

⁴⁶² Ob smrti zapuščinski inventar ne navaja posesti, temveč le premočno zapuščino v Nemški vasi in Leskovcu (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, lit. W–71, 13. 11. 1711). V leskovski mrliški matici je prav za ta čas vrzel (NŠAL, ŽA Leskovec pri Krškem, Matične knjige, M 1701–1731).

⁴⁶³ ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 2, št. 37, Buset. – Njegovih dveh porok v ljubljanskih poročnih maticah ni (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1651–1682, P 1682–1717). Krstni podatki so znani le za dva otroka, krščena v letih 1671 in 1683 v Ljubljani (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1669–1678, pag. 113; R 1678–1686, pag. 234). – Prva žena Katarina s polnim imenom Katarina Doroteja je bila hči leta 1660 pobaronjenega Janeza Ludvika Galla pl. Gallensteina, lastnika gradu Rakovnik v Mirnski dolini, in Elizabete, rojene pl. Portner (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 3, št. 85, Gall; ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. V, Buset; o Rakovniku: Smole, *Graščine*, str. 415). Za drugo ženo ne poznamo niti imena.

⁴⁶⁴ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 131, fasc. LIV, lit. Z–7/I, 16. 1. 1694, pag. 61.

⁴⁶⁵ ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 2, št. 37, Buset; ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 198. – Poročila sta se 13. junija 1676 v Ljubljani (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1651–1682, s. p.). Regina Terezija je bila krščena v Ljubljani 13. maja 1657 kot hči Janeza Andreja Witzta (pl. Glinškega) in Regine Felicite, rojene pl. Kheysell (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1653–1664, pag. 166). Njen oče, ljubljanski mitničar (prejemnik), je bil brat Karla barona Witzensteina, s katerim je bila kratek čas poročena Valvasorjeva sestrična Poliksena Valvasor (o Witzensteinih gl. Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 51–54). Predikat pl. Witzenstein je Janez Andrej dobil leta 1663 (Frank, *Standeserhebungen*. 5. Band, str. 232), a ga je uporabljal že prej (npr. NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1653–1664, pag. 258, 305). Kot vdova se je Regina Terezija 21. junija 1695 v Šentjerneju omožila s Friderikom pl. Lichtenbergom (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. V, Buset).

⁴⁶⁶ Francu Ludviku so leta 1685 v imenjski knjigi leta prepisali od posesti Gracarjevega turna slabih deset hub ali okoli 11 goldinarjev in pol imenjske rente (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 213v).

Busetov grad Gracarjev turn pod Gorjanci po Valvasorjevi Topografiji Kranjske (Topographia, št. 40)

sicer že preselil na Volavče in po Valvasorjevih besedah zraven zasadil velik vinograd, ki je dajal najodličnejše vino.⁴⁶⁷ Njegova posest je bila sicer skromna,⁴⁶⁸ živel je svojim zmožnostim primerno življenje in umrl malo pred materjo († 1694).⁴⁶⁹ Volavče so kmalu zatem prešle s prodajo v tuje roke, a so se po-

sredno spet vrnile v last iste rodbine. Zadnje se je zgodilo po zaslugi Valvasorjeve najmlajše hčerke Regine Konstancije (* ok. 1690, † 1755), ki je odraščala pri vnovič poročeni materi pl. Busetovi na Gracarjevem turnu. Volavški dvorec je namreč leta 1710 podedovala po svojem prvem možu Janezu Lovrencu pl. Wernegku, s katerim je bila poročena le dobri dve leti in ki je leta 1703 kupil Volavče od vmesnega lastnika. Nato pa se je naslednje leto omožila z Volfom Sigmundom pl. Dienerspergom (* 1679, † 1751), čigar mati Ivana Rozalija je bila sestra prejšnjega lastnika Volavč Franca Ludvika pl. Buseteta. Na Volavčah sta prišli na svet tudi njuni hčerki, edini, po katerih se je polihistorjev rod nadaljeval, po starejši do danes, po mlajši samo še dobro stoletje.⁴⁷⁰

Nova gospodarja Volavč, zakonca Volf Sigmund pl. Dienersperg in Regina Konstancija, rojena baronica Valvasor, sta imela torej skupne prednike, in sicer iz Rauberjevega rodu. Dienerspergova mati **Ivana Rozalija, rojena pl. Buset** (* ok. 1660, † pred 1694) je bila namreč hči Valvasorjeve sestrične Marije Rozine pl. Buset, rojene pl. Rasp,⁴⁷¹ obe pa sta bili potomki – pravnukinja in vnukinja – polihistorjevih starih staršev Jurija in Doroteje pl. Rauber. O Ivani Rozaliji, ki ob materini smrti leta 1694 ni več živela, vemo sicer malo.⁴⁷² Poročila se je leta 1676 z Janezom Sigmundom

⁴⁶⁷ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 617. – Na Volavčah (*ex Volauzlb*) se je leta 1690 rodila njegova najmlajša hči (ŽU Šentjernej, krstna matična knjiga 1688–1693, s. p., 13. 9. 1690), za starejše otroke pa zaradi izgubljenih šentjernejskih matic ni krstnih podatkov.

⁴⁶⁸ Po njegovi smrti sta nastala dva zapuščinska inventarja. M. Smole je zmotno mislila, da je šlo za dva Franca Ludvika, očeta in sina (Smole, *Graščine*, str. 535). Prvi inventar, iz leta 1694, navaja pri nepremičninah posest Volavče s tremi hubami in vinogradom, drugi, leto dni mlajši, pa govori o dvorcu Volavče s pripadajočim imenjem Mokro polje (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 121, fasc. XXXIX, lit. W–54, 5. 4. 1694, pag. 1; prav tam, šk. 122, fasc. L. lit. W–57, 6. 9. 1695, pag. 1). O nakupu Mokrega polja 12. julija 1684, kupljenega od Jurija Sigmunda pl. Wernegka, govorita regesta v prvem Busetovem zapuščinskem inventarju (prav tam, šk. 121, fasc. XXXIX, lit. W–54, 5. 4. 1694, pag. 3/Nr. 5 in 9). Po XI. knjigi *Slave* naj bi gradiček Mokro polje kupil že pred približno dvanajstimi leti, tj. okoli leta 1677 (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 392). V imenjski knjigi so ga pripisali k njegovi posesti šele leta 1689, s čimer se je imenjska renta povečala na dobrih 15 goldinarjev. Ko so posest leta 1707 prenesli na Janeza Lovrenca pl. Wernegka, jo imenjska knjiga imenuje »Guett Volautsche« (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 213v).

⁴⁶⁹ Umril je v začetku leta 1694 ali konec prejšnjega leta, vsekakor pred 5. marcem 1694, ko ga mati v oporoki označuje kot že pokojnega (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. W 1–49, W–15). Oba zapuščinska inventarja pričata o skromnosti (gl. prejšnjo opombo). Njegova smrt ni vpisana v najstarejšo šentjernejsko mrliško matico, ki se začneja oktobra 1693 (ŽU Šentjernej, mrliška matična knjiga 1693–1700). Morda so ga pokopali pri očetu v Novem mestu, vendar novomeške mrliške matice iz tega časa ni, Furlan pa ga med pokopanimi v frančiškanski cerkvi, enako kot njegove matere, ne navaja (Furlan, *Zgodovina frančiškanske cerkve*, str. 27).

⁴⁷⁰ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (1. del), str. 368–372. – O lastnikih Volavč od Busetov do Dienerspergov gl. Smole, *Graščine*, str. 535. – V kranjski imenjski knjigi vmesnih lastnikov ni, ampak samo prepis posesti na Janeza Lovrenca pl. Wernegka leta 1707 (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 213v).

⁴⁷¹ ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 2, št. 52, Dienersperg; StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Dienersperg: Familien Acten.

⁴⁷² Mati Marija Rozina pl. Buset govori v oporoki le o otrocih svoje pokojne hčerke Dienerspergove (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. W 1–49, W–15, 5. 3. 1694).

pl. Dienerspergom,⁴⁷³ v čigar lasti je bil od začetka osemdesetih let do prodaje leta 1694 dvorec Pred malim mostkom v novomeški Kandiji.⁴⁷⁴ Sin Volf Sigmund pl. Dienersperg naj bi bil leta 1679 krščen v Šentjerneju,⁴⁷⁵ kar pomeni, da se je zelo verjetno rodil na Gracarjevem turnu, domu svoje matere. Potemtakem je prišel na svet v gradu, ki ga je pozneje (1724) podedoval po stricu Janezu Herbardu pl. Busetu, vdovcu Valvasorjeve žene brez lastnih otrok.⁴⁷⁶ Tako kot se je Valvasorjeva rodbina z dvojno poroko polihistorjeve žene (1699) in hčerke (1711) sorodstveno povezala z Busetovo, se je tudi glavčina Busetove posesti stekla v iste roke, k zakoncemu Volfu Sigmundu in Regini Konstanciji, zetu in hčerki Janeza Vajkarda Valvasorja.

Kot smo že omenili, bi utegnili imeti polihistorjeva sestrična Marija Rozina pl. Buset oziroma njena družina kakšno vlogo pri Valvasorjevi drugi ženitvi, saj se je poročil na Vrhovem (1687), le kilometer od Busetovega Gracarjevega turna. Glede na to, da si je Marija Rozina nekaj let prej na novo postavila dvorec Velika vas pri Krškem in tam živela, pa bi lahko svojemu bratrancu svetovala tudi pri nakupu hiše v Krškem (1693), kjer je že po nekaj mesecih umrl.

Zanimiva je tudi zgodba **rodbine Raumschüssl**, katere del je z vnovično poroko svoje matere (1622 ali 1623) postala Valvasorjeva mati Ana Marija, tedaj stara kakšnih trinajst let, morda še manj. Polihistorjeva babica Doroteja Rauber, vnovič omožena z **Leopoldom pl. Raumschüsslom**, je svoje otroke v drugem zakonu rojevala sočasno s starejšo hčerko Regino Dorotejo Rasp, saj sta se mati in hči omožili skoraj hkrati ali morda celo skupaj. Ker Raumschüsslovi otroci, kot smo videli, niso vpisani v krstno matico župnije Dob, mengeške krstne matice iz tega časa pa niso ohranjene, jih poznamo le iz mlajših virov, zlasti iz oporoke njihovega očeta Leopolda Raumschüssla.⁴⁷⁷ Po odhodu s Krum-

perka sta Leopold in Doroteja živela v novozgrajenem dvorcu v Mengšu, od koder se je družina, morda že po Dorotejini smrti, najpozneje v prvi tretjini leta 1632 za nekaj časa preselila na Križ pri Komendi, od koder je Leopold kot zakupnik upravljal kriško in zgornjekamniško gospostvo.⁴⁷⁸ Poleg poročne pogodbe Ane Marije Rauber z Jernejem Valvasorjem, sklenjene 5. aprila 1632, priča o bivanju Raumschüsslov na Križu le še rojstvo prvorojenke iz Leopoldovega drugega zakona Ivane Katarine, krščene 26. junija 1633.⁴⁷⁹ Leopold se je drugič oženil kmalu po 26. avgustu 1632, ko je sklenil poročno pogodbo s *Terencijo pl. Dornberg*.⁴⁸⁰ Ta mu je do svoje smrti okoli novega leta 1644 rodila vsaj šest otrok, zadnjega v Ljubljani, kjer je po porodu tudi preminila.⁴⁸¹ Dvakratni vdovec je nato 31. avgusta

⁴⁷⁸ Gl. op. 30 in 324.

⁴⁷⁹ NSAL, ŽA Komenda, Matične knjige, R 1622–1647, s. p.

⁴⁸⁰ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660, pag. 22/Nr. 54. – Terencija je bila, kot kaže, sestra Janeza Rajmunda barona Dornberga, na kar kaže dva regesta listin v Raumschüsslovem zapuščinskem inventarju. Po prvem je Leopold 24. septembra 1632 (v času blizu svoje druge poroke) izplačal Dornbergu sto tolarjev, po drugem pa je ta 26. oktobra 1626 sklenil pogodbo s svojimi neimenovanimi sestrami (prav tam, pag. 11/Nr. 16–17). Po enem od rodovnikov rodbine Dornberg, ki ima sicer napačne podatke o prednikih Elizabete Dornberg, prve žene Jerneja Valvasorja, je bil Janez Rajmund sin Franca Rajmunda barona Dornberga in Lukrecije, rojene baronice Lanthieri (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 2, št. 60, Dornberg). Srečamo ga nekaj mesecev pred Raumschüsslovo poroko kot eno od prič v poročni pogodbi med Jernejem Valvasorjem in Ano Marijo Rauber (ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 5. 4. 1632). Živel je na Goriškem, od koder je očitno prišla tudi Raumschüsslova nevesta Terencija (o družini Janeza Rajmunda v goriških in solkanskih matičnih knjigah sredi 17. stoletja gl. Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Görz*, str. 74, 263, 302).

⁴⁸¹ Poleg treh otrok iz drugega zakona – Benige, Konstancije in Franca Rajmunda, ki jih leta 1659 navaja Leopoldova oporoka (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, R–7, 3. 11. 1659), so znani še trije. Prva med vsemi je prišla na svet Ivana Katarina, rojena na gradu Križ in krščena 26. junija 1633 v Komendi (NSAL, ŽA Komenda, Matične knjige, R 1622–1647). Rojstev prej omenjenih treh ne najdemo ne v krstnih maticah Komende ne ljubljanske stolne župnije in so bili po vsem sodeč krščeni v Mengšu, preden se maja 1639 spet začenja vrsta ohranjenih mengeških krstnih matic. Ni znano, kje so krstili Marijo Sidonijo, ki je umrla 5. marca 1657 v Ljubljani, stara 15 let (roj. okoli 1642), in so jo pokopali (v Mengšu) v grobnici njenih staršev (NSAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1635–1657, pag. 169). Glede na molk ljubljanske mrliške matice (prim. prav tam, pag. 72) sta v Mengšu našla zadnje počivališče tudi Janez Baltazar, krščen 28. decembra 1643 v Ljubljani (prav tam, R 1621–1653, pag. 28), in mati Terencija, katere zapuščino so popisali že 8. januarja 1644 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660, pag. 31/Nr. 91). O hčerki Benigni po omembi v očetovi oporoki (1659) ni poročil, razen če je kot »gospodična« Benigna Raumschüssl v zapuščinskem inventarju svaka Jurija Andreja Foresta mišljena ona in ne njena polestrca Benigna Rozina; ena od obeh gospodičen, ob nastanku inventarja leta 1687 že pokojna, je 20. junija 1670 omenjena kot prejemnica neke zadolžnice (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 27, fasc. XIV, lit. F–20, 14. 4. 1687, pag. 8/Nr. 30). Konstancija oziroma Klara Konstancija se je 26. julija 1665 v Polju pri Ljubljani omožila s stotnikom Ernestom Mistrom (NSAL, ŽA Ljubljana–Sv.

⁴⁷³ Regest poročnega dogovora, sklenjenega na Gracarjevem turnu, ima datum 20. oktober 1676 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 18, fasc. XI, D–22, 14. 3. 1752, pag. 8/Nr. 7). Janez Sigmund je bil krščen 31. julija 1651 v Ljubljani kot sin Janeza Jurija pl. Dienersperga, lastnika dvorca Bokalce pri Ljubljani, in Justine Marjete, rojene pl. Forst (NSAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1643–1653, pag. 276; ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 2, št. 52, Dienersperg).

⁴⁷⁴ Dvorec Pred malim mostkom (Neuhof) je po navedbi v *Slavi* kupil pred približno sedmimi leti (Valvasor, *Die Ebre XI*, str. 391), o njegovi prodaji pa govori regest kupoprodajne pogodbe v sinovem zapuščinskem inventarju (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 18, fasc. XI, D–22, 14. 3. 1752, pag. 12/Nr. 13; prim. Smole, *Graščine*, str. 286). Dienerspergovo ime najdemo v kazalu k imenjski knjigi, ne pa tudi na navedenem mestu (fol. 10) v sami knjigi (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756); indeks).

⁴⁷⁵ Šentjernejska krstna matica iz tega časa je izgubljena. Datum in kraj krsta – 27. junij 1679 v Šentjerneju – navaja njegov pravnik Franc Ksaver baron Dienersperg leta 1835 v genealoško-biografskem pregledu Dienerspergove rodbine (ZAP, ZAP 70, Rokopisna zbirka, R–45, str. 21).

⁴⁷⁶ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (1. del), str. 370.

⁴⁷⁷ ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, R–7, 3. 11. 1659.

1646 sklenil poročno pogodbo z *Maksimilo baronico Pranc*,⁴⁸² njun edini znani otrok (* 1653) pa je bil ob Leopoldovi smrti leta 1659 že pokojni.⁴⁸³ Zadnja leta je Leopold z družino prebival v deželni prestolnici, a je imel za dom svoj mengeški dvorec Novi grad. Tega je leta 1655 sicer prodal sinu Francu Vajkardu iz prvega zakona, Valvasorjevemu polstricu, vendar mu ga je ta leta 1659 vrnil v zameno za dediščino v gotovini.⁴⁸⁴

Nikolaj, Matične knjige, P 1651–1682, s. p.), Franca Rajmunda pa v petdesetih letih srečujemo kot dijaka oziroma študenta: najprej v letih 1655 in 1656 na ljubljanski jezuitski gimnaziji, kjer je pri drugi pojavitvi označen kot baron in Ljubljančan (Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 77, 78), ter nato leta 1658 v konviktu v Gradcu (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660, pag. 43/Nr. 141). Pri pogostitvi ob dedni poklonitvi cesarju Leopoldu I. leta 1660 v Ljubljani je naveden za isto mizo kot Erazem, brat Leopolda barona Raumschüssla (Valvasor *Die Ehre X*, str. 385). Zasedimo ga še leta 1693 kot varuha otrok sestre Benigne Rozine (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 227), po dosedanjih dognanjih pa ga pozneje na Kranjskem ne srečamo. V razdelku Deželne zadeve v fondu kranjskih deželnih stanov se njegovo ime pojavlja samo enkrat, in sicer leta 1695 med udeleženci koroškega deželnega zbora (ARS, AS 23, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 52, fasc. 311b, pag. 1311, 10. 6. 1695). Franc Rajmund je torej živel na Koroškem. Po Schönlebnovi genealogiji Raumschüsslov je bil poročen z Marijo Klaro Frančiško pl. Reinwaldt in imel osem otrok (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/42r, pag. 586).

⁴⁸² Poročna pogodba je bila sklenjena v Ljubljani (ARS, AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, šk. 4, fasc. 5, Razine pogodbe, Zenitne pogodbe in dogovori, 31. 8. 1646), vendar poroka ni vpisana v tamkašnjo poročno matico (NSAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1632–1651). Poročna matica župnije Stari trg pri Ložu, kjer so Prancovi živeli in kjer sta se najverjetneje poročila, za ta čas ni ohranjena (Krampač, *Vodnik po matičnih knjigah*, str. 96). Maksimila je bila hči Jurija Adama barona Pranca in Kirchefelde, rojene pl. Scheyer (prim. tudi ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210), ter sestra Marije Elizabete, s katero je bil poročen polihistorjev starejši bratranec Janez Jurij pl. Posarel (Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 57). Njun oče, po rodu s Štajerske, je leta 1591 postal kranjski deželan in je izpričan kot lastnik gospostva Snežnik na Notranjskem (Smole, *Graščine*, str. 450), zastavni imetnik bližnjega dvorca Koča vas (prav tam, str. 224) in najemnik dvorca Breg pri Ložu v lasti knezov Eggenbergov, kjer so leta 1647 tudi popisali njegovo skromno zapuščino (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 81, fasc. IV, lit. P–29, 27. 9. 1647). Snežnik naj bi od Pranca kupil prav Leopold Raumschüssl gl. op. 489). Prancova širša rodbina je dobila baronski naslov leta 1628 (Frank, *Standeserhebungen. 4. Band*, str. 164).

⁴⁸³ V tretjem zakonu se je Leopoldu v Ljubljani rodil sin Karel Leopold, krščen 1. aprila 1653 (NSAL, Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1653–1664, pag. 9), čigar smrt v ljubljanskih mrliških maticah pogrešamo (prav tam, M 1635–1657, M 1658–1735) in so ga vsekakor pokopali v družinski grobnici v Mengšu. V oporoki, sestavljeni pred pričami 3. novembra 1659 v Ljubljani, navaja Leopold le sedem otrok iz prvega in drugega zakona, vdovi Maksimili pa nalaga, naj poskrbi za tri otroke iz drugega zakona in jim izplača dediščino po materi (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, R–7, 3. 11. 1659).

⁴⁸⁴ Po kupni pogodbi in poravnavi z dne 31. decembra 1655 se je Franc Vajkard poravnal z očetom za dediščino po obeh starših in za prodano posest Mengeš za vsoto 6.000 goldinarjev. Kot pričata obračun za leto 1658 in pobotnica, je oče vsaj deloma, če ne v celoti, še naprej užival posest, 27.

Tako je Leopold ob smrti istega leta spet posedoval Mengeš, ki je skupaj s posestjo deloma pripadel tretji ženi in deloma otrokom, vse njegove premičnine pa so inventarizirali v Ljubljani.⁴⁸⁵ Po koledarskih zapiskih Gabrijela Lukančiča je umrl je 16. novembra 1659 v Mengšu, star 67 let.⁴⁸⁶ Njegovo mengeško posest je po Valvasorjevih besedah podedovala vdova Maksimila, ki se je še dvakrat poročila, nekaj let pred izidom *Slave* (1689) pa je njen tretji mož posest prodal baronu Leuenburgu. Tudi imenjska knjiga potrjuje, da je Raumschüsslovo premoženje spolzelo v tuje roke.⁴⁸⁷

Očim polihistorjeve matere Leopold Raumschüssel se je sicer precej ukvarjal z nepremičninami, tako z nakupi in prodajami kot z zakupi, ter se uveljavil z opravljanjem raznih javnih služb. O njegovi podedovani znatni posesti in prodaji Volčjega potoka (1647) smo že govorili. Poleg gospostev Križ in Zgornji Kamnik je imel bržčas vse do leta 1656 od grofa Werdenberga v

marca 1659 pa mu jo je sin vrnil proti obljubi, da mu oče dediščino izplača v denarju (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660, pag. 46–47/Nr. 145). Prim. Smole, *Graščine*, str. 290.

⁴⁸⁵ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660. – Netočna je navedba M. Smoletove, da je bil leta 1659 lastnik Belneka (Smole, *Graščine*, str. 79). V citirani listini je Belnek vsebovan zgolj v Leopoldovem plemiškem predikatu »Freyherr zum Schön: vnnd Wildeneg (ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 2514, 1659 V. 5., Ljubljana).

⁴⁸⁶ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 149v. – Smrt Leopolda Raumschüssla ni vpisana v mrliško matično knjigo ljubljanske stolne župnije (NSAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735), mengeška mrliška matica iz tega časa pa ni ohranjena (Krampač, *Vodnik po matičnih knjigah*, str. 64). Vsekakor so mu izpolnili željo biti pokopan v rodbinski grobnici v kapeli sv. Ane v mengeški župnijski cerkvi, ki jo je izrazil v oporoki (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, R–7, 3. 11. 1659). 3. januarja 1660 je bila imenovana inventurna komisija za popis njegove zapuščine (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660, pag. 67).

⁴⁸⁷ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 362. – V kranjski imenjski knjigi je posest Leopolda Raumschüssla še vse do začetka 18. stoletja vodena na ime dedičev njegovega očeta Danijela Raumschüssla in dedičev deda Nikolaja Bonoma (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 118, 140). Leta 1672, 13 let po Leopoldovi smrti, so veliko manjšo prvo rento (nekaj več kot 5 goldinarjev) pripisali k drugi, tako da sta skupaj znašali dobrih 44 goldinarjev. Iz imenjske knjige ni razvidno, kdaj natanko je posest, ki se je vztrajno manjšala, prešla na barone Leuenburge; skrbnik v sodnih zadevah pokojnega Leopolda barona Raumschüssla je njen ostanek (uradno) prodal dedičem Janeza Antona barona Leuenburga (Leuenberga) šele leta 1697 (fol. 118). Del mengeškega Bonomovega imenja je podedoval Leopoldov sin Franc Vajkard († 1662), vsaj od leta 1672 pa ga je posedoval polihistorjev polbrat Karel baron Valvasor, ki je v tej vlogi nekajkrat omenjen v zvezi z Raumschüsslovim davčnim zastankom (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 901, sejni zapisniki 27, 1671–1680, fol. 73, 5. 3. 1672; fol. 121–121v, 28. 11. 1673; šk. 905, sejni zapisniki 31, 1680–1687, fol. 46, 7. 1. 1682). V imenjski knjigi so to posest z imenjsko rento dobrih 15 goldinarjev prepisali šele leta 1699 Karlovemu sinu Janezu Karlu (fol. 118). – Skromna posest Leopolda Raumschüssla na Štajerskem, nekaj več kot 15 goldinarjev imenjske rente, je bila prodana leta 1677 (StLA, B 249/5, Adalbert Sikora, Die steirischen Gülden, str. 293).

zakupu še tretje grofovo gospostvo Smlednik.⁴⁸⁸ O njegovem posedovanju gospostva Snežnik na Notranjskem imamo le skope virove, ki v časovnem oziru nasprotujejo navedbam v Valvasorjevi *Slavi*. Snežnik je vsekakor pridobil od Adama Jurija barona Pranca, očeta svoje tretje žene, in sicer leta 1646 ali 1647, izgubil pa ga je že kmalu zatem.⁴⁸⁹ Leta 1639 je Raumschüssl postal z nakupom lastnik novozgrajenega dvorca Dobrnica pri Dobrni Štajerskem, ki ga je obdržal dobro desetletje do prodaje leta 1650, med 1643 in 1654 pa je bil njegov tudi bližnji manjši dvorec Vine pri Lembergu.⁴⁹⁰ Po prodaji Volčjega

potoka (1647) sta z bratom leta 1648 kupila dvorec Gabrje pri Gabrovki in ga že čez nekaj let prodala,⁴⁹¹ poleg tega pa je imel Leopold nekaj časa v zakupu komendo malteškega viteškega reda v Komendi (1652).⁴⁹² Po vidnejših javnih službah je posegal na jesen življenja. Tako je leta 1643 zamenjal Jerneja Valvasorja kot član poverjeniškega urada kranjskih deželni stanov in se temu tri leta pozneje spet umaknil.⁴⁹³ V letih 1648–1658 ga srečujemo kot stotnika pri deželni konjenici,⁴⁹⁴ leta 1648 je izpričan v vlogi vojaškega komisarja⁴⁹⁵ in ob pobaronjenju leta 1654 kot deželni svetnik ter prisodnik ograjnega sodišča.⁴⁹⁶ Vrhunec njegove kariere je vsekakor predstavljal položaj upravitelja kranjskega vicedomskega urada (1650–1654).⁴⁹⁷ Končno ga je cesar Ferdinand III. 13. aprila 1654 skupaj z dvema njegovima bratoma povzdignil v barona.⁴⁹⁸ Ker se je baronski naslov avtomatično pre-

⁴⁸⁸ O Križu in Kamniku gl. op. 30 in 324. – Na zakup Smlednika kaže snopič dokumentov z dne 15. marca 1656 o Werdenbergovem oddajanju navedenih treh gospostev v zakup (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660, pag. 29/Nr. 85).

⁴⁸⁹ Valvasor pravi, da je Raumschüssl kupil Snežnik pred približno petdesetimi leti (torej okoli leta 1640) od nekega gospoda Pranca, od njega pa nato knezi Eggenbergi (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 513). Ker so Eggenbergi po P. Ribnikarju kupili Snežnik skupaj z gospostvom Lož leta 1635 (Ribnikar, *Posestne in gospodarske*, str. 35), je M. Smole premaknila Raumschüsslov nakup v čas okoli leta 1630 (*Graščine*, str. 450). Vsekakor je Raumschüssl pridobil Snežnik šele leta 1646 ali 1647, med pri čemer ni dognano, ali je bil res pravi lastnik in na kakšen način je posest prišla v njegove roke. V Raumschüsslovi poročni pogodbi z 31. avgusta 1646 (gl. op. 482) je namreč njegov tast Jurij Adam baron Pranc še naveden kot »gospod na Snežniku« (*Herrns auf Schneberg*), leta 1648 pa je Raumschüssl od Prancove vdove že zahteval, naj iz moževe zapuščine poravnava davčni zaostanek za leto 1646, ko je bil imetnik Snežnika njen pokojni mož (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 503, fasc. 300b, pag. 621–624, 1. 7. 1648). Ko je ta prejšnje leto umrl, ni več gospodaril na Snežniku, saj so njegovo zapuščino popisali v dvorcu Breg pri Ložu, ki ga je imel v zakupu od knezov Eggenbergov (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 81, fasc. IV, lit. P–29, 27. 9. 1647). Pomenljivo je dejstvo, da je v Prancovem zapuščinskem inventarju navedena obliacija Raumschüsslovih mladoletnih otrok do knezov Eggenbergov z dne 16. avgusta 1646 (prav tam, pag. 6). Ni jasno, kakšno vlogo so imeli tedaj Eggenbergi, ki naj bi Snežnik po Valvasorju (neznano kdaj) kupili od Raumschüssla. Kranjska imenjska knjiga ni tu v nikakršno pomoč. Snežniška posest z imenjsko rento nekaj manj kot 61 goldinarjev je namreč ostala vpisana na Pranca in pozneje na njegove dediče še vse do leta 1671, ko jo je Janez Sigfrid knez Eggenberg dal po prodaji prepisati Janezu Vajkardu knezu Auerspergu (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, prav tam, št. 5 (1619–1661), fol. 42v; št. 6 (1662–1756), fol. 67). V Raumschüsslovem zapuščinskem inventarju je v zvezi s Snežnikom samo regist o pravdi Marije Elizabete Thaller zoper njega in o poravnavi z dne 11. maja 1653; poravnava se je nanašala na kupnino za Snežnik, udeležen pa je bil Sebastjan Thaller kot rentni mojster knezov Eggenbergov (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660, pag. 28/Nr. 83). Thallerjeva je bila sicer hči Jurija Adama barona Pranca in prvič poročena s polihistorjevim bratrancom Janezom Jurijem Posarelom (Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 57).

⁴⁹⁰ O nakupu Dobrnice (Gutteneck) od Erenrajha pl. Hohenwarta govori regist v zapuščinskem inventarju (prav tam, pag. 23/Nr. 56). Po Pircheggerju jo je leta 1650 prodal tujskemu trgovcu Gabrijelu Caccia (Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 222). V štajerski imenjski knjigi sta navedeni letnica nakupa 1641 in letnica prodaje 1654 (obe se očitno nanašata na vpisa lastništva), imenjska renta pa je znašala dobrih 55 goldinarjev. Po istem viru je Leopold leta 1643 od

Sigmunda Friderika pl. Praga kupil Vine (*das Gutt Weinpüchl*) z imenjsko rento nekaj več kot 21 goldinarjev in obe posesti s skupno rento dobrih 77 goldinarjev leta 1654 prodal omenjenemu trgovcu (StLA, B 249/5, Adalbert Sikora, *Die steirischen Gülden*, str. 293).

⁴⁹¹ Gabrje (Gallenhof) sta 12. decembra 1648 kupila od Viljema Leopolda grofa Tattenbacha; neznano kdaj po 15. decembru 1651, ko je bila sklenjena poravnava, a pred letom 1659, ga je Leopold prodal Ivani Suzani baronici Egkh (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660, pag. 28–29/Nr. 59). Prim. drugačno interpretacijo regesta v: Smole, *Graščine*, str. 149.

⁴⁹² ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 506, fasc. 301a, pag. 492, 14. 3. 1652.

⁴⁹³ Prav tam, šk. 891, sejni zapisniki 17, 1634–1646, fol. 497v, 594v. – Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 89.

⁴⁹⁴ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 503, fasc. 300b, pag. 634, 3. 7. 1648; šk. 512, fasc. 302b, pag. 353, 6. 4. 1658.

⁴⁹⁵ Prav tam, šk. 502, fasc. 300b, pag. 564, 17. 6. 1648; šk. 503, fasc. 300b, pag. 711, 31. 2. 1648.

⁴⁹⁶ ÖStA, AVAFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Ramschissl, Adam, Seyfried und Erasmus Brüder, 13. IV. 1654, fol. 3.

⁴⁹⁷ Za leto 1650 gl. Smole, *Vicedomski urad. 2. del*, str. 195. – ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 507, fasc. 301a, pag. 657, 11. 5. 1652; šk. 508, fasc. 302, pag. 167, 6. 3. 1654. – Leta 1654 je nadomeščal odsotnega deželnega vicedoma na srečanju po blagoslovitvi temeljnega kamna za novi samostan klaris v Ljubljani (Smole, *Vicedomski urad. 4. del*, str. 224), tri leta pozneje pa je bil s strani vicedomskega urada navzoč pri ogledu popravil na ljubljanskem gradu (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 510, fasc. 302a, pag. 831, 26. 2. 1657).

⁴⁹⁸ Baronska diploma cesarja Ferdinanda III., izdana 13. aprila 1654 v Regensburgu, se glasi na brate Adama Sigfrida, Leopolda in Erazma (ÖStA, AVAFHKA, Adelsakte, Hofadelsakt von Ramschissl, Adam, Seyfried und Erasmus Brüder, 13. IV. 1654). Po prošnji, ki jo je napisal Adam Sigfrid naj bi bili Raumschüssl vitezi že v času cesarja Friderika Barbarosse konec 12. stoletja, nato pa naj bi pod Habsburžani opravljali različne vojaške in civilne službe. Ob podelitvi baronstva je bil Adam Sigfrid 12 let stotnik v Vojni krajini, Leopold deželni svetnik in prisodnik ograjnega sodišča na Kranjskem, Erazem pa praporščak. Prim. Frank, *Standeserhebungen. 4. Band*, str. 138 (v citirani literaturi je pomotoma navedena letnica 1554 namesto 1654). – Baronsko diplomu brez navedbe datacije so leta 1660 popisali tudi v Leopoldovi zapuščini (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660, pag. 15/Nr. 30).

nesel na otroke,⁴⁹⁹ so bili dva Valvasorjeva polstrica in dve polteti prvi polihistorjevi krvni sorodniki baronskega stanu, povzdignjeni trinajst let pred Valvasorji (1667). V listini, ki jo je Leopold Raumschüssl izstavil pol leta pred smrtjo, se je naslovil kot cesarski svetnik na Kranjskem, glavni stražmojster, prisednik ogradnega sodišča in stotnik deželne konjenice (1658).⁵⁰⁰

Odnose med družinama Valvasor in Rasp na eni strani ter Leopoldom Raumschüsslom na drugi je vsekakor bremenilo dolgotrajno pravdanje za izplačilo dediščine po materi Doroteji, o čemer smo že govorili. A z vplivnim očimom oziroma »nadomestnim dedom« si je kazalo biti dober vsaj navzven. Tako je bil Leopold leta 1651 v Ljubljani navzoč pri sklepanju poročne pogodbe Janeza Avguština Raspa, sina svoje pokojne pastorki,⁵⁰¹ če nič drugega kot ženinov najstarejši živeči moški sorodnik. Leto poprej je bil tudi poročna priča sinu druge pastorki, Karlu Valvasorju.⁵⁰² O njegovih siceršnjih stikih z Valvasorjevo družino nimamo podatkov, kar je posledica neohranjenih rodbinskih arhivov Valvasorjev in Raumschüsslov. Ne gre prezreti, da je bil Leopold Raumschüssl, drugi mož polihistorjeve zgodaj umrle stare matere, v Valvasorjevih mladih letih njegov najstarejši živeči sorodnik, katerega spomin je segal še v prejšnje stoletje, saj se je rodil kmalu po letu 1592.⁵⁰³ Če kdo v širši družini, je prav on lahko poznal številne podrobnosti in je morda z nekaterimi seznanil tudi zvedavega sina svoje pastorki, mladega Janeza Vajkarda Valvasorja.⁵⁰⁴

Precej manj opazno vlogo v deželi kot materin očim so imeli njegovi otroci, Valvasorjeva polstrica in polteti, vrstniki polihistorjevih polbratov in polester. Najpomembnejši med njimi je bil najstarejši **Jurij Sigmund**, rojen okoli leta 1625, ki se je 20. novembra 1650 v Ljubljani poročil s plemeniteno Ljubljankanko *Marijo Sidonijo König pl. Königsfeld*.⁵⁰⁵ V kranjski prestol-

nici so se mu rodili tudi trije otroci, potem ko je dobil nezakonskega sina še zelo mlad, precej pred poroko.⁵⁰⁶ Leta 1660 je izpričan kot gradiščan na ljubljanskem gradu,⁵⁰⁷ umrl pa je kot praporščak deželne konjenice, in sicer že 9. novembra 1663 v Königovi hiši, star 38 let. Tako kot druge člane družine so ga pokopali v Mengšu.⁵⁰⁸ Vdova Marija Sidonija je po očetu podedovala dvorec Repnje pri Vodica in za skoraj štirideset let preživela moža.⁵⁰⁹ Otroci so kot kaže, vsi pomrli zgodaj. O dveh hčerkah ni drugih podatkov razen vpisov njunih krstov v Ljubljani in posredne omembe v popisu družinskih poglavarjev ljubljanske stolne župnije leta 1660.⁵¹⁰ Sin Volfgang Sigmund (* 1656, † 1686), pet-

Pavlu Königu in Sidoniji, rojeni pl. Krazenbach, in bila krščena 6. avgusta 1624 (prav tam, R 1621–1626, pag. 149). Njen oče je leta 1632 kot ljubljanski gradiščan prejel plemiški naslov pl. Königsfeld (Frank, *Standeserhebungen*. 3. Band, str. 52).

⁵⁰⁶ V Ljubljani je bila 27. marca 1654 krščena Maksimila Rozina, 8. junija 1656 pa dvojčka Volfgang Sigmund in Marija Sidonija (NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1653–1664, pag. 38, 136). – Še zelo mlademu Sigmundu (»Praenobilis Dni Sigismundi Raimschishel«) je Ljubljankanka Marina Plebanka povila nezakonskega sina Janeza, krščenega 29. maja 1644 v Mengšu (NŠAL, ZA Mengeš, Matične knjige, R 1643–1650, s. p.).

⁵⁰⁷ Njegovo ime najdemo v popisu družinskih poglavarjev ljubljanske stolne župnije ob velikonočni spovedi 1660: »Perillustris D. Sigismundus Raimsisell Purgraffius in Arce«; popisan je bil na Rebri, njegova družina pa je štela osem odraslih oseb (spovedancev) in tri katehumene, očitno njegove lastne otroke, tedaj stare šest oziroma štiri leta (NŠAL, NŠAL 100, KAL, fasc. 58/17, Ljubljana, Nomina et Cognomina Patrum familias, qui de se suisque Anno 1660 Paschali tempore Confessionis et Communionis dedere Schedas [...] Levitae Joanni Goste). Da je svojčas nekje opravljal službo gradiščana (*Burggraff Stöhl*), razkriva tudi inventar njegove skromne zapuščine (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–26, 15. 2. 1664, pag. 1/Nr. 1).

⁵⁰⁸ NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 26. – Opis smrti: ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 148v.

⁵⁰⁹ Po Valvasorju je dvorec Repnje vdova Katarina Donessa zamenjala s Pavlom Königom za njegova imenja. Ko pa se je Königova hči Marija Sidonija poročila s Sigmundom baronom Raumschüsslom, naj bi Repnje s poroko pripadle Raumschüsslom in po Sigmundovi smrti ostale njegovi vdovi, ki je bila lastnica še leta 1689 (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 468–469). M. Smole zmotno navaja, da Valvasorjevih trditev o lastnikih Königih in Raumschüsslih ni mogoče dokazati (Smole, *Graščine*, str. 419). Raumschüsslov zapuščinski inventar posredno prča, da Repnje leta 1663 niso bile njegova last (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–26, 15. 2. 1664). Toda po kranjski imenjski knjigi je bila posest vodena na ime dedičev Pavla Königa do leta 1689, ko sta si jo razdelili hčerki, obe vdovi, Veronika pl. Palmburg in Marija Sidonija baronica Raumschüssl, na kateri so hkrati prepisali tudi posest njune matere (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 179, 180). Marija Sidonija je po Lukantschitschevem rodovniku umrla leta 1701 (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 148v). Njene smrti ni ne v vodiški ne v ljubljanski mrliški matiči (NŠAL, ZA Vodice, Matične knjige, M 1673–1718; ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735). Izpričana je še kot krstna botra leta 1694 v Ljubljani (Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel–Krain*, str. 35).

⁵¹⁰ Njihovih smrti in porok ni v ljubljanskih mrliških maticah, nobenega pa tudi ne srečamo v maticnih knjigah župnije

⁴⁹⁹ Prvič zasledimo baronski predikat v regestu kupne in poravnalne pogodbe med Leopoldom in njegovim sinom Francem Vajkardom 31. decembra 1655 (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660, pag. 46/Nr. 145). S sinom Jurijem Sigmundom sta navedena kot barona v uvodu v zapuščinski inventar (prav tam, pag. 1), sam pa se je Leopold naslovil z baronom tudi malo prej v oporoki (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, R–7, 3. 11. 1659).

⁵⁰⁰ ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 2514, 1659 V. 5., Ljubljana. – Cesarjevo imenovanje za stražmojstra ter razne cesarjeve priznanice in komisijske ukaze je iz očetove zapuščine takoj vzel sin Jurij Sigmund (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660, pag. 18/Nr. 38).

⁵⁰¹ ARS, AS 748, Gospostvo Krumperk, fasc. 25, Familiaria, Ženitna pisma, 31. 1. 1651.

⁵⁰² NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1632–1651, pag. 154, 27. 2. 1650.

⁵⁰³ Gl. op. 298 in 313.

⁵⁰⁴ Valvasor ga omenja kot stanovskega poverjenika in posestnika treh gradov (*Die Ehre IX*, str. 89; *XI*, str. 360–362, 513, 658) ter v zvezi z viteškim turnirjem igro v Ljubljani leta 1652 (Valvasor, *Die Ehre XV*, str. 594).

⁵⁰⁵ NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1632–1651, pag. 159. – Marija Sidonija se je rodila v Ljubljani

najst let mlajši od svojega bratranca polihistorja Janeza Vajkarda, pa je umrl v tridesetem letu kot poročnik v Slunju v Vojni krajini.⁵¹¹

Vojaškemu poklicu se je prav tako zapisal drugi polihistorjev polstric **Franc Vajkard**, rojen okoli leta 1630, za domače Vajkard, tako kot so klicali nečaka Janeza Vajkarda Valvasorja. Neznano kje, morda v Vojni krajini, se je primerno svojemu svežemu baronskemu stanu oženil, in sicer nedolgo po sklenitvi poročne pogodbe (12. julija 1655) z *Regino baronico Sauer*.⁵¹² Kot že rečeno, je tisto leto kupil od očeta mengeški dvorec in mu ga tri leta zatem vrnil za dediščino, izplačano v gotovini.⁵¹³ Ko je čez štiri leta 19. februarja 1662 v Ljubljani preminil, je bil po mrliški matični knjigi star 32 let in je služboval kot konjeniški stotnik v Karlovcu; pokopali so ga pri drugih Raumschüsslih v Mengšu.⁵¹⁴ O poznejši usodi vdove Regine

in edine hčerke je znanega zelo malo in zdi se več kot verjetno, da nista ostali na Kranjskem. Po očetu in možu podedovani del mengeškega imenja, nekoč Bonomovega, je najpozneje leta 1672 pristal v rokah polihistorjevega polbrata Karla barona Valvasorja.⁵¹⁵

Med smrtima obeh bratov Raumschüssl (1662 in 1663) je umrla tudi sestra **Ivana**, rojena med letoma 1625 in 1632, ki je 25. novembra 1648 vstopila v samostan klaris v Škofji Loki in dobila redovno ime Ivana Katarina.⁵¹⁶ Bila je med prvimi štirimi redovnicami, ki so prišle konec leta 1657 v novoustanovljeni samostan v Ljubljani,⁵¹⁷ kjer je čez šest let 7. sep-

Vodice (NŠAL, ŽA Ljubljana, Matične knjige, M 1635–1657, M 1658–1735; ZA Vodice, Matične knjige, M 1643–1672, M 1673–1718, P 1638–1685, R 1654–1670). – O popisu družinskih poglavarjev gl. op. 507. – Schönlebnova genealogija navaja samo sina Volfganga Sigmunda (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/42r, pag. 586).

⁵¹¹ Umrl naj bi 25. januarja 1686 (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 148v).

⁵¹² Kot ženo (Franca) Vajkarda jo brez baronskega naslova (*Regina Sauerin*) navaja Schönlebnova genealogija (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/42r, pag. 586). Sodobni vir, regest poročne pogodbe v zapuščinskem inventarju tasta Leopolda jo pomotoma imenuje Regina baronica Rauber (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660, pag. 47–48/Nr. 146). Da gre za prepisovalsko napako, izhaja že iz dejstev, da kranjski Rauberji tedaj še niso uporabljali baronskega naslova in da rodovniki Rauberjeve rodbine Regine ne poznajo (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 6, št. 210, Rauber; ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/42r, pag. 579–582; I/44r, fol. 142–147v). Njen pravi dekliški priimek so potrdili sejni zapisniki kranjskih deželnih stanov. Štiri mesece po moževi smrti je namreč stanove prosila za spregled moževih davčnih zaostankov kot »vdova Regina baronica Raumschüssl, rojena Sauer (!)« (ARS, AS 2, šk. 896, sejni zapisniki 22, 1657–1662, fol. 403). Sauer je različica priimka kranjske plemiške rodbine Sauer, ki je tudi po preselitvi na Štajersko in Koroško v plemiškem predikatu obdržala ime gradu Kozjak na Dolenjskem (Valvasor, *Die Ebre XI*, str. 315). Regina, za katero ne vemo, kje je odraščala, je bila hči Andreja barona Sauerja in Suzane Elizabeth, rojene pl. (baronice) Kronegg (Witting, Beiträge zur Genealogie (1895), str. 259; ARS, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 120, Genealogica R–Z, Sauer, pag. 51, 93). Glede na koroški izvor matere bi se lahko rodila na Koroškem. Njen ded Janez Ludvik pl. Sauer je v začetku 17. stoletja postal deželan Koroške (Witting, Beiträge zur Genealogie (1895), str. 258) in imetnik gospostva Velenje na Štajerskem, ki ga je rodbina obdržala vse do konca 18. stoletja (Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 211), oče Andrej pa je bil leta 1630 skupaj z bratom in dvema bratrančema povzdignjen v baronski stan (Frank, *Standeserhebungen. 4. Band*, str. 225). Opravljal je pomembne funkcije notranjeavstrijskega vojnega svetnika, višjega vojnega komisarja na Koroškem ter generala in poveljnika Varaždina in Karlovca (Witting, Beiträge zur Genealogie (1895), str. 259). Najverjetneje je prav v Vojni krajini spoznal bodočega zeta častnika Franca Vajkarda barona Raumschüssla.

⁵¹³ Gl. op. 484.

⁵¹⁴ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 19.

⁵¹⁵ Za obstoj mladoletne hčerke brez znanega imena (*Töchterlein*) izvemo šele leta 1672, ko je njen varuh Janez Franc baron Platz prosil kranjske stanovske poverjenike za odlog plačila davčnega zaostanka Franca Vajkarda barona Raumschüssla; zaostanek se je nanašal na mengeško imenje, ki je bilo tedaj že v rokah Karla Valvasorja (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 901, I. reg., sejni zapisniki 27, 1671–1680, fol. 73, 5. 3. 1672). Naslednje leto srečamo v vlogi skrbnika v sodnih zadevah (*Curator*) Jakoba Potočarja, ker je baron Platz živel na Koroškem (prav tam, fol. 121–121v, 28. 11. 1673). Bržkone sta se tam znašli tudi vdova Regina in hči, saj je imela Regina po materi koroške korenine (gl. op. 512). Omenjena varuh in skrbnik v sodnih zadevah sta se v zvezi z Mengšem vsaj še do leta 1678 pravdala z Maksimilo, vnovič omoženo vdovo Leopolda Raumschüssla, nič novega pa pri tem ne izvemo o Regini in njeni hčerki (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 810, fasc. 543d, kopalne knjige poverjeniškega urada, 1673–1675, s. p., 9. 7. 1674, 10. 7. 1674, 15. 7. 1675, 27. 7. 1675, 20. 8. 1675; šk. 811, fasc. 543e, kopalne knjige poverjeniškega urada, 1676–1677, s. p., 29. 8. 1676; 1677–1679, 26. 1. 1678). Rodoslovni prikazi rodbine Sauer molčijo o Reginini morebitni vnovični poroki (Witting, Beiträge zur Genealogie (1895), str. 259; ARS, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 120, Genealogica R–Z, Sauer). O mengeškem Bonomovem imenju gl. tudi op. 487. – Kje in kdaj se je Francu Vajkardu rodila edina znana hči, ne vemo. Morda je imel več otrok, a so drugi do leta 1672 že pomrli. Krstov njegovih otrok ne najdemo ne v ljubljanskih ne v mengeških krstnih maticah (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, Rep R 1653–1692; ŽA Mengeš, Matične knjige, R 1655–1668). Prav tako jih ne pozna Schönlebnova genealogija, ki pri (Francu) Vajkardu navaja le ženo Regino, medtem ko ima pri njegovem bratu (Juriju) Sigmundu poleg žene tudi sina (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/42r, pag. 586). Pomenljivo je dejstvo, da govori Lukantschitscheva genealoška zbirka le o družini Jurija Sigmunda in Franca Vajkarda niti ne omenja (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 148v).

⁵¹⁶ Hancič, *Klarise na Kranjskem*, str. 64. – V svoji oporoki jo oče omenja le kot redovnico in samo s krstnim imenom kot »die Closter Frau, Frau Joanna« ter pravi, da je bila že v celoti izplačana (ARS, AS 308, Testamenti, II. serija, fasc. R 1–45, R–7, 3. 11. 1659). V njegovem zapuščinskem inventarju je regest pogodbe, ki jo je 14. oktobra 1648 sklenil z opatinjo škofjeloškega samostana o hčerkinih doti, tu je Ivana navedena že z redovnim imenom kot Ivana Katarina (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 94, fasc. XXXX, lit. R–23, 14. 1. 1660, pag. 50/Nr. 152). Vstop v samostan 25. novembra 1648 opisuje koledar Corbiniana Führenpfeila (po: ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 149). Njeno redovno ime je bilo sicer enako dvojnemu krstnemu imenu polsestre, krščene 26. junija 1633 v Komendi (NŠAL, ŽA Komenda, Matične knjige, R 1622–1647, s. p.), ki je očetova oporoka leta 1659 ne omenja, ker ni bila več živa (gl. v isti opombi zgoraj).

⁵¹⁷ Hancič, *Klarise na Kranjskem*, str. 30, 76.

tembra 1663 tudi zapustila ta svet,⁵¹⁸ stara ne veliko več kot 31 let, le malo verjetno več kakor 35.⁵¹⁹ V manj kot enem letu so torej umrli kar trije od štirih Raumschüsslovih odraslih otrok. Svojega očeta so preživeli le za tri oziroma štiri leta, vsi pa so bili šele v četrtem desetletju življenja.

Spodobnejšo starost je dočakala samo njihova sestra **Benigna Rozina**, rojena med letoma 1625 in 1632. Do očetove oporoke (1659) je prejela le del dediščine in se omožila pozno, ko ji je bilo že štirideset let ali več. 3. junija 1671 jo je v ljubljanski stolnici peljal pred oltar **Jurij Andrej Forest**,⁵²⁰ o katerem vemo malo. Leta 1648 je izpričan v Gradcu na višještidjski stopnji logika, in sicer kot Ljubljčanec plemenitega rodu,⁵²¹ kar pomeni, da je bil skoraj gotovo sin leta 1631 poplemenitenega častnika Melhiorja Foresta.⁵²² Vse kaže, da se je v začetku osemdesetih let zadrževal v Krškem,⁵²³ sicer pa je v tem času posedoval in prodal Hotemež pri Radečah.⁵²⁴ V *Slavi* ni

navedbe, kdaj je pridobil mali dvorec Stari dvor ali Robalja pri Svibnem (*Altenhof*), ki je bil leta 1689 v rokah njegovih dedičev, a po vsem sodeč se je to zgodilo pozno. Ob smrti leta 1687 so tam tudi popisali njegovo skromno zapuščino.⁵²⁵ Kot priča zapuščinski inventar, je bila Benigna Rozina tedaj že pokojna.⁵²⁶ Podatek v imenjski knjigi, da je varuh Forestovih otrok Rajmund baron Raumschüssl malo posest leta 1693 prodal, je sploh edino pričevanje o Forestovih otrocih, o katerih ne vemo ničesar razen tega, da sta morala biti vsaj dva, in sicer spričo množinske oblike (*Kinder*). Glede na neomenjanje Forestove morebitne poznejše druge žene, glede na varuha – šlo je za Franca Rajmunda, polbrata Benigne Rozine – in ob dejstvu, da so bili otroci tedaj še pod varuštvom, je bila mati Forestovih otrok zagotovo Benigna Rozina.⁵²⁷ Ta polteta kranjskega polihistorja je v najboljšem primeru dočakala okoli šestdeset let, če je umrla šele malo pred možem (1687), sicer pa nimamo o njej nobenih neposrednih podatkov vse od poroke leta 1671. Njeni otroci so se torej rojevali šele sočasno s starejšimi otroki nečaka Janeza Vajkarda.⁵²⁸

518 Prav tam, str. 64, 76. – Ljubljanska mrliška matica njene smrti ne navaja, kot v njej tudi sicer ni redovnic (prim. NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, M 1658–1735, pag. 25).

519 K škofjeloškimi klarisam so namreč večinoma vstopala dekleta med 15. in 17. letom starosti (Hančič, *Klarise na Kranjskem*, str. 67–68).

520 NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1651–1682, s. p., 3. 6. 1671.

521 Andritsch, *Die Matrikeln. Band 2*, str. 71.

522 Frank, *Standeserhebungen. 2. Band*, str. 6. – V Ljubljani so bili v letih 1629, 1634 in 1635 krščeni trije Melhiorjevi sinovi, a ni bilo med njimi nobenega z imenom Jurij Andrej (NŠAL, ZA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, Rep R 1621–1653). V kranjsko imenjsko knjigo 1619–1661 je bil Melhior Forest na začetku vpisan z majhno imenjsko rento za dvorec Čeplje, ki ga je leta 1635 prodal, pridobil pa druga imenja (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, prav tam, št. 5 (1619–1661), fol. 126, 127). Njegovo imenjsko rento, leta 1662 zmanjšano z dobrih 28 goldinarjev na 11 in pol, je leta 1683 prepisala nase njegova hči Uršula Semenič (prav tam, št. 6 (1662–1756), fol. 227).

523 Leta 1682 je iz Krškega pisal stanovskemu poverjeniskemu uradu v zvezi z nekim neizpolnjenim ukazom (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 539, fasc. 308b, pag. 1825, 13. 5. 1682). Ni izpričano, na kaj se je nanašala neplačana kontribucija, za katero so ga deželni stanovi terjali leta 1678 (prav tam, šk. 534, fasc. 308, pag. 36, 15. 7. 1678). V edini krški matični knjigi iz tega časa Forestov ni zaslediti (NŠAL, ZA Krško, Matične knjige, R 1670–1729).

524 Jurij Andrej Forest je imel »stanovsko pravico« (*Landschaft Jus*) nad Hotemežem očitno že leta 1671 (še pred poroko z Benigno Rozino), ko je v zvezi s tem urejal zadeve z Ano Marijo Graffenweger, skorajšnjo polihistorjevo taščo (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 810, fasc. 543d, kopalne knjige poverjeniskega urada, 1671–1672, s. p., 7. 4. 1671, 5. 9. 1671; 1675–1676, 10. 6. 1675, 4. 7. 1675). Hotemež naj bi po *Slavi* od Foresta »pred petimi ali šestimi leti«, torej okoli leta 1683, kupil Volf Engelbreht baron Gall, potem ko ga je Forest posedoval malo pred tem (*der es kurz vorher besessen*) (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 288). Jurij Andrej je dvorec prodal Galloma po izteku leta 1681 in pred 12. avgustom 1683, ko ga je poverjeniški urad na zahtevo zakoncev Gall pozval, naj plača davčne zaostanke, nastale do konca leta 1681, in prepíše prodani Hotemež na kupca (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, šk. 812, fasc. 543e, kopalne knjige poverjeniskega urada, 1682–1684, s. p., 12. 8. 1683). Za prepis v imenjski knjigi je Forest prosil

stanovske poverjenike konec leta 1686 (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 905, sejni zapisniki 31, 1680–1687, fol. 397, 21. 11. 1686).

525 ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 27, fasc. XIV, lit. F–20, 14. 4. 1687, pag. 1. – Valvasor omenja dvorec le pri opisu dvorca Selo pri Svibnem in mu ne namenja upodobitve. Stal je med vinogradi blizu Sela, pripadal gospodom pl. Sara ali Zara, nato Juriju Andreju Forestu in ob izidu zapuščinskih njegovim dedičem (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 506). Danes ni znana ne lokacija Robalje ne Sela (Stopar, *Grajske stavbe. II. Dolenjska. Druga knjiga*, str. 127, 130), ki je po Valvasorju stal na ljubkem gričku tik pod svibenskim gradom (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 505–506). M. Smole je dvorec zmotno locirala v katastrsko občino Konj pri Vačah (Smole, *Graščine*, str. 679), ker jo je zavedla razrešitev toponima Altenhof kot Konj, ki jo najdemo v popisu Zbirke zapuščinskih inventarjev v ARS. Po Smoletovi je I. Jakič prevedel Altenhof v Stari dvor in ga postavil na območje vasi Konj (Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 314). Vsebinska Forestovega zapuščinskega inventarja (toponimi in antroponimi) jasno priča, da je dvorec ležal nekje na območju Radeč in Svibnega. Razkriva tudi, da ga je Jurij Matešič neznan kdaj prodal Vespazijanu pl. Sari (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 27, fasc. XIV, lit. F–20, 14. 4. 1687, pag. 7–8/Nr. 44), čigar priimek pozna Valvasor. Kot pri opisu Krškega poroča *Slava*, je Volf Avguštin Buset (polihistorjev mrzli nečak) tam v javnem dvoboju okoli leta 1680 zabodel nekega Franca Mihaela pl. Zaro ali Saro (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 242). Dne 3. maja 1682 je v svibenski krstni matici navedena kot botra gospodična Sidonija pl. Sara, vsekakor sorodnica lastnika dvorca Robalja, kar skoraj gotovo kaže, da je Jurij Andrej Forest pridobil dvorec zatem. V kranjski imenjski knjigi je Forest vpisan šele leta 1690, ko je bil že pokojni, in sicer s poltretjim goldinarjem imenjske rente, ki se je nanašala na hubo, kupljeno od posesti Novega dvora pri Radečah, gornino, desetino in odvetščino; posest je leta 1693 prodal Rajmund baron Raumschüssel kot varuh Forestovih otrok (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 227).

526 ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 27, fasc. XIV, lit. F–20, 14. 4. 1687, pag. 3.

527 ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, št. 6 (1662–1756), fol. 227. – O Francu Rajmundu baronu Raumschüsslu gl. op. 481.

528 V ljubljanskih krstnih maticah ni otrok zakoncev Forest

Od štirih Raumschüsslov, dveh svojih polstricev in dveh poltet, je Janez Vajkard Valvasor najslabše poznal Ivano, ki je postala klarisa, ko je bilo nečaku le dobrih sedem let. Oba polstrica je imel v mladosti gotovo priložnost srečati večkrat, ko pa sta v letih 1662 in 1663 drug za drugim pomrla, je bil mladenič ravno nekaj let zdoma.⁵²⁹ Ob njegovi vrnitvi v domovino in ustalitvi na Bogenšperku je živel le še Benigna Rozina, tedaj sveže poročena Forest. Skoraj ničesar ne vemo o naslednji generaciji, polihistorjevih po poli bratrančih in sestričnih po Raumschüsslovi strani. Kot smo videli, ni znana usoda Forestovih otrok, od treh otrok po poli strica Jurija Sigmunda barona Raumschüssla (* ok. 1625, † 1663) pa je kot odrasel izpričan le Wolfgang Sigmund (* 1656, † 1686), petnajst let mlajši od Valvasorja, ki je umrl že v tridesetem letu.⁵³⁰

Če **povzamemo ugotovitve o povezavah** Janeza Vajkarda Valvasorja s sorodstvom po materini strani, imamo o tem skoraj samo posredna poročila, tako kot ne vemo veliko o zasebnem življenju sorodnikov. Gotovo je to, da polihistor ni bil z njimi v botrstvu ali povezan kot poročna priča, izpričani pa niso niti poslovni stiki, kakršne je imel z nekaterimi očetovimi sorodniki. Po smrti edine prave tete Regine Doroteje Rasp († 1650) se je gotovo večkrat mudil pri obeh bratrančih Raspih na Krumperku in Dolu, dokler sta še živel. Ko se je vrnil z dolgoletnih potovanj, je našel živega le še Volfa Ditriha (1636–1674), ki mu je bil po letih edini blizu, kot vse kaže, pa ni gojil veliko stikov z družino pokojnega krumperskega bratranca Janeza Avguština (ok. 1625–1666). Pozneje se je moral večkrat srečati z njuno sestro, svojo sestrično Marijo Rozino (1629–1694), poročeno Buset, ki ga je edina preživela. Opis napada Uskokov na njen dom, Gracarjev turn pod Gorjanci, in njene skoraj čudežne rešitve je namreč lahko prišel samo iz prve roke, kot tudi poročilo o njenem odnosu do arheoloških najdb. Ni odveč poudariti, da se je Valvasor drugič ženil (1687) v neposredni sosesčini Gracarjevega turna, pri Ani Maksimili Zetschker v dvorcu Vrhovo. Kako dobro se je poznal z zgodaj umrlima materinima polbratom baronoma Raumschüssloma in z njuno sestro,

(NŠAL, *ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige*, Rep R 1653–1692), v mrliški matici pa pogrešamo njuni smrti (M 1658–1735). Glede na starost Benigne Rozine so se morali otroci roditi v sedemdesetih letih. *Ža župnijo Radeče*, v katero je spadal Hotemež, so matične knjige ohranjene šele iz 18. stoletja (Krampač, *Vodnik po matičnih knjigah*, str. 82), v svibenskih krstnih maticah ne najdemo Forestov niti v vlogi krstnih botrov (NŠAL, *ŽA Svibno, Matične knjige*, R 1671–1684, R 1685–1701), medtem ko mrliška knjiga za ta čas ni ohranjena (Krampač, *Vodnik po matičnih knjigah*, str. 101). V Forestovem zapuščinskem inventarju ni nobenega namiga, da bi imel potomce (gl. op. 526), imenjska knjiga pa leta 1693 govori o varuhu Forestovih otrok, ki so torej morali biti še mladoletni in iz zakona z Benigno Rozino Raumschüssl (gl. prejšnjo opombo).

⁵²⁹ O svoji večletni odsotnosti v tem času govori Valvasor pri opisu Gamberka (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 162). Prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 78–79.

⁵³⁰ Gl. op. 511.

poročeno Forest, ostaja zunaj naših spoznavnih možnosti. Tudi o tem, v kakšnih odnosih je bil s svojim najstarejšim živečim priženjenim sorodnikom, materinim očimom Leopoldom baronom Raumschüsslom (po 1592–1659), je mogoče zgolj ugibati. Kot rečeno, se je čutil bolj povezanega s kravješki Rauberji, ki so nosili priimek njegove matere, bili pa le njegovi daljni sorodniki. Poseben odnos je imel z Vidom Krištofom baronom Rauberjem, na Frankovskem živečim sinom svojega mrzlega po poli bratranca. Valvasorjev izjemno natančen opis sorodnikovega življenja in družine ter potrjeni stiki med Vidom Krištofom in nürnberskim redaktorjem *Slave* Erasmusom Franciscijem navajajo k sklepanju, da je imel ta Rauber pomembno posredniško vlogo med kranjskim polihistorjem in Nürnbergom, kjer je leta 1689 dobila svojo končno obliko *Slava vojvodine Kranjske*.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije:

- AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko: šk. 267, 268.
  - AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg: šk. 87–95, 301–309, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 421, 423, 449, 453, 459, 463, 481, 485, 486, 502, 503, 506, 507, 508, 510, 539, 552, 810, 811, 812, 877, 883, 884, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 901, 903, 904, 905, 908, 911, 912.
  - AS 11, Komisija za fevdne zadeve: šk. 8.
  - AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko: št. 1, 4, 5, 6.
  - AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko: šk. 237.
  - AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko: knj. 11, 12, 13, 14.
  - AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani (= Testamenti): II. serija: fasc. B 1–42, R 1–45, V 1–16, W 1–49. III. serija: fasc. R 1–274.
  - AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani (= Zap. inv.): šk. 12, 18, 27, 68, 81, 93, 94, 97, 118, 120, 121, 122, 123, 130, 131.
  - AS 748, Gospostvo Krumperk: fasc. 25, 26, 28, 48, 79, 85; knj. 12, 13.
  - AS 984, Radics pl. Peter Pavel: šk. 7.
  - AS 1063, Zbirka listin: št. 926, 1061, 1078, 1094, 1116, 1119, 1273, 1441, 1486, 1633, 1663, 1676, 2088, 2207, 2385, 2514; prepisi: 1478 II. 16.
  - AS 1064, Zbirka plemiških diplom: št. 3, 75, 86.
  - AS 1073, Zbirka rokopisov: I/42r, I/43r, I/44r, II/51r.
  - AS 1074, Zbirka urbarjev: 41u, I/30u.
  - AS 1075, Zbirka rodovnikov: šk. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8.
  - AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Histo-ričnega društva za Kranjsko: šk. 4.
- Biblioteca Statale Isontina, Gorizia:
Manoscritti: Ms. 77.

- NG – Narodna galerija v Ljubljani:
NG S 942, NG S 944, NG S 945.
- NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana:
NŠAL 1, Škofijski arhiv Ljubljana 1 (= ŠAL 1):
fasc. 35
NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana (= KAL):
fasc. 58.
NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn: šk. 375.
ŽA Dob, Matične knjige: Rep R 1607–1784, R
1606–1623 in P 1611–1622, R 1624–1633, R
1634–1642, M 1654–1698.
ŽA Dol pri Ljubljani, Matične knjige: R 1627–
1654.
ŽA Komenda, Matične knjige: R 1622–1647.
ŽA Kranj, Matične knjige: R 1652–1676.
ŽA Krško, Matične knjige: R 1670–1729.
ŽA Leskovec pri Krškem, Matične knjige: M
1701–1731.
ŽA Moravče, Matične knjige: R 1655–1666.
ŽA Mengeš: R 1655–1668.
ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige: Rep R
1621–1653, Rep R 1653–1692, R 1621–1626, R
1638–1643, R 1643–1653, R 1653–1664, R 1664–
1669, R 1669–1678, R 1686–1692, P 1605–1632,
P 1632–1651, P 1651–1682, P 1682–1717, M
1635–1657, M 1658–1735.
ŽA Svibno, Matične knjige: R 1671–1684, R
1685–1701.
ŽA Šmarje–Sap, Matične knjige: R 1675–1695, M
1675–1691.
ŽA Vodice, Matične knjige: R 1654–1670, P
1638–1685, M 1673–1718.
ŽA Vače, Spisi: fasc. 4.
- NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor:
Matične knjige: Stari trg pri Slovenj Gradcu: R
1597–1609 in P 1600–1625.
- ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv:
AVAFHKA – Allgemeines Verwaltungsarchiv –
Finanz- und Hofkammerarchiv, Wien:
Adelsakte: Hofadelsakt von: Ramschissl, Adam,
Seyfried und Erasmus Brüder, 13. IV. 1654; Rau-
ber, Kosmus, 3. XII. 1562; Rauber, Franz Adam,
25. VIII. 1648; Rauber, Otto Heinrich und Veith
Christoph Brüder, 12. IV. 1681; Sigestorff oder
Sigersdorff Leonhard, Johann, Georg, Christoph,
Thomas Brüder 4. IV. 1554; Valvasor, Karl und
Johann Adam und die Schwestern 17. XI. 1667.
- StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz:
A. Schrattenbach: K 1.
B 249/5, Adalbert Sikora, Nach den landschaft-
lichen Steuerbüchern von 1516 bis 1785. V. Vi-
ertel enhalb der Drau – Viertel Cilli. (Beide Auf-
schriften werden abwechselnd gebraucht). Kreis
Cilli.
Innerösterreichische Hofkammer (= IÖ HK):
1633–IX–1, 1633–XII–50, 1641–I–139, 1659–I–
25.
Innerösterreichische Regierung (= IÖ Reg.): Cop
1642–IV–16, Cop 1651–IV–74, Cop 1652–VII–
114, Cop 1652–VII–115, Cop 1653–III–120, Cop
1655–VIII–140, Gut 1660–VII–9.
Innerösterreichische Urkundenreihe (= IÖ Ur-
kundenreihe): 514 m.
Landrecht: K 620, 621.
ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana:
LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka: šk. V, X,
XX, XXV.
ZAP – Zgodovinski arhiv Ptuj:
ZAP 70, Rokopisna zbirka: R–45.
ŽU Šentjernej – Župnijski arhiv Šentjernej:
krstna matična knjiga 1688–1693, mrliška matična
knjiga 1693–1700.
ŽU Vranksko – Župnijski urad Vranksko:
krstna matična knjiga 1673–1701.
- ELEKTRONSKI VIR
- http://www.salzburg.com/wiki/index.php/Salzbuerger_Domherren#Das_weltliche_Domkapitel_281514_bis_1806.29
- LITERATURA
- Andrejka, Rudolf: Ravbar (Rauber), geslo v: *Slovenski biografski leksikon. Prva knjiga Abraham – Lužar*. Ljubljana: Zadržna gospodarska banka, 1925–1932, str. 36.
- Andritsch, Johann: *Die Matrikeln der Universität Graz. Band 1. 1586–1630*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Universitätsbuchdruckerei und Universitätsverlag, 1977; *Band 2. 1630–1662*. 1980.
- Beckh-Widmanstetter von, Leopold: *Die Familienchronik der Grafen Barbo von Waxenstein*. S. I.: s. a. [18__].
- Bizant, Milan: Marijine kongregacije v ljubljanskem jezuitskem kolegiju. V: Reisp, Vincenc (ur.): *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1997)*. Zbornik razprav (Redovništvo na Slovenskem 4). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete, 1998, str. 137–156.
- Blaznik, Pavle: *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)*. Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.
- Blaznik, Pavle: *Zemljiška gospostva v območju freisinske dolenske posesti*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1958 (Razprave. Dissertationes IV/6).
- Cevc, Emilijan: *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*. Ljubljana: Slovenska matica, 1981.
- Cevc, Emilijan: Štirje renesančni nagrobni v Novem mestu. V: Jarc, Janko et. al. (ur.): *Novo mesto 1365–1965. Prispevki za zgodovino mesta*. Maribor: Obzorja, Novo mesto: Dolenjska založba, 1969, str. 180–195.

- Črnivec, Živka (ur.): *Ljubljanski klasiki 1563–1965*. Ljubljana: Maturanti Klasične gimnazije (1941–1958), 1999.
- Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung. Zweiter Theil. Vom Regierungsantritte Maximilians I. (1493) bis zum Tode Kaiser Ferdinands I. (1564)*. Laibach: Ig. v. Kleinmayr & Ferd. Bamberg, 1875; *Dritter Theil. Vom Regierungsantritte Erzherzog Karls in Innerösterreich bis auf Leopold I. (1564–1657)*. Laibach: Ig. v. Kleinmayr & Ferd. Bamberg, 1875.
- Elze, Theodor: *Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain. Festschrift zur vierten Säcularfeier der Eberhard-Karls-Universität*. Tübingen: Franz Fues, 1877.
- Frank, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918. 1. Band. A–E. Schloss Senftenegg: Selbstverlag, 1967; 2. Band. F–J, 1970; 3. Band. K–N, 1972; 4. Band. O–Sh, 1973; 5. Band. Si–Z, 1974*.
- Furlan, p. Alfonz: *Zgodovina frančiškanske cerkve v Novem mestu*. Novo mesto: Frančiškanski samostan, 1937.
- Genealogische Beschreibung des Geschlechts derer Grafen von Egg und Hungersbach*. S.l.: 1703.
- Gestrin, Ferdo: Trgovsko prometni položaj Novega mesta (od ustanovitve do konca 16. stoletja). V: Jarc, Janko et. al. (ur.): *Novo mesto 1365–1965. Prispевki za zgodovino mesta*. Maribor: Obzorja, Novo mesto: Dolenjska založba, 1969, str. 130–143.
- Golec, Boris: Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja. *Zgodovinski časopis* 61 (2007), št. 3–4, str. 303–364.
- Golec, Boris: Plemstvo v cerkvenih matičnih knjigah zgodnjega novega veka – raziskovalni problemi in izzivi. *Arhivi* 36 (2013), št. 1, str. 85–110.
- Golec, Boris: Valvasorjev izvor, družina in mladost – stare neznanke v novi luči (1. del). *Kronika* 61 (2013), št. 2, str. 5–66.
- Golec, Boris: Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni (1. del). *Zgodovinski časopis* 62 (2008), str. 351–383; (2. del). *Zgodovinski časopis* 65 (2011), str. 292–373; (3. del). *Zgodovinski časopis* 66 (2012), str. 46–114.
- Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda. I. del*. Reprint prve izdaje, ki je izšla v 6 zvezkih v letih od 1910 do 1916. Celje: Mohorjeva družba, str. 1992.
- Hančič, Damjan: *Klarise na Kranjskem*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2005 (Gradivo in razprave 26).
- Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1997.
- Kidrič, France: Gall (baroni Gallenstein), geslo v: *Slovenski biografski leksikon. Prva knjiga Abraham – Lužar*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925–1932, str. 197–200.
- K.[oblar], A.[nton]: Črtice s Krumperka. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XVIII* (1908), str. 119–120.
- Koropec, Jože: *Mi smo tu. Veliki punt na Slovenskem v letu 1635*. Maribor: Obzorja, 1985.
- Kos, Dušan: *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenjštajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja* (Zbirka ZRC: 1). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994.
- Krampač, Tone: *Vodnik po matičnih knjigah Nadškofjskega arhiva Ljubljana*. Druga dopolnjena izdaja. Ljubljana: Nadškofija, 2008 (Nadškofija Ljubljana, Arhiv, Priročniki 2).
- Miklavčič, Maks: Rasp, geslo v: *Slovenski biografski leksikon. Tretja knjiga Raab–Švikaršič*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1960–1971, str. 29–33.
- Miklavčič, Maks: Ravbar Krištof, geslo v: *Slovenski biografski leksikon. Tretja knjiga Raab–Švikaršič*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1960–1971, str. 37–39.
- Miklavčič, Maks: Schönleben Janez Ludvik, geslo v: *Slovenski biografski leksikon. Tretja knjiga Raab–Švikaršič*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1960–1971, str. 236–240.
- Nared, Andrej: *Dežela – knez – stanovi. Oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518* (Thesaurus memoriae. Dissertationes 7). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009.
- Ogrin, Rafael, Nekaj o neposrednih davkih v XVI., XVII. in XVIII. stoletju. Kratek prispevek k zgodovini davkov na Kranjskem. *Kronika VI* (1958), št. 1, str. 35–38.
- Oražem–Stele, Majda: Dela Valvasorja leta 1989 v srednjeevropskih knjižnicah in njegov sodobnik pisatelj Franz von Wützenstein. V: Vovko, Andrej (ur.): *Valvasorjev zbornik ob 300 letnici izida Slave vojvodine Kranjske. Referati s simpozija v Ljubljani 1989*. Ljubljana: SAZU in Odbor za proslavo 300 letnice izida Valvasorjeve Slave, 1990, str. 247–257.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München: Verlag R. Oldenbourg, 1962.
- Pörtner, Regina: *The Counter-Reformation in Central Europe. Styria 1580–1630*. Oxford: Clarendon Press, 2003.
- Radics, P.[eter] von: Familien-Chroniken krainischer Adeliger im 16. und 17. Jahrhundert. *Mitteilungen des Musealvereins für Krain XVI* (1903), str. 1–27, 137–152; *XVII* (1904), str. 3–13.
- Radics, P.(eter) von: *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor (geb. 1641, gest. 1693). Mit 5 Porträts und 15 anderen Abbildungen; samt Anhang, Nachtrag und*

- der Genealogie der Familie Valvasor*. Laibach: Krainische Sparkasse, 1910.
- Radics, P.[eter] v.[on]: *Valvasor. Biographische Skizze (Mit dem Portrait und Faksimile Valvasors)*. Graz: Leuschner & Lubensky, k. k. Universitäts-Buchhandlung, 1866.
- Radics P.[eter] v.[on]: Valvasor und die Freifrau von Seisenegg. *Laibacher Zeitung* 113 (1894), Nr. 146, 28. 6. 1894, str. 1251–1252; Nr. 147, 30. 6. 1894, pag. 1259–1260; Nr. 148, 2. 7. 1894, str. 1269; Nr. 149, 3. 7. 1894, str. 1277.
- Rajhman, Jože: *Pisma Primoža Trubarja*. (Korespondence pomembnih Slovencev 7). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1986.
- Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.
- Reisp, Branko: Nekaj dopolnil k biografiji Janeza Vajkarda Valvasorja. V: *Zgodovinski časopis* 51 (1997), str. 575–576.
- Reisp, Branko: Novejša spoznanja o Valvasorju. *Glasnik Slovenske matice* XXIX/XXXI (2005/2007), str. 10–19.
- Ribnikar, Peter: Posestne in gospodarske razmere loško-snežniškega gospostva od XVI. do XVIII. stoletja. *Kronika* 3 (1955), št. 1, str. 35–39.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken der Grafschaft Görz und Gradisca*. Gorz: Selbstverlag, 1904.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*. Görz: Selbstverlag, 1905.
- Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. Erster Theil*. Gratz: Verlag Kienreich, 1822; *Zweyter Theil*, 1822; *Dritter Theil*, 1822; *Vierter Theil*, 1823.
- Slana, Lidija: Utrinki iz zgodovine Brda. *Kronika* 52 (2004), št. 2, str. 131–141.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Smole, Majda: *Vicedomski urad za Kranjsko 13. stol. – 1747. 2. del: Cerkevne zadeve Lit. G* (Publikacije Arhiva SR Slovenije. Inventarji. Serija Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev. Zvezek 4). Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1988; *4. del: Cerkevne zadeve Lit. L*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1994.
- Steska, Viktor: O Lamberghih. *Carniola* VI (1915), str. 81–89.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Druga knjiga. Območje Kamnika in Kamniške Bistrice*. Ljubljana: Viharnik, 1997.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Peta knjiga. Med Goričanami in Gamberkom*. Ljubljana: Viharnik, 2000.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. II. Dolenjska. Druga knjiga. Med Bogenšperkom in Mokricami*. Ljubljana: Viharnik, 2001.
- Stražar, Stane: *Župnija Dob skozi stoletja*. Dob: Odbor pri Krajevni skupnosti, 1996.
- Umek, Ema: *Erbergi in dolski arhiv* (Publikacije Arhiva Republike Slovenije. Inventarji. Serija grašinski arhivi: zv. 5). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1991.
- Umek, Ema – Kos, Janez (ur.): *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije I–II*. (Skupnost arhivov Slovenije. Vodniki). Ljubljana: Skupnost arhivov Slovenije, 1972.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*, I–XV. Laybach, 1689.
- Valvasor, Johann Weichard: *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna. Wagensperg in Crain, 1679* (faksimilirana izdaja). Ljubljana: Cankarjeva založba, München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1970.
- Vilfan, Sergij: Pravna ureditev Kranjske po Valvasorjevi Slavi. V: Vovko, Andrej (ur.): *Valvasorjev zbornik ob 300 letnici izida Slave vojvodine Kranjske. Referati s simpozija v Ljubljani 1989*. Ljubljana: SAZU in Odbor za proslavo 300 letnice izida Valvasorjeve Slave, 1990, str. 32–48.
- Voje, Ignacij: Odnosi med gospodom Kozmom Ravbarjem s Krumperka in vaško skupnostjo Domžale v 16. stoletju. *Zgodovinski časopis* 45 (1991), št. 1, str. 33–40.
- Vrhovec, Ivan: *Zgodovina Novega mesta*. Ljubljana: Matica slovenska, 1891.
- Vrhovnik, Ivan: Plemenitniki v dobovskih farnih maticah. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* IX (1899), str. 77–102.
- Witting, Joh. Bapt.: Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels. *Jahrbuch der K. K. Heraldischen Gesellschaft »Adler«*. Neue Folge IV (1894), str. 89–146; V (1895), str. 162–264.
- Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. 14. Theil*. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1865.
- Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. 25. Theil*. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1873.
- Zadravec, Dejan: *Zastave in prodaje deželnoknežjih posesti in prihodkov v spodnjeavstrijskih deželah v prvi polovici 16. stoletja*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2012 (Viri 35).
- Žontar, Jože: Zemljiško gospostvo Krumperk pri Domžalah v 17. in 18. stoletju. *Zgodovinski časopis* 46 (1992), št. 4, str. 437–444.
- Žvanut, Maja: Valvasorjev boter Konrad Ruess baron Ruessenstein na Strmolu. *Kronika* 54 (2006), št. 2 (Iz zgodovine gradu Strmol na Gorenjskem), str. 183–194.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94:728.6(497.4)
747:643/645(497.473)"18"

Prejeto: 12. 2. 2013

Tanja Gomiršekuniv. dipl. zg., višja kustosinja, Goriški muzej – Galerija Zorana Mušiča grad Dobrovo, Grajska cesta 9, SI-5212 Dobrovo v Brdih
E-pošta: muzej.dobrovo@siol.net

Bivanjska kultura jugovzhodnih Brd v predmarčni dobi

IZVLEČEK

Kmečko prebivalstvo v jugovzhodnih Brdih je glede na lastništvo zemlje spadalo v različne statusne skupine. Slednjim je bila lastna tudi bivanjska višina, ki je bila vidna v velikosti stanovanjske hiše, s čimer je bilo povezano število prostorov in njihova oprema, ter v diferenciaciji gospodarskih poslopij. V predmarčnem obdobju je bil za kmeta v Brdih še tako majhen predmet trajna dobrina, zato je bilo lastništvo in uporaba luksuznih predmetov, kot so ura, postelja in jedilni pribor, izrazit pokazatelj višjega socialnega statusa. Vse to lahko za 1. polovico 19. stoletja preučujemo z analizo gradiva zapuščinskih razprav, ki vsebuje tudi inventarne popise premoženja umrlega.

KLJUČNE BESEDE

Goriška brda, kmečka hiša, bivalna višina, kuhinjska in hišna oprema, higiena, 19. stoletje

ABSTRACT

HOUSING CULTURE IN SOUTHEAST GORIŠKA BRDA IN PRE-MARCH ERA

Given the ownership of the land, the rural population in southeast Goriška brda belonged to different status groups. The latter are connected with the housing culture that was seen by the size of the house and the number of rooms and equipment, as well as by the differentiation of agricultural buildings. In pre-March period even a small object was a lasting good to a farmer in Brda. Thus the ownership and use of luxury items, such as clocks, beds and cutlery, was a distinct indicator of higher social status. For the first half of the 19th century, this can be studied by analysing materials from probate proceedings, which also contain the deceased's property inventory list.

KEY WORDS

Goriška brda, farmhouse, housing culture, kitchen and home furnishing, hygiene, 19th century

Uvod

Slovenski etnolog Angelos Baš je o poznavanju kmečke notranje opreme v 17. in 18. stoletju zapisal takole: *Če drži, da poznamo iz zgodovine naše ljudske hišne opreme skorajda samo opise kmečkih hiš iz zadnjega poldruega stoletja, ki spričujejo v okviru hišnih sestavnih delov tudi gradivo o kmečki notranji opremi, ni hkrati nič manj neoporečno, da tudi za to, najnovjšo dobo, pogrešamo zaokrožene preučitve o ljudski hišni opravi na Slovenskem.*¹ Če je znani etnolog leta 1957 trdil to za svojo stroko, ki je v naslednjih desetletjih marsikaj naredila na tem področju² predvsem za zunanjo in notranjo podobo kmečkih hiš, se je zgodovinska stroka na Slovenskem do sedaj posebej zanimala za meščanske in plemiške razmere.³

Za preučevanje bivalne kulture kmečkega prebivalstva Goriških brd v 1. polovici 19. stoletja sem si kot temeljni vir izbrala zapuščinske inventarje, nastale med letoma 1820 in 1840. Zapuščinski inventar, ki je popis celotnega premoženja umrlega, v sebi nezavedno beleži dejstva, ki se ne nanašajo zgolj na navedene, bolj ali manj natančno opisane premičnine in nepremičnine, temveč tudi na različne ravni delovanja in samorazumevanja družbe in ljudi v obdobju, v katerem je nastal.⁴ Za obravnavano okolje Goriških brd so inventarji pomembni predvsem z vidika določitve realnega stanja bivalne kulture na začetku 19. stoletja, ko je prebivalstvo še živelo v gospodarstvu starega režima, kot je to prikazal tudi J. Davis⁵ na primeru družine Žužek na Krasu.⁶ Hiše, njihova notranja ureditev in pripadajoč premični inventar, so bile namreč v preteklosti vedno odraz socialnega statusa kmeta in narave kmečkega dela, ki se je odvijalo v njej ter okoli nje.⁷ Muznik je o bivanjski kulturi prebivalcev Goriške grofije konec 18. stoletja zapisal, da so sicer ljudje z malim zadovoljni, spijo večinoma na slamnatih ležiščih, premožnejši pa imajo za svoje postelje blazine, napolnjene z volno ali natlačene s konjsko žimo. Ker posebnih peči za ogrevanje prostorov nimajo, se večinoma grejejo ob ognjišču pri

odprtem ognju.⁸ Na podeželju pa v 19. stoletju sledimo posodabljanju kmetijstva, gradnji novih hiš in kupovanju zemljišč. Temeljito se je spremenil tudi odnos med mestom in podeželjem. Izboljšati kmetijstvo, ki bi proizvajalo več dobička, je pomenilo hkrati tudi višjo kupno moč kmeta. Podeželje je postalo novi trg za industrijske proizvode,⁹ kot so obleka, pohištvo, pa tudi za orodje, gnojila in tehnike gnojenja. Za kar je bilo že potrebno neko znanje, ki so ga s potujočimi učitelji širile Kmetijske družbe. Od začetka 19. stoletja pa do 1. svetovne vojne in po njej pa so se zaradi novega vpliva, ki sta ga imeli industrijska in agrarna revolucija, temeljito spreminjale tudi kmečke hiše ter njihova oprema. Prav to je razlog za analizo izbranih inventarjev: preučiti bivanjsko kulturo v Goriških brdih pred navedenimi spremembami.

Kmečka hiša

Kmečka hiša, kot jo opredeljuje Vilfan,¹⁰ je grajen in pokrit prostor, namenjen za stalno prebivanje kmečke družine, ki jo je možno klasificirati po številnih kriterijih (glede na razporeditev prostorov, po gradbenem materialu, konstrukciji strehe...). Briške hiše spadajo v t. i. primorski tip.¹¹ Kako so bile grajene in kakšna je bila njihova oprema v začetku 19. stoletja, pa je zelo malo dokumentirano in opisano. Leta 1953 je to delo za začetek 20. stoletja temeljito opravila ekipa Etnografskega muzeja, ko je pod vodstvom Borisa Orla popisala in dokumentirala celotna Brda. Izsledki, oziroma gradivo, ki ga hrani Slovenski etnografski muzej, so bili objavljeni v t. i. »briški« izdaji *Etnologa* leta 1992. Popisana in dokumentirana je bila predvsem materialna kultura pred in po prvi svetovni vojni. Gre torej za čas, ko je, kot že omenjeno, na podeželje že pljusnil vpliv industrijske revolucije.¹² Ta se je kazal v prenovah ali povečanju hiš, diferenciaciji sob, uvajanju novih orodij...¹³ V svojih spominih pa so se opisovalci bivanjskih razmer včasih dotaknili tudi stanja na začetku 19. stoletja,¹⁴ kar nam reši marsikatero interpretativno zagato.

V jugovzhodnih Brdih je bil kot gradbeni material hiš že zelo zgodaj¹⁵ uporabljan kamen, ki po-

1 Baš, Pohištvo na Podčetrtkovem gospodstvu, str. 49.

2 Glej: Makarovič, Kuhinjska oprema; Miklavčič Brezigar, *Materialna kultura*; Miklavčič Brezigar, *Ljudske skrinje*; Miklavčič Brezigar, Robidišče; Ledinek-Lozej, *Raziskave stavbarstva*; Ledinek-Lozej, Pregled ...

3 Glej: Golec, Iz življenja; Štuhec, *Rdeča postelja*; Štuhec, *Besede, ravnanja*; Ciglenečki, *Družini Leslie in Herberstein*; Šlibar, *Kuharica* ...

4 Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 12–13.

5 Davis, *Vzpon z dna*, str. 50.

6 Pri tem bi rada poudarila, da je bilo gospodarstvo starega režima, vsaj v Brdih, vse prej kot samozadostno. V Brdih so morali osnovna prehrabna živila kupovati, saj je bila produkcija le-teh zaradi intenzivne usmeritve v vinogradništvo in nezadostnega gnojenja, nizka (Gomiršek, *Spremembe*, str. 268).

7 Hurst, *La casa rurale*, str. 817.

8 Muznik, *Goriško podnebje*, str. 73–74.

9 Caracciolo, *Associazionismo agrario*, str. 651–652.

10 Vilfan, *Kmečka hiša*, str. 560.

11 Melik, *Slovenija*, str. 572, 585–589.

12 Kaufhold, *Die Wirtschaft Mitteleuropas*, str. 42.

13 Gradivo popisov vojne škode kaže na povečan delež stavb in prenov v letih po 1870, še več pa okoli leta 1900 (ASG, *Danni di guerra*, 832).

14 SEM, Šarf, *Ljudsko stavbarstvo*, str. 15.

15 V mediteranskem prostoru je bil, predvsem zaradi obilice, kamen dalj časa osnovni gradbeni material. Kamnite gradnje so se pojavile v Italiji že od časa renesanse (14. – 16. stoletje) dalje. Bližina in prevzemanje kulturnih vplivov je pljusnilo tudi v Brda (Sarti, *Europe at home*, str. 97–98; Baš, *Uvod v zgodovino stanovanjske hiše*, str. 17–19).

gosto ni bil niti ometan.¹⁶ Za 18. stoletje nam to potrjujeva dva vira: terezijanski kataster, ki v popisih za obravnavano območje vsebuje skop opis večine hiš,¹⁷ in dobri dve desetletji mlajši opis stavb, ki spremlja vojaške zemljevide.¹⁸ Iz terezijanskega katastra je razvidno, da so bile kmečke stavbe že v 2. polovici 18. stoletja grajene iz kamna ter pokrite z opeko ali kamnitimi skrlami.¹⁹ Nekaj več o bivališčih kmečkega prebivalstva Brd izvemo iz Cenilnih elaboratov za kmetijska zemljišča, ki so del franciscejskega katastra. Za celotno obravnavano območje je zapisano, da so bile hiše grajene iz kamna in pokrite s strešniki ali skrlami, vendar so bile majhne²⁰ in v precej slabem stanju, le hiše posestnikov so bile v povprečnem stanju.²¹ Nekatere stavbe so se že začele širiti, tako da so se izločila samostojna zidana gospodarska poslopja: hlev,²² klet in žitna kašča. Stavbe so dobile tudi vrhnje nadstropje. Podrobnejše podatke o gradnji in številu

Izpahnjence-žbatafur, pokrit s skrlami v Vedrijanu št. 36 (Plestenjak K. 1958, fototeka GM).

¹⁶ Karlovšek, *Slovenski domovi*, str. 38.

¹⁷ O odprtih vprašanjih pri analizi klasifikacije v terezijanskem katastru popisanih stavb glej: Golec, *Zemljiški katastri*, str. 327–331.

¹⁸ Melik, *Slovenija*, str. 88.

¹⁹ ASG, *Catasto teresiano, Cerou inferiore ed superiore*, 4.

²⁰ Pomanjkanje prostora v bivališčih in murvinih dreves zaradi specializacije v vinogradništvo sta bila tudi vzroka, zaradi katerih se je gojenje sviloprejke opravljalo samo občasno in ne v večjem obsegu, kakor je običajno v vsej Furlaniji.

²¹ ASG, *Catasti sec. XIX–XX, Elaborati*, 15, 66, 69; AST, *Elaborati catastali*, 678.

²² V tem obdobju se je v Brdih živina še prosto pasla (glej op. 80). Doba uveljavljanja hleva in hlevske živine se je začela šele v 2. polovici 19. stoletja, kar kaže na zaostajanje za gornje- in dolnjeavstrijskim prostorom (Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*, str. 68).

prostorov nam ponujajo akti, ki spremljajo formularje zapuščinskih razprav.²³ O načinu gradnje hiš in številu ter namembnosti prostorov nas poučijo cenitve bivališča umrlega, o njihovi opremi pa inventarni popisi premoženja.

Posesniške hiše so bile praviloma večje in so imele več gospodarskih poslopij. V cenitvah v 1. polovici 19. stoletja so bile vredne med 200 in 600 goldinarji. Navajam primer popisa hiše leta 1828 umrlih zakoncev Antona in Agnes Marinič iz Kojškega: *Zid je skupen stari hiši grofov Coronini in družine Marinič v višini 4 korakov*,²⁴ *vključno s temelji, v širino 2 ½ koraka, kar znaša po površini 10 kvadratnih korakov. Pročelje je v površini 1 ½ kvadratnega koraka last zapustnikov in 5 korakov v skupni uporabi z grofom Coronini, kar skupaj znaša 6 ½ korakov po 3 goldinarje, skupaj 19 goldinarjev 30 krajcarjev.*

Dve stranici proti vzhodu in zahodu, ki sta dolgi 8 korakov ter 1 ½ čevlja,²⁵ *skupaj vredni 277 goldinarjev 30 krajcarjev.*

*Predelni zid z mezadom*²⁶ *je polovico zidan, polovico pleten in ima vrata, ki imajo tečaje in zapah v vrednosti 7 goldinarjev.*

Druga predelna stena v sobah nad kletjo je pletena v površini 4 korakov in vredna 5 goldinarjev.

Kubinjska vrata imajo okvir iz obdelanega kamna, vrata imajo krilo, tečaje in enostavno zapiralo v vrednosti 6 krajcarjev.

V sobi nad kuhinjo sta 2 okni z okvirjem iz obdelanega kamna in macesnovimi oknicami in okvirji ter starimi stekli in tečaji v vrednosti 10 goldinarjev.

Vratno krilo omenjene sobe ima enostavne tečaje, kljuko brez ključavnice v vrednosti 3 goldinarjev 30 krajcarjev.

Še drugi dve vratnici v sobi nad kletema s tečaji, ki sta skupaj vredni 4 goldinarje.

Še eno okno z okvirjem iz obdelanega kamna v sobi nad kletjo z macesnovimi polkni, tečaji ter okenskim okvirjem brez stekla v vrednosti 5 goldinarjev.

6 prečk, ki podpirajo zidove in se ocenjujejo po 40 krajcarjev vsaka, skupaj 4 goldinarje.

Podovi nad kuhinjo, mezadom in nad žitnico so iz macesna v površini 15 ½ korakov po 1 goldinar 30 krajcarjev korak, skupaj 23 goldinarjev 13 krajcarjev.

Do žitnice vodi 11 stopnic iz mehkega lesa, spodaj prevlečenih z deskami v vrednosti 2 goldinarja.

²³ O podatkih, ki jih vsebuje gradivo zapuščinskih razprav, ki ga v tem primeru imenuje zaznamek smrti, glej Fugger Germađnik, *Zaznamek smrti*, str. 135–138.

²⁴ Korak je meril 1/3 klaftre in je bil tako dolg 1,6 m (ASG, *Elaborati*, 15).

²⁵ 1 čevlj je bil dolg 31,6 cm (*Slovenski*, str. 67).

²⁶ Furl. mezat (*Pirona*, str. 596) pomeni boljšo sobo v pritličju kmečke hiše.

Pod na kašči nad kletjo in žitnico je že star in ima že stare tramove v površini 87 ½ korakov, po 1 goldinar 10 krajcarjev, skupaj 20 goldinarjev 25 krajcarjev.

6 glavnih kamnitih stopnic in pod ter lesena ograja v vrednosti 10 goldinarjev.

2 okni v majhnem mezadu, eno ima okvir iz obdelanega kamna, drugo pa ne. Okenski okvirji iz macesna in stekla imajo železno mrežo, okvirji imajo tečaje. Vse skupaj vredno 10 goldinarjev.

2 majhni okni z železno mrežo v teži 10 funtov v kleti, po 6 krajcarjev funt, skupaj 1 goldinar.

Ognjišče v spahnjencu s krušno pečjo, ki ima železna vrata. Spahnjenec ima okno z železno mrežo, okenskim okvirjem iz macesna, stekli in tečaji. Vse skupaj v vrednosti 30 goldinarjev.

V kuhinji proti vzhodu majhno okence s steklom brez okvirja v vrednosti 15 krajcarjev.

Pod v kuhinji in mezadu je iz kamnitih plošč v površini 8 kvadratnih korakov, po 1 goldinar korak, skupaj 8 goldinarjev.

Klet s senikom zgoraj

Zid s 4 kvadratnimi stenami skupaj s pročeljem v površini 55 korakov. Če odštejemo del zidu, ki je skupen s hišo, ki je last cerkve Device Marije, v površini 4 ½ korakov, ostane 51 ½ korakov, po 2 goldinarja 40 krajcarjev korak, znese 134 goldinarjev 40 krajcarjev.

Star pod za senik je v površini 9 korakov po 1 goldinar 20 krajcarjev korak, skupaj 12 goldinarjev.

2 okni imata polomljena polkna na 8 tečajih, kar znese 1 goldinar 20 krajcarjev.

2 že stari vratni krili s 4 tečaji in majhno železno ključavnico v vrednosti 1 goldinar 40 krajcarjev.

Razmajano kamnito stopnišče z 10 stopnicami in majhno ograjo iz starih opornikov v vrednosti 3 goldinarjev.

Vhodna vrata z zidom v površini 4 korakov, 2 glavni vratnici s 4 tečaji ter 2 ključavnicama in majhnimi vratci v njih z 2 tečajema v vrednosti 14 goldinarjev.

Na hiši in seniku streha s strešniki v dolžini 15 korakov 1 ½ čevlja in v širini 4 ½ koraka, vključno z napuščem, skupaj 56 ¾ kvadratnih korakov, kar skupaj znese 170 goldinarjev 15 krajcarjev.

Še druga streha na prizidanem prostoru, pokrita s skrlami v površini 12 korakov, po 2 goldinarja 20 krajcarjev korak, skupaj 28 goldinarjev.

Pokrit zid sušilnice za slive s starimi vrati v vrednosti 12 goldinarjev.

Skupna vrednost hiše in poslopij je 548 goldinarjev 53 ¼ krajcarja.²⁷

Kolonske hiše so bile manjše²⁸ in so imele na-

vadno 2 do 3 prostore.²⁹ Bile so vredne med 60 in 200 goldinarjev.³⁰ Hiše so bile navadno enonadstropne, vendar se je uporabljalo tudi podstrešje. Nekateri predelni zidovi so bili pleteni,³¹ stropi oziroma podi pa iz smrekovih, kostanjevih ali macesnovih desk. V gornje nadstropje se je prišlo po zunanem kamnitem ali delno kamnitem in lesenem stopnišču, ki se je končalo s podestom ali balkonom. Ta je tekel po celotnem nadstropju. Vrata so imela lesene ali redko kovinske tečaje in le navaden zapah, redko kovano ključavnico. Tudi okna so bila pogosto brez stekel, nekatera so od zunaj, večinoma pa od znotraj zapirala lesena polkna.³² Iz opisov je razvidno, da so bili prebivalci pozimi izpostavljeni prepihu, mrazu in dimu.³³ Zlasti gospodinj, ki so delale ob ognjišču, so bile poleti še na udaru vročine. Glavni prostor v pritličju je sestavljala kuhinja

obdobja po 2. svetovni vojni, raziskala Irena Keršič (Kolon in gospodar).

²⁹ O slabih bivanjskih razmerah zakupnikov poroča tudi konškrpcija leta 1770–71 (Štih, Kmečko prebivalstvo, str. 327).

³⁰ Hiše zakupnikov, ki so bile last njihovih gospodarjev, niso podrobno popisane, vendar sta že sama vrednosti poslopja ter omemba prostorov in kritine dovolj zgovorni, če primerjamo z zgornjim opisom hiše manjšega posestnika. Tako je bila del dediščine po pokojni Katarini Matjac, rojeni Korsič iz Kojškega tudi kolonska hiša št. 14 na Vrbovlju, ki je bila v pritličju sestavljena iz dveh sob in priključenega hleva in še sobe v nadstropju (ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 100). Kolonska hiša št. 10 v Dolnjem Cerovem, ki je bila last lokalne cerkve, je bila leta 1826 ob smrti zakupnika Štefana Prinčiča v slabem stanju s priključenim dvoriščem in vrtom, kar je bilo skupaj ocenjeno na 200 goldinarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 110). Hišo zakupnika Florijana Terčiča v Podsobotinu št. 26, sicer v lasti cerkve iz Podsobotina, so sestavljali 4 prostori. Imela je kaščo in bila pokrita s strešniki. Njena vrednost je bila 90 goldinarjev. Poleg je stal s slamo pokrit hlev za živino in prav tako s slamo pokrit hlevček za prašiča in perutnino (ASG, Ventilazioni ereditarie, 85, inv. 372).

³¹ Gosto opletene pokončne palice so ometali z ilovico (SEM, Šarf, Ljudsko stavbarstvo, 15).

³² Poročevalci Orlovih ekip leta 1953 so se še spominjali, da so bila okna majhna, komaj za glavo velika. Revnejši sloji niso imeli okenskih stekel in poleti so bile odprtine prosto odprte, pozimi pa so vanje zatlačili stare tkanine (SEM, Šarf, Ljudsko stavbarstvo, 15). Glede na to, da smo v obdobju, ko so bile tudi obleke dobrine in veliko ljudi, poleg obleke, ki jo nosi, ne poseduje nobene druge več, bi lahko sklepali, da so okenske odprtine zapirali s čim drugim.

³³ Tako nas ne čudi dejstvo, da redke stenske podobe (popisane so le v treh inventarjih), ki imajo nabožno vsebino, niso bile postavljene na ogled v kuhinji, temveč v sobi nad kuhinjo. Največ jih je imel Štefan Maraž iz Števerjana, ki mu je steno v sobi na kuhinjo krasila: velika slika z lesenim okvirjem, ki predstavlja Device Marijo z detetom v tehniki olje na lesu, vredno 3 goldinarje, velika slika okvirjem iz medenine in steklom, ki predstavlja Ecce homo, vredna 4 goldinarje, velika slika z okvirjem iz lesa, ki predstavlja sv. Antona in Device Marijo z detetom v vrednosti goldinarja in 30 krajcarjev, srednje velika slika Marije in deteta z okvirjem iz medenine v vrednosti goldinarja in 50 krajcarjev, srednje velika slika Marije in Deteta z že polomljenim ovalnim lesenim okvirjem v vrednosti 40 krajcarjev ter 6 majhnih podob, skupaj vrednih 15 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 85, inv. 208).

²⁷ ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 99.

²⁸ V prispevku Oris kolonata v slovenskem delu dežele Gorisško-Gradišanske do konca 1. svetovne vojne je Peter Stres navedel, da je specifično razmerje vplivalo tudi na skromnost kolonskih bivališč in bivanjske razmere, za katere je bila značilna skromnost. Podrobneje je razlike v bivanjski kulturi, sicer v času od konca 1. svetovne vojne pa do

z ognjiščem. To je bilo pogosto postavljeno v, iz kuhinje izpahnen prostor, *žbatafur*.³⁴ To je bil novejši arhitekturni element, ki je prišel iz bližnje Furlanije.³⁵ Odprto ognjišče je imelo praviloma z napo³⁶ in zidanim dimnikom urejen odvod dima. Višina kurišča je bila različna in v splošnem kaže tendenco dviganja od pritalne v višje lege.³⁷ Nekateri so imeli tudi peč,³⁸ namenjeno peki kruha. Ognjišče v kuhinji je bil edini ogrevani³⁹ prostor in hkrati prostor za kuhanje. Kljub diferenciaciji bivanjskega prostora, ki je vidna v hišah bogatejših slojev, je bilo ognjišče in kuhinja v Brdih še vedno središče stanovanjske hiše.⁴⁰ Tla v kuhinji so v boljših hišah pokrivalo kamnite plošče, bila so *polaštana*,⁴¹ medtem ko so bila tla pritličja kolonskih hiš iz steptane zemlje.⁴² Zimski mraz pri spanju so v bogatejših hišah preganjali s posebnimi ogrevalniki za posteljo. Revnejši sloji prebivalstva so, tudi zaradi nedosegljivosti postelj,⁴³ pogosto spali kar na klopeh⁴⁴ ali

tramovih, ki so bili postavljeni okoli zidanega ognjišča.⁴⁵ Bogatejše hiše so imele poleg glavnega bivalnega in delovnega prostora, kuhinje, tudi poseben boljši prostor, imenovan *mezad*, ki so ga uporabljali deloma za shrambo, deloma kot jedilnico ob posebnih priložnostih. Tudi v 1. nadstropju so imele več prostorov, ki so rabili deloma spanju,⁴⁶ deloma shranjevanju pridelkov in orodja. Imeli so tudi že ločene prostore, namenjene kmetijski dejavnosti: hlev za govejo živino,⁴⁷ hlev za prašiče,⁴⁸ perutnino, senik, žitno kaščo, eno ali več kleti. Manj prostorov je pomenilo uporabo prostora v več namenov in tako imamo v edinem hlevu polzakupnika Florijana Mužine popisane: oslička, 2 koštruna ter 2 kokoši.⁴⁹ Manj prostorov je pomenilo tudi manjšo proizvodnjo, in prav vpliv modernizacije je povzročil njeno rast ter posledično številčno in površinsko večanje gospodarskih⁵⁰ prostorov.⁵¹ Poleg tega bi izpostavila tudi element varovanja pred krajo. Bogati gostilničar in posestnik Andrej Terpin iz Podgore je imel v svoji hiši⁵² tudi leseno kletko za kopupne prav gotovo ne zaradi pomanjkanja prostorov, temveč ker bi bili lahek plen za lačne sosede.⁵³

34 O pogosti uporabi tega arhitekturnega elementa v goriški ravnini in Brdih poroča v svoji razpravi o tipologiji kmečke hiše Bruno Nice (*La casa rurale*, str. 36, 41).

35 Vilfan, Kmečka hiša, str. 587; Nice, *La casa rurale*, str. 128.

36 Iz opisov je razvidno, da je bila napa pri ognjišču narejena iz ometanih pletenih vrbovih šib (SEM, Šarf, 15).

37 Vilfan, Kmečka hiša, str. 562–563.

38 V inventarjih so vpisana železna vrata za krušno peč (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 41, 45, 47; 84, inv. 99; 86, inv. 414 589, 596; 87, inv. 678) in lesen lopar za vsajanje hlebcev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 135; 85 inv. 233).

39 Ker posebnih peči za ogrevanje prostorov nimajo, se večinoma grejejo ob ognjišču pri odprtem ognju (Muznik, *Goriško podnebje*, str. 73–74).

40 Rösener, *Kmetje v evropski zgodovini*, str. 187.

41 *Lastra* it. plošča (Zingarelli, str. 1228). *Polaštana* pod je pod, ki ga sestavljajo kamnite plošče, stiki in lesen lopar za vsajanje napolnjeni bodisi s steptano zemljo bodisi z malto.

42 SEM, Šarf, Ljudsko stavbarstvo, 15.

43 Postelje se v inventarjih redko omenjajo. Od 136 inventarjev se postelja omenja v dvanajstih. Od tega sta bili v dveh hišah popisani po dve postelji. Za kmeta v Brdih se bile te v tem obdobju znaten finančni zalogaj. Zelo skopo opremljena postelja je bila vredna okoli 5 goldinarjev. Tako je bila v inventarju št. 57 (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83) v vrednosti 4 goldinarjev in 20 krajcarjev popisana postelja sestavljena iz s perjem polnjene žimnice, vzglavnika ter slamnjače s staro odejo in dvema rjuhama. Stala je na paru kobilic – kavaletoz, vrednih 6 krajcarjev, na katere so postavili tri deske, vredne 20 krajcarjev. V inventarju št. 618 najdemo slabše opisano posteljo z odejo, prevleko za slamo in žimnico, last leta 1838 umrlega šentmavrskega kurata Antona Fanua, ki je bila vredna 6 goldinarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 618). Za primerjavo lahko pripomnimo, da so bile vse hišne premičnine, vključno z orodjem, last po nesreči umrlega zakupnika Ivana Bregantiča, vredne 29 goldinarjev 18 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6), premičnine umrlega Franca Vogriča pa 26 goldinarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 11). Premičnine Podgorskega posestnika in gostilničarja Andreja Terpina so bile vredne 462 goldinarjev in 36 krajcarjev (ASG, Ventilazioni ereditarie, 85, inv. 233). To nam kaže, da si zakupniki investicije za nakup postelje niso mogli privoščiti.

44 Včasih je bila klop narejena tako, da so do določene višine zgradili debelejši zid (SEM, Šarf, Ljudsko stavbarstvo, 15).

45 SEM, Šarf, Ljudsko stavbarstvo, 15; Baš, *Stavbe in gospodarstvo*, str. 23.

46 Ločevanje spanja ter ločitev sobivanja živali od človeka je eden od znakov posodabljanja in večanja kmečkih domovanj v 19. stoletju (Dibie, *Etnologija spalnice*, str. 154).

47 Od 135 družin v Gornjem in Dolnjem Cerovem elaborat navaja: 52 volov, 87 krav, 18 telet, 106 ovc, 70 prašičev, 2 konja in 5 oslov (ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, 15). V Števerjanu je 181 družin imelo: 82 volov, 101 kravo, 26 telet, 200 ovac in 110 prašičev (ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, 66). Živina se je med letom prosto pasla na travnikih in pašnikih. Doba prevladovanja hlevske živine se je začela šele v 2. polovici 19. stoletja. Simon Rutar (*Poknežena grofija*, 88) poroča, da se je število goveda povečevalo po letu 1857, vendar je bilo v Brdih v primerjavi z drugimi deželami Avstrije kljub temu na nižji stopnji.

48 Elaborati sicer poročajo, da so se prašiči čez dan prosto sprehajali po vasi in si iskali krmo (ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, 15, 66, 69), tako da je imel hlev predvsem funkcijo varstva pred krajo v nočnem času in ob priliki neugodnega vremena v zimskem času do kolin.

49 ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 13.

50 Uvedba novih kulturnih rastlin v 19. stoletju, predvsem krompirja in kolobarja brez praha je pomenila večji pridelek (Gomiršek, *Spremembe*, str. 270–271) in potrebo po večjih shrambah. Kmet je tako vključil v hišo klet in žitnico, ločil pa od nje živino in perutnino. Ta proces je v 1. polovici 19. stoletja v svojih začetkih.

51 Baš, *Stavbe in gospodarstvo*, str. 21.

52 Kletka za kopupne v vrednosti 40 krajcarjev je popisana pod rubriko hišna oprema in pripomočki. Inventar predmetov nima popisanih po posameznih prostorih, kot je to v večini inventarjev. Glede na to, da so predmeti v vseh inventarjih popisani po določenem vrstnem redu in je kletka popisana poleg steklenic, kozarcev, *vinkle*, loncev, slanine, bi lahko sklepali, da se je nahajala v sobi, ki je bila namenjena kuhanju ali gostinski dejavnosti.

53 ASG, Ventilazioni ereditarie, 85, inv. 233.

Zapuščena vrhblevna hiša na Vrbovlju leta 1953 (Šarf F. 1953, fototeka SEM).

Razsvetljava, kuhinjska oprema in prehrana

Ogenj z ognjišča, ki je bilo v tem obdobju večinoma še nizko pri tleh, je bil navadno edina razsvetljava, saj je bil vosek v tem času še dobrina. Sveče so uporabljali redko in ob posebnih priložnostih, kot so bile smrt ali razna praznovanja. V inventarjih so omenjeni le redki podstavki za sveče⁵⁴ in svetilke, imenovane *lumini*. Poleg ognjišča, ki je osvetljevalo kuhinjo, so si delo v hlevu v zimskem času osvetljevali s tlečimi trskami, ki so jih zatakneli v špranje med kamni zidu in nekateri z baklami.⁵⁵ Z načinom ogrevanja je bila povezana tudi kuhinjska posoda. Iz nape je visela večja ali manjša, oziroma debelejša ali tanjša železna veriga (*ketovnik*), ki jo dokumentirajo vsi inventarji. Drva so bila

lahko naslonjena na dražji ali cenejši železen panj, ki ga je v revnih bivališčih nadomeščal ognju odporen kamen. Na železni verigi je visel bakren⁵⁶ kotel ali glinen lonec. Prehrana območja je bila dokaj enostavna in enolična in je bila kot v drugih evropskih deželah tesno povezana s tipi pridelkov,⁵⁷ ki jih je pogojevala klima in obdelovalne tehnike. Za Brda je bilo značilno prevzemanje furlanskih vplivov, ki se kažejo tudi v prehrani.⁵⁸ Za to obdobje je bila tipična dnevna poraba stročnic ter priprava zelenjavne mineštre – *kubnje*, koruzne polente⁵⁹ in raznih močnikov. Pogosta zelenjavna jed je bil *bisc* iz kisane in sesekljan repe ter ohrovta, ki se ga je v kotlu gostilo s koruzno ali ječmenovo moko. Zaradi zgodnje uvedbe koruze ter uporabe drugih žitaric (npr. ječmena, sireka⁶⁰ in ovs) so v prehrani uporabljali malo kvašenega kruha. Tega so poleg polente⁶¹ nadomeščale nekvašene pogače, pečene pod železnim pokrovom, na katerega so nagrebli žerjavico.⁶² Revnejši so pogače zavijali v odpadne ohrovtove in drugo zelenjavno listje.⁶³ Za hitro pečenje in gretje je bila na ognjišču posebna gosta mreža, imenovana *gardela*, glinene lonce in ponve pa so postavljali na železne trinožne podstavke, imenovane *trpiš*. Če sklenemo z burklami, železno lopatico in kleščami za žerjavico, smo opisali večino kuhinjskega posodja in opreme ognjišča v povprečni kmečki hiši v obravnavanem obdobju.⁶⁴ Iz popisov kuhinjske posode je razvidno, da so večino hrane skuhalo ali spekli pod žerjavico ter da cvrtje ni bilo v navadi. To lahko razumemo v navezavi pomanjkanja hrane, ki je maščobo cenila kot pomemben vir kalorij. Prav tako samo število goveje živine, prašičev, perutnine in ovc kaže na skopo uporabo mleka⁶⁵ in mesa v kmečki prehrani, ki je bila tako pretežno rastlinska, kot je to veljalo za večji del kmeč-

⁵⁴ Dva svečnika sta omenjena v trgovini Ivana Graunarja iz Števerjana (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6), 3 svečniki in lumin v hiši posestnika Štefana Perka (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 8 in 9), 1 svečnik v inventarju št. 11, svečnik je v krčmi pok. Ivana Kneza v Pevmi (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 15), 3 svečniki ter lumin v krčmi Ivana Kumarja (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 45), star lesen svečnik v vrednosti 3 krajcarjev je popisani pri Antonu Štekarju (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 57), svetilko-lumin in 2 svečnika ter obločnico imajo pri leta 1828 umrlih zakoncih Antonu in Agnes Marinič (ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 99). Obločnico imajo pri posestniku Antonu Kumarju (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 41), posestnik iz Gornjega Cerovega Matija Princič ima svetilko-lumin ter svečnik (ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 113), pri premožnih zakoncih Jug iz Kojškega imajo obločnico z razbitima stekloma (ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 135), dva svečnika ter svetilko najdemo pri posestniku Mihaelu Klanjšku (ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 152)...

⁵⁵ Inv. 57 (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83) ima popisani poseben tolkač za izdelavo bakel, drugače so bakle nasekali tudi s sekirico.

⁵⁶ Bakreni kotel je najdražji kos kuhinjske posode, revnejši imajo le enega, bogatejši pa več različnih velikosti.

⁵⁷ Segalen, *Le condizionali materiali*, str. 64.

⁵⁸ Plahuta; Ličer, *Prehrana na Gorškem*, str. 45–46.

⁵⁹ V Brda se je iz Furlanije razširila že zgodaj, v 17. stoletju (Grafenauer, *Poljedelski obdelovalni načini*, str. 242).

⁶⁰ Sirek je bil v različno dolgih kolobarnih ciklusih ena od pogostih žitaric zlasti na manj rodovitnih ali že izčrpanih zemljiščih (Gomiršek, *Spremembe*, str. 271–272).

⁶¹ Muznikov, sicer nekaj desetletij starejši opis kmečke prehrane, potrjuje njeno skromnost: *Kar zadeva hrano, uživajo ljudje tu vse tisto, kar zraste v tej deželi, kot sem dejal v prejšnjem poglavju. Prebivalci dolin uživajo sočivoje, zelenjavo, polento, to je gosto kašo, zabeljeno s soljo, maslom in slanino, kruh in vino. Za pijačo imajo na splošno vodo in vino, ki ga več spijejo v tistih krajih, kjer uspeva* (Muznik, *Goriško podnebje*, str. 70).

⁶² GM, kartoteka terenskih zapiskov Karel Plestenjaka.

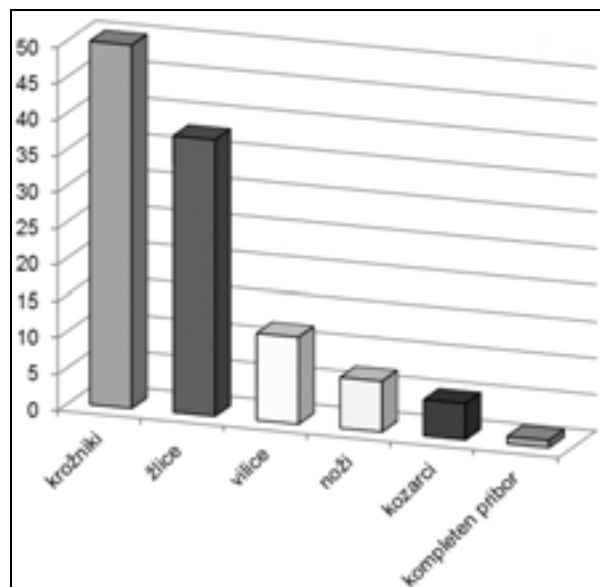
⁶³ SEM, Šarf, *Ljudsko stavbarstvo*, 15.

⁶⁴ ASG, Ventilazioni ereditarie, busta 83–87.

⁶⁵ Poleg majhnega števila goveje živine je elaboratih zapisano, da je trg v Gorici dokaj blizu in tu prebivalci kupujejo, kar potrebujejo ter prodajajo kakšno zelenjavo s svojih vrtov, kakšno butaro drv, v glavnem pa mleko in sadje (ASG, *Catasti sec. XIX–XX, Elaborati*, 15, 66, 69).

kega prebivalstva Evrope.⁶⁶ Za domačo uporabo je bilo predvsem prašičje meso in mast, poleg katere so uporabljali tudi oljčno olje. Vino je bilo v tem obdobju v kmečkem okolju, kjer je bilo vsakoletno pomanjkanje hrane, cenjeno v luči dediščine srednjeveških meril. V preteklih stoletjih je imelo vino poleg razkuževalnega učinka (vino-zdravilo) tudi pomembno prehransko vrednost.⁶⁷ Ker so bila Brda vinogradniško pomembno območje, je bilo vino del vsakodnevnih prehrane. Pili so predvsem manj cenjeno prešanino⁶⁸ ter odcedek drožij, imenovan *sače*,⁶⁹ ki so ga mešali z vodo. Obe pijači sta imeli nizko alkoholno stopnjo. Tako je bilo tudi vino in njegova poraba pomemben pokazatelj socialnega položaja. Podobno opazi Sartijeva za vingradniško Toskano,⁷⁰ kjer so prebivalci pili pravo vino le ob praznikih in ob težkih kmečkih opravilih, drugače

Grafikon: Deleži popisanega jedilnega pribora in posode po inventarnih zapisnikih:

pa mešanico vode, v kateri so namočili in fermentirali tropine.⁷¹ Skopa uporaba kave kaže na začetek njene uporabe in njen prestižni pomen. Mlinček za kavo je namreč popisan le v inventarju posestnika Franca Terpina iz Podgore⁷² in v inventarju gostilničarja in posestnika Andreja Terpina, prav tako iz Podgore.⁷³ Hrano so uživali posamično bodisi iz lesenih bodisi glinenih krožnikov ali iz skupnega lonca, ki so ga pustili kar na verigi na ognjišču ali postavili na terilnik, ki je nadomeščal mizo. To je obdobje, ko je proces individualizacije⁷⁴ pri jedi še v povojih. Socialni status premožnejših pa kažejo v inventarjih redki krožniki iz kositra,⁷⁵ pločevine ali majolike. Prav tako je bil luksuzni predmet stekleni kozarec in kositrni jedilni pribor, sestavljen iz žlice, vilic in noža, ki ga posedujejo le gostilničarji⁷⁶ in večji posestniki. To so predmeti, ki jih je v primeru finančne krize družina najprej prodala ali zastavila.⁷⁷ Jedilni pribor navadno sestavljajo lesene žlice. Redko zasledimo tudi večje število (nad 2) vilic, kar kaže na izključno uporabo žlice. Za revnejše sloje je bilo, kot že rečeno, v navadi zajemanje iz skupnega lonca, ki so ga postavili na mizo, če so jo že imeli. Namesto mize je lahko, kot že rečeno, kot podstavek za skupni lonec služil lesen ali kamnit terilnik-mortal.⁷⁸ Dvigovanje s talnega na mizni horizont nam kažejo tudi redke nizke mize,⁷⁹ okoli katerih so bile postavljene lesene klopi, trinožne pručke ali pa iz močvirske trave pleteni stoli. Tako nas ne preseneti informacija, da so otroci jedli posebej iz skupne sklede, ki so jo postavili kar na tla.⁸⁰ V navadi je bilo tudi pitje iz skupnega vrča ali kar z zajemalko iz lesenega škafo, saj kozarcev v inventarjih praktično ni. Večje število (50) jih je imel gostilničar Terpin,⁸¹ 2 kozarca je imel kmet Andrej

⁶⁶ Sarti, *Europe at home*, str. 176.

⁶⁷ Panjek, *La vite*, str. 5.

⁶⁸ *Prešanina belega vina, ki ima rožnato barvo in okus po lesu in je po pogodbah v celoti last zakupnikov, se skoraj vsa prodaja lokalnim gostilničarjem. S tem jim koloni plačajo prevoze z živino ter oranje. Boljše družine pa porabijo to vino za lastno pijačo in za pijačo dninarjem. Cena prešanine je za 1/3 nižja od vinskega cveta. Rdeče vino z njivo je zaradi malo sonca trpko, rezno in malo obarvano, vendar se obranja dlje kot tisto z gričev. Ne more pa se primerjati z vini iz Furlanije. To vino prav tako porabijo prebivalci sami in prav tako zmešajo cvet in prešanino* (ASG, Čatasti sec. XIX–XX, Elaborati, 66).

⁶⁹ Sacco pomeni vreča (Zingarelli, str. 1993). Drožje so dali v vrečo, obesili in pustili, da se je tekočina odcedila. Tekočino so potem pili mešano z vodo in to so bile tako imenovane *sače* (poročevalec Bruno Podveršič, rojen 4. 2. 1926).

⁷⁰ Sarti, *Europe at home*, str. 185.

⁷¹ Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 119–122.

⁷² ASG, Ventilazioni ereditarie, busta 86, inv. 596.

⁷³ ASG, Ventilazioni ereditarie, busta 85, inv. 233.

⁷⁴ Spreminjanje vedenja pri jedi v smeri diferenciranega jedilnega pribora in jedilnih navad, ki ga je v 16., 17. in 18. stoletju opaziti v evropskih plemiških krogih (Elias, *O procesu civiliziranja*, str. 213–228), v kmečkem okolju Brd v 1. polovici 19. stoletja še ni opaziti.

⁷⁵ O reprezentančnem in naložbenem pomenu te kovine za plemiške in meščanske kuhinje v 17. stoletju, kar je veljalo za kmečko kuhinjo v 19. stoletju, pišeta v svojih analizah Makarovič (Kuhinjska oprema, str. 50) in Štuhec (*Rdeča postelja*, str. 114).

⁷⁶ ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 45.

⁷⁷ ASG, Ventilazioni ereditarie, 85, inv. 341.

⁷⁸ SEM, Šarf, Ljudsko stavbarstvo, 15.

⁷⁹ Na Slovenskem je bil sprva značilen splošni talni horizont z nizkim ognjiščem, sedeži in klopi. Postelje, mize in klopi na nogah predstavljajo dvignjeni mizni stanovanjski horizont. V briških in vipavskih bivališčih pa v 1. polovici 19. stoletja in še globoko v 20. stoletju naletimo na zanimivo kombinacijo miznega in talnega horizonta, ki ga predstavlja sedenje na pručkah in klopcah ter tramovih na prostranem ognjišču (Baš, *Stavbe in gospodarstvo*, str. 22–24).

⁸⁰ SEM, Šarf, Ljudsko stavbarstvo, 15.

⁸¹ ASG, Ventilazioni ereditarie, 85, inv. 233.

Okroglič iz Podgore, vendar sta bila spravljena v t. i. *mezadu*, ki je bila soba za posebne praznične priložnosti, kamor se je ob obisku usedlo sorodstvo.⁸² Tri steklene kozarce je imel Štefan Perko iz Podgore,⁸³ 6 steklenih in 2 glinena gostilničar Ivan Kumar iz Kojškega.⁸⁴ Na skupno uporabo kozarca kaže popis, ki ga vedno poveže z glineno bučo, poleg katere je omenjen še kozarec, kot je to pri zakoncih Marinič.⁸⁵

Kmečka hiša tako kot druge predindustrijske delovne skupnosti ni poznala ločitve prebivanja in dela.⁸⁶ Zlitost delovnega procesa z bivanjem nam kaže številno orodje, ki se je hranilo v kuhinji. Tako dobimo v kuhinji popisan ukrivljen nož-krivec, koš za prenašanje pridelkov – brentač, železo za klepanje kose.⁸⁷ Klet je bila navadno zraven kuhinje ali pod njo. Če je bila poleg, se je prišlo vanjo kar iz kuhinje skozi vrata, kjer so poleg vina lahko bivale tudi kokoši in je bila spravljena svinjina. Tudi klet je bila namenjena shranjevanju drugega orodja, saj tu poleg vinske opreme⁸⁸ najdemo še kose, kline, sekire, žage in še kaj. Vzrok za tako stanje je bilo tudi majhno število prostorov, tako da je imel en prostor multifunkcijsko vlogo. Hkrati je to obdobje, ko je v splošnem pomanjkanju imel še najmanjši in najcenejši predmet vrednost dobrine.⁸⁹ Shranjevanje pridelkov znotraj prostorov za spanje je pomenilo zaščito pred krajo. Vrata namreč velikokrat niso

imela ključavnice, temveč le zapah, pod katerega so podstavili metlo, ki bi s svojim hrupom opozorila na nepovabljenega gosta.

Kmečko delo je urejal ritem letnih časov in vreme. Tako je bilo trajanje delovnega časa določeno s potrebo po količini dela.⁹⁰ V tem svetu ni bilo potrebe po uporabi umetnega časa – ure.⁹¹ Poleg

Ognjišče in oprema v kuhinji leta 1953 (Šarf F. 1953, fototeka SEM).

82 ASG, Ventilazioni ereditarie, 87, inv. 678.

83 ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 8 in 9.

84 ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 45.

85 ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 99.

86 Studen, Svetovi socialne neenakosti spalnic, str. 296. O ohranjanju manj diferencirane prostorske in stanovanjske strukture na kmetih (Sandgruber, *Die Anfänge der Konsumgesellschaft*, str. 331).

87 Podobno je opaziti za vse po bivalni površini majhne hiše, kot je to opisal Baš (*Stavbe in gospodarstvo*, str. 114) za kraj Andovci.

88 Posodo, namenjeno kletarjenju, je navadno obsegal eden ali več sodov z lesenimi obroči, ki so bili postavljeni na lesenem podstavku-*taji*, čeber, bedenj, velika kad, zajemalka za zajemanje vina-*šešlja*, natega. Preša, predmet, ki ga posedujejo le večji posestniki, saj zakupniki stiskajo grozdje pri gospodarjih, je bila v tem obdobju *majhna in prenosna* (ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, 15) ter je stala pod napuščem na dvorišču.

89 V večini popisov zapuščinskih razprav nas preseneti majhno število premičnin, še zlasti kmečkega orodja. V iskanju možnih razlag, da v inventarju niso popisani vsi predmeti, ker jih je pokojni že podaril otrokom, sem prišla do zaključka, da je bil za 1. polovico 19. stoletja vsak najmanjši predmet dobrina. Pri nakupu le teh se je kazala kmetova racionalna, če ne celo pragmatična poraba denarnih sredstev. Pragmatizem pri nakupu potrebnega orodja se kaže npr. v inventarju št. 6, kjer je bila celotna dediščina umrlega Ivana Graunarja ocenjena na 4598 goldinarjev 2 ½ krajcarjev, kar je ena najvišje ocenjenih dediščin v celotnem vzorcu. V dokumentu skrbniškega urada pa je zapisano, da so premičnine umrlega popisane v inventarju tako malo vredne in jih je tako malo, da jih ni vredno prodati na dražbi. Pokojni Graunar je imel zelo malo premičnin – orodja in je obdeloval zemljo s pomočjo drugih, ki so s sabo prinesli tudi potrebne orodje (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6).

90 Makarovič, *Slovenci in čas*, str. 87.

91 Čas, merjen z uro, se v kmečkem svetu ni mogel uveljaviti kot orientacija, saj se nanj niso navezovala opravila na kmetiji (Dibie, *Etnologija spalnice*, str. 169).

sonca so se kmetje orientirali po zvonjenju iz bližnje cerkve, ki je označevalo začetek in konec dneva ter liturgična opravila. Tako je imelo poznavanje in štetje časa, povezano z lastništvom stenske ali ročne ure, *izrazito socialno sporočilno, semiotično funkcijo*.⁹² Stenska ura je kot predmet bila vpisana v inventarju posestnika Andreja Terpina iz Števerjana,⁹³ Antona Pintarja iz Podsenice,⁹⁴ Jožefa Pintarja v Šentmavru⁹⁵ in Andreja Terpina iz Podgore.⁹⁶ Ročno uro je imel Florijan Mužina,⁹⁷ 2 srebrni ročni in stensko uro Franc Terpin iz Podgore,⁹⁸ ročno in stensko sodni sluga Anton Krajnik⁹⁹ ter grajski oskrbnik Luka Komjanc.¹⁰⁰

Shrambno in drugo pohištvo

Običajno shrambno pohištvo za obleko so bile skrinje. V bogatejših hišah so jih imeli več in so vanje shranjevali tudi pridelke.¹⁰¹ V bogatejši bali kmečke neveste so bile skrinje okovane z železnim okovjem ter ključavnico in so bile vredne 5 do 10 goldinarjev. Revnejše neveste iz sloja zakupnikov so imele skrinjo brez okovja in ključavnice v vrednosti od 10 krajcarjev do 2 goldinarjev. Dražje skrinje so bile narejene iz orehovine, cenejše pa iz smrekovine. Zaradi majhnega števila omar so bila v hiši številna slepa okna, kamnite ali lesene police, kamor so lahko odlagali posodo in orodje. V vsaki hiši je bil v kuhinji značilen lesen sklednik, na katerega so odlagali lesene ali glinene krožnike. Tako je npr. v inv. 578 popisani sklednik z 10 glinenimi krožniki.¹⁰² Drug pogost kos pohištva je bila tako imenovana *vinkla* ali *mentrga*, kamor so shranjevali moko pa tudi kruh. Izrazit pokazatelj socialnega statusa je bila omara, ki jo dobimo v 19 inventarjih.¹⁰³ Postavljena je bila v *mezadu* pa tudi v kuhinji. Cenejše (okoli 20 krajcarjev) so bile narejene iz smrekovega, dražje iz macesnovega lesa in so imele že kredenco

Sklednik v kuhinji zapuščene hiše v Brestju (fototeka GM).

s predali. Slednje so bile vredne od 2 goldinarjev in pol pa do 5 goldinarjev. Marsikateri, tako kot večina v inventarjih popisanih predmetov, ima oznako *star* ali že *polomljen*, kar pri plemiških inventarjih na sicer bivanjsko višjem nivoju dobrih 100 do 150 let prej opazi tudi Štuhec.¹⁰⁴

Kazalec socialnega položaja je bila, kot že prikazano, opremljena postelja,¹⁰⁵ ki je bila v tem obdobju vredna še *pravo premoženje*.¹⁰⁶ Bila je eden od elementov bogate ženske bale. Večji otroci in mladeniči so spali na senu ali v stelji. Kar zadeva osvetlitev spalne kulture nižjih slojev, je pomenljiv Muznikov stavek, ki pravi, da ljudje spijo *večinoma na slamnatih ležiščih, premožnejši pa imajo za svoje postelje blazine, napolnjene z volno ali natlačene s konjsko žimo*.¹⁰⁷ Tako ne bo odveč pripomba, ki je zadevala tudi revnejše mestne sloje,¹⁰⁸ da so bila stanovanja spodnjih slojev le za silo opremljena in je bila v njih le najnujnejša oprava. Za spanje so pogosto imeli samo slamnjače na tleh. Pozimi so se pokrivali tudi s suknjičem in plaščem.¹⁰⁹ Sobo jim je lahko iz spodaj ležeče kuhinje grel dimnik. Tudi za kmete v 1. polovici 19. stoletja je veljalo, tako kot to opazi Dibie¹¹⁰ za Afričane, da pohištvo, namenjeno počitku, ni bilo prva nuja. Pomembnejše je bilo osnovno poljedelsko orodje in kuhinjsko posodje ter

⁹² Štuhec, *Besede, ravnanja*, str. 219.

⁹³ ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 123.

⁹⁴ ASG, Ventilazioni ereditarie, 84, inv. 134.

⁹⁵ ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 42.

⁹⁶ ASG, Ventilazioni ereditarie, 85, inv. 233.

⁹⁷ ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 13.

⁹⁸ ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 596.

⁹⁹ ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 27.

¹⁰⁰ ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 393.

¹⁰¹ Tako je na primer v inventarju umrlega Štefana Perka iz Podgore v sobi nad kuhinjo, ki je očitno služila za shranjevanje pridelkov, manjša skrinjica v velikosti pinte (pinta je bila votla mera in posoda z določeno prostornino okoli 1,2 litra (*Veliki slošni leksikon*, str. 3213)) v vrednosti 15 krajcarjev, v žitni kašči pa stara skrinja v vrednosti 1 goldinarja (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 8 in 9).

¹⁰² ASG, Ventilazioni ereditarie, 86.

¹⁰³ Inventarji: 6, 8 in 9, 11, 15, 41, 45, 57, 99, 152, 164, 170, 292, 315, 323, 331, 341, 393, 414, 569 (ASG, Ventilazioni ereditarie, busta 83–87).

¹⁰⁴ Štuhec, *Rdeča postelja*, str. 134.

¹⁰⁵ Opremljena postelja je bila sestavljena iz podstavkov-kavaletov in desk za dno. Nanjo so postavili bodisi žimnico polnjeno s perjem, volno ali koruznim ličkanjem bodisi slamnjačo ali oboje ter z istim materialom polnjen vzglavnik, odejo in dve rjuhi. Taka postelja je bila vredna 6 goldinarjev.

¹⁰⁶ Studen, *Svetovi socialne neenakosti*, str. 295.

¹⁰⁷ Muznik, *Goriško podnebje*, str. 73–74.

¹⁰⁸ Studen, *Svetovi socialne neenakosti*, str. 303.

¹⁰⁹ SEM, Šarf, *Ljudsko stavbarstvo*, 15.

¹¹⁰ Dibie, *Etnologija spalnice*, str. 189.

nakup manjkajočih osnovnih živil. Večina predmetov in pridelkov se je tako shranjevala v *brencah* in košarah, ki so bile obešene na zataknjene kline ali na slepih oknih.

Higiena

Konec 18. stoletja so ob pregledu Brd poleg opisov trdnosti zgradb, prevoznosti cest in vseh podatkov, potrebnih za nastanitev vojaških posadk na terenu, svoj pomen pripisali tudi preskrbi z vodo. Poročali so, da so potoki, ki tečejo med vasmi, globoki $\frac{1}{2}$ čevlja, a poleti večinoma presahnejo.¹¹¹ To je za lokalne prebivalce pomenilo, da so bili soočeni s skromno porabo vode, ki je bila prvenstveno namenjena napajanju živine, za kuhanje in pranje. Vodnjake¹¹² so imele le redke hiše premožnejših. V gradivu je opisan le vodnjak na dvorišču Ivana Kocjančiča iz Podgore.¹¹³ Težavna preskrba z vodo, ki so jo domov prenašale ženske iz studencev v lesenih škafih,¹¹⁴ kamor so tudi vodili napajat živino, navaja k sklepu, da umivanje ni bilo na dnevnem redu in se je začelo uvajati med otroki v šolah¹¹⁵ pod nadzorom izobraženih učiteljev in duhovnikov¹¹⁶ v zadnji četrtini 19. stoletja. Podobno je bilo s pranjem obleke, ki je bila za dnevno uporabo¹¹⁷ izdelana iz domačih materialov, kot so bili grobo platno¹¹⁸ in *muželan*,¹¹⁹ ki so se težko prali. Terenski zapiski Keršičeve kažejo tudi na neznanje¹²⁰

nižjih slojev prebivalstva še v času med obema vojnoma. Bogatejše družine so več investirale v znanje¹²¹ in s tem povezano branje nabožne ter poučne literature. Iz te so prevzemali vedenjske te z njimi povezane higienske in oblačilne vzore. Te družine so predstavljale vzor za druge, nižje sloje, ki so ob spremenjenih življenjskih¹²² razmerah posnemali življenjski slog bogatejših družin. S higienskimi in bivalnimi razmerami je bila povezana tudi prisotnost mrčesa: ščurkov, stenic, komarjev, bolh in pršic, ki so bili iz briških kmečkih domov odpravljeni šele po drugi svetovni vojni.¹²³

Poleg navedenega je potrebno poudariti, da se je pojmovanje čistoče in umazanije v preteklosti merilo z drugačnimi merili.¹²⁴ Lahko pritrđimo mnenju, da gre pri nekdanjih praksah za vrsto čistoče,¹²⁵ ki je bila lastna različnim družbenim skupinam. Pred hišo ali v bližini hiše z živino je vedno stal gnojni kup, kamor so odlagali tudi druge odpadke in fekalije. Ta se je do uvedbe hlevske živinoreje v 2. polovici 19. stoletja nabiral le v zimskih mesecih, saj se je živina večino leta prosto pasla. Opravljanje velike in male potrebe tudi še ni bilo podvrženo procesu civiliziranja¹²⁶ in s tem povezanimi občutki sramu ter potrebi po intimi in zasebnosti¹²⁷ pa tudi z občutki neurejenosti in umazanije.¹²⁸ Kmečke ženske so na trgu pred cerkvijo še po 1. svetovni vojni opravljale malo potrebo kar v družbi ostalih sogovornic, samo malo so se odmaknile.¹²⁹ Edino v zapisnikih omenjeno grajeno stranišče je bilo na domačiji Andreja Okrogliča v Podgori, kjer je popisano, da je na dvorišču poleg svinjskega hleva stalo zidano in s strešniki pokrito stranišče.¹³⁰ Iz arhivskega gradiva je razvidno, da se

¹¹¹ *Slovenija na vojaškem*, str. 87.

¹¹² Gradnja skupnih vaških vodnjakov je prav tako kot gradnja cest potekala pod okriljem občin v času pred 1. svetovno vojno. O pomanjkanju vode in vodnjakov ter denarnih sredstvih za njihovo gradnjo poroča takratno časopisje (Soča, 5. 6. 1902, tečaj XXXII, št. 64, 16. 7. 1907, tečaj XXXVII, št. 79, 24. 1. 1914, št. 3, Gorica 22. 2. 1910, leto XII, št. 15).

¹¹³ ASG, Ventilazioni, 87, inv. 706.

¹¹⁴ Gomiršek, Delo in položaj žensk, str. 354.

¹¹⁵ Vigarello, Čisto in umazano, str. 245.

¹¹⁶ Navedeni del pridige župnika iz Kojškega konec 19. stoletja kaže, da vsakodnevno umivanje še ni bilo v navadi. *Starši morajo skrbeti za telesno in duševno zdravje otrok. Telesno zdravje pospešuje čist zrak, zdrava hrana, red in snaga. Smrdljiv zrak je za otroke strup, ki zavira, da se otrok telesno ne razvije. Zato je potrebno sobo, kjer spijo, zračiti in otroke voditi na čist zrak.* Starše opozarja, naj pazijo, da se bodo otroci vsak dan lepo očedili, umili in počesali (ŽU Kojško, Pridige, str. 69).

¹¹⁷ V zapuščinskih inventarjih žensk so popisane vsakdanje obleke iz tkanin domače izdelave (platno, volna, polvolna) ter pražnje, ki so že iz industrijsko proizvedenih tkanin: bombaža, kotenine in celo polsvile ter svile.

¹¹⁸ V inventarnih zapisnikih so bila najcenejša oblačila moške srajce in ženska enodelna krila za domačo rabo izdelana iz domačega platna (*tela casalina*) ali iz polvolnenega blaga-muželana.

¹¹⁹ Informatorji Orlovih ekip iz leta 1953 poročajo, da je bil muželan doma tkano in črno obarvano debelo polvolneno blago (SEM, Ložar, Noša-obrt, 10). It. *mezzalana* je mešano blago iz bombaža in volne (Zingarelli, str. 1379).

¹²⁰ Keršičeva je še v obdobju med obema vojnoma dokumentirala, da stara mati v kolonski družini ni znala prati. Perilo je odnesla v potok Reko in ga čez noč obtežila s kamni, da se je »samo pralo« (Keršič, Kolon in gospodar, str. 105).

¹²¹ Pred prvo svetovno vojno in po njej so gospodinjski tečaj v Tomaju obiskovala tudi dekleta iz briških premožnejših družin. Dekleta so se tu pripravljala na vodenje gospodinjstva ter na bodočo vlogo žene in matere. Domačini pripovedujejo, da so imela ta dekleta večji ugled v vaški skupnosti – *so bila bolj šteta* (Gomiršek, Delo in položaj žensk, str. 340). V obdobju 1. polovice 19. stoletja dekleta iz premožnejših družin obiskujejo šolo pri sestrah uršulinkah v Gorici (ASG, Ventilazioni ereditarie, 83, inv. 6).

¹²² Mišljeno obdobje, ko se revni sloj preneha ukvarjati z golim preživetjem.

¹²³ Keršič, Kolon in gospodar, str. 105.

¹²⁴ Pojem čistoče oziroma umazanije ni vedno obsegal enakih kulturno vedenjskih standardov, kot je to pokazal Vigarello (*Čisto in umazano*).

¹²⁵ Studen, »Samoumevna« čistoča telesa, str. 299.

¹²⁶ S tem je mišljena *povezana celota značilnosti in vedenjskih vzorcev, ki je cenjena* (Elias, *O procesu civiliziranja*, str. 73).

¹²⁷ Prav tam, str. 253.

¹²⁸ Keršičeva poroča, da so zakupniki opravljali potrebo kar v hlevu ali v *brajdi* (Keršič, Kolon in gospodar, str. 105). Glede na to, da smo v starejšem obdobju, ko velik del zakupnikov sploh ni imel živine, lahko sklepamo, da so kmetje poleg stanovanjske hiše oziroma na dvorišču imeli neka stalna mesta, ki pa niso bila kakorkoli zakrita ali zamejena.

¹²⁹ Poročevalec Bruno Podveršič, rojen 4. 2. 1926.

¹³⁰ ASG, Ventilazioni, 87, inv. 678.

Stranišče iz koruzne slame pri družini zakupnikov v Krasnem leta 1953 (Šarf F. 1953, fototeka SEM).

je začinjalo postavljanje enostavnih zunanjih stranišč v večjem obsegu šele v času pred in po 1. svetovni vojni.¹³¹

Zaključek

Položaj kmeta je vplival na njegove življenjske – materialne pogoje, ki so se odražali tudi skozi bivanjsko kulturo. V Brdih imamo v obdobju 1. polovice 19. stoletja tanko plast kmečkih posestnikov, ki so se jim po bivanjski kulturi približevali redki posamezniki, kot so bili gostilničarji, posejvalci denarja, prevozniki. Pod njimi je bila srednja plast samostojnih posestnikov in polzakupnikov, ki so imeli posestva v dednem zakupu ter prevladujočo plast »kmečkega proletariata« – zakupnikov. Zaradi izrazite usmeritve v vinogradništvo ter prodaje sadja in zelenjave na bližnje in oddaljene trge so se ostale nekmečke sekundarne dejavnosti, za razliko od zahodne Evrope,¹³² v začetku 19. stoletja šele začele vrivati v življenjski ritem. Kljub že doseženim tehničnim inovacijam, kot je npr. železni plug, je bilo kmečko delo še vedno pretežno ročno.¹³³ Za-

radi gričevnatega terena in mešane kulture¹³⁴ je bilo na poseben način vidno v 10-letni ročni obnovi teras, ročnem branjanju ter uporabi pretežno človeške sile pri prenosih in prevozih pridelkov. Medtem ko je bilo v ravnini možno oranje s plugom in živinsko vprego, je izključno ročna obdelava terasiranega zemljišča na gričevnatem svetu zahtevala več delovne sile na enoto površine. Tako je družina z enakim številom članov lahko obdelala manjšo površino v gričevju kot v ravnini. Kmečki obrati z obdelovalno površino izključno na gričevnatem terenu so bili zato manjši. Njihova velikost se je sorazmerno večala z velikostjo obdelovalne površine v ravnini. V tem obdobju se je zasebno življenje posameznika prepletalo z delom na kmetiji, in sicer v tesni povezavi z družino in njeno strukturo. V ekonomiji boja za preživetje je imel vsak predmet pomen dobrine in pri nakupu teh je bil kmet racionalno naravnani. Njegova »selektivna racionalnost«¹³⁵ je prišla najbolj do izraza pri ravnanju z denarnimi viri, skrbjo za danes in ne za jutri.

Vpliv modernizacije v kmetijstvu in dograditev železnice¹³⁶ sta povzročila preobrazbo kmečkega obrata in ugodno gospodarsko rast. Ta je bila najprej vidna v razcvetu sekundarnih¹³⁷ dejavnosti, v potrošnji¹³⁸ in povečavah kmečkih domov. Gradivo vojne škode nam kaže povečan obseg obnov in povečav kmečkih hiš ter gospodarskih poslopij med letoma 1870 in 1885 ter po letu 1900, ki se je zaključil tik pred 1. svetovno vojno.¹³⁹ To je bilo povezano s splošno evropsko gradbeno dejavnostjo.¹⁴⁰ Enostavni predmeti, namenjeni kuhinjski rabi ter osnovno pohištvo so počasi izgubljali status trajne dobrine in začeli napolnjevati povečane bivalne površine kmečkega prebivalstva.

no oklepali tradicionalnih oblik obdelovanja. V Goriški grofiji pa Panjek (Il miserabil paese, str. 39–76) ugotavlja, da je bilo ohranjanje starega sistema v interesu deželnih stanov. Majhni obrati in veliko število razpoložljive delovne sile so omogočali nizke proizvodne stroške, kar je pri prodaji vina prinašalo velike dobičke.

¹³⁴ Način obdelovanja agrarnega zemljišča v ravnini se ni bistveno razlikoval od tistega na gričih, razlika pa je bila v obliki kolobarja ter večji površini, namenjeni sajenju kultur, s katerimi so se ljudje preživljali (ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, 15, 66, 69). Na gričevnatih terasah je bila površina, namenjena sejanju žitaric in stročnic, majhna.

¹³⁵ Levi, *Nematerialna dediščina*, str. 13.

¹³⁶ Dograditev železnice je povzročila strukturno krizo v krajih, ki so se ukvarjali s prevozništvom in špedicijo. Od železnice oddaljenejši kraji so njen prihod v deželo in njene gospodarske posledice občutili kasneje, predvsem pa bistveno drugače (Borak-Lazarevič, *Gospodarske krize*, str. 28). V Brdih se je začela v velikem obsegu načrtna prodaja svežega in suhega sadja ter vina v oddaljene kraje monarhije (Kociančič, Berde in Brici, str. 10–11).

¹³⁷ Za razliko od zahodne Evrope in tudi Avstrije, kje sta se manufakturna in hišna industrijska dejavnost začeli razvijati že konec 18. stoletja (Sandgruber, *Die Anfänge*, str. 360).

¹³⁸ Rutar, *Poknežena grofija*, str. 109–110.

¹³⁹ ASG, Danni di guerra, 832.

¹⁴⁰ Sandgruber, *Die Anfänge*, str. 329.

¹³¹ Tako je imela npr. pred 1. svetovno vojno hiša posestnika Valentina Bensa iz Sentmavra št. 44 poleg stanovanjske hiše tudi gospodarska poslopja, ki so jih sestavljala hlev, lopa, svinjak, stranišče, gnojišče in vodnjak. Hiša zakupnika Štefana Bensa iz Sentmavra št. 29 pa ni imela posebej zgrajenega stranišča (ASG, Danni di guerra, 832–840). O higienizaciji in uvajanju stranišč na Slovenskem glej Kačičnik Gabrič, Serilnik.

¹³² Frevert; Haupt, *L'uomo dell'Ottocento*, str. 398.

¹³³ Drobesh (Grundherrschaft und Bauer, str. 118) v svoji študiji o zemljiškem gospostvu v predmarčnem času pravilno ugotavlja, da pri modernizaciji kmečkega obrata ni bilo le vprašanje potrebnega kapitala, temveč tudi vprašanje mentalitete kmečkega in posestniškega prebivalstva. Oboji so se še ved-

VIRI

ASG – Archivio di stato di Gorizia

Catasto teresiano.
 Catasti sec. XIX–XX, Elaborati.
 Giudizio distrettuale del circondario di Gorizia-Anteatti del Giudizio distrettuale di Quisca (tranne le localita di Visnovico, Vipulzano, Cosana, Vedrignano) ceduti nel 1846 al Giudizio Distrettuale del Circondario, Ventilazioni ereditarie, busta 83–87.
 Giudizio distrettuale di Gorizia, Danni di guerra.

AST – Archivio di stato di Trieste

Elaborati catastali.

GM – Goriški muzej

GM, 1958, kartoteka terenskih zapiskov Karla Plestenjaka.

SEM – Slovenski etnografski muzej

TE SEM 10, Goriška Brda (1953), Fanči Šarf: Ljudsko stavbarstvo, inv. št. 15.
 TE SEM 10, Goriška Brda (1953), Marta Ložar: Noša-obrt, inv. št. 10.

ŽU Kojsko – Župnijski urad Kojsko

Pridige 1. 7. 1894–28. 12. 1895.

ČASOPISNI VIRI

Gorica, 1910.

Soča, 1877, 1902, 1907, 1914.

USTNI VIRI

Bruno Podveršič, rojen 4. 2. 1926, Gradno 2.

LITERATURA

Baš, Angelos: Pohoštvo na Podčetrtkovem gospostvu v 18. stoletju. *Slovenski etnograf*, leto X, 1957, str. 49–60.

Baš, Franjo: *Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju: Izbrani etnološki spisi*. Ljubljana: Slovenska matica, 1984.

Baš, Franjo: Uvod v zgodovino stanovanjske hiše na Slovenskem. *Svet med Muro in Dravo*. Maribor: Obzorja, 1968, str. 265–286.

Borak, Neven; Lazarevič, Žarko: *Gospodarske krize in Slovenci*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Zveza ekonomistov Slovenije, 1999.

Caracciolo, Alberto: Associazionismo agrario e ricerca di »consenso« nell'economia e nella società prefasciste. *Quaderni storici*, št. 36, 1977, str. 645–660.

Ciglenečki, Marjeta: *Družini Leslie in Herberstein*

ter oprema njihovih gradov Hrastovec, Vurberg in Ptuj. Razstavniki katalog, Ptuj: Pokrajinski muzej, 1992.

Davis, James Cushman: *Vzpon z dna: slovenska kmečka družina v dobi strojev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1989.

Dibie, Pascal: *Etnologija spalnice*. Ljubljana: *cf, 1999.

Drobesch, Werner: *Grundherrschaft und Bauer auf dem Weg zur Grundentlastung: die »Agrarrevolution« in den innerösterreichischen Ländern*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 2003.

Elias, Norbert: *O procesu civiliziranja*. 1. zvezek. Ljubljana: *cf, 2000.

Frevet, Ute; Haupt Heinz-Gerhard: *L'uomo dell'Ottocento*. Roma: GLF editori Laterza, 1999.

Fugger Germadnik, Rolanda: Zaznamek smrti in poročilo o zapečatbi kot dopolnilni vir za proučevanje zgodovine vsakdanjega življenja. *Hiša pisanih spominov: jubilejni zbornik ob 50. letnici Zgodovinskega arhiva Celje*. Celje: Zgodovinski arhiv, 2006, str. 135–146.

Golec, Boris: Iz življenja malih graščakov Čopov v obdobju 1748–1848. *Kronika*, št. 3, 1988, str. 184–194.

Golec, Boris: Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja – 1. del. *Arhivi*, št. 2, 2009, str. 283–338.

Gomiršek, Tanja: Delo in položaj žensk v Goriških brdih 19. stoletja. *Goriški letnik*, št. 33–34, 2010, str. 335–369.

Gomiršek, Tanja: *Rebula nekoč in danes*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2007.

Gomiršek, Tanja: Spremembe na področju agrarnih panog v jugovzhodnem delu Goriških brd v 19. stoletju. *Kronika*, št. 2, 2011, str. 257–282.

Grafenauer, Bogo: Poljedelski obdelovalni načini. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*, II. zv. Ljubljana: DZS, 1970.

Hurst, John G.: La casa rurale e le trasformazioni dei villaggi in Inghilterra. *Quaderni storici*, št. 24, 1973, str. 807–832.

Kačičnik Gabrič, Alenka: Serilnik: preprost izraz za stranišče: kako lahko tudi najbolj potrebna skrita reč pripomore k bogastvu knjižnega jezika. *Zgodovina na vse*, št. 12, 2005, str. 13–23.

Karlovsček, Jože: *Slovenski domovi*. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg, 1939.

Kaufhold, Karl Heinrich: Die Wirtschaft Mitteleuropas 1350 bis 1800. *Wandel der Alltagskultur seit dem Mittelalter*. Münster: Cöpppenrath Verlag, Heft 55, 1987, str. 39–66.

Keršič, Irena: Kolon in gospodar – dva načina življenja in dve stanovanjski kulturi: (primera na mikro ravni). *Etnolog*, 2/1, leto LIII, 1992, str. 95–136.

- Kociančič, Štefan: Berde in Brici. *Etnolog*, 2/1, št. LIII, 1992, str. 10–12.
- Ledinek-Lozej, Špela: Pregled poglavitne, predvsem etnološke strokovne literature druge polovice 20. stoletja o stanovanjski kulturi Vipavske doline. *Izvestja raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*, leto 5, 2008, str. 30–40.
- Ledinek-Lozej, Špela: *Raziskave stavbarstva in bivalne kulture na Inštitutu za slovensko narodopisje*. Ljubljana: SAZU, 2001.
- Levi, Giovanni: *Nematerialna dediščina: življenjska pot piemontskega eksorcista iz XVII. stoletja*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1995.
- Makarovič, Gorazd: Kuhinjska oprema, kuhinje, kuharice in prehrana na Slovenskem v 17. stoletju. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, leto 50, 1986, str. 43–72.
- Makarovič, Gorazd: Prehrana v 19. stoletju na Slovenskem. *Slovenski etnograf*, leto XXXIII–XXXIV, 1991, str. 127–206.
- Makarovič, Gorazd: *Slovenci in čas*. Ljubljana: Kratina, 1995.
- Melik, Anton: *Slovenija I*, 2. zv. Ljubljana: SM, 1936.
- Miklavčič Brezigar, Inga: *Ljudske skrinje na Goriškem*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2000.
- Miklavčič Brezigar, Inga: *Materialna kultura v domoznanski literaturi na Goriškem*. Ljubljana: SAZU, 1996.
- Miklavčič Brezigar, Inga: Robidišče – razvoj in življenje podeželja na nekdanji avstrijsko-beneški meji v baroku. *Barok na Goriškem*. Nova Gorica: Goriški muzej-Grad Kromberk; Ljubljana: Narodna galerija, 2006, str. 159–165.
- Muznik, Anton: *Goriško podnebje-Clima goritiense*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete, Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2000.
- Nice, Bruno: *La casa rurale nella Venezia Giulia*. Bologna: Nicola Zanichelli editore, 1940.
- Panjek, Aleksander: Il miserabil paese. Lotte di potere, conflitti economici e tensioni sociali nella contea di Gorizia agli inizi del Settecento. *Metodi e ricerche*, 1996, št. 2, str. 39–76.
- Panjek, Aleksander: O mejnosti goriške grofije v baroku – gospodarski in družbeni pogled. *Barok na Goriškem*. Nova Gorica: Goriški muzej-Grad Kromberk; Ljubljana: Narodna galerija, 2006, str. 167–171.
- Panjek, Giovanni: *La vite e il vino nell'economia friulana: un rinnovamento frenato*. Torino: G. Grappicelli editore, 1992.
- Pirona, Giulio Andrea; Carletti, Ercole; Corgnali, Giovanni Battista: *Il nuovo Pirona. Vocabolario friulano*. Udine: Società filologica friulana, 2004.
- Plahuta, Slavica; Ličer Vesna: *Prehrana na Goriškem*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2002.
- Rösener, Werner: *Kmetje v evropski zgodovini*. Ljubljana: cf*, 2007.
- Rutar, Simon: *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*. Nova Gorica: Jutro, 1997.
- Sandgruber, Roman: *Die Anfänge der Konsumgesellschaft: Konsumgüterverbrauch, Lebensstandard und Alltagskultur in Österreich im 18. und 19. Jahrhundert*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1982.
- Sarti, Raffaella: *Europe at home: family and material culture: 1500–1800*. New Haven; London: Yale University Press, 2002.
- Segalen, Martine: Le condizioni materiali della vita familiare. *Storia della famiglia in Europa. Il lungo Ottocento*. Roma: Editori GLF editori Laterza, 2005, str. 43–87.
- Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804)*, zv. 3. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU: Arhiv Republike Slovenije, 1997.
- Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- Stres, Peter: Oris kolonata v slovenskem delu dežele Goriško-Gradiščanske do konca prve svetovne vojne. *Goriški letnik*, št. 12–14, 1987, str. 175–203.
- Studen, Andrej: »Samoumevna« čistoča telesa nekoč in danes. *Čisto in umazano: Telesna higiena od srednjega veka naprej*. Ljubljana: cf*, 1999, str. 291–313.
- Studen, Andrej: Ko zabolijo nosnice. Razmišljanje o straniščih in smradu v dolgem 19. stoletju. *Ekonomska i ekohistorija*, št. 6, 2010, str. 173–186.
- Studen, Andrej: *Pijane zverine: o moralni in patološki zgodovini alkoholizma na Slovenskem v dobi meščanstva*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2009.
- Studen, Andrej: *Stanovati v Ljubljani*. Ljubljana: SH, 1995.
- Studen, Andrej: Svetovi socialne neenakosti spalnic in spanja: k zgodovini postelje na Slovenskem v 19. in 20. stoletju. *Etnologija spalnice*. Ljubljana: cf*, 1999, str. 291–340.
- Šlibar, Vladimir: *Kuharca ali kako so kuhale gospodinje na Celjskem v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja*. Celje: Pokrajinski muzej, 2005.
- Štih, Peter: Kmečko prebivalstvo v grofijah Goriška in Gradiščanska je sicer delavno, vendar zelo revno... *Goriški letnik*, št. 33–34, 2010, str. 319–334.
- Štuhec, Marko: *Besede, ravnanja in stvari: plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 2009.
- Štuhec, Marko: O pogrjnjeni mizi v domovih kranjskega plemstva v 17. in prvi polovici 18. stoletja. *Prehrana na Slovenskem*. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, 2000, str. 17–21.

Štuhec, Marko: *Rdeča postelja, šturki in solze vdove Prešeren*. Ljubljana: SH, 1995.

Tul, Vlasta: *Briške šole pred sto leti. Briški zbornik*. Dobrovo: Občina Brda, 1999.

Veliki splošni leksikon 2006, 8. knjiga. Ljubljana: DZS.

Vigarello, Georges: *Čisto in umazano: telesna higiena od srednjega veka naprej*. Ljubljana: cf*, 1999.

Vilfan, Sergij: *Agrarna premoženjska razmerja. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II*, SAZU: Zgodovinski inštitut Milka Kosa: DZS: Ljubljana, 1980, str. 403–497.

Vilfan, Sergij: *Izročilo o kolonatu v Goriških Brdih. Etnolog* 2/1, leto LIII, 1992, str. 137–150.

Vilfan, Sergij: *Kmečka hiša. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I*. Ljubljana: SAZU, 1970, str. 559–593.

Zingarelli, Nicola: *Lo Zingarelli: vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli, 2009.

S U M M A R Y

Housing Culture in Southeast Goriška brda in Pre-March Era

In addition to a small number of landowners and farmers, the vast majority of inhabitants of Goriška brda in the first half of the 19th century consisted of tenant farmers. Not all of them had an equal status. Those with mid and long-term leases, the same as landowners and small farmers, could legally give the leased farm to their heir, who was usually one of the sons. Land cultivation in hilly areas was much more difficult than in the plain. Rural facilities were thus smaller. They proportionately increased with the size of cultivable land in the plane. Size and ownership of the property were conditioned by family structure and housing culture. The main room on the ground floor consisted of a kitchen with a fireplace. The use of kitchenware, which in individual social strata differed in number and quality, was connected with it. Apartments of lower peasant classes, just as those in cities, were furnished only with the most necessary equipment. This affected the way of eating as we are in the period when the process of individualization among peasant population had only begun. Social status of the wealthy people is shown by spatially differentiated houses, rare plates made of tin, steel or majolica, expensive chests with hinges and locks, clocks and beds. Difficulties with water supply, lack of fountains and toilets show different behavioural norms and hygiene standards from the ones we know today. These norms developed with the process of sanitization.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 821.163.6:908(497.4Bled)"18"

Prejeto: 20. 5. 2013

Mina Černe

prof. slovenščine in zgodovine, Zasip, Dolina 1, SI-4260 Bled
E-pošta: mina.cerne@gmail.com

Bled v slovenski literaturi »dolgega 19. stoletja« (2. del)

IZVLEČEK

Članek predstavlja podobe Bleda v času »dolgega 19. stoletja« skozi literaturo takratne dobe. V središču je analiza slovenskih književnih del, ki temelji na motivno-tematskem pristopu. Glavne teme v obravnavanih delih so verska, domovinsko-narodna, zgodovinska in ljubezenska tema. Snov je vzeta iz ljudskega izročila in verovanja. Dela opevajo predvsem lepote Bleda in okoliške pokrajine. Glavni motivi so Blejsko jezero, otok, otoška cerkvica, zvonček želja, grad, čoln, ribe, labod, fijakar. Pri tem prihaja do izraza vloga literature o Bledu pri oblikovanju narodne zavesti. Pokaže se, da so podobo Bleda določali historizem, ljudsko izročilo, krščanska tradicija in nacionalizem.

KLJUČNE BESEDE

Bled, slovenska književnost, »dolgo 19. stoletje«

ABSTRACT

**BLEED IN SLOVENIAN LITERATURE IN »THE LONG 19TH CENTURY«
(PART 2)**

This article presents Bled in the period of »the long 19th century« through the literature of that age. The main part is dedicated to the analysis of Slovenian literary works, based on motivic and thematic approach. The main themes in the studied works are religious, patriotic-national themes, historic and love themes. The material is taken from the folk traditions and beliefs. The works above all celebrate the beauty of Bled and the surrounding landscape. The main motifs are Lake Bled, the Bled Island, the island church, the wishing bell, the castle, the boat, the fish, the swan, and the coachman. It shows that literature about Bled importantly contributed to the shaping of national identity. It also shows that the image of Bled was very powerfully determined by historicism, popular tradition, Christianity and nationalism.

KEY WORDS

Bled, Slovenian literature, »the long 19th century«

Uvod

Članek je nadaljevanje prvega dela, predstavitev obsežnega korpusa slovenske literature o Bledu v času »dolgega 19. stoletja«. V drugem delu je namen prispevka predvsem pokazati posplošeno podobo, vlogo in odnos takratnih slovenskih ustvarjalcev do Bleda, tako kot se odseva v književnosti. Iz različnih perspektiv raznih avtorjev dobimo podobo Bleda, ki odraža kulturni duh dobe »dolgega 19. stoletja«, ko so bile slovenske dežele del Habsburškega cesarstva. Motivno-tematska analiza obdelanih književnih del o Bledu¹ iz tega obdobja pokaže tipične motive, ki so jih pisci povezovali z Bledom. V svojih delih so pisci predvsem opevali lepote blejske pokrajine. Najpogostejši motiv je Blejsko jezero, sledijo mu blejski otok z otoško cerkvijo in zvončkom želja ter čoln. Manj pogosti motiv je blejski grad. Labodi, ribice v jezeru in fijakarji so motivni drobci. Motivi so vzeti iz slovenske, predvsem blejske zgodovine, iz ljudskega izročila in tradicije ter iz časa življenja avtorjev. V zvezi z ljudskim izročilom se pojavijo motivi povodnega moža, črne vdove in potopljenega zvona. Motivi in teme so povezani s krščansko tradicijo, predvsem s češčenjem Marije Kraljice in romarji na blejski otok. Pogosta je aktualizacija starega izročila o poganskem templju boginje Žive na otoku in pokristjanjevanju teh predelov. Bled se

povezuje z domovinsko-narodno temo. Pisci te dobe skušajo vzbuditi v bralstvu narodna čustva. V času slovenske moderne je precej književnih del o Bledu povezanih predvsem z ljubezensko in osebnoizpovedno tematiko, v ozadje se pomakneta verska in narodnostna tematika. Pri vsakem tematskem sklopu so predstavljena le nekatera dela, na podlagi katerih se nam izriše podoba Bleda skozi različne okvire in motive.

Blejska pokrajina v književnosti

Bled je v književnosti največkrat upodobljen skozi pokrajinske značilnosti. Pisatelji in pesniki opevajo naravne lepote. Blejska pokrajina prihaja do izraza predvsem skozi motive, ki so vzeti iz narave (jezero, otok), ki se nanašajo na kulturne znamenitosti (grad, cerkev, zvon, čoln) in motivne drobce iz živalskega sveta (riba, labod, raca, golobica).

France Prešeren je svojo pesnitev *Krst pri Savici* (1836) umestil na Bled in v Bohinj. To mu je 15. julija 1832 svetoval Janez Čop – naj zasnuje večje pripovedno delo, ki bi se dogajalo v prelepi okolici njihove ožje domovine.² V peti stanci *Krsta*, ki kompozicijsko spada k predzgodbi pesnitve, je razgrnjena idilična panorama Bleda in okolice, in sicer perspektiva z gradu: naslikano je jezero z otokom in cerkvijo na sredi, zasnežene goré z najvišjim

Razglednica iz leta 1900 s sliko Jesen na Bledu ruske slikarke Marie de Rablejev (iz zasebne zbirke Leopolda Kolmana).

¹ Podrobnejši pregled tematskih in motivnih krogov o Bledu v književnosti je predstavljen v diplomskem delu *Podobe Bleda skozi literaturo v »dolgem 19. stoletju«* (2011), ki je hkrati tudi podlaga temu prispevku.

² Prešeren, *Poezije dr. Franceta Prešerna*, str. 428.

Triglavom, rodovitno radovljiško ravnino na levi, Osojnico in Stražo. V naslednjih kiticah je prikazan blejski otok v časih ugašajoče karantanske svobode.

Blejsko pokrajino lepo popiše v vseh urah, podnevi in ponoči, v vseh vremenskih razmerah Rado Murnik v povesti *Na Bledu* (1917). Naravne lepote slika lirično občuteno, s strastjo in vznesenostjo. Bled enači z enim od najlepših krajev sveta, z »rajsko krajino«. Glavni junak Igor prihaja na Bled in med potjo občuduje pokrajino: »Nato sem jo mahnil preko železniškega tira peš po prostrani Radovljiški ravnini in se oziral na stare znance, zdaj na Stol in na Begunjščico, zdaj na Jelovico in na Triglav. Kakor v prijetnih sanjah sem korakal mimo zelenih pašnikov in kristalnih studencev, čez stari most preko Save in po sveže vonjavem gozdu proti Zagoricam. Še je skrivalo Blejsko jezero svojo lepoto. Naposled sem zagledal grad in kmalu potem se je pred mano razgrinjala vsa blejska krasota. Bilo mi je, kakor da sem se preselil v nov, lepši svet.«³ Bled popisuje v vseh letnih časih: »Bled v mladi vesni – v bogatem poletnem čaru – v pestri jesenski obleki – v kristalnem in srebrnem zimskem plašču: koliko bajno divne krasote!«⁴

Janez Mencinger se je rodil in preživel svoje otroštvo v Bohinju in je bil tudi pozneje navezan na lepote bohinske pokrajine in gorenjske okolice, predvsem Bleda. To se odraža v njegovih delih. Svojo povest *Skušnjave in skušnje* (1865) locira na Bled. Glavni junak, mladi pesnik Vekoslav, se pelje s kočijo iz Ljubljane na Bled in spotoma popisuje pokrajino. Opeva lepote blejskega kraja. Želi si, da bi bil rojen tu, ker bi mu potem tudi pesmi bolj tekle s peresa; tako kot Prešernu. V povesti je opis blejske pokrajine in ljudi v takratnem času.⁵ Podoba Bleda in Blejskega jezera z okoliškimi pogledi ga omamlja. »Vekoslav je dolgo stal na jezerskem bregu, zamaknjen v nepopisljivo lepoto. Večerna brisavica je šepetala v jagnjedih zraven jezera, krotki valčki so veselo poskakovali ob bregu, sončni žarki so lesketali v dolgih srebrnih pasovih na jezerski planjavi, ki je bila tudi svetlo bleščeča, tam živo zelena, zadaj pa sivotemna. Bela cerkev na osredku je izmed visokega drevja prijazno k molitvi vabila. Razlegalo se je od zvonika ubrano zvonjenje, ki se je ujemalo s šepetanjem valov, kakor bi vsa narava tega

kraja svetost razglaševala. Bele vasi in posamezne hiše okoli jezera so kakor biseri postavljene v živo zelenjad. Nališpana je vsa narava; samo grad na strmi skali resnobno gleda v dolino in zadaj se kopicijo gore za gorami, zeleni travniki, temne goščave, gole planine, sive goličave in Triglava beli sneg; na gorah pa sede kope temnožarečih oblakov, skozi katere sonce pošilja jezeru zadnji pozdrav.«⁶ Spominski potopis *Moja boja na Triglav* (1897) umesti Mencinger predvsem v Bohinj in na Triglav, v vloženi zgodbi Melkijada o svoji preteklosti pa tudi na Bled. Pripoved je delno avtobiografska, že glavni junak je pisatelj Janez, ki piše, kako je hodil na Triglav. Primerja Bohinj z Bledom, opisuje, zakaj se Bohinjci in Blejci sovražijo med seboj. Vendar pa so si kljub medsebojnim nesoglasjem in razlikam enaki v misli, da ni lepših krajev na zemlji, kot sta Bled in Bohinj. Glede tega se pripravljajo le, kateri kraj je lepši od drugega. »Bohinjec, kakor je obče znano, zajame vse jezero v en škaaf. Blejec je pa žaljen, če mu Bohinjec očita, da je Blejskega jezera komaj za pol škaafa! Žaljeni Blejec mu odgovarja: 'Bohinjec ne bo hodil na Bled po vodo, ker je ima doma preveč; ampak v tisti svoj škaaf bi naložil in v svoje jezero prinesel zeleni osredek z lično cerkvijo iz Blejskega jezera, ako bi mu Bog to dopustil. A Bog tega ne dopusti, ker bi Materi božji bilo bivanje na Bohinjskem jezeru prežalostno.'«⁷ Blejci so se torej hvalili z otokom sredi jezera, Bohinjci pa z velikostjo Bohinjskega jezera. Tekmovanje je segalo tudi v interpretacijo *Krsta pri Savici* – Bohinjcem je šlo v nos, da je Prešeren postavil na Bled Črtomirjevo in Bogomilino ljubezen in pokristjanjevanje ter ga označil s »podobo raja«, v Bohinj pa krvavi boj in Črtomirjevo misel o samomoru.

Luiza Pesjak v pesmi *Bled* (1874) opeva lepote Bleda v desetih dvovrstičnih kiticah. Lirski subjekt si v srcu izbere Bled za domovanje, kajti na Blejskem jezeru je lepo: spomladi zjutraj slovesno pojejo zvonovi, čolni veslajo k otoku, valovi se lesketajo v sončnih žarkih, v otoški cerkvici se pojejo pobožne pesmi. Grad govori o starih časih, poslušaga Triglav, ki nadzoruje gibanje v nižini. Bled je kraljestvo krasote, veselje je biti tu doma.

*Na jezeru bleškem kakó je lepó,
Ko zjutraj zvonovi slovesno pojó.*

/.../

*Dà, lepo je tukaj, ne grem več odtod,
Saj lepše, milejše nikjer nij drugod.*

*Kraljestvo krasote je tu na ogled
In torej veselje domovja je Bled.⁸*

³ Murnik, *Na Bledu*, str. 9.

⁴ Prav tam, str. 81–82.

⁵ Med drugim omeni, da takratna slovenska gospoda ni hotela govoriti slovensko, ker naj bi bil to jezik za kmečko prebivalstvo, ampak izključno nemško oz. tuje. Prav tako izvedemo, da je hodilo v tistih časih veliko gospode na Bled. Pripovedovalec se pritoži nad gorenjskimi cestami, ki naj bi bile delane za tujce, saj se vlečejo in popotnika tako izčrpajo, da se mora spotoma ustavljati v gostilnah. Na cestah je veliko beračev, ki pa bodo odšli s prihodom gorenjske železniške proge. Pisatelj povest postavi v svoj čas, v 19. stoletje (pred izidom leta 1865), ko še ni bilo gorenjske železniške proge (1870). (Mencinger, *Zbrano delo* 1, str. 235, 240, 244)

⁶ Mencinger, *Zbrano delo* 1, str. 248.

⁷ Mencinger, *Moja boja na Triglav*, str. 17.

⁸ *Besednik*, 1876, 6/2, str. 13.

*Razglednica iz leta 1905 s sliko Beneška noč na Bledu slikarke Marie de Rablejev
(iz zasebne zbirke Leopolda Kolmana).*

Nekatere pesmi počastijo kraj Bled ne le z opevanjem naravnih lepot, ampak tudi s pozdravom. Andrej Praprotnik v dveh pesmih pozdravi najprej Bled, nato celotno Gorenjsko. V pesmi *Pozdrav* (1856) lirski subjekt nagovarja in pozdravlja gorenjsko stran, predvsem Bled, gore, Triglav, planine, otok, cerkvico na otoku, Marijo. »Pozdravim te Gorenjska stran, / In tebe, Blèd, široko znan!«⁹ V pesmi *Gorenjsko* (1860) lirski subjekt pozdravlja Triglav, ki se ponosno dviga. Savica mu bobni izpod pečine, gleda na Bled, ki je »narave najlepši porod.«¹⁰

Blejsko jezero je v književnih delih najpogostejši motiv, pojavi se v vseh delih o Bledu v času »dolgega 19. stoletja«. Največkrat pesniki in pisatelji opevajo lepote jezera. Povezan in prepleten je tudi z drugimi motivi: z otokom in otoško cerkvico, z gradom, s čolni, ki vozijo po jezeru, z ribicami in labodi. Pojavlja se kot osebnoizpovedni motiv notranjega pomirjenja lirskega subjekta ali literarne osebe ob pogledu na jezero. Jezero se pojavi kot kraj ljubezenske sreče ali nesreče – marsikateri junak zaključuje svoje življenje v njem. Jezero kot prizorišče je v delih prikazano v vseh letnih časih in urah –

zamrznjeno, razburkano s podivjanimi valovi, umirjeno z gladko ravnino; podoba jezera ob svitu, ponoči, podnevi, zjutraj. Zelo pogost motiv je jezero kot pot do otoka in cerkvice za romarje in izletnike. Vožnja po jezeru je lahko mirna, ki človeka poveže z njegovo notranjostjo, ali razburkana, nevarna, pri kateri človek začuti lastno minljivost. Motiv jezera je povezan tudi z ljudskim izročilom, z legendo o nastanku jezera in s povodnim možem. V delih se najde tudi primerjava Blejskega z Bohinjskim jezerom. Jezero je skrivnostno, neraziskano. Povezuje se tudi z zgodovinsko temo – razsvetljava jezera ob praznikih in obisku avstrijskega cesarja, francoski napad leta 1813, kjer je Blejcam jezero služilo v obrambne namene. Simbolni motiv jezera v mističnem pogledu je bitje v svoji individualni zavesti. Jezero simbolizira zemeljsko oko.¹¹ Jezero je torej simbol človeške individualne zavesti, nasprotno je obala okrog jezera simbol naše zunanje zavesti, zunanjega bitja (telesa, življenja, uma).

Alojzij Remec napiše osebnoizpovedno pesem *Na Bledu* (1909). V šestih kiticah lirski subjekt nagovarja jezero, kako je mirno, tiho in skrivnostno v jutranji zarji, kako verno pogleduje proti nebu. Primerja ga z deviškimi očesom.

⁹ Praprotnik, *Pesmi, cerkvene in druge*, str. 85.

¹⁰ *Kmetijske in rokodelske novice*, 1860, 18/30, str. 237.

¹¹ *Celovski zvon*, 1990, 8/27, str. 22.

*O jezero, jezero mirno,
vse tiho, skrivnostno tako,
v nebo kot deviško oko
zagledalo si se verno ...*

*A v duši jaz vidim svoji
ob tem svitu temnejšo še noč,
ves boj, ves dvom pekoč
še bolj čutim ob tvojem pokoji ...¹²*

Nad jezerom se podijo meglice, pride poldan, svetloba. Pride do kontrasta, subjekt občuti ob svitu še temnejšo noč v duši, v njem se odvija notranji boj, ki ga čuti še bolj ob vsem tem jezerskem pokoju. Potem zasliši glas zvona: nekdo si verjetno nekaj želi, mogoče prosi zase ali za svoje dekline, morda se tako kot subjekt sprašuje, kod in kam, morda je sam in mu je tuje lastno srce.¹³ Pesem je prežeta z melanholijo in pesimizmom. Spokojno jezero subjektu ne pomaga k notranjemu miru, k večjemu še stopnjuje nemir. Obratno pa lirski subjekt ob pogledu na jezero pozabi na notranjo bolečino in se pomiri sam s sabo v pesmi *Na Bleškem jezeru* (1895) Ivana Podržaja. Pesem je osebnoizpovedna, lirski subjekt opeva jezero in samotno plavajoč čolnič, pogleduje večerno zarjo, kako zlati vrhove in nebo, vse je mirno in spokojno, sliši se le bitje zvončka, vendar je tudi zvok del naravne harmonije, ki jo ustvarjata jezero in otok. Subjekt motri vodo, ki je kot zrcalo, opazuje valove, zeleno ogrinjalo hribov in siv obok gorovja. Pri tem pozabi na notranjo bolečino: v srcu mu začne cveteti raj, pomiri se sam s sabo.

*Kako čarno, velikansko
Me objema božji svet!
Čutim pač, jezero kranjsko,
Dušni mir ob tebi spet!¹⁴*

Fran Zbašnik (pseudonim Novus) v enokitični pesmi *Blejsko jezero* (1903) nagovarja in opeva jezero kot biser Kranjske dežele. Biser tu predstavlja redkost, dragocenost, enkratnost, lepoto. V pesmi Blejsko jezero prerasča v simbol slovenstva, ki bi ga morali Slovenci ohraniti zase, ne pa ga puščati v lasti tujcev, kakršen je trgovec Muhr.

Motiv jezera je glavni v trikitični pesmi Otona Župančiča *Jezero* (1912). Jezero ima povezovalno vlogo, povezuje kozmos in zemljo. V vodi se zrcalijo vse resnice, zarje, zvezde, slika se pokrajina: gore, drevo, otok, zvonik, oblak, ptič. »Kar je resnic, to je v jezeru slik.«¹⁵ Lirski subjekt z izvoljenko gleda v jezero, oba se zapleteta v čarobnost jezera, v čar je-

zerskih sanj. Glavni motiv igra jezero tudi v Župančičevi štirikitični pesmi *Pogled na jezero* (1910). »Sinji se jezero, blesti se breg«,¹⁶ v gozdu je sneg, med sinjinami plava labod, srebrni galebi vstajajo, svet je pol ubrane harmonije. Lirski subjekt vidi v zrcalu jezera svoj obraz. Subjekt jezero nagovarja, razmišlja o večnosti jezera: kako je že od nekdaj tu in da bo ostalo še dolgo potem, ko subjekta ne bo več. Zato ob jezeru človek začuti večnost, blaženost. V pesmi *Vibar* (1914) pa motiv jezera dobi druge razsežnosti. Veter piha, preraste v nevihto, ki se dvigne nad jezerom, šumi po gorah, se vrtinči od nebes do zemlje. Vse šumi in buči, valovi so vedno večji, divje race so pregnane iz varnega zavetja v ločju. Lirski subjekt z družčino stoji na verandi in zmedeno opazuje divjanje narave. Nevihti se upira le labod, ostaja miren in neprizadet od neurja. Tudi glas zvona je preglašen od groma, ki zagospodari v prostoru. V pesmi je prikazana premoč narave nad človekom. Zaradi viharja na jezeru nastanejo valovi, jezero se razburka, deluje grozno in ne več spokojno kot v prejšnjih dveh Župančičevih pesmih. Motivi iz narave so vpeti v ljubezensko temo.

Josip Stritar v pesmi *Bog sprimi, svetlo te jezero* (1869) poje hvalnico Blejskemu jezeru. Lirski subjekt je veliko potoval po svetu in vendar je le malo-katero jezero tako lepo kot Blejsko, ki se mu je zasedralo globoko v srce. Po njem je subjektovo srce vedno hrepenelo. Ko je starejši, ga je obiskal še enkrat – jezero je bilo isto, še vedno lepo in mlado. Vendar subjekt ni bil več isti – preveč hudega je doživel v življenju, spoznal trpljenje in grenkobo.

Janez Mencinger v kratki pesmi *Kolikor glav, toliko misli* (1885) tudi opeva Blejsko jezero. Pogledat ga pridejo štirje možje in vsi modrujejo po svoje. Ljubljanski gospod želi, da bi bilo bližje Ljubljani, saj bi ga lahko več ljubljanske gospode prišlo pogledat. Ribič si želi, da bi bilo širše, da bi se lahko v njem ujelo več rib. Kmet si želi namesto jezera polje s pšenico. Grajski lovec pa divji gozd, da bi lahko streljal jelene in srne. Verjetno namiguje na grajskega oskrbnika Ignacija Novaka, ki je želel Blejsko jezero osušiti in speljati most do otoka proti koncu 18. stoletja. V pesmi se pojavi ideja, da je jezero večno in enako že dolga tisočletja, človek ga lahko ali sprejme in občuduje ali pa se nad njim zgraža.

Vida Jeraj tematizira Bled v kratki lirizirani prozi *Na Bledu* (1893), ki spada v širši sklop Spominov, ki so izhajali v mesečniku *Vesna*. Pripovedovalka stoji ob Blejskem jezeru in razmišlja. Želi si miru, vendar ga ne najde, zaradi tujcev, ki jih je privabilo znano jezero. Nekateri iščejo tu zdravje, drugi razvedrilo. Pripovedovalka tu ne najde več miru. Spominja se otroštva, ko je tu še bival mir.

¹² *Domači prijatelj*, 1909, 6/12, str. 313.

¹³ Prav tam.

¹⁴ *Zora*, 1895, 1/2, str. 49.

¹⁵ *Ljubljanski zvon*, 1912, 32/1, str. 2.

¹⁶ Župančič, *Zbrano delo* 2, str. 256.

Razglednica z motivom laboda na Bledu iz leta 1907 (iz zasebne zbirke Leopolda Kolmana).

Zaželi si, da bi jo čolnič vodil po svetli jezerski gladini. Turizem je tu predstavljen kot nekaj, kar ubija naravni jezerski mir, spokojnost in čarobnost okolice.

V književnih delih »dolgega 19. stoletja« je zelo pogost tudi motiv otoka. »Vzemi Bledu otok, pa je več kot polovica blejske romantične krasote izginilo. Blejci sploh ne rabijo besede otok, ampak govore le o Jezeru.«¹⁷ Motiv se povezuje predvsem z versko temo, s češčenjem Marije Kraljice, z romanjem na otok, s cerkvico na otoku; z motivom zvončka želja, ki je postavljen na otoku – tja so hodili romarji in drugi obiskovalci zvonit v upanju, da se jim bo želja izpolnila; z ljubeznijo in poroko, saj se veliko ljudi na otoku poroči; z ljudskim izročilom o nastanku otoka; s češčenjem poganske boginje Žive; z zgodovinskimi temami – z zgodbo o junaških Blejках, z obiskom cesarja Franca Jožefa.

Motiv »zvončka želja« je pogost v slovenski književnosti o Bledu »dolgega 19. stoletja«. Nekateri z njim povezujejo ljudsko izročilo o potopljenem zvonu in blagoslovu otoškega zvončka s strani papeža. Motiv zvončka je lahko uporabljen tudi v funkcijski vlogi zvončka – ljudje zvonijo na zvon v upanju, da se jim bo uresničila želja. V obdobju pred moderno avtorji zvonjenje povezujejo po eni strani predvsem z vero v Marijo Kraljico, saj bo preko glasu zvona lahko slišala prošnje in molitve vernikov ter jih uslišala, po drugi strani pa z narodnostjo – lirski subjekt ali literarna oseba na otoku zvonit za domovino, za slovenstvo. V obdobju moderne začnejo

avtorji zvonjenje povezovati z ljubeznijo, upajo, da jim bo moč zvončka prinesla srečo v ljubezni. Motiv zvončka je uporabljen tudi kot del zunanje podobe Bleda, ki s svojim zvonjenjem na otoku s pesmijo prispeva k še bolj rajski podobi Bleda. Zvon je motivno uporabljen tudi kot sredstvo, ki opozarja okoliške prebivalce na bližajočo se nevarnost, v povezavi z zgodovinsko temo na prihod Francozov – »roparjev« cerkvenega zaklada. Ta motiv je uporabljen pri literarizaciji junaških Blejk. Motiv zvona dobi narodno vlogo, ko zavedno slovensko prebivalstvo obiskuje Bled in otok, kjer zvonijo na zvon z upanjem, da bo prinesel narodu boljšo bodočnost, prosijo tudi za slovansko slovo. Ta narodnostna vloga se v literaturi poveča predvsem konec 19. stoletja, ko so na Bledu organizirani tudi razni vseslovenski narodnjaški shodi. Tak motiv zvona uporabi v pesmi *Na blejskem otoku* (1898) Marica Strnad. Lirski subjekt hiti do otoka, najprej s čolnom, nato po otoških stopnicah, da bi pozvonil na zvon in prosil za narod, pri čemer potegne za zvon.

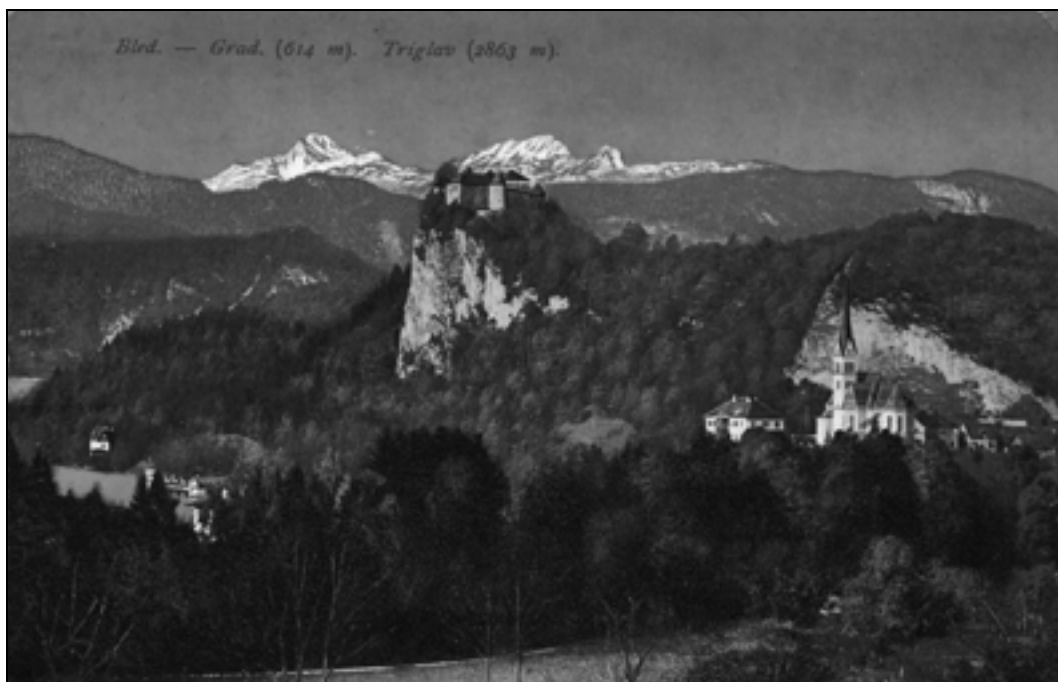
*O narod moj, le za-te bom prosila,
Saj tvoja sreča moje je izvor!*¹⁸

Zvon s svojim glasom ustvarja čarobno melodijo, ki prispeva k mističnemu, skoraj rajskemu vzdušju in podobi Bleda. Lirski subjekt ob rajski podobi čuti duhovnost, doživlja notranji mir, poglobljenost,

¹⁷ Kimovec, *Bled nekdanj in sedaj*, str. 17.

¹⁸ *Slovenka*, 1898, 2/1, str. 1.

Razglednica s fotografijo Frana Pavlina iz leta 1905 z blejskim gradom in Triglavom (iz zasebne zbirke Leopolda Kolmana).

povezanost s samim seboj. V pesmi *Bled* (1874) Ivan Gaberš ek poveže mili glas otoškega zvona z lahnim vetrcom, kar se sliši kot nebeško petje. V pesmi se kot večkrat doslej povezujeta zemeljsko in božje, kar je simbolizirano z naravo, cerkvijo in zvonom. Zaradi te povezanosti vidnih lepot narave in slušnih zvokov nebeškega petja (zvona) je Bled v pesmi označen za raj, »domovine naše kras«. ¹⁹ Motiv zvona, ki s čarobnim, milim glasom poudarja svetost kraja, uporabi tudi Janez Mencinger v po-vesti *Skušnjave in skušnje* (1865). »Razlegalo se je od zvonika ubrano zvonjenje, ki se je ujemalo s šepetan-jem valov, kakor bi vsa narava tega kraja svetost razglaševala«²⁰

Motiv blejskega gradu v slovenski književnosti »dolgega 19. stoletja« ni tako pogost. Večinoma ga pisatelji in pesniki uporabljajo pri opisovanju lepot pokrajine. Grad je kot dogajališče del ljudske legende o potopljenem zvonu, ki pripoveduje o žalujoči mladi vdovi, ki živi na blejskem gradu. Lahko je uporabljen kot zgodovinsko dogajališče. Grad kot del blejske pokrajine je prisoten v pesmi *Blésko jezero* (1848) Kajetana Hueberja. Blejski grad stoji na skali nad jezerom in gleda na Babji zob. Z gradu lahko človek mirne vesti kadarkoli »zauka«.

*Z verhne sréde
Skale bléde
Stari Grad je rób;
Čez od Grada
Mutast strada
Stermi babji zób.*

*Kdor si tukaj
Lé zaukaj
Tú brez vse skerbi!²¹*

Grad je dvignjen nad celotno blejsko pokrajino, od koder je prelep razgled. Tudi Luiza Pesjak v pesmi *Bled* (1874) uporabi isti motiv na podoben način. Lirski subjekt grad personificira, grad namreč sam pripoveduje, kako so ga zidali na visoki skali. Nanj gleda najvišji slovenskih vrh, Triglav, in ga pazljivo posluša. Triglav je simbol slovenstva. S tem se povežeta dva motiva oz. simbola slovenstva.

Grad se pojavi v povezavi z zgodovinsko temo, v opisovanju preteklih grajskih prebivalcev. V vložni zgodbi Melkijadove pripovedi v Mencingerjevem spominskem potopisu *Moja boja na Triglav* (1897) izvemo, da so v 19. stoletju oz. leta 1860 imeli na blejskem gradu sodnega komisarja, ki je skrbel za sodne zadeve v celotnem okolišju, tudi v Bohinju. Konec 18. stoletja je bila gosposka (zakupniki) v blejskem gradu nenasitna. Od svojih podložnikov so

¹⁹ *Vrtec*, 1874, 4/4, str. 61.

²⁰ Mencinger, *Zbrano delo* 1, str. 248.

²¹ *Kmetijske in rokodelske novice*, 1848, 6/10, str. 37.

zahtevali razne dodatne davke, predvsem za turške vojne. Peter Bohinjec v povesti *Za staro pravdo* (1901) postavi dogajališče v čas kmečkega upora leta 1515, kjer opiše pisarno blejskega gradu. »Leseni stropni tramovi, barvani s pisanimi črtami, so nosili lepo posnete in zarezano debele deske iz kostanjevega lesa. Stene pa so bile prenapolnjene vsakojakih podob, orožja in omar. Nekaj koženic je ležalo popisanih na enonožni kameniti mizi, in debel urbarij je ležal odprt na njej.«²²

Zgodovinska tema in motivi

Marsikateri dogodek iz blejske zgodovine je ostal v ljudskem spominu. Pisatelji in pesniki so črpali snov iz resničnih preteklih dogodkov in obdobj. Avtorji tematizirajo predvsem dogodek o pregonu Francozov z Bleda leta 1813, opisujejo obisk cesarja Franca Jožefa na Bled leta 1883 in drugih pomembnih zgodovinskih osebnosti za kraj Bled, kmečke upore v 16. stoletju, turške vpade na to območje.

Rado Murnik v povesti *Na Bledu* (1917) seže na konec 19. stoletja na Bledu, in sicer v poletno turistično sezono. Na določenih mestih pisatelj sodobno dogajanje prekinja z razmišljanjem o blejski preteklosti. Spomni se angleškega naravoslovca Humphryja Davyja, ki je 19. avgusta 1827 zapisal v svoj dnevnik: »Dolino od Ljubljane do Podkorena smatram za najlepše, kar sem videl v Evropi.«²³ Glavnemu junaku Igorju Kalanu pripoveduje stric Janko, kako so konec 18. stoletja blejski duhovniki sadili vinsko trto in so po dvanajstih letih vsako jesen pridelali do osemstih bokalov vina, ki je bilo tako dobro kot dolensko, če je bilo pomešano z laškim moštom. Pravi, da je bilo pod blejsko skalo trsje, zato se je temu kraju reklo »Nograd«. Igor reflektira o preteklosti, o Blejskem jezeru in otoku ... »O, da bi mogel za en dan nazaj v ono dobo, ko še ni bilo na otoku ne cerkvice ne stopnic, ampak samo drevje, grmovje, skale, cvetlice in trava, naokoli pa ne hiše ne vrta, marveč le gozdi, sami tihi temni gozdi! V jezeru se koplje zober, kozorog, los, prajelen, medved, bober, tur. Na otoku in ob bregovih gnezdiijo povodne ptice, nad vodo se preletavajo, šume in grme živi oblaki.«²⁴ Pripoveduje o času, ko so na tem ozemlju prebivali Iliri, Kelti, Rimljani in se preganjali po gozdovih.²⁵ Nadaljuje s

poganskimi časi, ko so na otoku imeli tempelj boginje Žive. Nato se spomni turških vpadov in kako so na to nevarnost domačini opozarjali s kresovi. Neke noči ima Igor burne sanje o vseh pomembnih ljudeh za Bled skozi zgodovino – o Crtomirju in Bogomili, Matiju Čopu in Francetu Prešernu, o nemškem cesarju Henriku II. z ženo Kunigundo in briksenskim škofom Albuinom, o kmetu Klandru (vodji blejskih kmečkih uporov) in blejskem župniku Krištofu Faschangu, o blejskem glavarju Herbertu Turjaškem, o baronu Janezu Vajkardu Valvasorju, o Napoleonovih ljudeh, Ferjanovi Urški oz. Burjevki, o Angležu Humphreyju Davyju, Valentinu Vodniku ... Murnik v povesti združi zgodovinska dejstva o Bledu, ljudsko izročilo, prikaže čas konca 19. stoletja in vse to vpne v glavno ljubezensko zgodbo, ki se odvija med Igorjem in Olgo.

Zgodovinska pripoved o uporu junaških Blejk je postavljena v leto 1813. Francozi so Bled zasedli dvakrat. Prvič leta 1797, ko so ostali tam le nekaj mesecev. Od blejskega nabornega okraja so zahtevali seno za vojsko. Drugič so prišli Francozi na Bled leta 1809 in so ostali do leta 1813. Takrat se je o njih razširila vest, da so hoteli oropati otoško cerkev, kar jim je preprečilo blejsko ljudstvo, predvsem ženska populacija.²⁶ O junaških Blejkah, ki so pregnale Francoze, so v 19. stoletju pisali zgodbe, pesmi in dramske igre. Skupno vsem delom je, da blejske žene obkolijo blejsko obalo in junaško branijo francoski napad na otoško cerkev. Pokažejo se kot močne posameznice, zveste častilke Marije Kraljice, ki s pomočjo vere in iznajdljivosti v obrambi prekosijo Francoze – ti niti ne pridejo do otoka. Osramočeni se umaknejo in pustijo Bled in cerkev na blejskem otoku pri miru. Francozi so prikazani kot sovražniki, roparji, brezbožneži (nosilci protiverske miselnosti). Zgodba se je ohranila v ljudski pripovedi. Vendar ima dejanske vzporednice v zgodovinskih dejstvih.²⁷

njega sinu Dažbogu, blagoslavljaajo blago in črede, njive in uljnake. Plešoč in pojoč mečejo s cvetjem ovenčani mladeniči in mladenke zelenolasim rusalkam pisane vence v jezero, venčajo v posvečenem gaju kip boginje Ljubezni in rodovitne Žive, sežigajo malike hudobne zimske in smrtne boginje Morane, prepeljavajo podobo dobre boginje Vesne po jezeru, rajajo in pojo na otočku pod zeleno streho, ki skozi njo veselo gledajo zvezde in mesec.« (Murnik, *Na Bledu*, str. 134–135)

²⁶ Gornik, *Bled v fevdalni dobi*, str. 92.

²⁷ O dejanskem poteku dogodka poročajo takratne zgodovinske knjige: August Dimitz *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813* (1874), Franc Hubad *Junaki* (1889), Franciscus Čarman *Božja pot Matere Božje na Blejskem jezeru* (1899), Francišek Kimovec *Bled nekdaj in sedaj* (1908). Nekaj zgodovinskih dejstev, ki se nanašajo na ta dogodek: leta 1803 je avstrijska vlada sekularizirala vsa briksenska posestva, tudi blejsko, vključno z vsem imetjem, ki je pripadalo blejski graščini. Pod blejsko gospodstvo je spadala tudi otoška cerkev in posestva otoške prošnje. Ko so leta 1809 tu zavladali Francozi, je vse imetje prejšnje avstrijske države prešlo v njihovo last – to je blejska graščina in

²² Bohinjec, *Za staro pravdo*, str. 116–117.

²³ Murnik, *Na Bledu*, str. 50.

²⁴ Prav tam, str. 134.

²⁵ »Na gorah, po klancih, izza gozdnih robov in na gradu se ne svetijo več rimljanski štiti in čelade; že se tam bliskajo okovani kiji in buzdovani slovenskih straž, ki čuvajo lesene stolpe in trdnjave, gradišča in višegrade. Po planinskih samotah odmeva slovenskih knezov bojni rog. Naši pradedje! Obrnjeni proti Triglavu, bivališču triglavega boga Triglava, vladarja zemlje, morja in zraka, darujejo starešine poganskih Slovencev v mraku pod lipo najvišjemu bogu Svarogju in

*Ilustracija pregona Francozov z Bleda slikarke Melite Vovk Štih
(iz knjige Bled v fevdalni dobi, avtorja Franca Gornika, 1967, str. 93).*

Francišek Krek napiše cikel dveh pesmi Dva prizôra iz Bleda. V prvi pesmi, *Francozi v Blédu 1813. leta* (1883), v petih šestvrstičnih kiticah opeva divjanje francoskih konjenikov, ki jih na blejski otok vleče cerkveno srebro. Hitijo s pohlepom v oĉeh. Lirski subjekt prosi Marijo za pomoĉ. Takoj za tem blejske žene v tolpah obstopijo breg jezera, pripravljene na prepreĉitev napada na sveti zaklad. Junaško branijo napad in pošljejo Francoze domov. Pesnik Francoze v pesmi enaĉi z vragi.

*Zdaj Blédskih se žen
Raznáme plamén,
In v tólpah so brég obstopile,
Da ljut bi napàd
Na svéti zaklád
Junáški branĉ odvrnile.*

*Navajen le zmág
Ustávi se vrág,
Odstópi v molĉánji bojnicam;
Od jéze, sramú
Pekéĉe z brodú
Slovénskím ženám in devícám.²⁸*

V drugi pesmi, *Cesar Fran Josip v Blédu 1883. leta* (1883), v šestih šestvrstičnicah z združujoĉo zaporedno in oklepajoĉo rimo, literarizira obisk cesarja. Lirski subjekt ima do cesarja polno rodoljubnih ĉustev. Blejci so sreĉni, da jih je obiskal »Slovénca njih cár, / Mogóĉni vladár.«²⁹ Hitijo k jezeru, pojejo, se veselijo, ga veselo pozdravljajo. Cesar stopi v ĉoln, se pelje do otoka in v Marijini cerkvi molí k Bogu za slovensko ljudstvo, za njihovo sreĉo. Verska ĉustva se prepletajo z domoljubnimi.

*Ne móli za sé,
On móli za té,
Oj pléme slovénsko premilo!
Presréĉen si ród,
Ker sam tvoj gospód
Iskréno ti kaže ĉutilo.³⁰*

Janez Mencinger opiše dobo pred pokristjanjevanjem v potopisnem romanu oz. spominskem potopisu *Moja hoja na Triglav* (1897). Obstajala naj bi stara trditev Blejcev, ki oĉitajo Bohinjcem, da so ti samo na pol kršĉeni. Ta trditev izvira že iz starih ĉasov, ko so se Slovenci pokristjanili. Blejci so se pokristjanili pred Bohinjci. Takratni blejski mostiĉarji in koliĉarji so bili prepriĉani, da imajo Bohinjci neko rodovno napako, ker ne morejo sprejeti krsta. Blejci so bili ponosni nase, da izvirajo iz čistokrvnega plemena Adama in Eve, stari Bohinjci pa so oĉitno imeli meĉano kri – bili so na pol potomci Adama in Eve, na pol potomci poganskih bogov. In

blejsko gospostvo z vsemi pripadnostmi. Posebna komisija je s protokolom z dne 21. decembra 1809 prevzela otoĉsko cerkev in s protokolom dne 22. decembra 1809 dodelila otoĉsko proĉistijsko premoženje v last cesarja Francozov in kralja Italije, to je Napoleona. Francozi se tri leta niso dotaknili niti opreme otoĉske cerkve niti opreme kapele na blejskem gradu, ki je na isti naĉin postala francoska last. Konec leta 1812 in 1813 so hoteli Francozi izkoristiti premoženje obeh. (Gornik, *Zgodovina blejske župnije*, str. 220)

²⁸ *Vrtec*, 1883, 13/10, str. 145.

²⁹ Prav tam, str. 146.

³⁰ *Vrtec*, 1883, 13/10, str. 146.

zaradi poganske polovice se niso mogli krstiti. Pisatelj pove tudi pravljico³¹ o tem, kako so se bogovi naseljevali v bohinjski in blejski konec. Boginja Venera bi pobegnila pred mrzlim Bohinjem na topel blejski otok. Bog vojne, Mars, pa bi sledil Veneri na Bled in se utaboril na Straži pri Blejskem jezeru.

Zgodovinska povest *Črna žena* (1910) Gregorja Žerjave obravnava tematiko kmečkega upora³² zoper blejskega graščaka Hartmanna Kreigha in turške vpade. Povest je postavljena v čas 15. stoletja, ko divjajo po takratnih deželah Turki, graščaki pa kmetom zvišujejo davke, kar posledično pripelje do upiranja. Dogajanje je locirano v okolico Bleda, na Bodešče, v Brda, v bosansko Bjeljino. Osrednja nit zgodbe je ljubezenski zaplet med ciganko Nigano (črna žena), njenim možem Radkom (Franc Bregar iz Radovljice) in njegovo novo ljubeznijo Zalko, kar je vpeto v opise bojev s Turki in pripravljanje kmetov za upor. Na koncu povesti se ljubezenska zgodba srečno zaključi z Zalkino in Frančevo poroko na blejskem otoku. Blejski podložniki so se hoteli znebiti trdosrčnega zemljiškega gospoda Hartmana Kranjskega (H. Kreigha) in ga zamenjati za Andreja Kranjskega, ki se je boril zoper Turke v Bosni. V povesti se organizacija kmečkega punta na Bledu imenuje »krvava kosa«,³³ kmečki upor proti gra-

ščaku Hartmannu pa »ženitovanje«. Kmetje so najprej napisali pismo za briksenskega škofa in upali, da bo to dovolj za Hartmannovo odstranitev s položaja glavarja blejskega gospostva.³⁴ Bili pa so pripravljani na upor, če pismo ne bi pomagalo. Kmetje so bili dogovorjeni z Andrejem Kranjskim, da pride na Bled, vendar je na žalost padel v bitki s Turki. Upor oz. »ženitovanje« na Bledu je v povesti postavljeno v januar 1481, ko je bilo vse pripravljeno za upor.³⁵ Žene in otroke so pred nevarnostjo odpeljali na Špik v votlino k »slepemu Bogu«. Znamenja za začetek upora so bila plameni kresov ponoči in vzklik: »Čas je!«. Ob večernem mraku pustne nedelje so naenkrat zažareli veliki kresovi v vseh bližnjih gričih in gorah. Ves blejski kot je bil v ognju in prebivalci so vedeli, kako pomemben čas se jim bliža. Nato pride novica, da se je okoli Radovljice utaborila turška četa. Tega sovražnika kmetje niso pričakovali. Turke so pregnali, do izvedbe kmečkega upora pa ni prišlo. Kmete je kljub temu čakala kazen. Kmetje so morali na blejskem gradu valptu Fricu priseči zvestobo in vdanost do smrti cesarju, vdanost briksenskemu škofu, vdanost lastniku blejskega gradu. Obljubiti so morali, da se ne bodo več povezovali v razne zveze zoper graščaka in plemiče ter da se bodo podvrgli sklepom komisarjev.

Verska tema in motivi

Bled se v književnosti 19. stoletja zelo pogosto povezuje z versko temo. Pomemben motiv postane romarska pot k »jezerski Mariji«, ki se tesno prepleta z motivom češčenja Marije Kraljice in

31 »Vrhovni bog Jupiter bi bil sédel na Triglav in njegova ljubosumna soproga na razgledno Babino goro. Žitna boginja Cerera bi se bila naselila na Poljéh, Pluton se udomačil na Bogatinu in Neptun v jezeru. Vulkan bi se bil dela lotil pri Starem kladivu, Pan bi bil svojo živino gnal nekaj na Studor, nekaj v Ovčarijo in nekaj v Svinjak. Diana bi bila stanovala včasih za Zajčjim gradcem, včasih pri Medvedu ali Volku, in povsod bi jim bilo dosti lova. Kam pa naj denemo vinskega bóžiča, ko na Suho ne gre in Bistrice ne pije? Vedno nedostatno oblečena Venera bi ne hotela prezebatí med mrzlimi Bohinjci in bi ušla na toplejši Bled na jezerski osredek. Tedaj bi pa vojaški Mars takoj zapustil odkazani mu ostrôg na Bitnjah in bi zbežal za Venero na Stražo pri Blejskem jezeru. Za to dvojico bi ne žalovali kdo ve kaj. A bog Apolon z devetimi muzami bi nikjer ne našel primernege svetišča, in prav tega in teh Bohinjci najbolj progresaajo.« (Mencinger, *Moja hoja na Triglav*, str. 10–11).

32 Leta 1515 je prišlo v Kranjski deželi do vseslovenskega kmečkega upora. Do srede marca 1515 so se v kmečko zvezo kranjskih upornih kmetov povezali tudi radovljiški, blejski in bohinjski kmetje. Za blejske kmete je bil važen vzrok za upor tudi njihov spor z radovljiškimi meščani. Na Gorenjskem je vodil upor radovljiški podložnik Klander. Kmetje so bili poraženi, cesar je vsem upornim podložnikom dodelil v urbar dodatni davek – »puntarski pfening«. O bojih na Bledu ni ohranjenih nobenih sporočil. Takrat je bil grajski zakupnik Jurij Puchheim. Iz blejskega urbarja (l. 1602) je razbrati, da se je upora udeležilo 285 blejskih kmetov. V skladu s cesarjevim naročilom so blejskim kmetom za kazen naložili dva krajcarja puntarskega pfeninga, radovljiškemu kmetu pa dva krajcarja in dva pfeninga. (Gornik, *Bled v fevdalni dobi*, str. 45–46) Tematiko kmečkega upora iz leta 1515 obravnava povest *Za staro pravdo* (1901) Petra Bohinjca.

33 »Pristaš 'krvave kose' se ne sme bati smrti. Pravila nam velevajo: zmagati ali umreti. Boriti se moramo do zadnje kapljice krvi. Če kmet podleže, ne sme noben pristáš 'krvave kose' ostati živ.« (Žerjav, *Črna žena*, str. 176)

34 Pismo blejskih podložnikov za briksenskega škofa: »Ljubi – ljubljeni stric! Strašno nam je hudo, ker se ženitovanje tako dolgo zavlačuje. Ženin je pripravljen in nestrpno čaka; nevesta pa že ni pisala nekaj tednov. Prosite jo, naj stori vse, kar more, da čim preje dobi dovoljenje za možitev. Ženin je že napravljen v svatovsko oblačilo in starešina je povabil vse njegove brate na ženitovanje. Za krepko in zdravo godbo bomo mi poskrbeli, ravno tako za primerno petje. – to bo krasno ženitovanje, kakršnega še ni gledal blejski kot. – Dragi stric! Vaša suknja je že v delu; zagotavljam vas, da vam bo imenitno stala. Samo to vas prosim, da se sedaj nikar ne strašite nobenega truda, ampak skušajte urediti vso stvar kakor hitro mogoče; zakaj prišel je čas! – Takoj nam odpišite, da bomo vedeli, kakšnega mnenja je nevesta in kdaj pride. Pozdravite vse znance! Novega tukaj ni nič. Gospoda namreč resnično skrbi za dobrobit svojih podložnikov. Vas iskreno pozdravljamo vaši zvesti nečaki Janez, Tone, Andrej, Peter.« (Žerjav, *Črna žena*, str. 83)

35 »Izvrstno. Vsi blejski podložniki so pripravljani; le migljaja je treba, pa bodo udarili vsi kakor en mož. – Gorjanci stojte neomajno za svoje pravice; Bohinjci so trdni kot skala. Naša zveza je velika; zato gorje gospodi, če udarimo! Primernege orožja nimamo ravno preveč, vendar se nam ni treba bati, ker smo dobili nov prah, katerega bomo dali duhati graščinskemu valpetu in biričem – smodnik; pri Mohorku je zaloga.« (Žerjav, *Črna žena*, str. 81)

Božja podobica Bleda iz 19. stoletja (iz zasebne zbirke Leopolda Kolmana).

povezuje otoško cerkvijo z otokom kot Marijinim bivališčem, z zvončkom želja, ki prenese prošnje vernikov v Marijino naročje, da jih lahko usliši, z ljudsko vero v Marijo, s poganskim češčenjem boginje Žive ... Marija je v pesmih in proznih delih poimenovana različno: Devica Marija, Mati Božja, Kraljica slovenskih src, Kraljica, »presvitla« Matera, Porodnica, Davidinja, jezerska Mati, Bogorodica, Madona ... Ta motiv češčenja Marije poveže tudi z narodno zavestjo.

Lirski subjekt v pesmi Otona Župančiča *Na Bledu* (1911) izraža vero in zaupanje slovenskega človeka v Marijo in molitev pri romanju na otok. Lirski subjekt primerja svojo pesem z močjo zvonč-ka želja.

*Zvonček Marijin plaka in prosi,
molitve nosi
pred božji tron.
Kaj so prinesla ta srca s seboj!
Plaho, zaupno pred teboj,
o Marija,
so razgrnila
vso domovino:
/.../*

*Glej, Marija,
mati presveta,
srce poeta
drug je tvoj.
I krog njega se gnete usoda
mojega roda,
k meni domovina
od vseh strani.
O, da bi bila
pesem moja
kot je tvoj zvon!³⁶*

Subjekt poje hvalnico Mariji in njenemu zvončku, ki sliši vse, kar si želi ljudstvo, pozna vse njihove težave. Zvonček dobi vlogo prenosnika med zemeljskim in božjim svetom. Subjekt si želi, da bi bila njegova pesem taka kot Marijin zvon, da bi prav tako čutila in nosila v sebi vse, kar čuti narod. Na svojevrsten način se v pesmi prepleta domovinska tema z versko.³⁷

Po ljudskem izročilu je pred bivališčem Marije na blejskem otoku stal tempelj boginje ljubezni Žive. Češčenja poganske boginje ljubezni Žive je uporabil Prešeren v pesnitvi *Krst pri Savici* (1836) in dal blejskemu otoku posebno mesto. Črtomir in Bogomila sta pripadala staroslovanski veri. V Uvodu gre za pokristjanjevanje. Črtomir se bori proti »Valjhunu, sinu Kajtimara«, ki je prišel v ta konec pokristjanjevat Slovane.

*Bojuje se najmlajši med junaki
za vero staršev, lepo bog'njo Živo,
za Črte, za bogóve nad oblaki.
On z njimi, ki še trd'jo vero krivo,
Beži tje v Bóhinj, v Bistriško dolino,
V trdnjavo, zidano na skalo sivo.³⁸*

Krvavi boji se odvijajo šest mesecev, dogajajo se v Bohinju, pri Ajdovskem gradcu, kjer se vname strašanski boj, »ne boj, mesarsko klanje.«³⁹ Črtomir preživi in v Krstu stoji pri Bohinjskem jezeru ter se spominja preteklosti, kako sta bila z Bogomilo srečna skupaj na blejskem otoku. Ponovno se sreča z Bogomilo pri slapu Savica, ko mu pove, da se je pokristjanila.

³⁶ *Ljubljanski zvon*, 1911, 31/6, str. 337–338.

³⁷ Na podlagi zgodovinskega popisa Boža Benedika »Knjige obiskovalcev otoka« iz let 1867–1879, ki je danes izgubljen, lahko vidimo, kako so romanja v času prebujanja naroda ob verski vlogi odigrala tudi narodnopravno vlogo. O zaupanju, ki ga je imelo verno ljudstvo v priprošnje otoške Marije, pričajo zahvalni darovi romarjev, ki so jih poklonili cerkvi. Darovi so bili ohranjeni v cerkveni zakladnici na otoku. Ker pa je na blejski otok večinoma romalo preprosto ljudstvo, so bili darovi brez kake posebne velike materialne vrednosti. (Benedik, *Blejski otok*, str. 181–182)

³⁸ Prešeren, *Poezije*, str. 204.

³⁹ Prav tam, str. 205.

Blejska razglednica z motivom Franceta Prešerna iz 19. stoletja
(iz Zbirke upodobitve znanih Slovencev NUK, Narodna in univerzitetna knjižnica).

*Povedat' moram ti, da sem kristjana,
malikov zapustila vero krivo,
da je bežala ta k' ob solncu slana,
da dal krstit' je oča glavo svojo,
soseska je, Marije službi vdana,
v dnu jezera utopila bóg'njo Živo.*⁴⁰

Na koncu pesnitve Bogomila skupaj z duhovnikom prepriča tudi Črtomirja v krščanstvo.

Stransko temo in motiv pokristjanjevanja vsebuje črtica *Blejsko jezero* (1914) avtorja F. Ksaverja Meška. To je pripoved o nastanku Blejskega jezera, ki vsebuje tudi opis pokristjanjevanja na blejskem koncu. »Dva tuja oznanovalca križa in Kristus križanega sta bivala nekaj časa pod streho koč. Priromala sta iz daljne južne dežele, od morja, in sta bila namenjena v severne kraje. Med potjo sta oznanovala nauk Kristusov v jeziku, ki je zvenel sicer nekam tuje, a so ga vendar tukajšnji prebivalci dobro razumeli. Krstila sta tudi oglarjeve. Mala, a umetniška podoba Sina božjega, razpetega na križ, je bila dar teh svetih mož.«⁴¹ V pripovedi pisatelj prikaže boj nove krščanske vere s staro pogansko na primeru oglarjeve družine. Mož in žena mirno sprejmeta novo vero in jo spoštujeta, sin Batog pa se proti krščanstvu bori. Še vedno se oklepa starega poganstva, hodi na posvete k svečeniku v gozd.

Vrhunec njegovega zaničevanja krščanstva se pokaže v dejanju, ko želi s puščico prestreliti Jezusa na križu. V tem se pojavi Marija in ga prosi, naj tega ne stori njenemu sinu. On se ji upre in puščico nameri vanjo. Marija ga za kazen spremeni v kamen. Ta kamen je sedaj na sredi jezera, zrasel v kamnito skalo, ki ga skozi stoletja niso mogle omehčati materine in Marijine solze – te so namreč zalile blejsko kotanjo z jezerom.

Teme in motivi iz ljudskega izročila in verovanja

V »dolgem 19. stoletju« obstaja kar nekaj književnih del, katerih pisci črpajo snov iz narodne oz. ljudske pripovedke o nastanku Blejskega jezera. Ponekod jezero nastane iz materinih in Marijinih solz, drugod iz angelskih solz. Angelci točijo solze zaradi osuplosti nad lepoto kraja, ki ga je ali Bog ustvaril z biserom ali Marija s koščkom raja iz nebes. V pesmi *Bled* (1896) iz cikla *Na Gorenjskem* Engelbert Gangl opeva nastanek Blejskega jezera. Lirskemu subjektu se ponoči sanja o tem, kako je Bog ustvaril Bled. Vzel je biser iz svoje krone in ga spustil na zemljo. Angelci so jokali zaradi bisera. Biser je objel te angelske solze in tako je nastal otok, okrog njega pa jezero. »O, ti si, Bled, ki Bog te je ustvaril!«⁴²

⁴⁰ Prav tam, str. 215.

⁴¹ *Glas naroda*, 28. 5. 1918, 26/125.

⁴² *Dom in svet*, 1896, 9/17, str. 739.

V povesti *Na Bledu* (1917) pisatelj Rado Murnik kot stransko vložno zgodbo uporabi pravljico o nastanku Blejskega jezera. Blejka Neža pripoveduje poslušalcem naslednjo pravljico: V davnih časih ni bilo na Gorenjskem nobenih gora, niti Triglava, ni bilo reke Save, vse do Ljubljane je bila pusta in močvirnata ravnina. Zato so Blejci poslali pogumno in pobožno deklico v nebesa prosit, da bi to puščavo spremenili v lepe in rodovitne kraje. Ko pride pred nebeška vrata, so ta zaklenjena, zato počaka. Nato pridejo še druge neučakane duše, ki se prerinejo do vrat, trkajo, kličejo sv. Petra, blejska deklica pa ostane zadaj v vrsti. Sv. Peter opazuje dogajanje pred vrati, odpre vrata in sprejme kot prvo obiskovalko potrpežljivo blejsko deklico. Svetnik jo skupaj z angelci pospremi do božjega prestola. Tam poprosi za Gorenjce tako verno in zaupljivo, da jo dobri Bog takoj usliši. Angelčkom pomigne, naj ponesejo lep kos nebes na zemljo. To naredijo, ko se vrnejo, pa vidijo, da so doma pozabili Savo Dolinko in Savo Bohinjko. Ker jim je to napako nerodno priznati pred sv. Petrom in Bogom, poprosijo deklico, naj ona prosi Marijo in Jezusa, da to storita. Marija usliši prošnje deklice in naslednje jutro, ko angelci pogledajo proti zemlji, vidijo obe Savi s toliko nebeške lepote, da od samega veselja začnejo jokati. Iz teh angelskih solz je nastalo Blejsko jezero.⁴³ Angeli so tu posredniki med Bogom in svetom. V službi Boga opravljajo razna služabniška dela.

Avtorji v svojih delih črpajo snov iz ljudske legende o potopljenem zvonu. Primer je balada *Utopljeni zvon* (1885) Antona Funtka. Pesem je sestavljena iz enajstih štirivrstičnih kitic z zaporedno rimo (aabb). Začne se s staro blejsko vražo, povezano s to legendo – kadar se zvon oglašja iz globin jezera, pomeni, da bosta prišla groza in hud vihar. Takrat morajo veslači urno obrniti svoj čoln, se prekrizati in moliti, da jim uspe ubežati tej grozi. Nato sledi pripoved o gospe z blejskega gradu. Zvon na Bledu pozvanja v spomin na »bledo ženo« in kadar romarji pozvonijo z njim, se jim izpolni želja.

*Poslal iz Rima papež je zvon svetál in nov
In sam nad njim je molil in dal mu blagoslov,
Na Bledu zdaj glásí se iz stolpa temnih lín,
Kot blede borne žene glásán in svet spomín.*⁴⁴

Domovinsko-narodna tema in motivi

Bled ima v narodnem prepovedu pomembno funkcijo, saj je postal simbol slovenstva, označevali so ga z »rajem naše domovine«. Od sredine 19. stoletja dalje je bilo vedno več objavljenih literatur o Bledu, tako s slovenske kot s tuje strani. Bled je postal zanimiva tema za zgodovinarje, geografe, du-

hovnike, potopisce, pisatelje in pesnike. Lovro Toman si je prizadeval, da bi na Bledu organiziral razna kulturna druženja. Prišlo je tudi do porasta turizma, s tem pa do skrbi nekaterih narodnjakov pred ponemčevanjem. Z razvojem turizma je Bled postal znan tudi v tujini, posledično je prišlo do porasta tujih književnih del o Bledu (Anastasius Grün, Eugen von Aichelburg, Maria Luckmann, František Ekert, Avgust Šenoa ...). Bled so v književnih delih pogosto povezovali z domovinsko-narodno temo, z narodno zavestjo, s pomočjo literature so želeli ljudstvo narodno »ozaveščati«. Predvsem so opevali lepote kraja, postal je enačen z najlepšim krajem dežele Kranjske in slovenske domovine. Bled z okolico je v književnih delih postal simbol slovenstva in domovine.

Gaberskova pesem *Bled* (1874)⁴⁵ je prežeta z domovinsko temo, lirski subjekt izraža rodoljubna čustva v povezavi z Bledom. V treh sedemvrstičnicah subjekt opeva Bled kot domači raj, ki je okras slovenske domovine. Prepričan je, da daleč okrog po svetu ni nikjer takega raja kot na Bledu.

*Raj domači, Bled ogreva,
Žarke vtaplja v jezeró.*

*Sem poglej, oko človeško!
Domovine naše kras,
Slušaj petje tu nebeško
Slušaj zvona mili glas;
Pojdi po širocem světi,
Skušaj nam potem naštetí
Kje so raji, kot pri nas?!⁴⁶*

Subjekt nagovarja človeško oko, da pogleda na Bled, v katerem se spaja harmonična melodija glasu jezerskega zvona z lepoto naravne podobe okolice.

Pesem *Na blejskem jezeru* (1899) Jožefa Zazule vsebuje domovinsko-narodno temo kot glavno. Lirski subjekt nagovarja jezerski val, naj stopi čez breg in se maščuje zatiralcem za odvzete pravice domačega prebivalstva. Spominja se, kako je bil včasih sam Slovenec gospodar tega kraja. Sedaj pa ga je zavzel tujec in skoraj vsi nekdanji vrli sinovi domovine so pomrli. Oblast drži v rokah tujec, ki pobira blejske ribe, postavlja »šetališča« (sprehajalne poti).

*Vzkipi, vzkipi močni val
stopi drzno čez obal,
sina zadnjega obrani,
dom pred tujci mu obrani.*⁴⁷

⁴⁵ Pesem je uglašbil Benjamin Ipavec leta 1878. Kot peta se je bolj ohranila v ljudskem spominu.

⁴⁶ *Vrtec*, 1874, 4/4, str. 61.

⁴⁷ *Dom in svet*, 1899, 12/18, str. 558.

⁴³ Murnik, *Na Bledu*, str. 149–152.

⁴⁴ *Ljubljanski zvon*, 1855, 5/3, str. 160.

*Blejska razglednica z motivom otoka, poslana leta 1906
(iz zasebne zbirke Leopolda Kolmana).*

V pesmi je opazen političen poziv narodu, naj se upre tujim gospodarjem in postane sam svoj gospodar.

Še danes so žive nekatere pesmi, ki so jih pesniki spesnili v 19. stoletju in so se ohranile v spominu starejših ljudi. Prepevajo jih med vožnjo s pletnjo po jezeru. Take pesmi opevajo naravne lepote Bleda, zraven pa izražajo rodoljubna ali verska čustva. Tak primer je pesem *Blésko jezero* (1848) avtorja Kajetana Hueberja, ki se je v ponarodeli obliki preimenovala kar po prvem verzu »Otok bleški«. V pesmi se prepletajo domovinska in verska čustva. Lirski subjekt opeva lepote Bleda. Blejski otok je »kinč nebeški« kranjske zemlje, ki ga obdaja rajski venec. Tam se vsi veselijo in so srečni. Še danes pojejo starejši ljudje pesem *Na jezeru* (1860), ki jo je spesnil in uglasbil Miroslav Vilhar. V ljudskem spominu se je preimenovala po prvih dveh verzih »Po jezeru bliz' Triglava«. Pesem opeva naravne lepote Bleda, ki jih preplete z domoljubnimi čustvi.

*Tukaj Slava
Vence vije,
Serce bije
Nam gorkó!
Čujte gore
In bregovi,
Da sinovi
Slave smo!⁴⁸*

Bled enači z vencem iz raja. Tak primer je tudi pesem Andreja Praprotnika *Pozdrav* (1856), v kateri lirski subjekt pozdravlja Bled in Gorenjsko, Triglav, gore, planine, otok in cerkvico, Marijo Kraljico. To so večinoma simboli slovenstva. V zavesti ljudi se je pesem ohranila po prvem verzu »Pozdravljam te, gorenjska stran«. V pesmi je čutiti močno domovinsko občutje, ki ga subjekt prepleta z močno vero v jezersko Marijo.

Blejski otok je imel v preteklosti pomembno vlogo. Od 13. stoletja dalje je vodila do cerkve Marije Kraljice na otoku romarska pot. Verniki so prihajali častiti Marijo v množičnem številu, iz vseh slovenskih dežel. Proti koncu 19. stoletja je poleg verske funkcije otok dobil še narodno. Tja so prihajali narodnjaki, da bi s tem izrazili svoja prebujajoča narodnostna čustva in narodno zavest. Da je Bled postal simbol slovenstva, nam dokazujejo tudi razni narodni vseslovenski shodi na Bledu, ki jih je organiziral Lovro Toman leta 1861 in 1862. Shodi naj bi se ponavljali vsako leto, na njih naj bi poslušali domoljubne pesnike in pisatelje. Najboljšim so podelili lovorjev venec. Toman je želel iz Bleda narediti »slovensko Olimpijo«. Na shodih se je odvijalo tudi pesniško in pisateljsko tekmovanje ter zbiranje prispevkov za Jugoslovansko akademijo. Bled so skupinsko obiskovali ljubljanski dijaki, ki so predstavljali slovensko bodoče izobraženstvo. Na Bledu se je pojavilo čitalniško gibanje okrog leta 1893 v okviru Bralnega društva, ki je združevalo slovensko narodnostno zavedno prebivalstvo. Bled

⁴⁸ *Kmetijske in rokodelske novice*, 1860, 18/10, str. 76.

je bil tudi točka za učiteljska združenja, »Zaveze« in »Družbe sv. Cirila in Metoda«. Politična dejavnost na Bledu je zamrla v času prve svetovne vojne.

Ljubezenska tema in motivi

Proti koncu 19. stoletja, s prihodom slovenske moderne se Bled v književnosti vse bolj povezuje tudi z ljubezensko tematiko. Poudarek je na ljubezni, ki se dogaja na Bledu, pogosto jo spodbudi romantična podoba kraja. Pojavlja se tudi motiv nesrečne ljubezni, ki človeku povzroči trpljenje in posledično izgubi voljo do življenja, se utopi v jezeru. V zvezi s tem so zanimivi dejanski ljubezenski doživljaji in dogodki posameznih pesnikov in pisateljev, ki so različno vključeni v njihova dela.

V pesnitvi *Krst pri Savici* (1836) Franceta Prešerna je ljubezenska tema prepletena z zgodovinsko, versko in domovinsko. Na blejskem otoku je stalo pogansko svetišče boginje ljubezni Žive, kjer sta se usodno zaljubila Črtomir, ki je s čolnom pripeljal darove, in lepa Bogomila, svečenica na otoku. Junaka je Prešeren primerjal z antičnim ljubezenskim parom, Leandrom in Hero, ki sta se ravno tako sestajala v svetišču ob Helespontu. Eno leto sta srečno zaljubljena preživela na blejskem otoku. To njuno ljubezensko srečo je skalila boleča ločitev, ko se je moral Črtomir posloviti od svoje ljube, saj je odšel v boj z Valjhnom.

*Kak' težka, bridka ura je slovesal!
Stojé po licih jima kaplje vroče,
objéta sta, ko bi bila telesa
en'gà spustiti ustna ustne noče;
si 'z lev'ga oča, desnega očesa
jok briše, ki ga skriti ni mogoče,
ko vidi v tako začost nju utopljene
in da tolažbe zánju ni nobene.⁴⁹*

Po končanem boju se Črtomir ponovno sestane z Bogomilo pri slapu Savica, kjer mu pove, da se je krstila. V njenem obupu, ko je trpela za dragim, jo je duhovnik prepričal v pravo vero. Sedaj verjame, da se bosta zaradi njune močne ljubezni ponovno združila v nebesih, ampak da se to zgodi, mora tudi on sprejeti pravo vero.

*Iz spanja svoj'ga Črtomír! se zbudi,
slovó daj svoji strašni, dolgi zmoti,
po potih se noči temne ne trudi,
ne stavi v bran dalj božji se dobroti
in njene milosti dni ne zamudi,
da skleneta se enkrat naj'ni poti,
ljubezen brez ločitve da zazóri
po smrti nama tam v nebeškem dvori.⁵⁰*

Naposled tudi Črtomirja z ljubeznijo prepriča, da se da krstiti. Nato on odide v Oglej, Bogomila pa domov k očetu in se na tem svetu ne vidita več.

Josip Stritar je svoja dela o Bledu povezal z nesrečno ljubeznijo. Leta 1868 je po dolgem času obiskal domovino, po teh vtisih je nastal drugi cikel Popotnih pesmi, med njimi tudi pesem *Bog sprimi svetlo te jezero* (1869), ki jo je postavil na Bled.⁵¹ Pesem je desetkitična, v njej lirski subjekt izpoveduje svoje razpoloženje. Poje hvalnico Blejskemu jezeru, saj je hrepenel po njem: hotel ga je še enkrat videti. Toda ni več tako, kot je bilo v mladostnih časih, ne sklada se več s subjektovo notranjostjo – preveč grenkobe in trpljenja v življenju je spoznal. Poistoveti se z labodom, ki verjetno prav tako kot on sam išče izgubljeno ljubezen. Tolažbo najde v pesmi, kajti ko jo bo ona prebrala, se ji bo v očesu utrnila solza. Stritarjevo delo *Zorin* (1870) se dogaja v Parizu, zaključí pa se na Bledu – z Milanovo resignacijo nad življenjem in ljubeznijo ter sklenitvijo, da konča življenje v domovini, zato se vrne na Bled. Bled povezuje s Prešernom, oba sta

Naslovnica Stritarjeve pesniške zbirke *Pesmi* (1869), v kateri je objavil tudi pesem *Bog sprimi svetlo te jezero*.

⁴⁹ Prešeren, *Poezije*, str. 210.

⁵⁰ Prav tam, str. 218.

⁵¹ Mahnič, Bled, str. 175.

mu bila prva ljubezen, ki resnično pusti pečat v človeškem srcu. Zorin si želi, da ga bodo valovi Blejskega jezera pomirili in rešili vsega zemeljskega gorjá.

Dragotin Kette, predstavnik slovenske moderne, napiše pesem, ki je vezana na Bled, in sicer romanco *Na blejskem otoku* (1896). Pesem vsebuje poleg glavne verske teme tudi ljubezensko. Lirski subjekt v cerkvi na blejskem otoku opazuje različne romarje, kako pozvanjajo na zvonček in vsak ima različne želje. Med njimi sta tudi dve ljubezenski želji: gospodična, ki jo je zapustil oficir, si zaželi, da bi se vrnil; gorjanski kmet, ki ima bolno ženo in pet otrok, si zaželi, da bi njegova žena čim prej ozdravela.

Josip Murn napiše pesem *Na blejskem otoku* (1899), ki je izrazito osebnoizpovedna, lirski subjekt prosi Marijo na blejskem otoku, naj mu izpolni željo, naj prežene iz njegovega srca črne misli in zlo ter naj njegovemu srcu da luč. Na zvon pozvoni v upanju, da ga iz tega življenjskega pesimizma reši posebna izvoljenka.

»Blejska proza« Ivana Cankarja⁵² je zelo povezana z ljubeznijo. Zaljubljen je bil v hčerko Marije Kesslerjeve, sedemnajstletno Mici, ki je imela počitniško vilo na Bledu, na odmaknjenem pobočju pod Osojnico, s čudovitim razgledom na jezero in otok. Cankar je obiskoval Kesslerjeve, vendar mu ljubezen do Mici ni bila usojena. Ona ga je cenila kot velikega umetnika, on pa je bil etično in moralno vezan na svojo dunajsko zaročenko, Štefko Löfflerjevo.⁵³ To svojo nesrečno ljubezen je tematiziral v romanu *Novo življenje* (1908). Cankar je konec decembra 1908 pisal pismo⁵⁴ Mici Kess-

lerjevi, v katerem ji je priložil tudi posebej vezani izvod knjige in ji razkril, da je v *Novem življenju* opisal prav njo. Glavni junak Anton Grivar ni zadovoljen s svojim življenjem, z ženo se preseli v Ljubljano, želi začeti neko novo življenje, kar mu nikakor ne uspe. Nekega večera sreča svojo mladostno ljubezen Mileno. Povabi ga na umetniški večer v Ljubljani, kjer ga ob poslušanju klavirske skladbe prevzamejo čustva in spomini ga za eno uro popeljejo v preteklost, na Bled, k jezeru, zvezdam, romantični vožnji v dvoje ob Blejskem jezeru. Nato se prebudi, vendar je vesel, da je eno uro lahko živel novo življenje. Bled je primerjan s paradížem: »Rekli so, da je človeku prečudno blago in prijetno, predno izgine v valovih – odprt mu je paradíž še pred smrtjo. Tudi jaz sem občutil tisto sladkost in sem videl paradíž.«⁵⁵

Naslednje Cankarjevo prozno delo, povezano z Bledom, je knjiga *Volja in moč* (1911), in sicer je druga novela Mira lokalizirana na Bled in v Trst. Novela Mira je ljubezenska zgodba o neodločnem slikarju Mihi Joštu, ki niha med čutno strastno zaročenko Fanny v Trstu in elegantno lepo Miro, ki biva na spokojnem Bledu. Dokler ga Fanny ne postavi pred odločitev, zaljubljeno preživi en mesec z Miro na Bledu. »Slonel je ob oknu in je gledal na jezero, ki se je srebrilo v jutranjem soncu. Vse v njegovem srcu je prepevalo o lepoti, o mladosti in ljubezni.« Na koncu zaradi svoje neodločnosti izgubi obe ženski, iz obupa se zateče k tretji, gospodični Juli.

Cankarjeva ljubezenska pravljica *Milan in Milena* (1913) ni v povezavi z njegovo blejsko ljubeznijo Kesslerjevo Mici, čeprav je zgodba o nesrečni ljubezni in praznem življenju, zaradi česar se mlada človeka odločita končati svoje življenje v Blejskem jezeru. Zgodba je povezana s hrepenenjem, z motivom vračanja umetnika v domovino. Milan in Milena se nikdar v življenju ne srečata, živita ločeno življenje, oba doživljata ljubezen kot mučno alternativo, nasprotje med hrepenenjem duše in telesno slo (seksualni problem). Vsak po svojih izkušnjah gojita sovraštvo do vsega in vseh, vedno bolj si želita očiščenja in smrti, ki jo povezujeta s svobodo, ker se človek s tem reši življenjskih muk. Pri Milanu se pokaže to že kot dečku, ko skoči skozi okno na vrt, Milena gre še pred poroko kropit neznanega mrtveca, zato se Milan veseli, ko mu umre mati. Oba želita v smrt, kajti le v smrti je izpolnjena ljubezen. Deseto poglavje je postavljeno na Bled, k Blejskemu jezeru, kamor ločeno prideta oba z istimi nameni, končati življenje. Prideta ob istem času, na prelepo jesensko, zvezdno noč. V srcu čutita mir, razprostreta obe roki kot za pozdrav in se spustita v globine jezera. »Jezero se ni zgenilo, komaj da so si

⁵² Cankar je Bled večkrat obiskoval v družbi Otona Župančiča. Poleg Kesslerjeve vile so se zadrževali tudi pri Vovkovi Juli. Zadnje poletje svojega življenja je Cankar preživel na Bledu (avgusta 1918). Veliko je zahajal v gostilno Flegarijo, na robu naselja Grad, tam so mu stregle sestre Potočnik, v nedeljah pa je iz Ljubljane prihajala pomagat Milena Rohrmann. Bil je telesno že zelo šibak, vendar še vedno dovozen za žensko lepoto. Blejci so po drugi svetovni vojni cesto od Vovkovega penziona (prek gostilne Sokovanič) do gostilne Flegarija poimenovali za Cankarjevo cesto. (Mahnič, *Od Zoisa*, str. 200–201) Zanimivo je, da je Cankar glavnim ženskim likom, ki jih je postavil v okolico Bleda in na Bled, dal ime Milena, Mira, kar je zelo podobno imenu njegove realne ljubezni Mici Kesslerjeve. Poznal pa je tudi Mileno Rohrmann, ki je prav tako povezana z Bledom.

⁵³ Mahnič, Bled, str. 178.

⁵⁴ »Pošiljam Vam 'Novo življenje'; /.../ Kar se 'opisovanja' tiče, se nikar nič ne bojte. Prav v tej noveli sem Vas hotel opisati, pa bi se zdaj najrajši zjokal od sramu. Od začetka imate sive oči, nekaj strani dalje so že sivorjave in nato polagoma zmerom bolj črne. /.../ Z Vašim obrazom bi se ukvarjal do noči in bi nazadnje napravil nekaj takega, da bi ne bilo ne le Vam nič podobno, temveč sploh ne krščanskemu človeku. Vzrok, mislim, da je tá: če mi je kdo resnično ljub, sem mu tako blizu z najboljšim svojim bistvom, da sem kakor del njega in da ga morem torej tako malo razločno soditi, kakor sam sebe. Tako bo pač!« (Cankar, *Zbrano delo* 17, str. 373)

⁵⁵ Cankar, *Zbrano delo* 17, str. 50.

Naslovna stran ljubezenske pravljice *Milan in Milena* (1913) Ivana Cankarja z ilustracijo Hinka Smrekarja.

naskrivaj pomežiknile zvezde v njem. Ko sta se srečala na dnu, sta se poljubila ter se nasmehnili drug drugemu tako ljubezni polno, kakor da sta si bila brat in sestra že v samem večnem Bogu.«⁵⁶

V liriki Otona Župančiča od leta 1911 do 1913 ima viden vpliv tudi njegova mlada ljubezenska sreča. Na Bled je prihajal vsako poletje, tam se je zaljubil v trinajst let mlajšo Ano Kessler. Poročila sta se poleti leta 1913. Pesmi iz zbirke *V zarje Vidove* so nastajale med letoma 1908 in 1918: to zbirko je izrecno posvetil ženi Ani. Pred pesnikovo poroko in tik po njej so nastale pesmi *Jezero*, *Tih, tih je kraj*, *Vihar* in *Slap*, ki se nanašajo na Blejsko jezero. V njih je narava doživljana panteistično, deloma vedro in ubrano, deloma vznemirljivo in grozljivo. V prvih dveh je ljubezenska sreča neskajljena, v tretji subjekta vznemirja pogled na samotnega romarja Cankarja, v četrti pa spomin na zgodaj umrli prijatelj Ketteja in Murna.⁵⁷ *Jezero* (1912) je trikitična jamska pesem, v kateri subjekt zre iz Kesslerjeve vile na jezero, otok, gore, ob njem pa stoji izvoljenka. V jezero zreta subjekt in dekle in se

vpleteta v jezersko skrivnostno ubranost. *Tih, tih je kraj ...* (1914) je strukturno bolj svobodna pesem, v kateri je poudarek na zaokroženosti, tako jezera kot neba, vesolja, v svetu vlada harmonija, igrivost delov in gibanja. V njej subjekt in izvoljenka zreta v mesečni noči z verande na jezero in razmišljata o vesolju. Še vedno ljubezenska, vendar temačnejša je pesem *Vihar* (1914), ki govori o poletni nevihti, ki se je razdivjala nad Bledom. Zajela je valove na jezeru, oblake na nebu, drevesa v hribu, race v ločju. Tudi zvon je ne more zaustaviti, z grmenjem in bliski se razbesni po vsem prostoru. Na Kesslerjevi verandi jo spremlja družčina moških in deklet. Lirski subjekt pomirja pogled na spokojnega in samotnega laboda, ki mu nevihta ne pride do živega, in vonj zaročenkinih las ob sebi – opojna ljubezenska sreča. To ljubezensko srečo mu skali pogled na izgubljenega »desetega brata«, ki ne najde topline pri dekletu, vonj zaročenkinih las je tedaj grenak kot pelin. Pesem *Slap* (1914) je napisal dva meseca po poroki z Ano, v njej se lirski subjekt poda z nevesto na izlet k slapu Peričnik, ki ju oba prevzame. Sredi noči pa počivata v blejski vili, takrat se ona v snu spomni Peričnikove samote, njemu pa pridejo na misel umrli »bratje«. Mahnič ugotavlja, da se »umrli bratje« nanašajo na Ketteja in Murna.⁵⁸

Sklep

Bled je dobil pomembno mesto v slovenski književnosti, postal je »mitski« kraj literature. V 19. stoletju, v času narodnega ozaveščanja, je dobil reprezentativno povezovalno vlogo slovenskega naroda. V slovensko književnost je Bled vstopil s pesnitvijo Franceta Prešerna *Krst pri Savici*, kjer je Bled enačil s »podobo raja« dežele Kranjske. S svojo pokrajino se je nato začel pojavljati kot motiv in tema v različnih književnih delih. V času do konca 19. stoletja so avtorji zajemali snov predvsem iz ljudskega izročila, iz zgodovinskih dogodkov, dela so ljudstvo vzgajala v krščanskem duhu, v spoštovanju do cesarja in naroda. Predvsem so dela opevala lepote Bleda. V začetku 20. stoletja je postala književnost o Bledu bolj osebnoizpovedna, v ozadje so se pomaknile verske in narodne teme, pojavila se je ljubezenska tema. Na podlagi motivno-tematske analize tudi potegnemo vzporednice z dejanskim dogajanjem na Bledu. Pri tem prihaja do izraza vloga literature o Bledu pri oblikovanju narodne zavesti. Pokaže se, da so podobo Bleda določali historizem, ljudsko izročilo, krščanska tradicija in nacionalizem. Avtorji so z Bledom tudi tako ali drugače povezani, nekateri bolj, drugi manj.

⁵⁶ Cankar, *Milan in Milena*, str. 149.

⁵⁷ Mahnič, *Od Zoisa*, str. 229.

⁵⁸ Mahnič, *Bled*, str. 179.

VIRI IN LITERATURA

ZASEBNE ZBIRKE

Zasebna zbirka razglednic, fotografij in podobnic zbiratelja Leopolda Kolmana iz Zasipa pri Bledu.

ČASOPISNI VIRI

Cankar, Izidor: Obiski. *Dom in svet: zabavi in pouku*, 1911, št. 1, str. 30–317.

Ekert, František: Večer na bleškem jezeru. *Slovenec*, 26. november 1888, 16/272.

Engelmann, Kristian: Marii Devici na Bleškem jezeru. *Zgodnja danica*, 1866, 19/28, str. 223–224.

Funtek, Anton: Utopljeni zvon. *Ljubljanski zvon*, 1855, 5/3, str. 159–160.

Gaberšek, Ivan in Ipavec, Benjamin: Bled. *Učiteljski tovariš*, 1878, 18/9. Priloga, str. 2.

Gaberšek, Ivan: Bled. *Vrtec*, 1874, 4/4, str. 61.

Gangl, Engelbert: Na Gorenjskem. *Dom in svet*, 1896, 9/17, str. 739.

Hribar, Ivan: Bleško jezero. *Slovan*, 1885, 2/4, str. 44–45, 49–50.

Hueber, Kajetan R.: Bleško jezero. *Kmetijske in rokodelske novice*, 1848, 6/10, str. 37.

Jeraj, Vida: Spomini. *Vesna*, 20. 4. 1893, 2/4, str. 53.

Kessler Albrecht, Vera: Na Bledu. *Svoboda: družinski list*, 1919, 1/6, str. 99.

Kette, Dragotin: Na blejskem otoku. *Ljubljanski zvon*, 1896, 16/5, str. 265–266.

Krek, Francišek: Dva prizora iz Bleda. *Vrtec*, 1883, 13/10, str. 145–146.

Krek, Francišek: Večer na jezeru. *Vrtec*, 1889, 19/9, str. 146.

Lotrič, Matevž: Na blejskem jezeru. *Drobtinice za leto 1869*, 1869, 20, str. 314.

Mencinger, Janez: Skušnjave in skušnje. *Slovenski glasnik*, 1.5.1865, 8/5.

Meško, Ksaver: Blejsko jezero. *Glas naroda*, 28. maj 1918, 26/125.

Murn, Josip (Aleksandrov): Na blejskem otoku. *Ljubljanski zvon*, 1899, 19/3, str. 172.

Pesjak, Luiza: Bled. *Besednik*, 1874, 6/2, str. 13.

Pintar, Lovro (L. P.): Spomin na Gorenjsko. *Kmetijske in rokodelske novice*, 1847, 5/44, str. 176.

Podržaj, Ivan (Ivogorski): Na Bleškem jezeru. *Zora*, Ljubljana, 1895, 1/2, str. 49.

Poljanec, Ljudmila (M. P. Nataša): Spomini z Bleda. *Ljubljanski zvon*, 1903, 23/8, str. 513–514.

Praprotnik, Andrej: Črtice iz mojega življenja. *Učiteljski tovariš*, 1875, 35/14, str. 236–245.

Praprotnik, Andrej: Gorenjsko. *Kmetijske in rokodelske novice*, 1860, 18/30, str. 237.

Praprotnik, Andrej: Noč na Bleškem jezeru. *Glasnik slovenskega slovstva*, 1854, zv. 1. 2.

Remec, Alojzij (Štefan Poljanec): Na Bledu. *Domači prijatelj*, 1909, 6/12, str. 313.

Rojc, Francišek: Bled. *Zvonček*, 1902, 3/9, 10, str. 177–180, 204–208.

Soklič, Jakob: Na blejskem otoku. *Vrtec*, 1915, 45/10, str. 167.

Soklič, Jakob: Romarji na blejskem otoku. *Angelček. Priloga Vrtca*, 1915, 23/10, str. 159.

Strnad, Marica: Na blejskem otoku. *Slovenka*, 1898, 2/1, str. 1.

Sušnik, Anton: Na bleškem otoku. *Slovenec*, 14. avgust 1890, 18/186.

Sušnik, Anton: Srečna vrnitev. *Dom in svet*, 1895, 8/18, str. 564–565.

Svetina, Janez: Blejski otok in blejska pokrajina. *Celovski zvon*, 1990, 8/27, str. 19–27.

Švegel, Josip: V Bledu. *Slovenski glasnik*, 1858, 1/8, str. 128–132.

Velikonja, Narte (Izor Etran): Na Bledu. *Zora*, 1909, 19, priloga Prvi cvet, str. 30.

Vilhar, Miroslav: Na jezeru. *Kmetijske in rokodelske novice*, 1860, 18/10, str. 76.

Zazula, Jožef: Na blejskem jezeru. *Dom in svet*, 1899, 12/18, str. 558.

Zbašnjak, Fran (Novus): Blejsko jezero. *Planinski vestnik*, 1903, 9/1, str. 10.

Župančič, Oton: Jezero. *Ljubljanski zvon*, 1912, 32/1, str. 2.

Župančič, Oton: Na Bledu. *Ljubljanski zvon*, 1911, 31/6, str. 337–338.

KNJIŽEVNA DELA

Bohinjec, Peter: Za staro pravdo: Povest iz leta 1515. *Zabavna knjižnica XIII. zvezek*, Slovenska matica, 1901.

Cankar, Ivan: Lepa Vida. *Ivan Cankar Dela V* (ur. France Bernik, Dušan Moravec, Tone Pavček). Ljubljana: CZ, 1985.

Cankar, Ivan: *Milan in Milena*. Ljubljana: L. Schwentner, 1913.

Cankar, Ivan: *Zbrano delo 17. knjiga* (ur. France Bernik). Ljubljana: DZS, 1974.

Cankar, Ivan: *Zbrano delo 20. knjiga* (ur. France Bernik). Ljubljana: DZS, 1974.

Cankar, Ivan: *Zbrano delo 5. knjiga* (ur. France Bernik). Ljubljana: DZS, 1969.

Debevec, Jože: Junaške Blejke. *Zbirke ljudskih iger*, 18. in 19. snopič. Ljubljana: Katoliška bukvarna, 1912.

- Finžgar, Fran Saleški: *Zaroka o polnoči*. Novo mesto: Narodna biblioteka, 1894.
- Jurčič, Josip: *Zbrano delo 5. knjiga*. Ljubljana: DZS, 1961.
- Kette, Dragotin: *Zbrano delo 1. knjiga*. Ljubljana: DZS, 1949.
- Levstik, Fran: *Zbrano delo 1. knjiga*. Ljubljana: DZS, 1948.
- Mencinger, Janez: *Moja hoja na Triglav*. Maribor: Obzorja, 1977.
- Mencinger, Janez: *Zbrano delo 1. knjiga*. Ljubljana: DZS, 1961.
- Mencinger, Janez: *Zbrano delo 4. knjiga*. Ljubljana: DZS, 1966.
- Meško, Fran Ksaver: *Mladim srcem*. Zv. 2. Celovec: Družba sv. Mohorja, 1914.
- Murn, Josip: *Zbrano delo 1. knjiga*. Ljubljana: DZS, 1954.
- Murnik, Rado: *Na Bledu*. Ljubljana: Zvezna tiskarna in knjigarna, 1923.
- Poljanec, Ljudmila: *Poezije*. Ljubljana: L. Schwentner, 1906.
- Praprotnik, Andrej: *Pesmi, cerkvene in druge*. Ljubljana: natisnil Jožef Rudolf Milic, 1858.
- Prešeren, France: *Poezije doktorja Franceta Prešerna* (ur. Anton Slodnjak). Ljubljana: Prešernova družba, 2000.
- Ravnikar-Požencan, Matevž: *Potop pri Mariji Devici na jezeru. Slovenske pesmi krajskiga naroda*. Zbirka Korytkova, 3. zv. Ljubljana: Blaznik, 1841.
- Stritar, Josip: *Pesmi*. Dunaj: F. B. Geitler, 1869.
- Stritar, Josip: *Zbrano delo 1. knjiga*. Ljubljana: DZS, 1953.
- Stritar, Josip: *Zorin*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Vilhar, Miroslav: *Pesmi Miroslava Vilharja*. Ljubljana: R. C. Milic, 1860.
- Žerjav, Gregor: *Črna žena*. Priredil Javoran. Ljubljana: založila Katoliška Bukvarna, 1910.
- Župančič, Oton: *Zbrano delo 2. knjiga*. Ljubljana: DZS, 1957.
- Župančič, Oton: *Zbrano delo 3. knjiga*. Ljubljana: DZS, 1959.

LITERATURA

- Benedik, Božo: *Bled nekoč in danes. Bled 1000 let*. Bled: Višja strokovna šola za gostinstvo in turizem, 2003.
- Benedik, Božo: *Bled, ta naš Bled*. Ljubljana: Euro-design, 1993.
- Benedik, Božo: *Blejski otok in izražanje narodne zavesti*. *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1985, 33/2, 3, str. 181–182.
- Čarman, Franciscus: *Božja pot matere Božje na Blejskem jezeru*. Ljubljana: založil A. Turk, 1899.

- Černe, Mina: *Podobe Bleda skozi literature v »dolgem 19. stoletju«*. Diplomsko delo, 2011.
- Dežman, Dragotin: *Blesko jezero. Koledarčik slovenski za leto 1854*. Na svitlo dal Janez Bleiweis. Ljubljana: J. Blaznik, 1854, str. 59–61.
- Gornik, Franc: *Bled v fevdalni dobi*. Bled: Zavod za napredek turizma – Bled, 1967.
- Gornik, Franc: *Zgodovina blejske župnije*. Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Kidrič, France: *Prešernov album*. Ljubljana: DZS, 1950.
- Kimovec, Franc: *Bled nekdanj in sedaj*. Ljubljana, 1908.
- Mahnič, Joža: *Bled in književnost*. *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 1984, 32/2, 3, str. 172–182.
- Mahnič, Joža: *Od Zoisa prek moderne do Kocbeka*. Ljubljana: Slovenska matica, 2006.

S U M M A R Y

Bled in slovenian literature in »the long 19th century« (Part 2)

The article presents Bled in the period of »the long 19th century« through the literature of that age. Throughout the history, Bled has inspired many poets, writers, travelers and historians who wrote about it. In the 19th century, it gained through literature a representative and unifying role in the formation of the Slovenian nation and became a symbol of Slovenia as the most beautiful place of Carinthia. In 1836, France Prešeren placed Bled on the pedestal with the poem *Krst pri Savici* (Baptism at Savica), where he equated it with an »image of paradise« in the province of Carinthia – with this poem, Bled actually entered into Slovenian literature. Its natural landscape became a popular motif and theme in a variety of literary texts, both foreign and Slovenian. Motivic and thematic literary analysis of Slovenian literary works about Bled showed the use of typical motifs praising the beauty of its landscape. The most common motif is Lake Bled, followed by the Bled Island, the church bell (wishing bell) and the boat. The Bled Castle is a less common motif. Swans, fish and coachmen are motivic fragments. The inspiration was drawn from the history of Slovenian provinces and especially Bled, as well as folklore and tradition in the days of the authors. Motifs occurring in the folk tradition are the Water Man, the black widow and the

sunken bell. In earlier works, there were many motifs and themes related to Christian tradition, especially the worship of Mary Queen and the pilgrimage to the Bled Island. Also frequent was the actualization of the old traditions, the pagan temple of the goddess Živa on the island and the Christianization of these areas. Bled was associated

to the national-patriotic theme. The writers of this age were trying to raise their readers' national awareness. During the modern Slovenian literary period, a significant volume of literary works concerning Bled were primarily associated with the motifs and themes of love.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 694(497.4)"1809/1813"
656.125(44)"1809/1813"

Prejeto: 20. 5. 2013

Irena Žmucmagistrica zgodovinskih znanosti, muzejska svetnica, Muzeji in galerije mesta Ljubljane, Gosposka 15, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: Irena.Zmuc@mgml.si

Popotovanje od Pariza do Ljubljane v obdobju Ilirskih provinc

IZVLEČEK

Potovanje Pariz–Ljubljana je v začetku 19. stoletja sestavljalo pet glavnih cestnih odsekov v Francoskem cesarstvu: odsek št. 8 Pariz–Dijon, odsek št. 44 Dijon–Dôle, odsek št. 70 Dôle–Ženeva in odsek št. 137 Ženeva–Milano. Zadnji odsek št. 107 je bila relacija Milano–Videm–Gorica–Postojna s ciljem v Ljubljani. Potnik se je iz glavnega mesta francoskega cesarstva Pariza do prestolnice Ilirskih provinc Ljubljane ustavil na 151 $\frac{1}{4}$ poštnih postajah, prevozil je 302 $\frac{1}{4}$ lig (francoskih milj). Pot je opisana v *Itinéraire complet de l'empire français*. Second édition, considérablement augmentée, comprenant la Hollande, une partie de l'Allemagne, l'Italie, et les Provinces Illyriennes. Itinéraire je ponujal poleg transportnih informacij tudi gospodarske in kulturno-zgodovinske orise krajev, skozi katere je vodila pot. Gospodarski interes je Francoze vodil na vzhod, zato so vzdrževali in popravljali ceste ter vodne poti.

KLJUČNE BESEDE

Potopis Pariz–Ljubljana, 1811, Ilirske provinc (1809–1813), ceste, poštna postaja

ABSTRACT

TRAVELLING FROM PARIS TO LJUBLJANA AT THE TIME OF THE ILLYRIAN PROVINCES

The route from Paris to Ljubljana in the early 19th century consisted of five main road sections in the French Empire: section no. 8 Paris–Dijon, section no. 44 Dijon–Dôle, section no. 70 Dôle–Geneva and section no. 137 Geneva–Milan. The fifth section, section no. 107, covered the route Milan–Udine–Gorizia–Postojna with the final destination in Ljubljana. A person travelling from Paris, the capital of the French Empire, to Ljubljana, the capital of the Illyrian Provinces, stopped at 151 $\frac{1}{4}$ coaching inns, covering up to 302 $\frac{1}{4}$ leagues (French miles). The route is described in *Itinéraire complet de l'empire français*. Second édition, considérablement augmentée, comprenant la Hollande, une partie de l'Allemagne, l'Italie, et les Provinces Illyriennes. Along with transport information, the Itinéraire also contained economic and cultural–historical descriptions of the places along the route. Pursuing economic interests in the east, the French maintained and repaired both roads and waterways.

KEY WORDS

Paris–Ljubljana itinerary, 1811, Illyrian Provinces (1809–1813), roads, coaching inns

Za kratek čas slovenske dežele niso bile del Habsburške monarhije, ki so ji pripadale od konca 13. stoletja: v letih 1809 do 1813 je nastala »samostojna« državna tvorba Ilirske province, ki je bila neuradno del francoskega cesarstva. Jeseni 2013 bo minilo 200 let, odkar je francoska armada zapustila slovenske dežele.

Francosko obdobje, četudi kratko, še bolj pa figura cesarja Napoleona, sta še stoletje pozneje burili duhove Slovencev v avstroogrski »ječi narodov«. Romantično so se spominjali »dobre« francoske nadvlade, saj naj bi bili Francozi prinašalci svobode. Sklicevali so se predvsem na jezikovne pravice, ki jih je delno dopustila francoska uprava, pozabili pa so, med drugim, na visoke davke, ki so jih uvedli Francozi, na izkoriščanje rudnika živega srebra v Idriji, na novačenje slovenskih fantov v Ilirski polk, ki je izginil v ruskih stepah leta 1812 itn. Več kot sto let po zaključku francoske dobe so Slovenci še pisali žalostinke: »Napoleon! Boginje stražijo,/ zaman Ilirijo tolažijo:/ nevesta, v rani čas ovdovela,/ brez upa plaka tu na pragu./ Ah, poleg tvojega pepela/ leži svoboda v sarkofagu!«¹ Francozi še danes živijo »med Slovenci« v ustnem izročilu, v slovstveni folklori in v ljudski umetnosti.² Razprodani katalog ob razstavi v Mestnem muzeju Ljubljana leta 2009 *Napoleon rezhe Iliria vstan* že mesec dni pred zaključkom razstave govori o velikem zanimanju obiskovalcev za temo, ki je bila v Ljubljani predstavljena prvič po letu 1964.³

Leta 1797 je v naše kraje prvič prodirala *Grande Armée* po poti, po kateri je potopnike vodil tudi *Itinéraire complet de l'empire français. Second édition, considérablement augmentée, comprenant la Hollande, une partie de l'Allemagne, l'Italie, et les Provinces Illyriennes; par l'auteur de l'Abbrégé de la géographie de Guthrie: Le tout dressé et dessiné sur les lieux par plusieurs Ingénieurs-Géographes; Orné d'une grande carte routière. Guide indispensable aux voyageurs, étrangers, curieux et négocians. Tome second. A Paris (M.DCCCXI).*⁴

Gre za razširjen potopis v drugi izdaji, ki so mu dodane Nizozemska, del Nemčije, Italija in Ilirske province. Pričujoči potopis je bil vpisan v cesarski knjižnici, *Bibliothèque Impériale*, na notranji strani naslovnice je žigosan z Napoleonovim cesarskim žigom. Potopisu je bil priložen zemljevid. Celoten oris poti je slonel na delu škotskega kartografa Williama Guthrieja (1708–1770), dopolnili in obogatili so ga francoski kartografi in državljani, *citoyens*, Edme Mentelle in Lalande, člana L'Institut

National de France, Jacques-Henri Tardieu, François de Pagès in Claude Perroud.⁵

Fotokopija, ki sem jo prejela iz Nacionalne knjižnice Francije, ni celoten opis poti št. 107, manjka že topografski izvleček poti, kot so ga navadno zapisali po uvodnih popisih poštarnih postaj in številu lig (in ga poznamo po opisu poti št. 109 pod naslovom *Topographie détaillée de la route*).⁶ Sledimo lahko zaključnemu delu poti od opisa Trevisa dalje.

Itinéraire complet de l'empire français, naslovnica (MGML).

¹ Polajnar, Ilirske province, str. 39.

² Ferle, Še sedaj vedo ljudje o Francozih, str. 63.

³ Narodni muzej, Ljubljana, 1964.

⁴ Na potopis me je ob pripravi razstave *Napoleon rezhe Iliria vstan*: ob 200-letnici ustanovitve Ilirskih provinc, Mestni muzej Ljubljana, 2009, ljubeznivo opozoril dr. Peter Vodopivec. Gospod Jean-Dominique Mellot, *conservateur en chef* v *Bibliothèque nationale de France*, je publikacijo kljub pomankljivemu naslovu našel in mi poslal fotokopije. Obema se lepo zahvaljujem.

⁵ *Itinéraire*, naslovnica; <http://www.worldcat.org/title/abrege-de-la-geographie-universelle-de-william-guthrie-la-seule-complete-qui-existe-corrigee-augmentee-par-le-traducteur-et-enrichie-dadditions-par-les-citoyens-lalande-et-mentelle-membres-de-linstitut-national-de-france-traduction-nouvelle-sur-la-dix-huitieme-edition-anglaise-de-1799-par-francois-pages/oclc/492644491>.

⁶ *Itinéraire*, str. 357.

V Itinerariju Pariz–Ljubljana so uvodoma opisane glavne poštne postaje, navedena je dolžina poti med začetno in končno destinacijo ter razdalje med posameznimi postajami. V besedilnem delu so opisani najpomembnejši kraji ob poti, informacije dopolnjujejo pomembnejši transportni napotki, gospodarski orisi ter kulturno zgodovinske opazke. Ključna orientacijska križišča *Route de Paris à Ljubljana* so bila *Dijon, Dôle, Genève, le Simplon, Milan, Venise et Udine*.⁷

Razdalje so merjene v ligah, francoskih miljah,⁸ za katero imamo tri pretvornike z manjšimi razlikami: 1 liga je približno 4,444 kilometra, 4,288 kilometra, po zadnji literaturi pa je pretvornik za *lieu commune* 4,452 km.⁹ Tako je dolžina celotne poti 302 ¼ lige od približno 1296 in največ do 1345,6 kilometra (razlika približno 49 km).¹⁰ Vseh poštних postaj na poti je bilo 151 in četrtnina. Ključna križišča za dosego cilja v Ljubljani od Trevisa naprej so si sledila na dve do štiri lige, to je na približno 9 do 18 kilometrov.

Pot je vodila iz Pariza, prestolnice Francoskega cesarstva, v Ljubljano, prestolnico Ilirskih provinc, državno tvorbo, ki je imela status med samostojno državno enoto, pridruženo francoskemu cesarstvu, in med zasedenim »privatnim« ozemljem cesarja Napoleona, ki je bil tedaj na vrhuncu svoje moči. Politični status provinc je z duhovito besedno igro ocenil Jernej Kopitar v pismu Žigi Zoisu, da so bile Ilirske province »na poli(on)«¹¹ država: priključene so bile francoskemu cesarstvu, niso pa bile njegov konstitutivni del. Uporabljali so Napoleonov cesarski grb in zastavo, hkrati pa izdajali ilirske potne liste. Eden od osrednjih časopisov francoskega cesarstva *Gazette national* ali *Le moniteur universel* je poročila o dogajanjih v Ilirskih provincah dosledno uvrščala med zunanjepolitične novice.¹²

Zanimanje Francozov za trgovino z Levantom se je izrazilo v njihovih naporih za urejanje cestnega omrežja na Balkanu in za vzpostavitev poštних postaj, še posebej, ker je bila Ljubljana geografsko središče in križišče poti proti vzhodu, proti Dubrovniku in na sever proti Dunaju. »Ceste in plovnost rek v deželi so bile podrejene glavni ideji povezovanja z

Vzhodom, prav tako poštne postaje in brodovi. Tudi Francozi so vzdrževali vlečno plovno pot po Savi,«¹³ ki pa je že bila v veljavi kot pomembna prometna pot proti vzhodu: plovno pot je za trgovanje uporabljal častnik, podjetnik in jakobinec Janez Siegfried Heribert baron Taufferer, ki je imel široko humanistično in matematično-tehnično znanje. Snoval je različne tehnične in gospodarske načrte v okviru avstrijske orientalske politike. V devetdesetih letih 18. stoletja je v gozdovih okoli Jasenovca sekal les za gradnjo ladij in pridobivanje pepelike. V letu 1782 je začel za Francoze izvažati les z lastno rečno ladjo. Tovoril je po Kolpi, Savi in Donavi ter po Črnem morju v Carigrad!¹⁴ Ljubljana je bila plovna, na Kranjskem pa Sava od Zaloga proti vzhodu. Nadležno je bilo, da so morali po obrežni cesti ljudje s konji večkrat ladje vleči po reki. Ker je bila plovna pot zanimiva za trgovanje z Levantom, so se Francozi zelo trudili za ureditev plovne poti, samo leta 1811 so za ureditev notranje plovbe namenili 77.200 frankov. Blanchard je poročal o floti petdesetih ladij, ki so redno plule na relaciji Zalog–Sisak, vsaka petdo šestkrat na leto, v času premirja pa tudi večkrat. Generalni guverner Bertrand je v Ljubljani julija 1811 ustanovil Zavarovalno družbo za plovbo od Siska do Zaloga, *Compagnie d'assurances pour la navigation depuis Sisak jusqu'à Zalog*.¹⁵

Kranjska je bila s cestami dobro preprejeno območje, a je bilo to ob nastanku Ilirskih provinc uničeno zaradi vojnih spopadov. Od aprila 1810 je inženir Jean Louis Blanchard, ki ga je oktobra istega leta maršal Auguste Marmont, prvi generalni guverner Ilirskih provinc, imenoval za glavnega inženirja, nadzoroval urejanje mostov in tlakovanih cest. Teh so na Kranjskem vzdrževali 140 lig (od približno 600 km 320 m do največ 623 km in 280 metrov), 23 velikih lesenih mostov in 70 manjših. Tedaj so obnovili cestne povezave v deželi, uredili pristanišča in začeli čistiti kanale.¹⁶

Cesta, ki se je v Gorici odcepila na Postojno–Vrhniko–Ljubljano, je bila cesta II. razreda, kar jo je uvrščalo med ceste nacionalnega pomena, ki so povezovala glavna mesta poddelegacij. V prvi razred je spadala cesta, ki je bila posebej pomembna za

⁷ Prav tam, str. 337.

⁸ Thibaut, *Dictionnaire*, str. 417: *lieue*, f. (französische) Meile (= 4 km).

⁹ *Nouveau petit Larousse illustré*, str. 581: *lieue de terre* je 4,444 km; po Pivec Stelè, *La vie économique*, str. 101 meri liga 4,288 km; Gašperič, Orožen Adamič, Sumrada, *Zemljevid Ilirskih provinc iz leta 1812*, str. 54 pa 4,452 km pri merilu 1: 647.122. Zahvaljujem se dr. Evi Holz za razgovor in komentar ob zemljevidih, ki sva jih pregledali.

¹⁰ Danes je izmerjena razdalja Ljubljana–Pariz 1255 kilometrov.

¹¹ NUK, MS 1448: Jernej Kopitar je v cenzuriranem pismu 18. septembra 1809 z Dunaja Žigi Zoisu v Ljubljano imenitno skril ime Napoleon »Tistimo, ki je na poli on neki Slovenci po glavi rojijo.«

¹² Žmuc, Napoleon rezhe Iliria vstan, str. 14.

¹³ Holz, *Razvoj cestnega omrežja*, str. 17–20, 79.

¹⁴ Janez Siegfried Heribert Taufferer (1750–1796); SBL, 1980, str. 21–22; Vodopivec, *Liberté Égalité – Prostost Enakost: odsevi francoske revolucije*. Mestni muzej Ljubljana, zloženka, 1989: baron Taufferer se je že kot častnik v Vojni krajini pridružil prostozidarjem ter se povezal z avstrijskimi in madžarskimi jakobinci. Leta 1794 je pobegnil v Italijo, navezal stike s francoskimi diplomati in stopil v francosko službo. Med drugim je pripravil načrt za revolucijo v habsburških deželah. Avstrijci so ga leta 1795 ujeli in ga na Dunaju leto kasneje usmrtili.

¹⁵ Pivec Stelè, *La vie économique*, str. 92ss.

¹⁶ Holz, *Razvoj cestnega omrežja*, str. 17.

336		DE L'EMPIRE FRANÇAIS. 337																																																																																									
ITINÉRAIRE		N° 106.																																																																																									
Topographie.		Route de Paris à Laval, chef-lieu de la Mayenne, par Alençon.																																																																																									
<p>En sortant de Rouen, on côtoie la Seine pendant environ deux lieues : on longe Saint-Paul. — A <i>Blouville</i>; à dr. <i>Sotteville-les-Rouen</i>. — A <i>Astreville-le-Mivoye</i>; à g. <i>Belbeuf</i>, à dr. <i>Saint-Etienne-de-Rouvray</i>, au-delà de la Seine; à g. <i>Celloville</i>. — A <i>Saint-Crespin</i>; à g. <i>Saint-Aubin-la-Campagne</i>, et un peu après <i>Geny</i>: on longe les <i>Authieux</i>; à dr. <i>Tourville</i> et <i>Sotteville</i>: montagne à traverser. — A <i>Igoville</i>.</p> <p>On entre dans le département de l'EURE. A g. <i>Alizey</i>: passage de la Seine. — Au <i>Pont de l'Arche</i>; à g. <i>les Bamps</i>. — Au <i>Vaudrenil</i>: on longe <i>St-Cyr</i>: pont et rivière d'<i>Eure</i>: on passe devant <i>St-Etienne-du-Yauvray</i>. — A <i>St-Pierre-du-Yauvray</i>; à g. <i>Andé</i> au-delà de la Seine, que l'on côtoie pendant environ une lieue. — A <i>Vironney</i>: traverse de la route des <i>Andelys</i> à <i>Louviers</i>; à g. <i>Hendouville</i>: on côtoie <i>Fontaine</i>; à dr. <i>Ailly</i>. — A <i>Vieuvillers</i>: montagne à traverser. — A <i>Gaillon</i>.</p>		<p>De Paris à Alençon (voy. n° 14.)..... 47 $\frac{1}{2}$ l. D'Alençon à Laval (voy. n° 53.)..... 22 $\frac{1}{2}$</p> <p style="text-align: right;">35 postes 70 l.</p>																																																																																									
N° 104.		N° 107.																																																																																									
Route de Paris à Langres, département de la Haute-Marne, par Troyes.		Route de Paris à Laybach, capitale des Provinces Illyriennes, par Genève, le Simplon, Milan, Venise et Udine.																																																																																									
<p>De Paris à Langres (voy. n° 38.) 34 p. $\frac{1}{2}$. 65 l.</p>		<table border="1"> <thead> <tr> <th>NOMS DES RELAIS.</th> <th>LIEUES.</th> <th>NOMS DES RELAIS.</th> <th>LIEUES.</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>De Paris à Dijon (v. n. 81.)</td><td>76</td><td>Slesaga.</td><td>2</td></tr> <tr><td>De Dijon à Dôle (v. n. 44.)</td><td>11</td><td>Padoue.</td><td>2</td></tr> <tr><td>De Dôle à Genève (v. n. 70.)</td><td>37</td><td>Dolo.</td><td>3</td></tr> <tr><td>De Genève à Milan (v. n. 137.)</td><td>89 $\frac{1}{2}$</td><td>Fusina.</td><td>3</td></tr> <tr><td>Colombarolo.</td><td>3</td><td>Venise.</td><td>2</td></tr> <tr><td>Casale.</td><td>2</td><td>Mestre.</td><td>2</td></tr> <tr><td>Bergame.</td><td>3</td><td>Treviso.</td><td>3</td></tr> <tr><td>Cavernago.</td><td>2</td><td>Conegliano.</td><td>3</td></tr> <tr><td>Paluzza.</td><td>2</td><td>Sacile.</td><td>3</td></tr> <tr><td>L'Ospitaletto.</td><td>3</td><td>Paerdenone.</td><td>3</td></tr> <tr><td>Erencia.</td><td>2</td><td>Codroipo.</td><td>4</td></tr> <tr><td>Post-St-Marc.</td><td>3</td><td>Udine.</td><td>3</td></tr> <tr><td>Desenzano.</td><td>2</td><td>Nogaretta.</td><td>3</td></tr> <tr><td>Castel-Nuovo.</td><td>3</td><td>Gorizia.</td><td>3</td></tr> <tr><td>Verone.</td><td>3</td><td>Cuerniza.</td><td>2</td></tr> <tr><td>Caldiero.</td><td>2</td><td>Wippac.</td><td>2</td></tr> <tr><td>Montebello.</td><td>3</td><td>Praewald.</td><td>3</td></tr> <tr><td>Vicence.</td><td>2</td><td>Adelsberg.</td><td>2</td></tr> <tr><td></td><td></td><td>Lasse.</td><td>2</td></tr> <tr><td></td><td></td><td>Oberlaybach.</td><td>2</td></tr> <tr><td></td><td></td><td>Laybach.</td><td>2</td></tr> </tbody> </table> <p style="text-align: right;">151 postes $\frac{1}{2}$ 302 $\frac{1}{2}$ l. 15</p>		NOMS DES RELAIS.	LIEUES.	NOMS DES RELAIS.	LIEUES.	De Paris à Dijon (v. n. 81.)	76	Slesaga.	2	De Dijon à Dôle (v. n. 44.)	11	Padoue.	2	De Dôle à Genève (v. n. 70.)	37	Dolo.	3	De Genève à Milan (v. n. 137.)	89 $\frac{1}{2}$	Fusina.	3	Colombarolo.	3	Venise.	2	Casale.	2	Mestre.	2	Bergame.	3	Treviso.	3	Cavernago.	2	Conegliano.	3	Paluzza.	2	Sacile.	3	L'Ospitaletto.	3	Paerdenone.	3	Erencia.	2	Codroipo.	4	Post-St-Marc.	3	Udine.	3	Desenzano.	2	Nogaretta.	3	Castel-Nuovo.	3	Gorizia.	3	Verone.	3	Cuerniza.	2	Caldiero.	2	Wippac.	2	Montebello.	3	Praewald.	3	Vicence.	2	Adelsberg.	2			Lasse.	2			Oberlaybach.	2			Laybach.	2
NOMS DES RELAIS.	LIEUES.	NOMS DES RELAIS.	LIEUES.																																																																																								
De Paris à Dijon (v. n. 81.)	76	Slesaga.	2																																																																																								
De Dijon à Dôle (v. n. 44.)	11	Padoue.	2																																																																																								
De Dôle à Genève (v. n. 70.)	37	Dolo.	3																																																																																								
De Genève à Milan (v. n. 137.)	89 $\frac{1}{2}$	Fusina.	3																																																																																								
Colombarolo.	3	Venise.	2																																																																																								
Casale.	2	Mestre.	2																																																																																								
Bergame.	3	Treviso.	3																																																																																								
Cavernago.	2	Conegliano.	3																																																																																								
Paluzza.	2	Sacile.	3																																																																																								
L'Ospitaletto.	3	Paerdenone.	3																																																																																								
Erencia.	2	Codroipo.	4																																																																																								
Post-St-Marc.	3	Udine.	3																																																																																								
Desenzano.	2	Nogaretta.	3																																																																																								
Castel-Nuovo.	3	Gorizia.	3																																																																																								
Verone.	3	Cuerniza.	2																																																																																								
Caldiero.	2	Wippac.	2																																																																																								
Montebello.	3	Praewald.	3																																																																																								
Vicence.	2	Adelsberg.	2																																																																																								
		Lasse.	2																																																																																								
		Oberlaybach.	2																																																																																								
		Laybach.	2																																																																																								
<p>Route de Paris à Laon, chef-lieu de l'Aisne, par Soissons.</p> <p>De Paris à Laon (voy. n° 9.) 16 postes $\frac{1}{2}$ 33 lieues</p>																																																																																											

Itinéraire complet de l'empire français, str. 336, 337 (MGML).

francosko trgovino.¹⁷ Tudi zato so v Parizu izdali ta nepogrešljiv vodič, *guide indispensable*, za popotnike, tujce, radovedneže in trgovce, verjetno pa tudi za vojake in pustolovce, ki so iskali različnih priložnosti na jugovzhodnem delu cesarstva. Hitro so se odzvali z izdajo vodnika do naših dežel, saj so po eni strani prikazali razsežnost Napoleonovih osvajanj, po drugi strani pa so jih vodili gospodarski interesi in povezovanje z Levantom.

Preko Conegliana v Ljubljano

»Naša prva« stran se začne z zaključkom popisa mesta Trevisa. Imena krajev in oseb so pisana delno po francosko, delno italijansko, naši kraji so dosledno pisani po nemško.

V mestu je stalo trdno in lepo gledališče, prebivalci so se ukvarjali z omembo vredno, *considérable*, trgovino z volno, svilo in suknom; na bližnjem podeželju so pridelali v izobilju žita in sadja. Mesto je imelo gostilno s prenočišči in hrano *à la Poste* in je štel 18 tisoč prebivalcev.

»Zapuščajoč Treviso nas pot pelje na desno v Lanzago, na levo v Villa-Orba, nato se na križišču v kraju Faltore pot razcepi na desno v Saint-Andrea in na levo v Hospedaletto, kjer je potrebno prečiti Piavo s čolnom do Saletuola. Od tu se na levo pride do Saint-Michel, nekoliko naprej pa do Il Tempie in Foletta. Naslednje križišče je Conegliano,¹⁸ Koneljan, majhna vas, ki je zrastle na robu Montegana, med rekama Livenzo in Piavo. Pokrajina okoli Conegliana je *très-fertiles*, s trdnjave, s katere se vidi

¹⁷ Prav tam, str. 17–20, 79.

¹⁸ Križišče, oddaljeno nekaj kilometrov od Vittoria Veneta.

daleč naokoli, je *Jean-Baptiste Cima*,¹⁹ imenovan Conegliano, slikal svoje *charmans* pejzaže. V mestecu velja omeniti tudi cerkev sv. Leonarda.«

Križišče Conegliano je vodilo v mnoge kraje in vasi (Godega, Sacile, Pordenone, Cusano, Saint Vido itn.), v kraju Valvasone je bilo potrebno zaviti na desno po poti, ki je vodila do Vidma in do Gorice.

»Videm je staro mesto, ki leži na sredini prostrane ravnice med rekama Tagliamento in Sočo. To je razsežna ravnina, kjer vlada milo podnebje, tako da lahko pridelajo vina, sadja in žit v obilju, kar ljudem zagotavlja prijazno življenje. V bližnjih gorah so rudniki in kamnolomi marmorja. Cerkve, nekatere palače in izvrstne slike si zaslužijo pozornost ljubiteljev lepih umetnosti. Stolnica in dominikanska cerkev sv. Petra Mučenika sta precej stari. Videm je dobro poseljeno mesto in je pomembno središče trgovine s svilo. Tu sta se rodila slikarja *Léonard Mattei* in *Jean d' Udine*.²⁰ Leta 1751, po ukinitvi oglejskega patriarhata, je mesto postalo sedež nadškofije.

Iz Vidma se po prečkanju reke na levo lahko odpravimo v Čedad, na desno vodi pot čez most proti Palmanovi do Gorice, *Goritz*, ki je pomembno mesto, saj v njem živi veliko število starih plemiških družin. Po ukinitvi oglejskega patriarhata je mesto postalo sedež škofije. V katedrali hranijo več dragocenih relikvij, tu stoji jezuitska cerkev in razsežen jezuitski kolegij zgrajen v lepi arhitekturi. V središču mesta je zelo obiskana cerkev *Camaldules*,²¹ kjer hranijo znamenito podobo Device. V mestu živi 11 tisoč prebivalcev.

Ko zapustimo Gorico, naš pot vodi ob reki Vipavi, nato prispemo do vasi Črniče, *Czernizza*, in še nekaterih manjših vasi. Iz Vipave vodi pot do Razdrtega, *Praewald*, od tu gremo lahko na desno v Trst, če prekoračimo gore, pa pridemo v Postojno, *Adelsberg*, kjer je dobro gostišče z imenom *Ostera grande*. V mestu izdelujejo kordovansko usnje in kuhinjsko posodje, *batterie de cuisine*. Tu je tudi žrebčarna, *un haras*,²² kjer vzgajajo žrebce in kobile. Znamenita pokrajina Kras ni nič manj slavna kot Postojnska jama. V jami sv. Magdalene, *Ste. Madelaine*, ki je oddaljena četrte lige od trga, so stalaktiti

izjemne lepote. Grad Predjama, *Lueg*, je druga znamenitost: zgrajen je v veliki jami ali v kaverni (gl. natisnjen 3. zvezek *Voyages de M. Küttner*). Cerkniško jezero, *Le lac de Cirknitz*, ni oddaljeno več kot 4 milje od Postojne.

Približno ligo od Postojne, ob vznožju gore,²³ je most čez reko. Iz vasi *Laze*, *Lasse*, vodi pot na desno v Bistrot, *Freudenthal*, če zavijemo na levo po zelo strmih poti,²⁴ pa pridemo na Vrhniko, *Oberlaybach*. Pred mestom izpod razpoke v skali izvira reka Ljubljanice. Z Vrhnike lahko naredimo izlet v 5 lig oddaljeno Idrijo, kjer je slavni rudnik živega srebra: tu nakopljejo več kot 16 tisoč kvintalov²⁵ rude. Nihče od popotnikov ne bi smel zamuditi tega potovanja, ki je vreden vse pozornosti. Tudi cesta, ki pelje do Idrije, je nadvse romantična, ni težko prehodna ali nevarna, le ob vstopu v dolino²⁶ boste morali pokazati potni list. Po udobni kamniti poti se je mogoče spustiti v Antonijev rov. Po rudarski šegi se je potrebno zakrinkati, za kar je potrebno plačati manjši znesek. V Idriji si morate nujno ogledati zbirko mineralov M. de Humbert.²⁷ V mestu je veliko in zelo dobro gostišče.

Ko zapustite Vrhniko, se znajdete med reko in gorami, na desno sta *Ebenpforten*, Podpeč,²⁸ ter *Mostall*, graščina Zablate ali Kušlanov grad v Podplešivici, kjer je most čez reko; po dveh ligah pridete na cilj poti št. 107, v **Ljubljano**, prestolnico celotnih Ilirskih provinc, ki leži ob reki z istim imenom in se izliva v Savo. Opazite lepo katedralo sv. Nikolaja, katere notranjost nekoliko spominja na cerkev sv. Petra v Rimu: povsem je okrašena s freskami; v preteklosti je v mestu stal jezuitski kolegij, na katerega spominja le še kip Device Marije. Mestna hiša je lepo poslopje, tu je še orožarna, дворец kneza Auersperga, v kateri sta knjižnica in kabinet čudes; v predmestju je cerkev sv. Petra, vojaška bolnišnica, normalka ter šola za kirurge in kemike. V mestu je kanal, ki ga je gradil *Joseph*,²⁹ da bi izsušil močvirje. V mestu je živahno, tu se dogajajo predstave, maškarade itn. Sprehodi v vrtovih Auerspergov in Eggenbergov so zelo prijetni, z vrha gradu na griču pa

²³ Nanos.

²⁴ Čez Planino.

²⁵ Pretnar, Kotnik, *Francosko slovenski slovar*, str. 645: *quintal* stot, cent, pred metričnim sistemom pomeni 100 funtov oziroma 56 kg.

²⁶ Dolina reke Zale.

²⁷ Ni znano, na koga se avtor potopisa sklicuje.

²⁸ [²⁹ Gruberjev prekop, ki je bil končan v letih 1780–1782 v času *Josepha*, cesarja Jožefa II. Habsburško Lotariškega. Opazna je nevljudna omemba avstrijskega cesarja. Prekop, tudi kanal, je pomenil veliko tehnično in urbano pridobitev Ljubljane, saj je ublažil poplavljanje Ljubljanskega barja in je bil vreden omembe tudi v tem potopisu.](http://exonyme.bplaced.net/Board/Thread-Deutsche-Ortsnamen-in-Krain, Ljubljansko okrožje: Ebenpforten prevede kot Podpeč (tudi ime za graščino Brest pri Igu, a bi bila predaleč od poti); Mostall/ Moosthal prevede kot Blatna Brezovica.</p>
</div>
<div data-bbox=)

¹⁹ Giovanni Battista Cima, Cima da Conegliano (1459–1517), slikar beneške šole.

²⁰ Leonardo Mattei, dominikanski teolog; Giovanni Nanni, bolj poznan kot Giovanni da Udine (1487–1564), slikar in arhitekt.

²¹ http://www.google.si/#hl=sl&q=kamaldolci&spell=1&sa=X&ei=zK9iUez214uSswaXhoHABA&ved=0CCUQywUoAA&bav=on.2,or.r_qf.&fp=3ad01595a0c2a4be&biw=1680&bih=932: kamaldolci, menihi puščavniki, so bili veja benediktinskega reda; ustanovil jih je sv. Romuald iz Ravenne v zgornji doline reke Arno v Toskani v kraju Camaldoli.

²² Najverjetneje kobilarna Lipica, čeprav je omemba nejasna, saj opisuje širši Kras; lahko bi bil mišljen Prestranek, po Sapač, *Grajske starobe v osrednji Sloveniji*, III, str. 118: Prestranek je bil del kobilarne Lipice.

je lep pogled na okolico. *Au Sauvveur*³⁰ je dobro gostišče. V mestu živi 20 tisoč ljudi.«

O potopisu

»Ko imam te dežele, sem z eno nogo v Rimu in z drugo v Carigradu«,³¹ je strateški položaj zasedenih slovenskih dežel opisal cesar Napoleon. Obvladal je celinsko pot z zahoda na vzhod, obvladoval je Jadransko morje, ko je s t. i. kontinentalno zaporo prekinil povezavo Habsburške monarhije z Anglijo. Odprta mu je bila pot na vzhod.

Itinerar prinaša različne opise in podrobnosti krajev na poti. Usmerjanje je enostavno. Kraji na

poti so različno predstavljeni: za nekatere kraje je opisano gospodarsko zaledje, pomen kraja kot prometnega križišča, omenja kulturno zgodovinske znamenitosti, lepo katedralo, rojstni kraj znamenitega slikarja, jezuitski kolegij itn.

Ljubljana, prestolnica celotnih Ilirskih provinc, je omenjena predvsem kot prestolnica. Poudarjene so njene mestne funkcije, brez omembe gospodarskega zaledja in brez klišejskega opisa, da je mesto pomembnejše prometno križišče, čeprav je bila Ljubljana pod Francozi izhodišče Napoleonove ceste, t. j. ceste 1. razreda št. 5 *Route de Ljubljana en Albanie par Rijeka, Dubrovnik et Kotor, ou route Napoléon*, ki je potekala iz Kranjske, preko civilne Hrvaške, Vo-

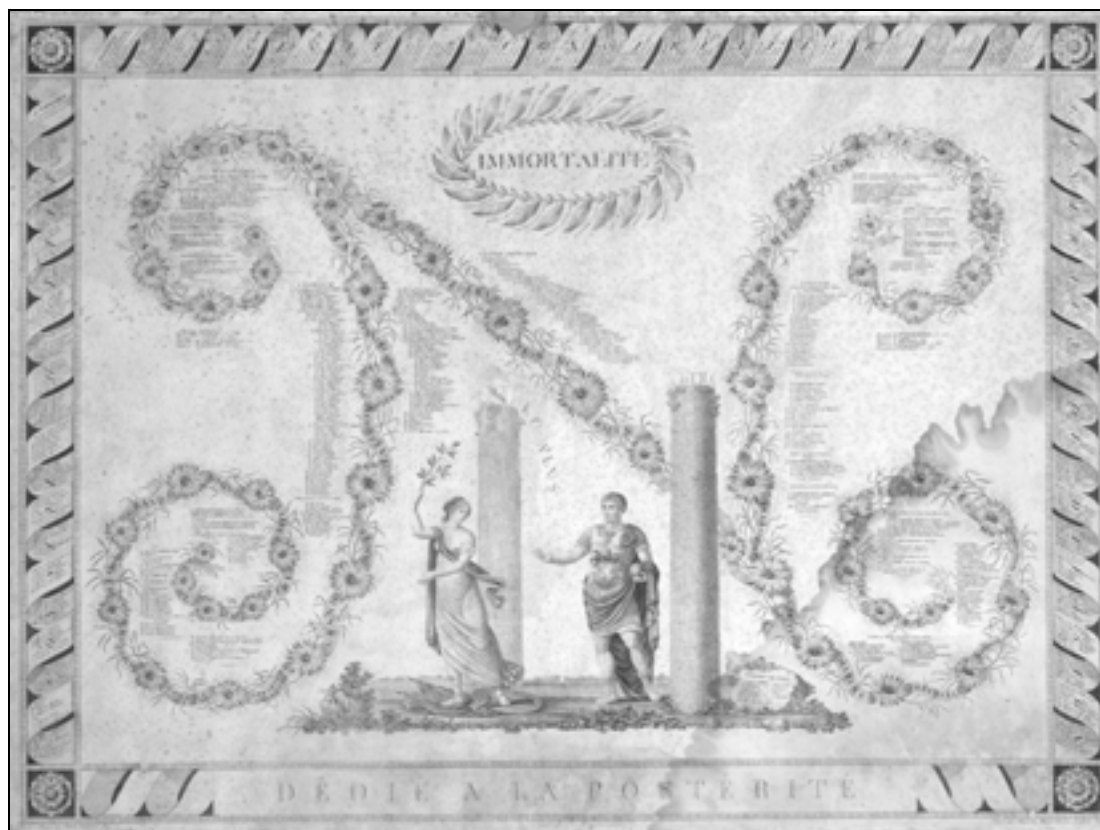
J. Fischbach, Pogled na vzhodni del Ljubljane, okoli 1821 (MGML, foto Matevž Paternoster).

³⁰ Kljub vložnemu trudu nisem našla gostišča ali poštne postaje s tem imenom. Se je pa število gostišč (in vinotočev) v času Ilirskih provinc v Ljubljani precej povečalo. To sodim po vložnih dokumentih za obrtna dovoljenja, ZAL LJU 489, REG. I, f. 131–136. Morda je obstajalo gostišče le kratek čas oziroma se vodi pod drugim imenom. Fabjančič v daljšem besedilu Procvit pivovarništva v Ljubljani – 18. in 19. stoletje, edini podrobneje omenja gostilne v obdobju 1797 do 1813, a pod tem imenom gostišča ne omenja; Vrhovnik, *Gostilne v stari Ljubljani*, omenja le nekaj gostišč iz francoskega obdobja Ljubljane: na str. 11 omeni gostilno Pri hajduku, na str. 28 »na meji Zgornjih in Spodnjih Poljan je

bila neimenovana gostilna, kjer je *birtna* Neža plesala s francoskimi častniki«; na str. 29 omenja gostilno Pri Svetku, »kjer bog roko ven moli«, kar bi morda lahko povezali z rešiteljem; na str. 45 omeni gostilno na Tržaški cesti, kjer je bila včasih mitnica, nato pošta, Pri postiljonu. *Au Sauvveur* pomeni rešitelj, lahko bi bil celo Napoleon; morda gre tudi za tiskovno napako, *sauveur*, slast, toda tudi pod tem imenom ne najdemo gostišča. Potopis v vsakem kraju omenja le eno gostišče, najverjetneje uradno pošno postajo.

³¹ Žmuc, Napoleon rezhe Iliria vstan, str. 13.

H. Maina, *Napoleonov rodovnik z zmagami, 1812* (MGML, foto Damjana Šalebar).

jaške Hrvaške, Dalmacije in do Dubrovnika. Tudi cesta št. 4, ki je povezovala Kranjsko z Istro, je bila ena pomembnejših povezav, ki je iz Ljubljane vodila preko Pule do Trsta, po odsekih Ljubljana–Postojna–Razdrto–Trst–Sv. Anton ali Buzet–Pazin–Žminj–Sv. Vinčenat–Vodnjan–Galinjan–Pula.³²

Ljubljana je opisana kot precej radoživo in za popotnika vabljivo središče. Avtorju se je zdelo pomembno omeniti vznemirljivi mestni vsakdanjik in poudariti mestne značilnosti: reko, stolnico in še cerkev sv. Petra, mestno hišo, parka, grad na griču, Auerspergovo palačo z znamenito knjižnico in s kabinetom čudes ter tudi nekaj šol. Prav francoski vpliv naj bi Ljubljano prelevil v »svetovljansko« središče. V *Corriere Illyrico*³³ so leta 1810 zapisali, da »kdor je videl to mesto pred dvema letoma, ga bo težko prepoznal. Ko vidi človek toliko ljudi v mestu, toliko kočij, toliko zvonečega denarja, misli skoraj, da je v Milanu ali na Dunaju...«

Francozi so smelo načrtovali preureditev mesta. Po ukazu župana Codellija moremo sklepati, da je bil pripravljen načrt urejanja, saj hišni lastniki niso smeli prenavljati, ne da bi pridobili dovoljenja od

mestnih oblasti. Za prenovo je skrbel arhitekt Fabulet, ki je avgusta 1812 najel *maître-maçon*, stavebenika Lovrenca Pragerja. Ta je skrbel za prenovo v času njegove odsotnosti, njegovo delo je vodil glavni inženir Blanchard. Februarja 1813 je Fabulet poslal Codelliju približen predračun, *les devis approximatifs*, komunalne prenove v višini 17.000 frankov. Načrt je zajemal ureditev pločnikov, cestne razsvetljave, gasilnih brizgaln, bolnišnic, mostov, vodovoda in vodnjakov ter obnovo cerkva.³⁴ Slednje preseneti glede na to, da je francoska uprava zaostila odnos do katoliške cerkve. Blanchard je imel še več idej, z županom Codellijem sta načrtovala gradnjo sejmišča in sprehajališča,³⁵ ki so ga pozneje pod avstrijsko nadvlado zgradili v času civilnega in vojaškega guvernerja Kristofa Lattermanna, zato tudi Latermannov drevored.

Največ navdušenja je avtor potopisa pokazal za živosrebrni rudnik v Idriji: avtor nameni opisu Ljubljane 17,5 vrstice, Idriji pa 14 vrstic. Cesto Vrhnika–Idrija je opisal kot prelepo panoramsko pot vzdolž doline reke Zale. Omeni poseben status Idrije, saj je bil zaradi gospodarskega pomena živosrebrnega rudnika dostop posebej nadzorovan in je moral potnik pokazati potni list. Zanimivo je, da

³² Pivec Stelè, *La vie économique*, str. 86.

³³ Žmuc, *Napoleon rezhe Iliria vstan*, str. 15: časnik *Corriere Illyrico* je dvakrat tedensko izhajal v Trstu v italijanskem in nemškem jeziku.

³⁴ Pivec Stelè, *La vie économique*, str. 104.

³⁵ Prav tam, str. 104.

avtor ne nameni pozornosti slovitemu presihajočemu Cerknškemu jezeru ali Postojnski jami. V potopisu niso omenjene nikakršne nevarnosti na poti, v opisu poti Vrhnika–Idrija je izrecno zapisano, da potovanje ni ne težko in ne nevarno, *nullement difficile ou périlleux*.

Pot od Pariza do Ljubljane, dolga skoraj 1300 kilometrov, je bila dobro oskrbovana, Francozi so hitro vzpostavili poštno povezavo. Če je Žiga Zois 3. julija 1809 v svoj dnevnik zapisal, da »die Posten sind gesperrt«, je moral že konec istega meseca omeniti, da je poštna povezava s Trstom in z Milanom ponovno stekla.³⁶ Ze novembra 1809 je generalni guverner Marmont ukazal, da so pismonoše in postiljoni nosili našitke v francoskih barvah, na rokavih pa našite bakrene ploščice s slovenskim napisom »Pisemska pošta Ilirskih dežel«, pri postiljonih pa »Vozna pošta Ilirskih dežel«. ³⁷ Nato so generalni guvernerji izdali več odredb, ki so se nanašale na organizacijo poštnih povezav. Poštne zveze so bile tako dobro postavljene, da so jih avstrijske oblasti pozneje obdržale.³⁸

V Ljubljano je prihajala pošta iz Francije, Italije in Gorice ob ponedeljkih, četrtek in sobotah med 8. in 9. uro dopoldne, v isto smer je odhajala iz Ljubljane ob sredah, petkih in nedeljah.³⁹ V itinerarju ni omenjena časovna dolžina potovanja, ne med začetno in končno postajo, niti ne med posameznimi poštnimi postajami. Če so bili predpisi podobni kot v monarhiji, da je poštna kočija vozila s hitrostjo 10 kilometrov na uro, lahko približno izračunamo dolžino potovanja: če je dnevno vozila 10 ur (del časa so uporabili za postanke in menjavanje vprege), je relacijo Pariz–Ljubljana prevozila v približno 13 dneh.⁴⁰ Kar je primerljivo z navedkom, da je poštna povezava Pariz–Dubrovnik v letnem obdobju trajala okoli 20 dni, pozimi pa se je čas za isto razdaljo podvojil.⁴¹ Hitra pošta je za isto razdaljo potrebovala osem dni, saj je generalni guverner »svojo« dnevno pošto iz Pariza dobival po *štafeti*, a so bile novice stare že osem dni! Celo novica o smrti Napoleona na sv. Heleni je šele po dveh polnih mesecih »dosegla« Trst.⁴² Skoraj tri tedne je trajala »hitra« povezava Ljubljane s Carigradom. Da bi olajšal trgovinski promet skozi Ilirske province, je Napoleon ukazal s poštnimi zvezami povezati Ljubljano preko Kostajnice s Carigradom. Prvi hitri sel je šel iz Carigrada na pot 4. maja 1812 in preko Kostajnice prispel v Ljubljano 24. maja.⁴³

Strelniška tarča, Odhod Francozov 5. oktober 1813, 1814 (MGML, foto Marko Zaplatil).

Poštna povezava znotraj Ilirskih provinc je bila hitrejša. Generalni guverner je dvakrat na teden dobival novice iz »države«, tudi iz najbolj oddaljenih krajev, iz Dubrovnika. Iz Dalmacije, Dubrovnika in Albanije je pošta prihajala v mesto ob sredah in nedeljah med 10. in 12. uro, v isto smer je odhajala ob četrtek in nedeljah. Dnevno je tekla poštna zveza s Trstom, v Ljubljano je pošta prihajala med 8. in 10. uro zvečer, iz Ljubljane se je zbrana pošta takoj vračala v Trst ob 10. uri zvečer.⁴⁴

Poštno pristojbine so računali na dolžino poti: za pismo do 6 gramov je znašala tarifa 0,20 franka do 100 kilometrov, med 1200 in 1300 kilometri, t.j. tudi iz Pariza v Ljubljano, je bila pristojbina 1,4 franka na 100 kilometrov, tako da lahko ocenimo poštnino Pariz–Ljubljana na okoli 17,8 frankov ali 3,3 goldinarje.⁴⁵ Težje pošiljke so bile še dražje.

Zgolj ocenimo lahko potne stroške potnika v poštnem vozu na naši relaciji: 1,50 franka je bila pristojbina za konja na poštno postajo (vpreženih je bilo toliko konj, kot je bilo potnikov v vozu) in za poštno postajo; 0,75 franka je bilo potrebno dodati za postiljona na poštno postajo; cena sedeža na odprtem vozu je bila 0,75 franka na poštno postajo, v zaprtem vozu pa 1,50 franka; prtljago so plačevali posebej, dodatno je moral potnik plačati vprego volov, če so morali pomagati konjski vpregi na strmih delih poti. K stroškom je potrebno prišteti še pristojbine za carino, cestnino, mostnino in zapornice. Tudi netočnost je potnika lahko drago stala –

³⁶ Radics, *Die k.k. Post in Krain*, str. 61, 62.

³⁷ Radics, *Die k.k. Post in Krain*, str. 63; tudi Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 128.

³⁸ Radics, *Die k.k. Post in Krain*, str. 77.

³⁹ Prav tam, str. 72.

⁴⁰ Holz, Peklar, *S kočijo od Alp do morja*, str. 30.

⁴¹ Pivec Stelè, *La vie économique*, str. 113.

⁴² Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 128.

⁴³ Radics, *Die k.k. Post in Krain*, str. 75.

⁴⁴ Prav tam, str. 64, 72s.

⁴⁵ Prav tam, str. 70.

za vsako uro zamude so prišteli polovico cene vozovnice za eno poštno postajo.⁴⁶ Tako je bila osnovna cena potovanja potnika v odprtem vozu Pariz–Ljubljana po 151 in 1/4 poštne postaje okoli 354 frankov (v pokritem okoli 467,7 franka). Če preračunamo v goldinarje, so bili goli potni stroški okoli 137 goldinarjev v odprtem vozu, v zaprtem pa okoli 181 goldinarjev.⁴⁷ Pot iz Trsta v Ljubljano je stala 8 goldinarjev oziroma 20 frankov in 68 centimov ter še dodatnih za postiljona za vsako postajo 6 krajcarjev ali 26 centimov. Od Ljubljane do Kostajnice je pot stala 14 goldinarjev 8 krajcarjev ali 36 frankov 55 centimov ter še dodatnih 26 centimov za postiljona na postajo.⁴⁸

Avtor potopisa je precej natančno popisal kraje. Potopisu smo lahko natančno sledili po vojaški specialki iz začetka 20. stoletja.⁴⁹ Opazimo, da so razdalje med mesti nekoliko netočne,⁵⁰ najbolj odstopa zapisana razdalja 5 lig med Vrhniko in Idrijo, kar je pomenilo le nekaj več kot 22 kilometrov. Primerljiva trasa preko križišča Kalce in skozi dolino Zale je danes 57,7 kilometrov.

Posebna družba je skrbela za gradnjo gostišč ob glavnih cestah, les zanje so sekali tudi v *forêts impériales*.⁵¹ V Itinererju avtor omenja gostišča v Trevisu, Postojni, Idriji in Ljubljani, ne pa tudi v Vidmu in Gorici. Morda zato, ker je relacija Treviso–Postojna dolga 29 lig ali okoli 129 kilometrov in bi jo poštna kočija lahko, zaradi ugodnega terena, prevozila v enem dnevu; Postojna–Laze–Vrhniko–Ljubljana je 8 lig oziroma dobrih 35 kilometrov, vendar so opisane gore in strmine, ki so nekoliko podaljšale potovanje. Opisana gostišča so bila na podobni kakovostni ravni, v Trevisu je bilo prenočišče *à la Poste* brez posebne ocene, v Postojni je bila *Osteria grande bonne auberge*, v Idriji je bilo gostišče celo *grande auberge très-bonne*, gostišče *au Sauveur* v Ljubljani je omenjeno kot dobro, *bonne auberge*.

Nato so Francozi konec leta 1813 morali zapustiti zasedena avstrijska ozemlja. V muzeju hranimo topovsko kroglo iz bitke za Ljubljano, na kateri je vrezan datum boja 29. 8. 1813. Valentin Vodnik je lahko zapisal: »Odrešen je svet železnih nadlog, smo Francovi spet, zahvalen si bog!«

VIRI IN LITERATURA

NEOBJAVLJENI VIRI

Bibliothèque nationale de la France

Itinéraire complet de l'empire français. Second édition, considérablement augmentée, comprenant la Hollande, une partie de l'Allemagne, l'Italie, et les Provinces Illyriennes: par l'auteur de l'Abrégé de la géographie de Guthrie: Le tout dressé et dessiné sur les lieux par plusieurs Ingénieurs–Géographes; Orné d'une grande carte routière. Guide indispensable aux voyageurs, étrangers, curieux et négocians. Tome second. A Paris 1811 (M.DCCCXI).

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

Podatki iz francoske okupacije 1812–1814, IV, fasc. 179, Tableau de conversion des Florins d'Autriche en Francs sur la proposition de 99 florins pour 256 francs.

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica

Rokopisni oddelek, MS 1448, pismo Jerneja Koptarja Žigi Zoisu v Ljubljano (Dunaj 18. 9. 1809).

ČASOPISI

Gazette nationale ali *Le moniteur universel*, 1810–1813, več števil.

LITERATURA

Fabjančič, Vladislav: Procvit pivovarništva v Ljubljani – 18. in 19. stoletje. *Kronika slovenskih mest*, V, št. 1 (37–42), št. 2 (95–98), št. 3 (133–139), št. 4 (209–221), 1938.

Ferle, Mojca: Še sedaj vedo ljudje o Francozih. *Napoleon rezbe Ilirija ustan.* Katalog, Mestni muzej Ljubljana, 2009, str. 63–85.

Gspan, Alfonz: Taufferer Janez Heribert. *Slovenski biografski leksikon*, 12, (ur. A. Gspan, F. Petre), Ljubljana, 1980.

Holz, Eva, Peklar, Andreja: *S kočijo od Alp do morja.* Ljubljana: Založba Mladika, 1997.

Holz, Eva: *Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v 19. stoletju: predelana doktorska disertacija.* Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994.

Mal, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda. Najnovejša doba.* Celje Družba sv. Mohorja, 1928, str. 124–129.

Nouveau petit Larousse illustré: dictionnaire encyclopédique (C. Auge et P. Auge), Paris: Larousse, 1949.

Pivec Stelè, Melita: *La vie économique des Provinces Illyriennes (1809–1813): suivie d'une bibliographie critique.* Paris, 1930.

⁴⁶ Prav tam, str. 67.

⁴⁷ NŠAL, Podatki iz francoske okupacije 1812–1814, IV, fasc. 179, Tableau de conversion.

⁴⁸ Radics, *Die k.k. Post in Krain*, str. 74.

⁴⁹ *Ravensteins Kriegskarte Nr. 17.*

⁵⁰ Današnje trase cest niso enake tedanjim.

⁵¹ Pivec Stelè, *La vie économique*, str. 90.

- Polajnar, Janez: Ilirske province, Francozi in mit narodne osvoboditve. *Napoleon rezhe Iliria vstan.* Katalog, Mestni muzej Ljubljana, 2009, str. 27–62.
- Pretnar, Janko, in Janko Kotnik: *Francosko slovenski slovar.* Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1969.
- Radics, Peter von: *Die k.k. Post in Krain und ihre geschitliche Entwicklung.* Laibach: Kleinmayr, 1896.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji : III, Notranjska : Med Planino, Postojno in Senožečami (1).* Viharnik : Ljubljana, 2005.
- Staroslav (Vrhovnik, Ivan): *Gostilne v stari Ljubljani.* Ljubljana: Jutro, 1926.
- Thibaut, W. A.: *Dictionnaire françois-allemand et allemand-français: Wörterbuch der französischen und deutschen Sprachen.* Braunschweig: G. Westerman, 1901.
- Vodopivec, Peter: *Liberté Égalité – Prostost Enakost: odsevi francoske revoucije.* Mestni muzej Ljubljana, zloženska, 1989.
- Žmuc, Irena: »Napoleon rezhe Iliria vstan«. *Napoleon rezhe Iliria vstan.* Katalog, Mestni muzej Ljubljana, 2009, str. 11–26.

SPLETNA LITERATURA

- http://www.google.si/#hl=sl&q=kamaldolci&spell=1&sa=X&ei=zK9iUez2I4uSswaXhoHABA&ved=0CCUQywUoAA&bav=on.2,or.r_qf.&fp=3ad01595a0c2a4be&biw=1680&bih=932
- <http://exonyme.bplaced.net/Board/Thread-Deutsche-Ortsnamen-in-Krain>
(Laibacher Kreis)

ZEMLJEVIDI

- Gašperič, Primož, Orožen Adamič, Milan, Šumrada, Janez: *Zemljevid Ilirskih provinc iz leta 1812.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012.
- Ravensteins Kriegskarte Nr. 17. Westl. Dolomiten, Karnischen- und Julische Alpen, Görz, Küstenland, Friaul und oberitalienische Venezianische Ebene.* Verlag der geographischen Anstalt von L. Ravenstein im Frankfurt a. Main.

S U M M A R Y

Travelling from Paris to Ljubljana at the time of the Illyrian provinces

Apart from controlling both land routes and,

after introducing the Continental Blockade, the Adriatic Sea, the French considered the Illyrian Provinces (1809–1813) as a springboard for their trading with the Levant. Mainly so as to secure their economic interests, they promptly established a postal service connecting Paris with Ljubljana, the capital town of the »napoli on«* state.

A description of the Paris–Ljubljana route features in the *Itinéraire complet de l'empire français. Second édition, considérablement augmentée, comprenant la Hollande, une partie de l'Allemagne, l'Italie, et les Provinces Illyriennes* (Paris, M.DCCCXI), route N. 107, pp. 337–357. The *Bibliothèque nationale de France* provided photocopies of the Itinerary relating to the last section of the route from Treviso to Ljubljana, pp. 337, 354–357 and the cover page.

The distance from Paris, the capital of the French Empire, to Ljubljana comprised 302 ¼ leagues or something between 1,296 and 1,345.6 kilometres. To promote trade, the French maintained the road network in the Balkans and established a postal service, with Ljubljana being a crossing of 1st class significant routes leading to the east, i.e. to Dubrovnik, and to the north, i.e. to Vienna.

The said towns and crossings were easy to follow on an Austrian military special map from the early 20th century. It was noticed, however, that the distances between towns were somewhat imprecise (although the former route alignments do not correspond to the present ones). The most deviating was the distance of 5 leagues between Vrhnika and Idrija, which would mean only slightly more than 22 kilometres. Ljubljana is described as a hustling centre of interest to a traveller: of significance was the town's exciting everyday life, including the sights such as the river, the cathedral, the church of St. Peter, the town hall, two parks, a canal, the castle on the hill, the Auersperg Palace together with a renowned library and the cabinet of curiosities as well as a couple of schools. Given the strong economic interests, most of the attention, and enthusiasm, is paid to the mercury mine in Idrija.

The length of the journey can be assessed: if a mail coach drove at a speed of 10 kilometres per hour (as regulated in the Habsburg Monarchy) and was on its way for 10 hours per day (some of this time was used for stops and rehitching horses), the Paris–Ljubljana distance was covered in approximately 13 days. The express postal service took eight days for the same distance. The Governor-General thus received 'his' daily post from Paris by *relay*, with the 'news' being already eight days old!

* The letter this term is taken from was censored. Therefore, while denoting a state with an unclear status (»napoli« meaning »half«), the term also wittingly refers to Napoleon.

1.03 Kratki znanstveni prispevek

UDK 930.25:639.2(497.472)"1918/1923"

Prejeto: 28. 1. 2013

Vinko Oblak

dipl. ing. ladijskega strojništva in dipl. ekonomist, Grudnova 3, SI-6330 Piran
E-pošta: vinko.oblak@marinap.si

Piranska komuna in portoroški ribolovni rezervat v koncesijski pogodbi iz leta 1918

IZVLEČEK

V prispevku je predstavljen prevod pogodbe, ki je urejala pravice in obveznosti Občine Piran in zakupnika ribolovnih pravic v Občinskem ribolovnem rezervatu v obdobju 1918 do 1923. S kritičnim pogledom je analiziran vsebinski del pogodbe in primerjan z današnjimi okoliščinami. Prispevek sklone nekaj zaključnih misli avtorja.

KLJUČNE BESEDE

Ciplji, ribolovni rezervat, morsko ribištvo, oddaja pravic do ribolova, trata, piranski ribiči

ABSTRACT

MUNICIPALITY OF PIRAN AND MUNICIPAL FISHERY RESERVE OF POROTROŽ IN THE CONCESSION CONTRACT OF 1918

The article presents the translation of a contract in the Slovenian language in which the Municipality of Piran grants fishing rights to the contractor under specific conditions. The contract prescribes legal aspects of rights and obligations of both contractors concerning rental of municipal fishery reserve for the period 1918 to 1923. The contents of the contract are critically analysed and compared with today's circumstances. The article concludes with some author's final thoughts.

KEY WORDS

Mullet (Mugil), fishery reserve, sea fishing, granting of fishing rights, seine net, Piran's fishermen

Uvodne misli

Raziskave v zvezi s tradicionalnim ulovom cip-ljev v Piranskem občinskem ribolovnem rezervatu¹ so avtorja privedle do številnih informacij in zanimivih virov. V nadaljevanju predstavlja prevod overjene kopije izvirnika pogodbe, sklenjene leta 1918, ki je urejala pogodbene odnose pri oddaji pravic do ribolova v občinskem ribolovnem rezervatu, in avtorjev kritičen pogled na njeno vsebino.

Prevajanje pogodbe je bilo zahtevno, vsebine so kompleksne, saj obdelujejo specifično ribiško tematiko. Pogodba vsebuje kar nekaj informacij, ki so krajevna posebnost tako okolja kot prebivalstva – s poudarkom na piranskih ribičih. Gotovo je, da bi bilo brez temeljnega znanja – poznavanja ribišta in njegovih lokalnih specifičnih uzanc, pomorstva, morskih toponimov ribolovnega rezervata, italijanskega jezika in piranskega dialekta veliko težje prevesti pogodbo.

Da bi bolje razumeli pomembnost pogodbe, je treba osvetliti nekaj dejstev iz zgodovine območja, kot tudi osnovne vsebine, ki so neposredno ali posredno povezane z urejanjem pogodbenih odnosov za oddajo v zakup ribolovnih rezervatov v piranski komuni. Bogati viri o zgodovini Pirana, ribišta, ribolova in ribolovnih rezervatih na območju občine Piran so shranjeni v piranskem mestnem arhivu. Raziskovalci v svojih delih navajajo podatke o zelo starih zapisih v zvezi z ribolovom. Lahko sklepamo, da je bilo ribištvo pomembna gospodarska panoga tudi na obravnavanem območju, saj je s prispevki v obliki daca od prodaje rib in prihodka od zakupa lovišč pomembno prispevala k polnjenju blagajne piranske komune. Ribolov je bil gotovo pomemben tudi zaradi zagotavljanja hrane prebivalstvu, saj je bila oskrba s hrano težavna, vendar pomembna za vsako naselje posebej. Tudi ribe so imele kot prehrabeni artikel pomembno vlogo. Piranski zaliv² je bil že v davniini objekt prvorazredne pomembnosti za oskrbo Pirana z ribo. Bil je tudi zelo donosen vir prihodkov piranske komune.

Najstarejši poznani in večkrat omenjeni zapis³ o ribolovnem rezervatu v Sečoveljskem zalivu je iz leta 1173. Tedanji oglejski patriarh Ulrik II. (*Wolricus*) je daroval Belinski opatiji celotno območje Pirana skupaj z lovišči rib v Sečoveljskem zalivu. Zapisa iz leta 1290⁴ pa že omenjata zakup sečoveljskih voda. Miroslav Pahor navaja podatek, da je piranska komuna v preteklosti oddajala v zakup kar štiri ribolovne rezervate: »Občina je imela štiri ribolovne rezervate oziroma lovišča, katera je letno oddajala v zakup. (Če ni bilo mogoče dobiti zakupnika, sta ribji ulov vodila nadzornika ribištva). Največji rezervat se je razprostiral ob zunanjem nasipu sečoveljskih solin in ob Kraški obali do starega kamnoloma Kanegra. Ta rezervat je bil med vsemi najbogatejši. Drugi je potekal ob zunanjem nasipu solin v Fazanu od rta Seča do rta Sv. Lovrenca v Portorožu. Tretji je bil v Strunjanskem zalivu ob zunanjem nasipu solin in v majhnem še obstoječem zatoku ob solinah. Tega rezervata viri skoraj ne omenjajo. Kaže, da ni bil donosen in da je bil prost za vsakogar. Četrty rezervat je bil ob sami obali mesta Pirana, os rta Pusterla na severu okoli Punte do rta Mogorona na jugu, kjer je danes manjši pomol zunanjega pristanišča in kjer je bil včasih tako imenovani pomol menihov«.⁵

Piranski statuti so predpisovali, kako se bo izvajal ribolov in kako se bodo prodajale ribe, ujeete v ribolovnem rezervatu, prav tako tudi način oddajanja ribolovnih lovišč v zakup. Malo je srednjeveških statutih vzhodne jadranske obale, ki bi namenili tolikšno število predpisov ribolovnemu območju, kot jih piranski. Opisano izpostavlja veliko pomembnost ribolovnih rezervatov za piransko komuno v večstoletnem obdobju. Območje Sečoveljskega rezervata je bilo še do nedavnega opisovano kot najpomembnejši zaliv za sezonsko zapiranje in lov cipljev v Istri in morda na celi vzhodni obali Jadranskega morja. V času, ko se začne zimska sezonska migracija cipljev, se ti množično pojavijo v Piranskem zalivu običajno najprej na južni, kasneje pa tudi na severni strani. Priznani strokovnjak zgodovine ribištva Josip Basioli je tako opisal rezervat cipljev v Sečovljah: »... ribolovni rezervat Sečovlje – pri Piranu je bil v preteklosti in je še danes najmočnejše sezonsko lovišče cipljev na vzhodnem Jadranu ... «.⁶ »Na najsevernejšem delu istrskega polotoka se nahaja Sečoveljski zaliv, ki je bil nekoč in je še danes področje z največjo sezonsko koncentracijo cipljev ... iz reke Dragonje in velikega dela solin v morje naplavljenega organske snovi zagotavljajo prehrano številnim ribam...«.⁷

¹ Piranski občinski ribolovni rezervat – v pogodbi imenovan »*Peschiera comunale*« tudi »*Peschiera*«. Izraz je bil v rabi v obdobju, ko je Občina Piran še obvladovala občinski ribolovni rezervat. Ta se je nahajal znotraj navidezne črte med svetilnikom na rtu Bernardin (»*Fanale di San Bernardino*«) in opušenim kamnolomom na obali Kanegra. Od te navidezne meje je segal v smeri proti vzhodu vse do solin. Med ribiči in lokalnim prebivalstvom je bil poznan kot »*Peschiera Comunale di Pirano*«, »*Peschiera Comunale*«, »*Peschiera*« in »*Peškera*«. Danes je imenovan kot »*Portoroški ribolovni rezervat*«. Pravice do ulova sedaj podeljuje Ministrstvo za kmetijstvo in okolje.

² Piranski zaliv je bil v preteklosti imenovan tudi: »*Largon*« (zemljevid Pietro Coppo 1525), »*Golfo Largon*« (zemljevid Ortelius Abraham, 1573), »*Golfo Largon*« (zemljevid Giacomo Cantelli, 1686), »*Golfo di Largon*« (zemljevid Vincenzo Maria Coronelli, 1692), »*Golfo Largon*« (zemljevid Robert De Vaugondy, 1777) ... (Lago, *Imago Adriae*, str. 38, 52, 81, 89, 156).

³ Rožac in Pucer, *Piranske pergamentne listine*, I. del, str. 16 in 17.

⁴ Mihelič, *Neagrarno gospodarstvo Pirana*, str. 33.

⁵ Pahor, *Socialni boji*, str. 60.

⁶ Basioli, *Ribarstvo na Jadranu*, str. 44.

⁷ Prav tam, str. 53.

Slika 1: Ulov cipljev pri portoroškem pomolu med letoma 1970 in 1975 (foto: Radovan Čok).

Naravne danosti Portoroškega ribolovnega rezervata, kjer globina morja v zunanjem delu ribolovnega rezervata ne presega 15 metrov, v notranjem delu pa se giblje od enega do osmih metrov, ter ravno, peščeno in ponekod muljasto dno, bogato z vegetacijo, nudi ribi dobre bivalne pogoje, ribičem pa omogoča ugodno izvedbo ulova.

Naravne značilnosti v veliki meri prispevajo k temu, da se ribje jate zadržujejo v Piranskem zalivu. Koncentracija rib se v času sezonske migracije poveča, hladna voda pa pripomore k temu, da se ribe združijo v večje jate. Ribolovni rezervat je zaradi oblike in dimenzij mogoče tudi dobro nadzorovati. Prav ciplji so izredno številni in izstopajo zaradi izredno velikih količin. Ribiči so zato opravili najprej veliki in nato še enega ali več manjših ulovov.

Pri velikem ulovu so ribiči običajno zajeli večjo količino cipljev. Jato sestavljajo dve do tri vrste cipljev.⁸ Najpogosteje so to blatar (*Mugil Capito*), zlatec (*Mugil Auratus*) in dolgin (*Mugil Saliens*), sestava jate (deleži posameznih vrst) pa se iz leta v leto spreminja. Zmotno je mnenje nepoznavalcev, da obstaja in se lovi le ena zvrst cipljev. Veliki ulov cipljev se zgodi skoraj vsako leto konec januarja ali v februarju. V kolikor je bil veliki ulov uspešen, so temu sledili ostali manjši, a nič manj pomembni

ulovi. Poleg omenjenih treh vrst cipljev so v preteklosti bolj izdatno in posebej lovili še volpine (*Mugil Cephalus*) in brancine (*Dicentrarchus Labrax*), kasneje tudi orade (*Sparus Auratus*), mormore (*Lithognathus Mormyrus*), špare (*Diplodus Annularis*) in druge. Ne le ulov cipljev, pač pa seštevek vseh ulovov je tisto, kar šteje, ko ocenjujemo pomembnost ribolovnega rezervata.

V času, ko se je približeval dan velikega ulova, je bilo med ribiči napeto in tudi celotno mesto je bilo v pričakovanju »velikega dogodka«. Veliki ulov cipljev je bil praznik za vse prebivalce Piranske občine. Pri ulovu je pomagalo kar nekaj krajanov, ki sicer niso bili poklicni ribiči. Vsi so bili za pomoč nagrajeni z več kilogrami cipljev. Na dan ulova je dobesedno cel Piran dišal po ribi in to ne le prvi dan.

Ciplji se zadržujejo na velikih površinah v Piranskem zalivu in so bolj ali manj oddaljeni od obale. Za zapiranje in izlov cipljev se je uporabljala velika mreža (obalna potegalka), imenovana trata.⁹ V dolžino je merila do dva tisoč metrov (razpoložljivi ustni in pisni viri navajajo različne dolžine). Pri izlovu je sodelovalo od 15 do 50 čolnov, na katere so privzdignili zgornji del mreže, imenovan »lima od šura«,¹⁰ in na ta način ustvarili tudi nadvodno

⁸ Cipelj je splošno poimenovanje za vrsto bele ribe, ki spada v razred rib kostnic. V Zgornjem Jadranu domuje le pet, med seboj zelo podobnih vrst cipljev ali po domače »šjevolov, cevolov, sevolov« ...: glavač ali volpina (*Mugil cephalus*), potnik ali božega (*Mugil chelo*), blatar (*Mugil capito*), zlatec (*Mugil auratus*) in dolgin (*Mugil saliens*).

⁹ »Trata« je ribolovno orodje, enoslojna (enojna) mreža, imenovana tudi obalna potegalka.

¹⁰ »Lima od šura« ali »plutnjača« je vrv, na katero so v enakomernih razmikih nameščeni plovci in na katero je prišit zgornji del mreže. Mreži zagotavljajo plovci toliko vzgona, da se razpre do morske gladine.

prepreko, ki je ujeti ciplji niso mogli preskočiti in se tako rešiti ujetništva. Ribiči so nadzorovali in varovali ciplje v času, ko so se pojavili v zalivu. Čakali so primeren trenutek za izvedbo obkroževanja v jato zbranih cipljev. Zapiranje cipljev na dan velikega ulova so izvedli tako, da so iz dveh bark, na katerih je bila naložena trata, v morje okoli jate položili mrežo tako, da je obkročila jato in z obema krakoma segala do obale. Uspešno izvedeno obkroževanje cipljev se je nadaljevalo z zoževanjem in stiskanjem mreže k obali. Na brežini je okoli dva ducata »tiradorjev«¹¹ nadzorovano vleklo (potegovalo) mrežo k obali skupaj s čolni in obkoljeno ribo. To je bila dolgotrajna in občutljiva faza ulova. Na obalo izvlečena mreža je ciplje skoncentrirala v maso. Ujete ciplje so za tem ročno natovorili v čolne in jih odpeljali v pristanišče Piran. Sledilo je raztovarjanje, pranje, tehtanje, prodaja in razvoz na ribji trg. Z ujetimi ciplji so tradicionalno trgovali tudi trgovci iz bližnjega Trsta. V zimskih mesecih se ciplji prečistijo, zato so slastni. Še posebej čislani so tradicionalno tisti iz Portoroškega zaliva in jih ni težko prodati.

V nadaljevanju obravnavana pogodba¹² obsega osem listov, tekst je enostransko tipkan z nekaj manjšimi popravki in čitljiv. Pogodba vsebuje sedemnajst členov, ki podrobno določajo pogodbeni odnos med pogodbenikoma. Na hrbtni strani zadnjega lista je natisnjen protokolarni žig v nemškem jeziku, saj je pogodba sklenjena v času avstro-ogrške oblasti. V pogodbi so kot plačilno sredstvo navedene krone. Pogodba opredeljuje dolgoročni zakup ribolovnih pravic in je v celoti napisana v italijanskem jeziku. Vsebuje tudi prilogo – skico, ki prikazuje območje »Teritorialnih voda piranske komunee«. V skici je označeno tudi območje ribolovnega rezervata.

POGODBA O ODDAJI PRAVIC DO ULOVA V OBČINSKEM RIBOLOVNEM REZERVATU, za obdobje od 30. junija 1918 do 29. junija 1923

Na osnovi objavljenega javnega poziva za izbor najboljšega ponudnika za oddajo ribolovnih pravic v Občinskem ribolovnem rezervatu za določen čas je bil opravljen izbor med prijavljenimi ponudniki. Dne 24. marca 1918 je bil kot najboljši izbran ponudnik »Commissione Luogotenenziale di approv-

vigionamento in Trieste«.¹³ Občina Piran s to pogodbo sklepa poslovno razmerje in oddaja v zakup pravico do ulova v občinskem ribolovnem rezervatu.

Prvič.

Ta pogodba se nanaša na območje občinskega ribolovnega rezervata, ki obsega morsko površino znotraj navidezne mejne črte od svetilnika na rtu Sv. Bernardin in na drugi strani do Kanegre (»Canegra«), vzdolž obale »Carse«,¹⁴ vključujoč celotni tok reke Dragonje.

Drugič.

Občina podeljuje pogodbeniku ekskluzivno pravico do ribolova na območju opisanega ribolovnega rezervata, vendar s sledečimi omejitvami:

a. ribolov v reki Dragonji je mogoč vsako leto samo v obdobju od 1. novembra do 30. aprila;

b. zakupnik rezervata ali v njegovem imenu kdo drug ne sme nikoli in v nobenem primeru v rezervatu izvajati ribolova s »tartano«¹⁵ ali na drug podoben način;

c. občanom Pirana¹⁶ je dovoljeno izvajati ribolov z ribiško vrvice s trnki in s »puščo«¹⁷ znotraj mej ribolovnega rezervata, ki je razdeljen na dva dela:

linija, ki deli ribolovni rezervat na dva dela – predstavlja navidezno črto med skladiščem soli št. 12 – skladišče s kritino iz desk¹⁸ in lokacijo »Punta Lastron«,¹⁹ na obali Piranskega Krasa in sicer:

13 »Commissione Luogotenenziale di approvvigionamento in Trieste« je bila pogodbenik – najemnik ribolovnega rezervata. Iz meni dostopnih virov nisem uspel pridobiti več podatkov o tej ustanovi.

14 »Carse« ali Piranski Kras se imenuje pobočje hriba nad južnim bregom reke Dragonje, ki se razteza proti Savudriji. Danes je to ozemlje pod nadzorom Republike Hrvaške.

15 »Tartana« je vrsta ribolovnega orodja – mreža vlečnica, ki jo vleče eno samo ribiško plovilo. Barka ima čez krmo in premec nameščen lesen drog, v piranskem dialektu imenovan »sponter«. Drogova služita temu, da razpreta vlečno mrežo dovolj široko, da omogočita njeno delovanje.

16 V pogodbi so občani Pirana imenovani »comunisti« – tisti iz piranske komunee.

17 V piranskem dialektu je »puscia« način lova glavonožcev (hobotnic, sip in kalamarov) z uporabo ribiške vrvice, na katero je navezana umetna vaba. To je star način ribolova z uporabo umetne vabe, ki si jo posamezen ribič običajno sam izdelava v skladu s svojim prepričanjem in izkušnjami. Sestavljen je iz zašpičene lesene prožne trske (običajno bambus), na katero se natakne riba, ki služi kot vaba. Na eni strani je pritrjena nabodna krona, sestavljena iz večjega števila bucik ali trnkov, na katero se ujame glavonožec. Posebnost tega sistema ribolova je, da se umetno vabo običajno vleče za barko.

18 Tega skladišča soli ni več. Postavljeno je bilo v nadaljevanju danes še stoječega skladišča »Magazzino Grande« v smeri proti Portorožu. Med obema objektoma je bil manjši pristan za eno do dve plovili. Sklepamo, da je bilo porušeno okoli leta 1925. V pogodbi je ta objekt imenovan »magazzino del sale Nro. 12 (tettoia di tavole)« (glej slika št. 7).

19 »Punta Lastron« tudi »Lastrone« je rtič znotraj Portoroškega ribolovnega rezervata na Piranskem Krasu (»Carse«), južno od izliva reke Dragonje, danes ozemlje pod nadzorom Republike Hrvaške (glej slika št. 8).

11 »Tiradorji« so skupina pomočnikov ribičev, ki vlečejo ali bolje potegujejo mrežo trato k obali in na kopno. Običajno so to bili okoliški kmetje in krajani. Skupaj jih je bilo od 30 do 50, razdeljeni so bili v dve skupini.

12 PAK, Enota v Piranu, šk. 69, fond Občine Piran za leto 1923. *CONTRATTO DI APPALTO DELLA PESCHIERA COMUNALE Per l'epoca da 30. Giugno 1918 al 29. Giugno 1923.*

- zunaj te črte (gledano proti odprtemu morju oz. proti zahodu) se ribolov lahko izvaja celo leto
- znotraj črte samo v času od 1. maja do 15. septembra vsako leto.

Glej priloženo situacijsko skico.²⁰ (slika 6)

Tretjič.

Zakupnik nima v nobenem trenutku pravice terjati izjemo ali se pritoževati zaradi omejevanja proste plovbe znotraj mej območja ribolovnega rezervata. Pogodbenik se zavezuje pri izvajanju svoje ribolovne dejavnosti spoštovati vso veljavno in bodočo ribiško zakonodajo.

Četrtrič.

V primeru, da se v času veljavnosti pogodbe izvajajo izkopavanja na območju Sečoveljskih solin ali solin Fazan, pogodbenik lahko le zahteva, da se izkopani material odlaga na dogovorjene lokacije kot usklajeno v kupoprodajni pogodbi, sklenjeni ob prodaji solin:

- a. ali v morje daleč od obale v globino, ki ni nižja od 15m
- b. ali vzdolž solinskih nasipov na lokaciji solin Fazan²¹
- c. ali končno na južni strani zaliva vzdolž obale na lokaciji, imenovani »Punta Brusada«.²²

Petič.

Pogodbenik ne bo smel predlagati izjem v primeru potrebe izgradnje pomolov ali drugih konstrukcij na obalnem območju znotraj ribolovnega rezervata za potrebe plovbe ali industrije. Ostaja dogovorjeno tudi, da občina ne prevzema nobene odgovornosti do zakupnika za primer škode, ki bi imela za posledico slabši ulov in bi nastala posledično vsled zapovedi ali aktivnosti vojaških oblasti zaradi vojne ali kot posledica vojnih dogodkov. Za slednje lahko pogodbenik uveljavlja svoje odškodninske zahteve le do države in nikoli do občine.

Šestič.

V kolikor bi občina v pogodbenem roku želela znotraj ribolovnega rezervata izvajati dela, ki bi izboljšala kakovost rezervata, pogodbenik nima pravice do pritožbe. Lahko pa zahteva, da se tovrstna dela na osnovi ocene strokovnjakov izvajajo v času, ki ne bo škodoval izvajanju ribolovne dejavnosti.

Širjenju solnih polj v »morje« se mora občina upreti z vsemi mogočimi legalnimi sredstvi. Izjema so že dogovorjena dela ureditve solinskega visokomorskega nasipa, ki se vije od izliva na lokaciji »Fiume di Sezza«²³ do izliva reke Dragonje.

Sedmič.

Zakupnik prevzema obveznost negovati ribolovni rezervat v soglasju in s privolitvijo občine tako, da bo vse v najboljšem možnem redu ter ustrezno in v skladu z izsledki nadzora regijskega ribiškega inšpektorata. Razen če se pogodbenika nista posebej dogovorila, ostaja določeno, da ob izteku veljavnosti pogodbe zakupnik nima pravice do nadomestila za izvedbo kakršnih koli izboljšav v ribolovnem rezervatu.

Osmič.

Zakupnik je dolžan v celotnem obdobju, za katero je sklenjena ta pogodba kot tudi pozneje v primeru, da bi bila podaljšana, oskrbovati z ulovljeno ribo v celotnem obdobju, ulovljeno na kakršen koli način, kjer sardoni niso izključeni, najprej ribji trg v Piranu. V Piranu mora prodati tolikšno količino rib, da bodo potešene potrebe Pirančanov. Zakupnik lahko izvozi iz piranske občine le presežni del ulova. Cena tako prodane ribe ne sme nikoli presežati maloprodajnih cen v Tržaški ribarnici.

Občina si pridržuje pravico, da po lastni presoji za primer potrebe za zagotavljanje boljše krajevne oskrbe občasno pri posameznem ulovu zakupnika odveže od obveznosti prodaje najprej Pirančanom. V takih primerih ima občina predkupno pravico in lahko odkupi od zakupnika količino rib, v kolikor oceni za potrebno za lokalno oskrbo. Tako odkupljeno ribo se občina zavezuje prodati meščanom izključno v prodaji na drobno in nikakor ne sme tega odkupa ulova nameniti veleprodaji, izvozu ali soljenju.

Zakupnik ima pravico izvajati nadzor nad potekom prodaje na drobno kot tudi kasnejšo nedovoljeno nadaljnje trgovanje že odkupljene ribe iz prodaje na drobno.

Občina bo določala količino ribe pri posameznih odkupih pristo in po lastnih merilih.

Odkupljeno ribo bo občina plačala po srednji veleprodajni ceni, ki bo dosežena pri ostalih prodajah. V kolikor ne bo drugih veleprodajnih poslov, pa na osnovi srednjih cen v prodaji na drobno v Tržaški ribarnici. V tem primeru bo Občina deležna 10% popusta za pokritje stroškov prodaje.

V primeru, da pogodbenika ne bi mogla sporazumno doseči cene, bo to dokončno storilo za to pristojno sodišče skladno z zakonodajo.

²⁰ Priloga k pogodbi »Acque territoriali di Pirano« je situacijska skica občinskih vod piranske komune in ribolovnega rezervata v letu 1918 (glej slika št. 6).

²¹ Soline Fazan so bile umeščene med današnjim avtokampom Lucija na jugu in do ovinka pod Hotelom Metropol na severu. Danes na tem območju obratuje Marina Portorož.

²² »Punta brusada« je rtič znotraj Portoroškega ribolovnega rezervata na Piranskem Krasu, nedaleč od izliva reke Dragonje, vendar bližje Kanegri. Danes je ozemlje pod nadzorom Republike Hrvaške.

²³ »Fiume di Sezza«, nekoč »Fiume di San Bartolomeo«, »Libador di Lera« in »Canale di San Bortolo«, danes imenovan Kanal sv. Jerneja.

Slika 2: Pretovarjanje ulovljenih cipljev na piranskem pomolu v letih 1975/80 (foto: Jaka Jeraša).

Zakupnik je dolžan odkupljeno ribo predati občini na piranskem pomolu. Transport ribe gre na skrb in strošek zakupnika. Zato, da bo občini omogočeno takojšnje izvajanje pravice odkupa, mora zakupnik:

a. pri večjih ulovih, izvedenih z mrežo tipa »trata«, pravočasno obvestiti Občino o ulovu. Občina bo napotila na mesto ulova svoje predstavnike, zadolžene za določitev količine in uskladitev cene odkupa ulovljene ribe,

b. pri manjših ulovih, izvedenih z mrežami tipa »cerberai«²⁴ ali na drug način, pa ves ulov pripeljati v piransko пристanišče, kjer bodo predstavniki občine določili količine in uskladili cene odkupa ulovljene ribe.

Devetič.

Morebitni nadzor ribolovnega rezervata bodo izvajali zapriseženi čuvaji na strošek zakupnika, na katerega se prenašajo vse občinske pravice, ki se nanašajo na ovadbe v zvezi s prekrški, oškodovanji in okoriščanji vseh vrst.

Desetič.

V primeru pojava prekrškov in podobno ima občina le dolžnost nudenja potrebne pomoči zakupniku pri kompetentnih sodnih ustanovah. Občina ne prevzema nikakršne odgovornosti ali obvez s tem v zvezi.

Enajstič.

Za vso ulovljeno ribo, ki jo bo zakupnik ali kdo drug v njegovem imenu prodal, bo oproščen plačila davka za uporabo površine, mize in tehtnice v ribarnici.

Dvanajstič.

Ta pogodba se sklepa za obdobje pet let in prične teči od **30. junija 1918 do 29. junija 1923**. V primeru, da nobena od pogodbenih strani eno leto pred iztekom pogodbe te ne odpove, se šteje za tiho podaljšanje pogodbe za naslednje petletno obdobje pod enakimi pogoji.

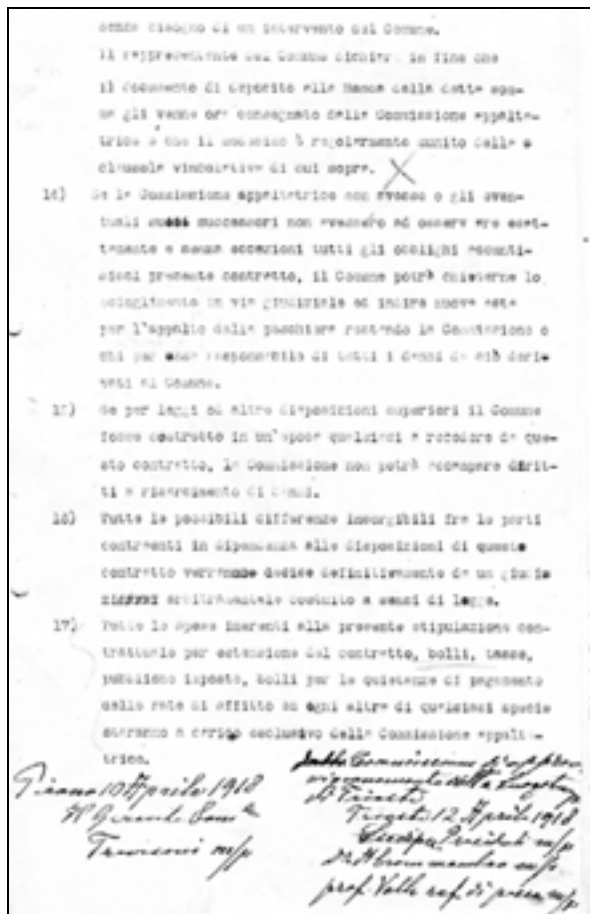
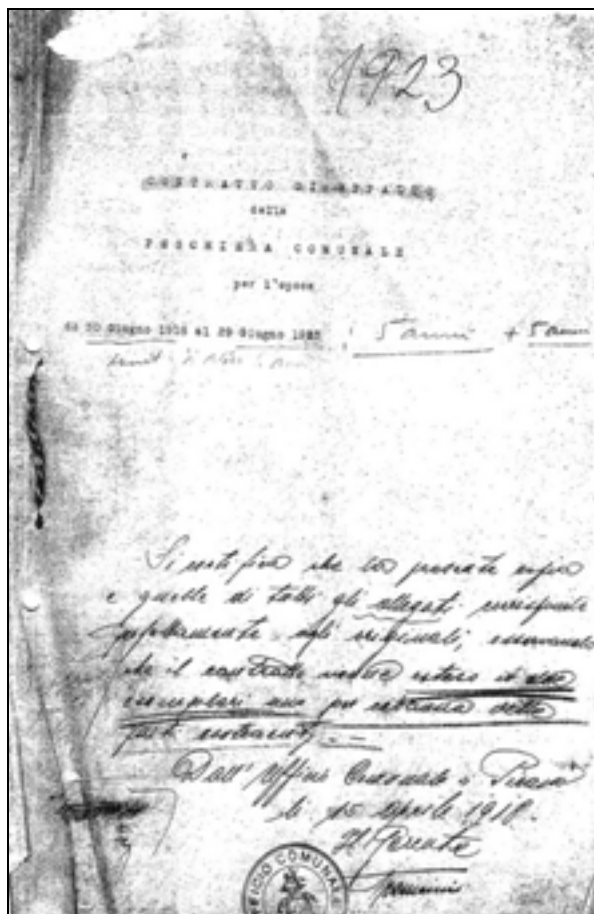
Trinajstič.

Letno nadomestilo za zakup ribolovnih pravic, ki ga mora pogodbenik plačati občini v času trajanja pogodbe, znaša 18.040 kron, ter dodatnih 5% tega zneska v korist piranske farne cerkve, kar skupaj **letno zneske 18.942 kron**.

Ta znesek mora biti občini plačan v vnaprejšnjih mesečnih obrokih v višini 1.578,50 kron/obrok. Prvi obrok zapade v plačilo 30. junija 1918, zapadlost ostalih obrokov je 30. vsak sledeči mesec. Zadnji obrok zapade v plačilo 30. maja 1923.

Zaradi boljšega zagotavljanja rednih mesečnih prihodkov nadomestila za oddane ribolovne pravice, še posebej pa zaradi zavarovanja v primeru prenehanja obratovanja zakupnika pred iztekom pogodbe in nastopa druge pravne ustanove ali zasebnika, je zakupnik že položil depozit v višini 94.710 kron pri Tržaški Komercialni Banki za petletno pogodbeno obdobje. Nad celotnim zneskom ima razpolagalno pravico Občina Piran.

²⁴ »Cerberai« tudi »serberai« je ribolovno orodje, vrsta trislojne stoječe mreže. Mreža je bila izdelana v različnih variantah z različnimi dimenzijami mrežnih oces in različnih višin. Mreže so bile zasnovane skladno z namenom in pogoji okolja, v katerem so bile v rabi.

Slika 3a, b: Pogodba o zakupu lovišča (PAK, Enota v Piranu, šk. 69, fond Občine Piran za leto 1923).

Brez pisne avtorizacije Občine Piran nihče ne more razpolagati in dvigovati teh denarnih sredstev. Po dogovoru bo Tržaška Komerčna Banka brez posebne avtorizacije Občine Piran kakor tudi pogodbenika Commissione Luogotenenziale di approvvigionamento in Trieste nakazala Občini Piran 30. vsak mesec začeni s 30. junijem 1918 vse do 30. maja 1923 dogovorjene zapadle mesečne obroke za zakup ribolovnega rezervata v znesku 1578,50 kron/obrok.

Ostaja dogovorjeno, da z obrestmi, ki bodo nastale kot posledica tega bančnega depozita, prosto razpolaga zakupnik in mu bodo izplačane brez kakršnega koli soglasja Občine Piran.

Predstavnik Občine Piran na koncu izjavlja, da mu je sedaj ob podpisu pogodbe bil predan s strani zakupnika dokument o bančnem pologu na dogovorjeni znesek s pripisano klavzulo o razpolagalni pravici Občine Piran, kot že zgoraj opisano.

Štirinajstič.

V primeru, da zakupnik ali njegovi morebitni nasledniki ne bi brez izjeme natančno izpolnjevali vseh v pogodbi sprejetih pogojev, lahko Občina zahteva sodno razveljavitev sklenjene pogodbe in objavi nov razpis za izbor najboljšega ponudnika za oddajo ribolovnih

pravic občinskega ribolovnega rezervata. Zakupnik ali njegovi predstavniki so v tem primeru odgovorni za vso škodo, ki bi zaradi tega nastala občini.

Petnajstič.

V primeru, da bi bila Občina zaradi zakonov ali drugih višjih predpisov prisiljena kadarkoli odstopiti od sklenjene pogodbe, zakupnik ni upravičen do odškodnine.

Šestnajstič.

O vseh morebitnih nesoglasjih med pogodbenikoma, izhajajoč iz te pogodbe, bo dokončno odločeno s sodbo in v skladu z zakonom.

Sedemnajstič.

Vsi stroški, nastali v zvezi s to pogodbo, podaljšanje pogodbe, koleki, davščine, javne takse, stroški za izplačilo mesečnih obrokov zakupa, kot tudi vsi ostali morebitni stroški, so v breme zakupnika ribolovnih pravic.

Pirano 10. april 1918

Trst 12. april 1918

Nekaj ugotovitev v zvezi s pogodbo

Mnogo je že napisanega v zvezi s tradicionalnimi načini ribolova v piranski komuni, prav gotovo pa bi bilo potrebno še bolj skrbno analizirati pisne vire in boljše osvetliti vlogo ribolovnih rezervatov. Tudi ta prispevek bo dopolnil poznavanje o dogajanjih, povezanih z ribištvom in piransko komuno v obdobju neposredno po prvi svetovni vojni.

Pregled in analiza vsebine pričujoče pogodbe nam razkrivata kar precej podrobnosti, ki so pomembne in zanimive iz več zornih kotov. Njen pomen se zrcali na več področjih.

Širša družbena vloga ribolovnega rezervata je prepoznavna zaradi tedanje visoke pomembnosti oskrbe piranske komune z živili (ribami) in zato obravnavana s posebno pozornostjo.

Socialna vloga se opazi v celoletnem in večletnem procesu upravljanja in izkoriščanja ribolovnega rezervata. V te aktivnosti so bili direktno vpeti predvsem ribiči in prodajalci rib, posredno še vsaj trgovci, bančniki in ladjedelci. Vsi naštetih so od te dejavnosti imeli poslovno korist. Zaradi »zaposlovanja« prebivalstva, ki se je preživljalo z ribolovom, pa tudi socialni pomen, saj so z zaslužkom od ulova ustvarjali za preživetje nujne prihodke.

Finančni pomen se je kreplil z denarnimi prejemki od oddaje v zakup ribolovnih rezervatov in prihodki od davščin v zvezi s prodajo rib, ki so v blagajno piranske komune tako prispevali pomem-

ben delež. Finančni učinki v občinskem proračunu so bili v obliki stalnih mesečnih prilivov. S pogodbo je bil zagotovljen stalen denarni tok za celotno petletno obdobje.

Poslovno-ekonomski vidik je prepoznaven v natančno opisanih odnosih med poslovnima deležnikoma. Skrbno je opredeljena tudi delitev prihodkov, ustvarjenih z ulovom rib. Pogoji odkupa, distribucije in prodaje ulova so podrobno opisani. Pogodba opredeljuje obročno odplačevanje zakupne pravice skozi celotno pogodbeno obdobje. Plačilo nadomestila je zavarovano z bančnim pologom, nad katerim je imela Občina Piran razpolagalno pravico.

Pravne vidike zaznamo v določilih pogodbe, kjer se urejajo najemniško-lastniški odnosi, ter v določilih o pravicah in obveznostih pogodbenikov pri upravljanju z rezervatom.

Iz pogodbe izvemo tudi nekaj podatkov o običajih morskega ribištva v Piranskem ribolovnem rezervatu v letu 1918. Občina Piran je oddala v zakup ribolovni rezervat za petletno obdobje in izrecno prepovedala ribolov s tartano ali podobno, s čimer je omejila uporabo škodljivih ribolovnih sredstev. Zakupnika je zavezala k spoštovanju ribiške zakonodaje. Znotraj ribolovnega rezervata je določila časovno in druge omejitve izvajanja ribolova ter tako poskrbela za ribji zarod. Tudi meje ribolovnega rezervata so bile skrbno opisane, naveden je bil način izvajanja nadzora nad ribolovnim rezervatom ter pogoji prodaje ulovljene ribe. Skozi vsebino po-

Slika 4: Ulov cipļev leta 1966 na obali Piranskega Krasa »Carse« (zbirka: Sergio Perentin).

godbe tolmačimo še uveljavljene običaje in odnose, ki so veljali za ribarjenje v rezervatu pri tradicionalnem načinu lova. Svojestven način lova je omogočal ulov izjemno velikih količin cipljev.²⁵

Območje rezervata je omogočalo specializacijo, ki je vodila k dobremu poznavanju habitata, navad in obnašanja ribjih vrst znotraj tega območja, kar je velikega pomena za uspešno ribarjenje.

Zanimivo je tudi določilo iz 3. člena pogodbe, kjer Občina zavezuje pogodbenika v smislu zagotavljanja proste plovbe tudi neribiškimi plovilom brez omejitev tudi znotraj območja ribolovnega rezervata.

Občina Piran je »de facto« gospodarila z morskimi dobrimi tako, da je uveljavljala pravico do izvajanja gradbenih del ali izvedbo drugih konstrukcij za potrebe plovbe ali industrije znotraj mej ribolovnega rezervata. Nadalje je tudi natančno določala lokacije, kjer je bilo mogoče odlagati izkopano solinsko blato. Iz navedenega lahko zaključimo, da je bil cilj Občine, da s čim manj škodljivimi posledicami varuje morsko dno, ribji habitat ter plovne poti.

Primerjava nekaterih določil pogodbe iz leta 1918 z današnjim časom

V obdobju po letu 2000 ni bilo zabeleženih pomembnejših ulovov cipljev. Razloge seveda ne gre iskati le pri posameznih akterjih, temveč je vzrokov več. Pogosto se omenjajo klimatske spremembe, onesnaženja raznih oblik, manjše jate cipljev, velika količina ribolovnih sredstev na celotnem območju zgornjega Jadrana (območje od Pule do Trsta vzhodne in zahodne obale), močno povečan morski promet in s tem v zvezi pomanjkanje »tihih področij«, kjer se riba zadržuje, postavitve in širitev gojišč školjk in ribogojništva in še bi lahko naštevali.

Prav zaradi nastalih sprememb in novih dejavnikov, ki vplivajo neposredno ali posredno na habitat, delo, nadzor in izvedbo ulova v ribolovnem rezervatu, utegnejo primerjave nekaterih dejstev in pogodbenih določil koristiti pri sprejemanju bodočih usmeritev.

V 4. členu je navedeno, da se: »... izkopani material odlaga na dogovorjene lokacije« ... »ali v morje daleč od obale v globino, ki ni nižja od 15m« ... »ali vzdolž solinskih nasipov na lokaciji solin Fazan« ... »ali končno na južni strani zaliva vzdolž obale na lokaciji, imenovani »Punta Brusada«.

Ta člen je zanimiv še danes, saj potrjuje dejstvo, da je Občina Piran v letu 1918 upravljala z občinskim ribolovnim rezervatom v celoti in z morskimi dobrimi v »teritorialnih vodah Občine Piran«

ter sama odločala o tem, kje in koliko se lahko spreminja stanje brežin in morskega dna.

V 5. in 6. členu Občina opredeljuje, da: »pogodbenik ne bo smel predlagati izjem v primeru potrebe izgradnje pomolov ali drugih konstrukcij na obalnem območju znotraj ribolovnega rezervata za potrebe plovbe ali industrije« ... »... na dela, ki bi izboljšala kakovost rezervata, pogodbenik nima pravice do pritožbe«... »... širjenju solnih polj v morje se mora Občina upreti z vsemi mogočimi legalnimi sredstvi«.

Občina je v petem in šestem členu pogodbe uveljavljala pravico izvajanja gradbenih del za potrebe plovbe ali industrije znotraj mej ribolovnega rezervata. Obvezala se je varovati morske površine in preprečevati z vsemi pravnimi sredstvi širitev solnih polj. To je bilo pomembno v letu 1918 kot tudi v današnjih časih, čeravno so postopki za pridobitev soglasij za izvedbo posegov v morje in obalni pas danes drugačni. Kot pomembno ocenjujemo dejstvo, da je lastnik (Občina Piran) delovala kot upravljavec nad celoto – tako za kopenski kot morski del.

7. člen govori o tem, da »... zakupnik prevzema obveznost negovati ribolovni rezervat v soglasju in s privolitvijo Občine ...«

Zakupnik ribolovnih pravic je bil poleg ostalega zavezan tudi k vzdrževanju in izboljševanju stanja v ribolovnem rezervatu in tako prisiljen delovati v dobro rezervata. To je pomembno tudi v današnjih časih, vendar bi zakupnik ribolovnih pravic takšno zavezo danes težko izpolnil, saj se na obravnavanem območju prepleta mnogo interesov, ki so si večkrat nasprotujoči.

8. člen nalaga zakupniku, da mora »... oskrbovati z ulovljenimi ribami v celoletnem obdobju ... najprej ribji trg v Piranu ...« »... Občina bo določala količino ribe pri posameznih odkupih prosto ...« »... zakupnik je dolžan odkupljeno ribo predati Občini na piranskem pomolu ...« »... mora zakupnik pravočasno obvestiti Občino o ulovu ...«

Občina je nalagala zakupniku prioriteto oskrbo Pirana z ulovljenimi ribami, predpisovala pogoje distribucije in prodaje ulova kot tudi mesto iztovora ulova (določen je bil piranski pomol). Odrejala je način komuniciranja in obveščanja ob velikih in manjših ulovih. Občini je zagotavljala privilegirano položaj pri odkupu ribe in nadzoru ulova.

9. in 10. člen določata »... nadzor ribolovnega rezervata bodo izvajali zapriseženi čuvaji na strošek zakupnika ... ovadbe v zvezi s prekrški, oškodovanji ...« »... ima Občina le dolžnost nudenja potrebne pomoči zakupniku pri kompetentnih sodnih ustanovah ...«

Občina je prenesla nekatere pravice in dolžnosti v zvezi z nadzorom rezervata na zakupnika, obvezala se je pomagati pri pravnih zadevah v zvezi s kršitvami. Ureditev teh razmerij je bila pomembna za nadzor rezervata. Tako nekoč kot danes nekateri posamezniki ne spoštujejo zakonodaje, ki ureja ribolovni rezervat. Rezervat brez nadzornikov – ču-

²⁵ Kot tradicionalni način ulova cipljev je mišljen ulov z mrežo trato. Za te primere je znano kar nekaj ulovov cipljev v količini okoli osem vagonov (en vagon = 10 ton), ulovili pa so tudi več kot deset vagonov cipljev.

Slika 5: Ulov cipļev leta 1958 na obali Piranskega Krasa »Carse« (zbirka: Sergio Perentin).

vajev je »magnet« za krivolovce in zato ne more izpolniti pričakovanj najemodajalca in zakupnika. Prihaja do pomembnih motenj, ki vplivajo na izplen pri ulovu. Rešitev motnje ostaja nedorečena. Usklajeno delovanje ribiškega inšpektorja, pomorske policije in ribičev-čuvajev kot tudi sodnih organov in Luške kapitanije utegne pomembno vplivati na obvladovanje nadzora krivolova.

12. člen določa zakupno dobo: »... Ta pogodba se sklepa za obdobje pet let ... tiho podaljšanje pogodbe za naslednje petletno obdobje pod enakimi pogoji...«

Po naši oceni je tako nekoč kot danes za gospodarjenje z ribolovnim rezervatom zelo pomembna zakupna doba (trajanje). Občina Piran se je v letu 1918 odločila za petletno oddajo ribolovnih pravic. Ocenjujemo, da daljše zakupno obdobje zakupnika motivira k dolgoročnemu, danes bi temu lahko rekli kar trajnostnemu gospodarjenju, ki se obrestuje obema pogodbenikoma. Kratkoročni najemi imajo za posledico kratkoročne cilje. Gospodarjenje na kratek rok pa ima najpogosteje škodljive posledice.

Pogodba je stopila v veljavo 30. junija 1918 in preneha veljati 29. junija 1923. Datum začetka veljavnosti novega pogodbenega razmerja je zagotavljal, da je bilo mogoče pravočasno urediti vse formalnosti, ki so se nanašale na pogodbo in zakupniku omogočile potreben čas, da je v ribolovno sezono²⁶ vstopil pripravljen.

Zaključiti je mogoče, da je bila prav Občina najbolj zainteresirana za dolgoročno in uspešno upravljanje z občinskim premoženjem, od katerega

si je obetala polnjenje občinske blagajne. Delovala je kot dober gospodar, saj je premišljeno usklajevala vse aktivnosti, povezane z ribolovnim rezervatom.

Ocena gospodarjenja z ribolovnim rezervatom zadnjega desetletnega obdobja lahko prikaže, kako uspešen je bil prenos gospodarjenja z lokalnega na državni nivo. Seveda je potrebno pri analizi upoštevati vse subjektivne in objektivne okoliščine, ki so vplivale na uspešnost. Primerjave ni lahko izdelati, saj je težko zajeti vse dejavnike in objektivno ovrednotiti njihove vplive, a vendar gre analizo izvesti, sproti odpravljati pomanjkljivosti in jo dopolnjevati z manjkajočimi elementi. Ugotovitve analize lahko koristno služijo pri odločanju in sprejemanju bodočih odločitev.

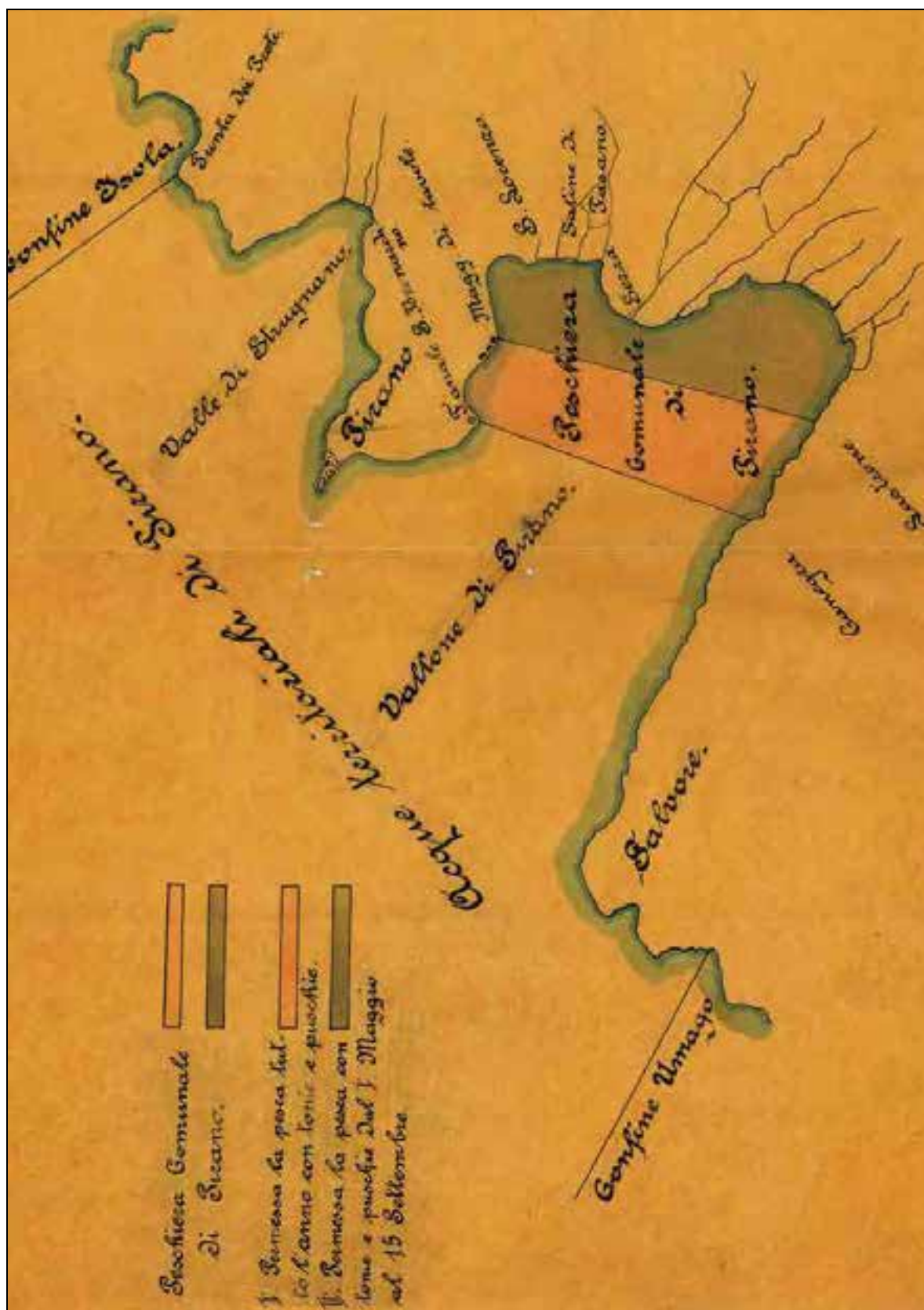
Priloga k pogodbi

Prilogo k pogodbi predstavlja skica obalnega področja, naslovljena z »*Acque territoriali di Pirano*« v prevodu »Teritorialne vode Občine Piran«. Dokument je dimenzij 359 mm (širina) x 256 mm (višina) in v solidnem stanju. Zaradi vsebine je dokument izjemno pomemben, saj priča o zgodovini morskega ribištva piranske komune v letu 1918.

Skica je lično izdelana in zaradi boljšega situacijskega razumevanja obarvana delno modro/blederdeče na temno-rumeno/oranžni osnovi. Označuje pomembno podrobnost – jasno prikazuje delitev ribolovnega rezervata v dve območji, navedenih je tudi nekaj morskih toponimov območja ribolovnega rezervata.²⁷

²⁶ Ribolovna sezona se prične 1. novembra tekočega leta in se zaključí 30. aprila naslednje leto, traja torej 6 mesecev.

²⁷ Več o toponimih rezervata v Oblak, Piranska peškera.

Slika 6: Skica »Teritorialnih vod Občine Piran v letu 1918«
 (PAK, Enota v Piranu, šk. 69, fond Občine Piran za leto 1923).

Slika 7: Izsek iz fotografije, ki jo je posnel Lorenzo Novak konec 19. stoletja – v levem delu posnetka je vidno skladišče soli, imenovano »Magazzino di tavole« (brani Tomi Brezovec).

Slika 8: Rtič, imenovan »Punta Lastron«, leta 2008 (foto: Vinko Oblak).

Prikaz je pomemben, ker nesporno potrjuje, da so smeli poleg zakupnikov v obdobju 1918 do 1923 tudi drugi občani, ob upoštevanju omejitev, navedenih v drugem členu pogodbe, legalno izvajati ribolov v ribolovnem rezervatu.

Izris situacije jasno označuje celotno območje ribolovnega rezervata, označene so tudi zunanje meje »Teritorialnih vod Občine Piran leta 1918«.

Sklepna misel

Pogodbena določila so pomembna za razjasnitev vloge poslovnih partnerjev ter s tem v zvezi njune pravice in obveznosti. Pogodba pa pove seveda še mnogo več. Zanimiva bi bila primerjava vsebinskih določil te pogodbe s pogodbami, izdanimi po letu 2000. Ocenjujemo, da bi bilo koristno zabeležiti in analizirati spremenjene dejavnike in okoliščine. Izsledke bi lahko koristno uporabili.

Slika 9: Ulov cipljev leta 1964 na obali Piranskega Krasa »Carse« (hrani družina Požar).

Ne gre prezreti dejstva, da so ulovi v zadnjih deset letih silno skromni in da le težko uvidimo kontinuiteto – upravičeno trdimo, več kot tisočletne tradicije. Pri slednjem imata odločujoč vpliv na gospodarjenje z rezervatom na eni strani Občina Piran (prej) – Država (sedaj), na drugi pa ribiči. Oba pogodbenika morata izkazati strokovno poznavanje tematike, delovati v širšem družbenem interesu, skrbno upravljati z naravnim resursom in se obnašati kot dober gospodar.

Dober ribič mora zato, da bo uspešen pri svojem delu, obvladati temeljna znanja. Vsi odgovorni, tako ribiči kot predstavniki države bi se morali zavedati, da bolj temeljito, ko je poznavanje okolja, v katerem se ribe gibljejo in bolj ko ribič pozna posamezne ribje vrste, obilnejši je lahko njegov ulov. Še pomembnejše je dejstvo, da tako lahko suvereno obvladuje ribolovno območje in v njem zavestno deluje po načelih trajnostnega izkoriščanja ribjega fonda. Tak pristop je temelj za dolgoletno in uspešno sobivanje z naravnimi viri brez škode zaradi prelova, ki ga povzroči pretirano izkoriščanja ribjega fonda.

Ob pregledovanju arhivskega gradiva Pokrajinskega arhiva v Kopru Enote v Piranu sem naletel na pogodbo, ki je datirana 7. novembra 1919 za obdobje od 30. oktobra 1919 do 29. junija 1923. Iz tega izhaja, da je v tem prispevku obravnavana pogodba trajala le eno ribolovno sezono. Pogodba, datirana na dan 7. november 1919, bo predmet bodočih raziskav, saj utegne razkriti dogajanja v zvezi s piranskim ribolovnim rezervatom v letih, ki so sledila.²⁸

²⁸ Zahvaljujem se vsem, ki so mi pomagali s koristnimi informacijami pri zbiranju podatkov in fotografskega materiala g. Sergio Perentin, g. Radovan Čok, g. Jaka Jeraša in g. Gregor Požar. Še posebej se zahvaljujem g. Mariu Rožacu in g. Albertu Pucerju iz PAK Enota Piran, ki sta me z razumevanjem oskrbela s podatki. Mag. Nadji Terčon iz Pomorskega Muzeja SM Piran hvala za dragocen čas, ki si ga je vzela za pregled in koristne nasvete pri oblikovanju vsebine prispevka. Hvala tudi mojim domačim za potrpljenje.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

PAK – Pokrajinski arhiv Koper, Enota v Piranu
fond Občine Piran 1923, škatla 69.

LITERATURA

- Basioli, Josip: *Ribarstvo na Jadranu*. Zagreb: Znanje, 1984.
- Lago, Luciano: *Imago Adriae: la patria del Friuli, l'Istria e la Dalmazia nella cartografia antica*. Trieste: La Mongolfiera, 1998.
- Mihelič, Darja: *Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340*. Ljubljana: SAZU, 1985.
- Oblak, Vinko: Piranska Peškera in toponimi piranskih ribičev 1949 do 1980. *Studia Iustinopolitana* 2, 2009, št. 1, 2. del, str. 581–603.
- Pahor, Miroslav: *Socialni boji v občini Piran od XV. do XVIII. stoletja*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972.
- Rožac, Mario, in Alberto Pucer: *Piranske pergamentne listine* I. del, Predbeneško obdobje 1173–1283, 1. zvezek 1173–1212. Koper: Pokrajinski arhiv, 2010.

R I A S S U N T O

La peschiera comunale del Comune di Pirano nel contratto di appalto dal 1918

Questo articolo contiene la traduzione del Contratto di appalto della peschiera comunale per il periodo dal 30 giugno 1918 al 29 giugno 1923 in lingua slovena. La traduzione del contratto è stata complessa, in quanto tratta le questioni e la terminologia specifica dialettale del settore della pesca, con l'accento sui pescatori piranesi. È certo che senza le competenze di base – cioè la conoscenza delle attività legate alla pesca locali e dei suoi usi specifici, la conoscenza dei toponimi marinari della peschiera in uso tra i pescatori piranesi e la modesta conoscenza del dialetto piranese, sarebbe stato molto più difficile tradurre il contratto. La traduzione del contratto può risultare utile per una migliore comprensione della pesca in mare lungo la nostra costa. Interessanti e utili potrebbero essere anche le conclusioni e le considerazioni avanzate dell'autore.

L'allegato del contratto consiste in un schizzo dal titolo »Acque territoriali di Pirano«, dove è segnato anche il confine della peschiera Comunale nell'anno 1918, diviso in due zone di pesca. Questo disegno ci rivela delle informazioni meno note, cioè che nell'anno 1918 nella peschiera esistevano due »zone di sicurezza« nelle quali si poteva esercitare la pesca con la »togna« e la »puscia«. La pesca era permessa e poteva essere praticata solo dai residenti nel Comune di Pirano, ma secondo certi termini e condizioni prescritte.

Odzivi

Slovenski gradovi

Na pobudo našega vodilnega kastelologa dr. Igorja Sapača je Slovensko umetnostnozgodovinsko društvo 6. februarja 2013 v prostorih Mestnega muzeja priredilo tiskovno konferenco o nedoumljivem zanemarjanju gradov pri nas. Namenjena je bila sicer najnovejšemu uničevanju gradu Ravno polje pri Kungoti, ki je pred desetletjem še stal, danes pa je nerazpoznavna razvalina, oropana vseh dragocenih kamnoseških detajlov. Do nje sta privedli splošna brezbriznost do kulturne dediščine in popolna pasivnost Inšpektorata za kulturo in medije pri nekdanjem Ministrstvu za kulturo, ki se ni zganil kljub jasnemu opozorilu pristojne konservatorke. Vsakomur, ki mu ni vseeno za našo stavbno tradicijo, se je ob teh grozljivih posnetkih moralo parati srce. Da ne gre za osamljen primer, temveč so zanemarjanje, ropanje in uničevanje kulturne dediščine pri nas reden pojav, so govorili tudi posnetki drugih gradov in dvorcev: Podčetrtek, Viltuš, Slivnica, Črnci, Grumlof, Dornava, Štatenberk in Betnava. K temu bi lahko pridali še nekdanji mogočni Haasberk pri Planini in marsikateri drug objekt. Najbolj žalostno je, da so na seznamu prihodnjih razvalin tudi gradovi, ki so bili donedavna še naseljeni in v razmeroma dobrem stanju, pa se je država odrekla skrbi zanje. To so Slivnica, Dornava, Cmurek, Viltuš, Črnci, Ravne pri Šoštanju, v bližnji prihodnosti pa bomo v to kategorijo, kot kaže, žal, morali prišteti tudi imenitni Hrastovec. Najbolj žalosten primer je gotovo двореc Viltuš, ki je imel do leta 1990 še skoraj v celoti ohranjeno opremo, danes po dobrem desetletju državne skrbi zanj, pa je devastiran in brez inventarja. Marmorni kamini so potrgani iz zidu, enako stenske obloge, imenitno rezljano stopnišče uničeno. Veliko gradov so v devetdesetih letih bizarno olastnili ljudje brez čuta za spomeniške vrednote. Dva srbska državljana sta si prisvojila gradova v Podčetrtku in Šmarju pri Jelšah, vodilni delavci podjetja Impol pa Štatenberk. Vsi omenjeni gradovi so po nekajletnem zanemarjanju v več kot žalostnem stanju, še zlasti, če se spomnimo, da je bil nedolgo nazaj v Štatenberku urejen hotel in grad temu primerno obnovljen. V zakonu sicer obstaja člen o razlastitvi nevestnega lastnika, vendar se doslej še nikomur ni skrivil niti las na glavi. Ptičjemu strašilu sredi polja je podoben tudi člen o nujnosti

vzpostavitve prvotnega stanja oziroma kaznovanju odgovorne osebe. Če k temu seznamu pridamo še na pol obnovljene ali zanemarjene gradove Pišce, Grad na Goričkem, Bokalce, Novo Celje, Turjak, Borl, Brdo pri Lukovici, Krumperk, Trebnje, Hmeljnik, Podsmreka, Šrajbarski turn, Velike Žablje in Rihemberk v Braniku, katerih usoda ni znana ali pa je čisto negotova, smo omenili skoraj vso najbolj pomembno grajsko dediščino na Slovenskem. Država je leta 1999 v skrbi zanj občinam pobrala vse gradove, ki so še bili na voljo, jih samo delno obnovila ali pa v celoti prepustila propadu in jih danes spet ponuja komur koli za drobiž ter brez garancije, da bodo kdaj ustrezno obnovljeni. K temu moramo prišteti še v vojni ali po njej uničene gradove, med katerimi je bilo najbolj škoda gotovo Soteske, da spoznamo vso mizerijo našega spomeniškega varstva, ki ni sposobno ničesar storiti, da bi pred propadom in barbarstvom ohranilo vsaj še tistih nekaj grajskih stavb, v katere je država že pred časom celo vložila svoj denar. Potomca pisatelja Janka Kersnika, ki je pred časom hotel z zasilno streho obvarovati grad Brdo pred nadaljnjim propadom, so na občini odpravili z besedami: »Saj smo ga komaj požgali.« Stvar je prišla že tako daleč, da nekateri nadobudneži brez strokovnega nadzora skušajo rešiti kak objekt, pa ga pri tem do konca izmaličijo, kar se najbolj drastično dogaja z Žovnekom. Pogosto tudi država brez prave strokovnosti obnavlja kak grad celo v neposredni bližini svoje spomeniške službe kot na primer sedež celjskih grofov nad Celjem. Skratka, ni interesa, ne kontrole, kaj se po Sloveniji dogaja na področju, ki bi moralo pričati o naši visoki civilizacijski stopnji. Še bolj nerazumljivo pa je, da tudi nekdanjim lastnikom, ki bi bili pripravljene svoj grad obnoviti in ga odpreti javnosti za kulturne namene, iz gole zavisti in ideološke zaslepljenosti tega ne vrnemo, kar velja za Attemsovo Slovensko Bistrico. Podoben primer, ki kaže na neodgovornost spomeniškega varstva, je razvalina gradu na Planini pri Sevnici. Domači podjetnik ga je za svoj denar skušal obnoviti po projektu dr. Sapača, vendar so mu celjski varstveniki zmetali toliko polen pod noge, da je na koncu obupal in grad propada naprej. Pregloboko v sebi nosimo izročilo boljševiške revolucije in nam je refren: »Grad gori, grof beži« še vedno bolj melodičen od civilizacijskih standardov 21. stoletja. Zadnji grad smo z blagoslovom spomeniškega varstva podrli leta 2007. Šlo je za graščino Štok v Vuzenici, ki je bila

tesno povezana z zgodovino kraja in poleg tega okrašena s sgrafiti, kar je bilo v našem spomeniškem gradivu izjemna redkost!

Ce torej nočemo izgubiti prav vsega najpomembnejšega, kar je nekoč nastalo na našem ozemlju in se je zapisalo v slovensko zgodovino, je treba nemudoma ukrepati in spremeniti sistem varovanja. Prvi korak je zamenjava ljudi, ki vodijo naše spomeniško varstvo na ministrstvu in na zavodu, s tistimi, ki jim ni vseeno, če nam pred očmi izginjajo najbolj kakovostne priče naše stavbne preteklosti. Nekdo mora za vse to tudi odgovarjati. Mesto generalnega direktorja Direktorata za kulturno dediščino ni sinekura, temveč odgovorna funkcija, kjer se morajo stvari začeti najprej spreminjati. Isto velja za direktorja Zavoda za varstvo kulturne dediščine in vodje njenih območnih enot. Sedanja praksa, ko se ukvarjamo le s spomeniki, ki imajo skrbnike, druge pa puščamo v nemar, je milo rečeno zločin nad slovensko kulturo. S tem ne rešujemo prav ničesar, saj se lastniška ali skrbniška struktura hitro spreminja, gradovom pa ni zagotovljeno trajno preživetje. Spremeniti je treba tudi spomeniški zakon, ker je nedorečen in vsebuje znameniti 31. člen, po katerem je pri nas mogoče odstraniti kateri koli kulturni spomenik, če je ta komu napoti. Medtem ko se zavzemamo za stabilno financiranje filmske industrije in za nove filme še vedno razpisujemo sredstva, se že tako skromen denar za obnovo kulturnih spomenikov iz leta v leto krči. Že nekaj časa tudi ni več razpisov, na katere bi se za finančno pomoč lahko prijavi zasebniki. Čeprav se zavedamo, da je vzdrževanje kulturnih spomenikov dražje, lastnikom največkrat lahko ponudimo le topla besedo. Zato ni čudno, če prihaja v splošni praksi varovanja kulturnih spomenikov do pogostih devastacij prav z njihove strani, ko skušajo izsiliti vsaj dražjo zazidalno parcelo in jim je kulturna dediščina pri tem napoti. Vsi v Register kulturne dediščine vpisani spomeniki in druge enote niso zadostno ovrednoteni, saj se je vpisovalo, kar je bilo pač komu všeč, in ne vedno to, kar bi se moralo. Konservatorji si z njim lahko pomagajo le v redkih primerih. Sami prihajajo z raznih študijskih smeri in ostajajo brez mentorstva in nadzora, odgovorni pa naj bi bili za področja, ki jim niso domača. Ker pri nas ne priznavamo nobene avtoritete in se vsak lahko vtika v vse, je zmeda popolna in zato vlada anarhija.

Za zelo škodljivo se je izkazala delitev na spomenike državnega in lokalnega pomena, kakršne drugod ne poznajo. Prvič ni v tem nobene logike, ker ta delitev v konkretnih primerih ne izhaja iz celovitega poznavanja in vrednotenja spomeniškega

gradiva. Drugič pa so tako imenovani spomeniki lokalnega pomena v načelu razumljeni kot občinska last in torej na milost in nemilost izročeni lokalnim interesom. Zakonodajca pozna še tretjo kategorijo dediščine, v katero spadajo tako betonska korita za napajanje živine, pa tudi nekateri najbolj žlahtni dosežki naše grajske arhitekture, ki jih pač nihče ni uvrstil kam drugam. Hudo bi se motili, če bi mislili, da je s stopnjo pravnega varovanja povezano tudi upanje na večjo možnost fizičnega preživetja kulturnega spomenika, kajti naše spomeniško varstvo deluje po načelu stihije, na kar sem opozoril že uvodoma. Posebnost slovenskega pravnega sistema je tudi, da poročila o vplivih na okolje, od katerih je odvisna usoda kulturnih spomenikov, naročajo in plačujejo investitorji, kar je enako, kot če bi dali ovce past volkovom.

V debati, ki je sledila predstavitvi, sem poleg omenjenega govoril tudi o škodljivosti pomanjkanja licenc za izvajalce del na kulturni dediščini. Saj pri nas lahko telovadi po najbolj pomembnih spomenikih vsak, ki zna v roki držati zidarsko žlico. Vse to pa je šlo močno na živce predsednici Umetnostnozgodovinskega društva, gospe Ireni Mislej, ki mi je skušala prepovedati vsak nadaljnji komentar. Sicer je poudarila, da je to, kar se je zgodilo z Ravnim poljem in z nekaterimi drugimi gradovi, barbarstvo, a je v isti sapi zatrdala, da je tako, kot doslej vse v redu in da pomaga edino izobraževanje ljudi od šolskih klopi naprej. Naši gradovi tega žal ne razumejo in se bodo še naprej spreminjali v prah, kljub visokoletečim etičnim načelom gospe Mislej. Očitno si želi, da vse izgine še za našega življenja, kajti drugače ni bilo mogoče razumeti njene modrosti, da je v vsem tem tudi nekaj pozitivnega. Oglasilo se je še nekaj posameznikov, ki so pristavili, da zamenjava odgovornih ne bi v ničemer prispevala k izboljšanju stanja. Torej, iz najbolj kompetentnih ust slišimo, da tako vendarle mora biti. Le kaj bi o vsem tem rekel profesor France Stele, ki je pri nas organiziral spomeniško varstvo v precej težjih okoliščinah in je svoje poslanstvo razumel v izrazito etičnem smislu. Pred drugo svetovno vojno se mu je posrečilo pred gradbenimi špekulanti ohraniti tudi dominikansko cerkev na Ptujju. Lani so z blagoslovom varstvenikov iz nje odstranili muzej in uničili njeno originalno leseno ostrešje ter njeno notranjščino iznakazili z masivno armirano-betonsko konstrukcijo za tribune. Ne verjamem, da bi bilo stanje še kje drugod v Evropi tako katastrofalno kot v samostojni Sloveniji.

Damjan Prelovšek

Ocene in poročila

Loški razgledi 58/2011 (ur. Judita Šega). Škofja Loka: Muzejsko društvo, 2012, 432 strani.

Junija 2012 je izšla že 58. številka domoznanskega zbornika Loški razgledi. Zbornik izhaja enkrat letno in prinaša izvirne znanstvene, strokovne, poljudnoznanstvene in leposlovne prispevke s področja družboslovnih in naravoslovnih ved, gospodarstva, kulture in družbenega dogajanja na Škofjeloškem v preteklosti in sedanjosti. Nova številka je bila širši javnosti predstavljena 13. junija 2012 na Blaznikovem večeru, prireditvi, ki nosi ime po slovenskem zgodovinarju in škofjeloškem rojaku dr. Pavletu Blazniku, pobudniku izdajanja Loških razgledov.

Loški razgledi 58/2011 so izšli na 432 straneh in prinašajo 41 vsebinsko bogatih prispevkov 43 avtorjev. Uredila jih je Judita Šega ob pomoči ostalih članov uredniškega odbora: dr. Franceta Štukla, mag. Toneta Koširja, Helene Janežič, Marije Lebar in Ivica Krek. Računalniški prelom so izvedli v Studiu Grad, natisnila jih je tiskarna Littera picta.

Naslovnico zbornika je oblikovala slikarka Barbara Demšar in je povzeta po njenem likovnem delu *Paradish*, nastalem na koloniji Iveta Šubica leta 2011 v Poljanah, katere osrednja tema je bila Riba Faronika. Če istočasno pogledamo sprednjo in zadnjo stran naslovnice in odvihamo še oba zavihka, se pred nami pokaže spekter raznih loških simbolov, ki jih je avtorica smiselno povezala in jim dala novo sporočilnost. Beseda *Paradish* označuje rajskost loške pokrajine in je obenem tudi prva beseda Škofjeloškega pasijona. V ospredju je portal starega rotovža, v katerem je bila leta 1939 postavljena prva loška muzejska zbirka in ki je obenem sestavni del logotipa Muzejskega društva. Portal nas samodejno vabi, da vstopimo v loški paradiz. V ozadju je stara loška mestna veduta, na levi pa kamniti loški grb. Valovnica v spodnjem delu naslovnice je povzeta s pročelja Homanove hiše. Na zavihkih se skrivata repa ribe Faronike – mitološkega bitja, ki se skriva v prostornem kozmosu, daleč od naših oči, a usodno povezanem z Zemljo, ki jo riba nosi na dvojnem repu. Če se premakne, začutimo potres, če se bo potopila, nas čaka še vse kaj hujšega. Tako vsaj pravi mitologija. Riba Faronika je bila tudi osrednja tema leta 2011, ko smo se v Škofji Loki spominjali 500-letnice rušilnega potresa na Kranjskem in v Furlaniji.

Loški razgledi so po vsebini razdeljeni v več razdelkov, osrednji med njimi so *RAZGLEDI*, ki prinašajo osem znanstvenih in strokovnih prispevkov. Uvaja jih članek Darka Cafute, v katerem skuša avtor odgovoriti na vprašanje, kje je bila *lokacija gradu Bosisen in plitvoin na reki Sori*, ki jih iz zgodovinskih zapisov poznamo pod imenom Stresov brod. Problem ni nov, saj je v preteklosti že večkrat zaposloval razne raziskovalce, ki so v svojih sklepanjih prišli do različnih ugotovitev, s katerimi pa se Darko Cafuta ne strinja v celoti. Na podlagi primerjalne analize dveh podelilnih listin iz leta 973 je prišel do zaključka, da je stal grad Bosisen na vrhu hriba Osolnik, Stresov brod pa na mestu, kjer se je nekoč v Soro izlival Gosteški potok. V nadaljevanju nas arheolog mag. Jože Štukl seznanja z izsledki zaščitnih arheoloških raziskav v Poljanah nad Škofjo Loko, kjer so ob gradnji loške panoramske ceste odkrili *temeljni kamen baročne cerkve sv. Martina* iz leta 1710 in ostanke še starejše – romanske in gotške – faze cerkve. Med 2. svetovno vojno je bila cerkev minirana, po vojni pa kljub prizadevanjem domačinov in dela stroke, porušena. Nekaj predme-

tov in kipov hrani danes Loški muzej. Dr. Stanislav Južnič že vrsto let uspešno povezuje dve na videz povsem različni stroki: fiziko in zgodovino. Za tokratno številko je pripravil 1. del prispevka *Znameniti fiziki-matematiki iz loške okolice na prehodu iz 19. v 20. stoletje*. Avtor posebej izpostavlja razmeroma zgodnjo uporabo novih elektrotehniških dosežkov v Škofji Loki, pri čemer sta imela pomembno vlogo Simon in Ivan Šubica, ki ju podrobneje predstavlja. *Od Špicramarjeve Francke do častne dvorne dame in visoške gospe* je svoj članek naslovlila etnologinja Mojca Ferle. V njem je spregovorila o življenju in delu častne dvorne dame Franje Tavčar (1868–1938) in se posebej osredotočila na njeno intenzivno društveno in karitativno delovanje v tedanjem ljubljanskem in širšem slovenskem meščanskem življenju. V nadaljevanju sledi zapis o prof. dr. Jožetu Rantu (1896–1972), ustanovnem članu Muzejskega društva Škofja Loka, ljubiteljskem arheologu, numizmatiku in naravovarstveniku ter predvsem zdravniku in zobozdravniku, ki je zasnoval razvoj stomatologije na Slovenskem in čigar uspešna življenjska pot se je končala pred 40 leti. Zapis sta pripravila njegov sin Andrej Rant in mag. Tone Košir. V svet umetnosti nas vodi članek dr. Primoža Lampiča, ki v uvodu najprej spregovori o ameriškem fotorealizmu, v nadaljevanju pa predstavi fotorealistični slikarski opus najvidnejšega predstavnika te smeri v Sloveniji, škofjeloškega slikarja Berka, ki je leta 2010 za svoje delo dobil osrednjo nagrado slovenske likovne umetnosti – nagrado Riharda Jakopiča. Poglavlje Razgledi zaključujeta dva naravoslovnega prispevka. Avtor prvega je kustos Prirodoslovnega muzeja Slovenije, mag. Matija Križnar, ki so ga v prispevku o *karbonskih rastlinah pod Lubnikom* zanimali ostanki nekoč obsežnih paleozojskih gozdov na območju zahodno od Škofje Loke. Opisano karbonsko floro primerja s podobnimi ostanki iz okolice Litije in Ljubljane. Avtor drugega prispevka je mag. Bojan Kofler, ki je med biološkimi raziskavami v Slugovem breznu na Puštalu nad Veštrom pri Stari Loki odkril *ново vrsto slepega brošča*, ki ga je poimenoval Miričin jajčar (*Aphaobius miricae*) in je prva taka najdba v bližini Škofje Loke po letu 1922.

Drugi blok prispevkov nosi naslov *LETO RIBE FARONIKE* in je namenjen obeležjenju 500-letnice potresa, ki je leta 1511 katastrofalno prizadel Furlanijo in večji del Kranjske. Tudi v Škofji Loki je povzročil precej materialne škode in zahteval celo človeške žrtve. Prispevek o tem času, politični in gospodarski situaciji ter tegobah, ki so pestile loške podložnike, je pripravil dr. Matevž Košir. Njegova raziskava je pokazala, da se je potres zgodil v zelo neugodnem času, ko je večletna vojna med Benetkami in Avstrijo že povsem ohromila trgovino, zahtevala vedno nova finančna in človeška bremena, slaba letina pa je prinesla še lakoto, kar vse je

slednjič pripeljalo še do kmečkega upora. Čeprav je od takrat minilo že petsto let, so se ohranili nekateri arhivski dokumenti, ki so zgodovinarjem in seizmologom omogočili vpogled v podrobnosti tragičnega dogodka. Epicenter potresa je bil po eni teoriji v Furlaniji, kjer so bili njegovi učinki najmočnejši, po drugi pa na območju idrijskega preloma, ki je po mnenju seizmologov edina geološka struktura, zmožna proizvesti tako močan potres. Glede na območje, ki ga je prizadel, so seizmologi ocenili, da je bila njegova magnituda okoli 6,8 kar je do sedaj najmočnejši potres na slovenskih tleh. Zapis o tem so pripravili dr. Matevž Košir in seizmologa mag. Ina Cecić in mag. Mladen Živčić. V mitologiji je s potresnimi pojavi tesno povezan lik ribe Faronike – ribe z dvojnimi repom, na katerem nosi Zemljo. Motiv je zelo pogost na srednjeveških freskah sv. Krištofa. Mag. Ivan Florjanc v svojem članku ugotavlja, da par Faronika – Krištof predstavlja nasprotna pralika oz. arhetipa: apokaliptični ženski vodno-podzemni in makrokozmični moški sončno-nebeški pralik.

V poglavju *OBČINA IN OBČINSKI NAGRAJENCI* so predstavljeni občinski nagrajenci iz leta 2011 in leta 2012. Avtorica obeh prispevkov je Sabina Gabrijel. Delovanje sosednje Občine Gorenja vas-Poljane v preteklem letu in njihove občinske nagrajence predstavljata Milka Bizovičar in Tina Dolenc, mednarodno sodelovanje Občine Škofja Loka s češkim Taborom pa mag. Andreja Ravnihar Megušar.

V nadaljevanju sledi spominski zapis dolgoletnega člana Muzejskega društva Škofja Loka in staroste loških arhitektov, Toneta Mlakarja, z naslovom *Spomini na Žiri*, v katerem opisuje dogodke v Žireh in življenjske zgodbe članov dveh tamkajšnjih družin v desetletjih pred 2. svetovno vojno.

Na gospodarskih straneh je objavljen članek o *vzponu in propadu kriogenike v Škofji Loki* oz. o francoski avanturi v kriogeniki, kot jo je poimenoval avtor Marko Vraničar. Gre za opis razvijanja strokovno zelo zahtevne tehnologije nizkih temperatur, uporabne predvsem v vojaške, medicinske in podobne namene. Tehnologijo so v 80-ih letih razvijali v LTH oz. Inštitutu Zoran Rant in vanjo vložili mnogo strokovnega znanja in naporov. Visoka tehnologija, ki je v Škofji Loki zacvetela, pa sadov ni mogla več dati, ker so jo v 90. letih pokopale neugodne gospodarske in politične razmere, ki so takrat zavladale doma in v svetu. Z optimizmom pa navdaja zapis novinarja Igorja Drakuliča, ki se je pogovarjal z oblikovalcem Juretom Miklavcem – dobitnikom nagrade Prešernovega sklada za leto 2011 za dosežke na področju industrijskega oblikovanja. V njegovem studiu so oblikovali logotip loškega pasijona, z mednarodnimi nagradami nagrajene čevlje binom, blagovno znamko škofjeloške turistične organizacije in še mnoge druge.

Blok prispevkov z naslovom *GRADIVO IN SPOMINI* je tudi tokrat obsežen. Uvaja ga etimološki zapis dr. Silva Torkarja o izvoru krajevnega imena Dražgoše. Ciril Zupanc v nadaljevanju piše o tem, kako je izdelovanje čipk iz Selške doline zašlo tudi na Koroško, profesorji Jože Bogataj, Ana Prevc Megušar in Marjeta Petek Ahačič pa o evropskem jezikovnem priznanju, ki ga je Gimnazija Škofja Loka dobila za projekta Jezik – kultura in tradicija ter Rusijada. Lansko leto je bilo tudi Groharjevo leto. Loški muzej je ob tej priložnosti postavil razstavo Moč pogledov – portretno slikarstvo Ivana Groharja. O tem govorita zapisa Jane Mlakar in Borjana Koželj. Arhiv Republike Slovenije je z odmevno razstavo Milijon 289 tisoč 369 za samostojno Slovenijo gostoval širom po Sloveniji, med drugim tudi v Škofji Loki. Zapis sta pripravili Alenka Starman in Vesna Gotovina, Mojca Ferle pa o prof. Janezu Dolencu, prejemniku Murkove nagrade za življenjsko delo za leto 2011, ki jo podeljuje Slovensko etnološko društvo. Sledijo nekrologi, posvečeni nekaterim vidnim Ločanom, ki so se leta 2011 za vedno zapisali v zgodovinski spomin. Mag. Aleksander Igljučar piše o Zori Blaznik, Ludvik Kaluža o nepozabnem ljubiteljskem gledališkem igralcu Janezu Debeljaku – Jančetu, dr. France Štukl o Slavku Fojkarju, Miha Naglič o Niku Kavčiču, Vincencij Demšar o Vinku Mohorčiču, Alojzij Pavel Florjančič o geologu prof. dr. Antonu Ramovšu in Ana Florjančič o Zvezdani Zadnik.

DELOVANJE MUZEJSKEGA DRUŠTVA je zaokroženo v štirih prispevkih. V njih je objavljeno poročilo z zadnjega zbora članov, predstavljeni lanskoletni Blaznikovi večeri, novosti v zbirkah Doneski in Vodniki ter društveni izlet v Beneško Slovenijo in Posočje. Avtorja prispevkov sta Helena Janežič in mag. Aleksander Igljučar.

Na zadnjih straneh zbornika je predstavljenih še nekaj izbranih knjig iz obsežne domoznanske knjižne bere za leto 2011. Izbrala, prebrala in predstavila jih je Snežna Taler. Sledi še kronika dogodkov na Loškem v letu 2011, ki jo je pripravil Franc Podnar.

Loške razglede zaključuje poglavje OBJAVE VIROV, kjer so v tokratni številki objavljeni historični podatki o hišah na Lučinskem med letoma 1291 in 1785. Avtorja članka sta dr. Petra Leben-Seljak in dr. Alojz Demšar. Članek predstavlja pomembno dopolnitev h Knjigi hiš na Lučinskem, ki je izšla leta 2010.

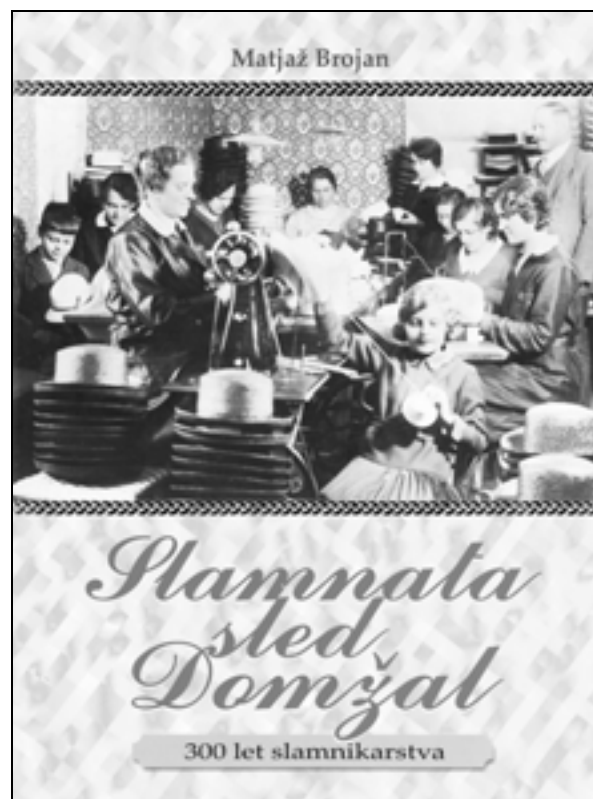
Loške razglede je izdalo Muzejsko društvo Škofja Loka, financirala pa Občina Škofja Loka. Izšli so v nakladi 700 izvodov.

Judita Šega

Matjaž Brojan: Slamnata sled Domžal: 300 let slarnikarstva. Domžale: Kulturni dom Franca Bernika, 2012, 288 strani.

Matjaž Brojan, novinar, publicist in raziskovalec krajevne zgodovine, je v svojem delu vsestransko osvetlil tri stoletja slarnikarstva na domžalskem območju, ki je bilo s svojimi gospodarsko-socialnimi in prosvetno-kulturnimi ter demografskimi in urbanističnimi posledicami temelj na poti Domžal od vaškega naselja do razglasitve za trg leta 1925 in eno najpomembnejših zgodovinskih korenin do priznanja mestnega statusa domžalski občini in njenemu središču z zakonom o upravni razdelitvi Slovenije leta 1952. Brojan je s številnimi prispevki v lokalnem časopisju ter s samostojnimi publikacijami o začetnem obdobju delovanja denarnih zavodov v občini, o telesnovzgojnih organizacijah, Sokolskem društvu in TVD Partizanu, o nogometnih klubih in o Katoliškem izobraževalnem in podpornem društvu pred prvo svetovno vojno, pomembno dopolnil gospodarsko, kulturno in športno podobo domžalskega območja, pri čemer naj poudarimo, da je svoja dela dokumentiral zlasti z arhivskimi in drugimi viri, ki jih je zbral »na terenu« v okviru prizadevanj za ohranitev kulturne dediščine.

Najpomembnejša obogatitev Brojanove obsežne krajevno zgodovinske bibliografije je strokovna monografija o tristo letih razvoja slamninarstva kot domače obrti in industrijske panoge, ki je rezultat njegovega tridesetletnega zbiranja arhivskih, časopisnih, fotografskih in ustnih virov ter domače in tuje literature, skratka vsega, »kar količkaj diši« po domžalskih slamninarskih časih. Brojanova bogata zasebna zbirka pa ni bila le dokumentarna osnova za knjigo, temveč tudi jedro za Slamninarski muzej v Domžalah. Z njegovim odprtjem ob 60-letnici razglasitve Domžal za mesto in sočasnim izidom monografije je domžalsko slamninarstvo, po katerem so v desetletjih pred prvo svetovno vojno in po njej postale Domžale prepoznavne v številnih evropskih državah in celo v ZDA, hkrati doživelo novo, doslej najbolj celovito zgodovinsko in muzejsko osvetlitev.

Avtor si je zastavil za raziskovalni cilj, da bi v svojem delu »lahko vsaj približno zapolnil tisto, česar doslej o slamninarstvu v Domžalah še nismo vedeli« (str. 5). Ob ugotovitvi, da je o domžalskem slamninarstvu pisalo že veliko avtorjev v člankih in samostojnih publikacijah, posebej naj poudarimo pionirsko delo prvega domžalskega župnika Franca Bernika v dveh kronikah *Zgodovina fare Domžale* (1923, 1939), vendar so v nekaterih tudi podatki, »kamor je mogoče umestiti kritični prst dvoma«. Zato si je zastavil tudi nalogo, da s pritegnitvijo nove dokumentacije popravi posamezne netočnosti v dosedanji krajevno zgodovinski literaturi.

Matjaž Brojan je sorodstveno povezan z družino znamenitega slamninarskega podjetnika Matije Ravnikarja, naslednika Andreja Jančigaja. Kot otrok je v dedovi tovarni v začetku petdesetih let preteklega stoletja spremljal »zadnje vzdihljaje nekdanjega domžalskega slamninarstva« (str. 4). Za pisanje knjige se je posebej odločil iz občudovanja prispevka njegovih prednikov k uveljavitvi domžalskega slamninarstva od srede 19. do srede 20. stoletja. To dejstvo se kaže tudi v avtorjevem posebnem odnosu do obravnavane tematike in poudarimo naj, da številni vidiki v monografiji ne bi bili tako temeljito obdelani, če se jim ne bi posvetil nekdo, ki se čuti tudi tesno povezanega z domžalsko identitetno slamninarsko obrtno in tovarniško dejavnostjo.

Avtor je svoje delo po tematskem kriteriju, ob upoštevanju tudi kronološkega vidika, smotrno razdelil na 16 poglavij, s čimer je ustvaril dober pregled nad celotno problematiko slamninarstva na Domžalskem. Prvo poglavje o slami v ljudskem izročilu in o pesmih s slamninarsko vsebino ima narodopisni in literarni značaj. Pletenja slamninarskih kit v literaturi doslej še ni nihče bolj podrobno obdelal kot Brojan v obsežnem drugem poglavju. Za opis posameznih faz pri pletenju različnih vrst kit, od tistih na štiri in največ devetnajst slamic, pa so mu bila dragocena številna ustna pričevanja.

Uvodnima poglavjema sledi osvetlitev začetkov slamninarstva na Domžalskem. V njem je avtor navedel različne podatke o nastanku slamninarske domače obrti in posamezne ugotovitve v nekaterih delih zavrnil kot napačne. Posebej je poudaril, da freske Franca Jelovška iz leta 1761 kažejo, da je bilo tedaj slamninarstvo že pomembna gospodarska panoga. Posebno pozornost je posvetil pletenju kit in izdelovanju slamninkov na ihanskem območju, za katerega velja, da so bili z njim povezani začetki slamninarstva, njegov obseg pa ilustrira podatek, da so leta 1840 v Ihanu ročno izdelali okoli 25.000 slamninkov. Z novimi dokumenti je osvetlil tudi sodelovanje slamninarjev domžalskega območja na sejnih in razstavah v Celovcu, Gradcu in Ljubljani sredi 19. stoletja. Avtor je glede začetkov slamninarstva poudaril tudi pomen raziskav prizadevnega kronista Toneta Ravnikarja, ki je v matičnih knjigah zasledil prvo omembo priimka Slamnik na domžalskem območju že leta 1701.

Brojan se je kot dober neposredni poznavalec pokazal tudi v opisu opreme in strojev ter poteka dela v slamninarski proizvodnji. Ugotovil je, da so do leta 1845 slavnike šivali ročno, kajti šele tedaj so se pojavili šivalni stroji, kar je imelo pomembne posledice za razmah in kakovost slamninarske proizvodnje.

Avtor je zelo temeljito prikazal delovanje dvanajstih domačih slamninarskih obrtnikov in tovarnarjev od srede 19. stoletja do leta 1990, ko je prenehala z delom zadnja slamninarska obrtnica. Opisal je stavbe in obdobja delovanja posameznih slamninarskih obratov, njihovo opremljenost in obseg proizvodnje, tržišča, na katerih so se uveljavili, in število zaposlenih, pri tovarnarjih največ okoli 30 delavcev in delavk. Slovenski slamninarski proizvajalci so z okoli 200.000 izdelanimi slamniki letno še do srede sedemdesetih let presegali proizvodnjo prvih tirolskih slamninarskih tovarnarjev.

Za poglavji *Prihod Tirolcev v Domžale* in *Tirolski slamninarji* je Brojan uspel iz Avstrije pridobiti arhiv dveh pomembnih slamninarskih družin ter gradivo kronistov posameznih firm in tujo literaturo o preteklosti doline Deferegggen, od koder izvirajo ustanovitelji velikih slamninarskih tovarn v Domžalah in Mengšu ter številni predelavci v njih. To mu je omogočilo, da je glede vloge Tirolcev v slamninarski industriji ne le v Domžalah, temveč tudi drugod, bistveno dopolnil izsledke dosedanje literature. Tirolski krošnjarji so v prvi polovici 19. stoletja opravili pomembno delo pri prodaji domžalskih slamninkov ne le po habsburški monarhiji, temveč tudi zunaj njenih meja. Zakonodajca iz leta 1845 pa je krošnjarje prisilila, da so morali artikle za prodajo tudi sami proizvajati. Defereggenski krošnjarji, ki so s prodajo slamninkov dobro zaslužili, so se morali povezati v trgovske združbe ter začeti ustanavljati lastne trgovine in tudi slamninarske proizvodne obrate.

Tirolec Pavel Mellitzer je leta 1857 zgradil tovarno slamninkov v Študi, toda že pred njim je zgradbo za tovarniško proizvodnjo postavil Janez Markužič v Stobu. Tirolska poslovneža in sorodnika Peter Ladstätter in Jakob Oberwalder sta v začetku šestdesetih let 19. stoletja zgradila slamninarsko tovarno v Marostici v Benečiji ter imela več trgovin v večjih mestih habsburške monarhije. Prelomnica v njunem delovanju je bila avstrijska izguba Benečije leta 1866, po kateri sta morala zaradi carinskih ovir prenesti večino proizvodnje v Avstro-Ogrsko in tedaj sta največjo slamninarsko tovarno zgradila v Domžalah. Podjetnika sta se leta 1870 poslovno ločila, imela pa sta mrežo podružnic po vsej državi. Avtor je podrobno obdelal razvoj petih največjih tirolskih slamninarskih tovarn v Domžalah, Ladstätterjeve, Jakoba Oberwalderja, bratov Kurzthalerjev, firme J. Mellitzer, Kleinlercher in bratov Oberwalder, ki so nastale v obdobju 1866–1882, ter Tegischerjeve (1903) in združene tovarne Lakost (1926). Veliko podatkov o številu zaposlenih, kapitalu, strojni opremljenosti, obsegu proizvodnje, nabavah surovin, tudi iz Kitajske in Japonske, ter o tržiščih, je v poročilih slamninarskih podjetij Zbornici za trgovino, obrt in industrijo, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije. Po teh poročilih bi bilo mogoče še bolj podrobno prikazati velike razlike med proizvodnjo v času razcveta slamninarske industrije pred prvo svetovno vojno in njeno postopno upadanje po njej ter posledično zmanjševanje zaposlenega delavstva od predvojnih tisoč na le okoli štiristo. V ilustracijo naj navedemo podatke za leto 1923 za tri največja tirolska podjetja. V tovarni Jakoba Oberwalderja se je zmanjšala proizvodnja od predvojnih 400.000 slamninkov na okoli 80.000, v Ladstätterjevi tovarni od 200.000 na 60.000, v tovarni bratov Kurzthaler pa od 180.000 na 60.000 slamninkov (AS 448, fasc. 309).

V posebnem poglavju je Brojan opisal tudi poskuse treh sudetskih Nemcev, da bi se uveljavili kot slamninarski tovarnarji. Toda zaradi konkurence velikih tirolskih podjetnikov in ekonomske šibkosti so morali konec 19. stoletja zapreti svoje obrate. Za razliko od Tirolcev, ki so se odločno nemško opredeljevali, in je zato leta 1905 v Domžalah prišlo do odmevnega nemško-slovenskega spopada, so se sudetski Nemci vključili v slovensko družabno življenje.

Župnik Franc Bernik je ob svojem duhovniškem poslanstvu opravil pomembno delo za napredek Domžal na gospodarsko-socialnem in prosvetno-kulturnem področju. Njegova dragocena gospodarska in hkrati socialna akcija je bila ustanovitev Kitarskega društva oziroma zadruga leta 1908 za izboljšanje položaja pletilcev kit. Podroben prikaz njegovega delovanja je Brojan napisal zlasti na temelju bogatega arhivskega gradiva, ki ga je pred nekaj leti rešil pred uničenjem. Bernik je v okviru

Katoliškega, izobraževalnega in podpornega društva septembra 1907 ustanovil tudi strokovni odsek slamninarskega delavstva z nalogo, da skrbi za izboljšanje njegovega socialnega položaja. Pred kratkim so na podstrešju župnišča našli še nekaj Bernikove dokumentarne zapuščine, ki jo je uredil mag. Blaž Otrin in je sedaj dostopna v Nadškofijskem arhivu. V novih dokumentih so dragoceni podatki o strokovni organizaciji slamninarskega delavstva od prve stavke takoj po njeni ustanovitvi do njene vključitve v krščanskosocialno Jugoslovansko strokovno zvezo januarja 1919. V tem obdobju je svojim članom razdelila nad 13.000 kron bolniških podpor, med prvo svetovno vojno pa je posredovala za izboljšanje preskrbe slamninarskega delavstva.

V poglavju Domžalci na tujem je avtor opisal, kako so kvalificirane šivalke iz Domžal odhajale na delo v okoli deset podružnic tirolskih podjetij, od začetka 20. stoletja pa je vedno več slamninarskih delavcev in delavk poiskalo izhod iz težkega socialnega položaja z izseljevanjem v ZDA. Njihovo število je v začetku dvajsetih let naraslo na okoli 400, kar je pomenilo, da je bil v Ameriki skoraj vsak šesti domžalski faran. Domžalski izseljenci so se zaposlovali predvsem v slamninarskih tovarnah in Brojan je osvetlil tudi njihov socialni položaj v ZDA.

Avtor je v poglavjih Propad slamninarske industrijske proizvodnje in tovarna Univerzale opisal še, kako je bila velika gospodarska kriza v prvi polovici tridesetih let usodna za propad velikih slamninarskih tovarn tirolskih podjetnikov in kako je nastalo leta 1936 slovensko podjetje Univerzale, ki je v skromnem obsegu ob prevladujoči klobučarski in konfekcijski proizvodnji še vse do stečaja leta 2003 nadaljevalo tudi s proizvodnjo slamninkov. Ob tem naj poudarimo velik pomen tradicije slamninarske industrije, kajti vzporedno z njenim propadanjem so v obdobju med vojnama na domžalskem območju nastale tovarne drugih industrijskih panog, v katerih se je zaposlilo delavstvo, ki je pridobilo izkušnje v nekdanjih slamninarskih obratih, v dveh nekdanjih slamninarskih tovarnah pa se je začela proizvodnja usnjarske galanterije.

Matjaž Brojan je po več kot desetletnem delu s svojo bogato ilustrirano strokovno monografijo zastavljeni cilj, da izpopolni podobo slamninarstva na Domžalskem, uspešno uresničil. V sklepni besedi je zapisal, da se zaveda tudi »nepopolnosti in pomanjkljivosti« svojega dela, ki pa bo »dragocen pripomoček« vsem tistim, ki se bodo morda v prihodnje lotili še podrobnejše osvetlitve domžalske identitetne dejavnosti. Za številna obravnavana vprašanja pa Brojanovega dela ne bo mogoče pomembneje dopolniti, če upoštevamo dejstvo, da je pisane in tiskane vire dopolnil tudi z okoli 50 pričevanji ljudi, ki so bili povezani s slamninarstvom. Pri sklepni navedbi uporabljeni virov in literature bi bili koristni

podrobnejši bibliografski podatki. Za opremo in likovno tehnično ureditev Brojanovega dela je uspešno poskrbel akad. kipar Roman Kos. Za dosežke pri ohranjanju kulturne dediščine je Matjaž Brojan prejel Steletovo priznanje, Občina Domžale pa mu je leta 2013 zanje ter za uspehe pri preučevanju krajevne zgodovine podelila zlato plaketo.

Avtor pa je v sklepnem poglavju knjige opisal tudi tridesetletna prizadevanja za muzejsko predstavitev slamnikarske obrti in industrije na domžalskem območju. Leta 1973 je bila postavljena slamnikarska zbirka na gradu Krumperk, ki pa je doživela mačehovsko usodo in precej eksponatov je izginilo. Od leta 1992 je bil njen del razstavljen v Jamarskem domu na Gorjuši. Za nastanek teh slamnikarskih zbirk sta zaslužena zlasti Tone Ravnikar in Stane Stražar. Slamnikarski muzej, ki je bil v Godbenem domu v Domžalah odprt 20. aprila 2012, pa je nastal po poldrugem letu prizadevnega dela petnajstčlanskega študijskega krožka, sestavljenega iz muzealcev, knjižničarjev in ljubiteljskih raziskovalcev zgodovine slamnikarstva, pod mentorstvom mag. Tatjane Dolžan Eržen, za koordinacijo akcije pa je skrbel Milan Marinič, direktor Kulturnega doma Franca Bernika, ki je tako razširil svojo dejavnost tudi na muzejsko področje. Prostorska zasnova muzeja je delo Romana Kosa.

Iz Brojanove zasebne zbirke je bilo za muzej pridobljenih nad 300 predmetov, prav tako so vanj prenesli slamnikarsko zbirko z Gorjuše, študijski krožek pa je uspešno izvedel tudi akcijo za pridobitev slamnikarskega gradiva med krajani. Etnologinja Saša Roškar je ob odprtju muzeja poudarila, da gre pri predstavitvi slamnikarstva »za skupno

vrednoto, ki jo sicer pozno, vendar ne prepozno ohranjamo kot nekaj identitetno najpomembnejšega.« Slamnikarska zbirka v Domžalah se je tako pridružila slamnikarskima muzejema v Firencah, od koder naj bi nek popotnik prenesel znanje pletenja kit na domžalsko območje, in v Marostici, od koder se je v Domžale preselilo podjetje Ladstätter-Oberwalder. Študijski krožek je leta 2013 za uspešno prostovoljsko delo prejel nagrado Občine Domžale. Ta je v jubilejnem letu pridobitve mestnega statusa gmotno podprla poleg Brojanove monografije tudi izid knjige Nastanek Mestne občine Domžale leta 1952. S finančnimi sredstvi pa je omogočila tudi postavitev Slamnikarskega muzeja in tako ob šestdesetletnem jubileju pomembno pripomogla k obogatitvi kulturno-zgodovinske podobe domžalske občine.

Miroslav Stiplovšek

Marija Počivavšek: En gros & en detail. Trgovina v Sloveniji do druge svetovne vojne: trendi, strukture, prakse. Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2012, zbirka Zgodovini.ce, 426 strani.

Dr. Marija Počivavšek je z monografijo *En gros & en detail. Trgovina v Sloveniji do druge svetovne vojne: trendi, strukture, prakse* zapolnila neljubo vrzel, ki je v slovenskem zgodovinopisju zevala vse do leta 2012. Avtorica v svojem delu na celovit in sistematičen način predstavi eno najstarejših dejavnosti nasploh oziroma eno temeljnih gospodarskih panog – trgovino. Kljub dejstvu, da je bila ta od nekdaj dobro razvita, v dosedanjih raziskavah ni bila obravnavana kaj več kot na fragmentaren način in v kontekstu širše ekonomske zgodovine.

Znanstveno kritična monografija na osnovi interpretacije arhivskega gradiva, tiskanih virov, literature, ustnih virov in statističnih podatkov izriše temeljne ekonomske premike v slovenski trgovini ter njeno vlogo in pomen – s poudarkom na prvi polovici 20. stoletja; kljub temu da je avtorica svojo raziskavo zamejila z letnicama 1918–1941, delo obravnava tudi razvoj trgovine v predhodnih obdobjih. Počivavškova je s primerjalno analizo in sintezo položaj trgovine na primeru treh največjih mest – Celja, Maribora in Ljubljane postavila v nacionalni okvir, gospodarski razvoj v slovenskem prostoru je umestila v jugoslovanskega ter primerjalno še v širša evropska in svetovna trgovinska gibanja.

Utrinek z razstave v slamnikarskem muzeju.

V uvodu je predstavljen pojem *trgovina* in trgovina kot gospodarska panoga, osvetljene pa so tako njena struktura, s poudarkom na stanju trgovinske mreže v letu 1939, kot tudi njene funkcije. V nadaljevanju je več pozornosti namenjene zakonodajnemu okolju od uvedbe obrtne svobode v drugi polovici 19. stoletja do področnih zakonov v tridesetih letih 20. stoletja in razvojnim trendom v trgovini; obravnavana je tako slovenska kot tudi svetovna trgovina v preteklosti, posebej pa položaj Slovenije v obdobju med svetovnima vojnama, v jugoslovanskem gospodarskem miljeju. Naslednje poglavje tvori osrednji del knjige in hkrati predstavlja vsebinski temelj raziskave. V tem delu, v katerem avtorica odgovori na več raziskovalnih vprašanj, mdr. kakšna je bila dinamika razvoja trgovine, katera so bila geografska in populacijska gravitacijska območja, obravnava strukturiranost obratov in njihov domet, so plastično podane struktura in razvoj trgovinskih gibanj v Ljubljani, Mariboru in Celju ter analiza njihovega položaja v slovenskem prostoru. S komparativnim in analitičnim pristopom Počivavškova t. i. mikro zgodbo, v katero je bil, kot je razvidno iz raziskave, vključen širok spekter številnih in različnih trgovinskih podjetij, aplicira v širši kontekst in tako predstavi splošen trend razvoja slovenske trgovine med svetovnima vojnama. V na-

daljevanju je v več poglavjih predstavljena trgovina v času prve Jugoslavije, pri čemer je poudarek na razmerah v Sloveniji; (analitično) obravnavanih je več tem: vloga trgovine v gospodarstvu, specializiranost trgovin in oblike trgovinskih družb, velika gospodarska kriza in njene posledice na razvoj trgovine, ki so sklenjene z orisom oblik nelojalne konkurence. Sledi študija s socialno-gospodarskim aspektom, ki najprej predstavi trgovce, pomočnike in vajence, začenši s citatom, ki oriše osebnost dobrega trgovca, človeka, ki svoje delo jemlje kot poslanstvo umetnosti prodajanja: »'Prodajati zna vsakdo', bi rekel nestrokovnjak, trgovci pa vemo, da je dobro prodajati neke vrste umetnost, ki jo med sto prodajalci zna komaj par. Zakaj dobro prodajati pomeni ne le kupovalca zadovoljiti, nego ga tudi na trgovino prikleniti ter ga pridobiti zase tako, da privablja še druge kupovalce. Ljudi poznati, jih prav presojati glede njih okusa, želj in imetka, pravilno streči najodličnejšemu, kakor najpreprostejšemu, biti prijazen in uslužen v pravi meri, vse to ni lahko...« (str. 299, cit. po Peter Šilec, Dobre prodajalne in dobri prodajalci. V: Trgovski tovariš, 1927, št. 5). V nadaljevanju tega poglavja ni govora le o številu in strukturi zaposlenih v trgovini, temveč tudi o stanovski organiziranosti trgovstva, tako obveznega kot prostovoljnega, in o vlogi teh organizacij, predstavljeni so tudi njihovi odzivi na aktualna dogajanja. Ta vsebinski sklop odstira še plače in delovni čas, velik poudarek pa daje socialni politiki (bolniško, nezgodno in pokojninsko zavarovanje) in trgovskemu strokovnemu šolstvu, njegovim začetkom in razvoju, pri čemer je poudarek na Ljubljani, Mariboru in Celju. V zaključnem poglavju avtorica izpostavlja tematizacijo poslovanja – postopke registracije (obrtni ali podjetja), vele- in maloprodajno oziroma *en gros - en detail* poslovanje: »V zadnjem času se odrija, po hrvatskem in nemškem vplivu, čedalje bolj naša dobra slovenska 'trgovina na debelo', 'trgovina na drobno' s tujim 'prodaja na veliko in malo' ali celo nemogoče: 'en-gros-prodaja'« (str. 379, cit. po Puritanus mercator, Trgovska slovenščina. V: Trgovski tovariš, 1935, št. 11), poslovne prostore in njihovo opremo ter močan, popularen medij takratnega časa – reklamo (časopisno, eksterno in interno). Če uporabo le te in izbor prodajnih artiklov pogledamo podrobneje ter primerjamo v evropskem merilu, ugotovimo, da je bila Slovenija, kar se tiče modernizacijskih procesov, v koraku s časom.

Znanstvena monografija na osnovi interpretacije zgodovinske literature, virov in predvsem neobdelanega arhivskega gradiva prikaže gospodarski razvoj v trgovini v slovenskem prostoru v prvi polovici 20. stoletja. Poleg trgovine, trgovinske politike delo dr. Marije Počivavšek jasno odstira tudi socialno-gospodarski aspekt in proces modernizacije v obravnavanem obdobju. Kljub znanstvenosti in strokov-

nosti je monografija napisana v prijaznem jeziku, popestrjena pa je s številnimi prilogami, grafi, tabelami in fotografijami. Naj predstavitev zaključim z besedami recenzenta knjige, ki so zapisane na zavihku predstavljene monografije, prof. dr. Žarka Lazareviča: »Interpretacije /.../ predstavljajo pomembno dopolnitev in razširitev raziskovanje zgodovine med obema vojnoma. Monografija tako potrjuje sinhronost in/ali medsebojno pogojenost različnih stopenj modernizacije posameznih panog znotraj nacionalne ekonomije, hkrati pa se glede na spoznanja uvršča ob bok drugim raziskavam, ki potrjujejo intenziviranje procesne dinamike na področju ekonomskega in socialnega razvoja, socialne modernizacije in reprezentacije življenjskih stilov ter kulturnopolitičnega razvoja.«

Mojca Šorn

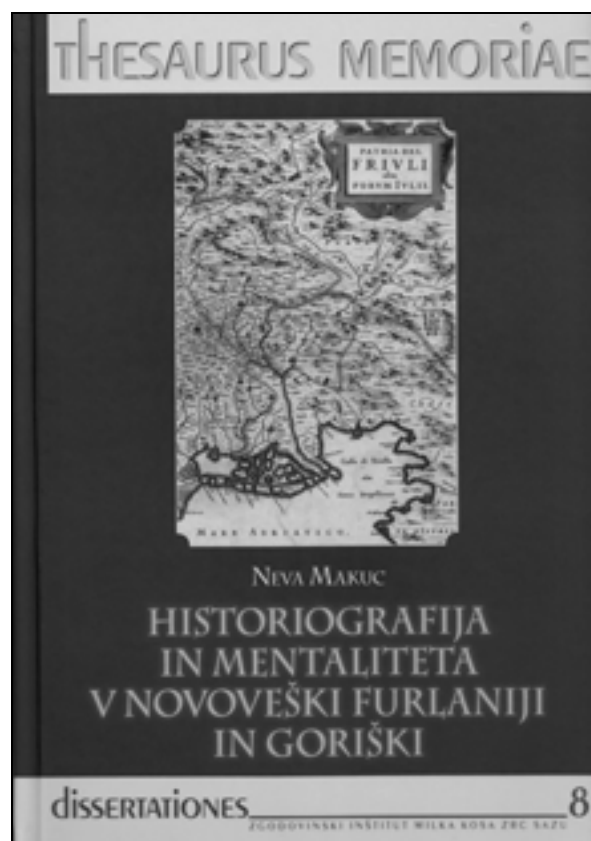
Neva Makuc: Historiografija in mentaliteta v novoveški Furlaniji in Goriški. Ljubljana: Založba ZRC (Dissertationes 8), 2011.

V knjižni obliki objavljena disertacija Neve Makuc je pomembna za razumevanje razvoja zgodovinarstva oziroma historiografije Furlanije in Goriške. Zanimiva je iz več razlogov. Kot prvo, nastala je izpod peresa mlade slovenske zgodovinarke in je s tem velik doprinos k širšemu zgodovinskemu poznavanju Furlanije in njenih historiografskih ustvarjalcev s strani slovenske zgodovinske stroke. Slovenski zgodovinarji temu območju, razen izjem, niso posvečali veliko pozornosti, kar je po svoje tudi razumljivo, ker je to območje danes del italijanske države. Med redkimi slovenskimi zgodovinarji, ki so se ukvarjali s historiografijo Furlanije in Goriške, s svojimi članki daleč najbolj izstopa goriški zgodovinar dr. Branko Marušič, ki pa se je omejeval predvsem na predstavitev goriški piscev.

Študija je zanimiva tudi iz širšega mednarodnega vidika, torej tudi za italijansko zgodovinarstvo. Takšnega temeljitega dela, z vsemi bogatimi vsebinami, ki jih prinaša, tudi italijansko deželno zgodovinarstvo še nima. Kljub temu da so se italijanski zgodovinarji s historiografijo tega območja že veliko ukvarjali in je tudi veliko prispevkov na to temo izšlo v znanih publikacijah, kot so *Memorie storiche forogiuliesi*, *Studi Goriziani* in drugih, so se zgodovinarji omejili predvsem na preučevanje bolj znanih piscev ali pa le na določeno časovno obdobje ali celo krajevno. Torej vrednost tega dela je, poleg odličnega znanstvenega zgodovinskega pristopa, predvsem sistematična predstavitev širokega izbora avtorjev od tistih splošno znanih, med katerimi nekateri veljajo

za glavne vire za preučevanje tega območja od pozne antike naprej, do tistih manj ali skoraj nepoznanih piscev, ki so pa tudi pomembni kamenčki zgodovinskega mozaika furlanskega in goriškega zgodovinarstva. Omenjeno delo je vsekakor nadgradnja dosedanjih publikacij tako italijanskih, ki imajo na tem področju primat, kot tistih maloštevilnih slovenskih avtorjev.

Delo se deli na tri poglavja. V prvem poglavju z naslovom Historiografska produkcija Furlanije in Goriške se avtorica osredotoči na izčrpno predstavitev piscev-historiografov, ki so na območju Furlanije in Goriške pisno ustvarjali v razdobju več kot tisoč let. Pri tem avtorica predstavi objavljene vire, precej pa tudi še neobjavljenih iz srednjeveškega obdobja, vse do začetka 20. stoletja. Vsakega avtorja predstavi z osnovnimi biografskimi podatki. Pri tem poda izčrpen seznam njegovih del. Dodatna vrednost študije je tudi v tem, da se avtorica ne omejuje samo na pregled historiografov, ampak tudi analizira njihova dela. Tako se v drugem poglavju ukvarja z analizo miselnosti posameznih piscev. Na podlagi njihovega pisanja predstavi njihov osebni odnos do opisanih zgodovinskih, družbenih, političnih in vojaških dogodkov, ki so zajeli Furlanijo v posameznih obdobjih. Prikaže njihov odnos do drugih etničnih in jezikovnih skupin živčih v Furlaniji in Goriški. V tretjem poglavju pa se avtorica posebej posveča slovenski zgodovini v luči furlanskih in go-

riških historiografov. Ugotavlja, kako so furlanski historiografi, ki so bili večino italijanskega porekla, dojemali Slovane, njihov izvor, kakšne stereotipe so imeli o Slovanih.

Zgodnjo srednjeveško zgodovino Furlanije je zaznamoval predvsem prihod Langobardov, ki so se leta 568 pod poveljstvom kralja Alboina preselili iz Panonije. V 8. stoletju pa je to ozemlje prav tako precej zaznamovala naselitev Slovanov. S propadom langobardskega kraljestva je leta 774 Furlanija prišla pod frankovsko kraljestvo. V zgodnjersrednjeveškem obdobju sta bila dejavna predvsem dva avtorja, Langobard, zgodovinar Pavel Diakon in njegov sodobnik znameniti oglejski patriarh Pavlin II. Omenjena pisca pomenita pojem zgodnjersrednjeveške učenosti na območju Furlanije, ki mu je sledilo večstoletno zatišje, zaznamovano z gospodarskim in kulturnim propadanjem, ki je doseglo višek v času ogrskih plenilnih vpadov. Po porazu Madžarov leta 955 je sledila postopna obnova, ki so jo vodili oglejski patriarhi, katerih moč je ob cesarski podpori naraščala. Furlanija je bila do leta 1420 del Rimsko nemškega cesarstva. Iz nje se je postopoma izoblikovala cerkvena kneževina nemškega tipa, ki je vključevala tudi zgornje Posočje in spodnji del Vipavske doline. Povezave z ozemljem beneške republike in drugimi območji Italije so bile redke. Avtorica ugotavlja, da so v obdobju visokega srednjega veka v Furlaniji nastali le maloštevilni historiografski spisi. Med pomembne zgodovinske vire iz tega obdobja spadajo sezname patriarhov, ki posredujejo imena posameznih poglavarjev oglejske cerkve (*Catalogus patriarcharum Aquilegensium*, *Series patriarcharum Aquilegensium*) in nekrologi, kot je na primer *Necrologium Aquileiense*.

V drugi polovici 13. stoletja se je patriarhova kneževina začela odpirati proti Italiji. V kulturnem ustvarjanju se je poleg latinščine uveljavljal romanski jezik s poudarjenimi beneškimi in toskanskimi prvimi (volgare toscano-veneto). Pomemben vir za oris takratnih dogodkov na območju Furlanije in njenega središča Čedad (v 13. stoletju ga je v vlogi političnega, kulturnega in cerkvenega središča Furlanije spodnesel Videm) predstavlja *Chronica Civitatis*, imenovana tudi *Chronica Foroiuliense* in *Annales Foroiulienses*, ki je nastala zlasti kot sad prizadevanja čedajskega kanonika Julianusa de Cividale in njegovega brata Johannes, prav tako čedajskega kanonika.

Tudi v kasnejših stoletjih so nastajale še mnoge druge mestne kronike večjih furlanskih mest. Avtorji le teh so v duhu lokalne zavesti (kampanilizma) v prvi vrsti želeli povečevati preteklost določenega mesta ali večjega kraja. V delih se kaže propagandna narava in tekmovalnost zlasti med Čedadom in Vidmom. K povečevanju ugleda posameznega mesta so poleg mestnih kronik težile tudi zgodovine plemiških rodbin določenega mesta.

K novoveški furlanski historiografiji prištevamo dela, nastala po letu 1420, ko je takratna Beneška republika zasedla in se polastila kneževine oglejskega patriarha. Beneška republika ni ukinila fevdalnega ustroja, pustila je tudi deželno pravo. Vendar je imela izključno oblast v Furlaniji beneška oligarhija, ki jo je izvajala preko svojega namestnika v Vidmu. Domače plemstvo – furlanski kastelani so izgubili vpliv nad političnim odločanjem. Pomembne politične in upravne funkcije so bile rezervirane za pripadnike beneških patricijev. Furlansko plemstvo je imelo precej manjši vpliv, kot ga je imelo goriško plemstvo s prihodom Goriške grofije pod Habsburžane v začetku 16. stoletja.

Avtorica ugotavlja, da se je s humanističnim gibanjem, ki je doseglo Furlanijo v 15. in 16. stoletju, povečalo število historiografskih del. Prav v tem času so se postavili temelji furlanske historiografije. Kot začetnik humanističnega zgodovinopisja na območju Beneške republike je bil Marco Antonio Coccio, imenovan Sabellico, ki je med drugim kot učitelj retorike deloval tudi v Vidmu. V svojem najpomembnejšem delu, posvečenem furlanski zgodovini »*De vetustate Aquileiense patrie*« iz leta 1483, je podal kronološko urejeno pripoved Furlanije od antičnega obdobja do otomanskih vpadov v Furlanijo ob koncu 15. stoletja.

Poleg mestnih in cerkvenih kronik so nastajala tudi druga, manj znana historiografska dela. Med njimi so dragocene zlasti rodbinske kronike in kronike notarjev. Po pomenu izstopajo tudi dnevniški zapiski plemičev, meščanov, javnih učiteljev in drugih kulturnih in političnih osebnosti tistega časa.

V zgodnjem 16. stoletju je že mogoče govoriti o izoblikovanju furlanske deželne zavesti in z njo posebne zvrsti v zgodovinopisju, deželne zgodovine. Eno prvih historiografskih del, ki ga že štejemo med prave furlanske deželne zgodovine, je delo jurista Giovannija Candida (ok. 1450–1528).

Čas novega veka je bil tudi čas številnih vojaških dogodkov, ki so pretresali Furlanijo in so svoje sledi pustili tudi v historiografskih delih takratnih piscev. Prav zaradi tega se avtorica posveča tudi vojaški historiografiji. Furlanija je bila v drugi polovici 15. stoletja najprej deležna opustošenja turških vpadov, o katerih so pisali nekateri furlanski pisci. Med njimi je zlasti pomembno delo videmskega plemiča Jacopa Valvasoneja di Maniaga z naslovom »*Delle incursioni de Turchi fatte nella Patria del Friuli*«.

V začetku 16. stoletja pa se je nasilje še nadaljevalo zaradi prve beneško-avstrijske vojne. Kot eno nepogrešljivih historiografskih del za to vojaško problematiko avtorica med drugim navaja spis, ki ga je na osnovi lastne izkušnje obleganja Čedad s strani cesarske vojske leta 1509 napisal čedajski plemič in učitelj Francesco Crema de' Bulgari z naslovom *De oppugnatione Foroiulii*.

Obdobje 15. in 16. stoletja je bilo v znamenju

sovraštva in bojev med dvema političnima frakcijama zamberlani in strumieri. Zamberlani so pod vodstvom vplivnega plemiča Antonia Savorgnana zagovarjali interese videmskega meščanstva in revnega kmečkega prebivalstva ter podpirali beneško vlado. Strumieri, katerim je pripadal velik del kastelanov, pa so se, pod vodstvom rodbine della Torre, spogledovali s Habsburžani. Nasilje je zaradi zapletenih političnih in družbenih razmer, sovraštva med različnimi frakcijami, maščevalnostjo, nizkim življenjskim standardom furlanskega kmečkega prebivalstva, doseglo višek 27. februarja 1511 v uporu, imenovanem Zobia Grassa. Kmečko prebivalstvo in revno videmsko meščanstvo je oplenilo in požgalo nekatere palače v Vidmu in gradove ter brutalno ubilo veliko plemičev. Avtorica navaja številne avtorje, ki so o tem pisali in pri tem ugotavlja, da je bilo njihovo pisanje pogojeno s pripadnostjo posamezni politični skupini.

V drugem poglavju avtorica analizira miselnost novoveških furlanskih historiografov, ki odseva v njihovih historiografskih delih. Analizira njihovo stanovsko identiteto in njihov pogled oziroma odnos do kmečkega stanu, glede na to, ali so pripadali plemiškem ali pa meščanskemu stanu. Analizira pa tudi njihovo politično in teritorialno opredelitev, jezikovno identiteto ter stereotipni pogled do drugih neitalskih ljudstev. Tako izvemo, da so mnogi pisci, ki so bili plemiškega stanu, stremeli, da bi pri svojem pisanju čim bolj proslavili starost svoje rodbine in ji s tem dvignili ugled. Druga plat plemiške identitete je bil zaničevalen odnos do nižjega kmečkega stanu. Le redki so pri svojem pisanju izražali sočutje do širših plasti prebivalstva.

Videmske mestne plemiške družine in širše plasti prebivalstva so podpirale beneško oblast, medtem ko se je večina starega podeželskega plemstva-kastelanov bolj identificirala s Habsburžani. Prav zaradi tega je bilo obdobje kneževine patriarhov pri furlanskih historiografih deležno velikega zanimanja.

V študiji obravnavani pisci so pripadali italijanski jezikovni skupini, zato so območje Furlanije v geografskem, jezikovnem in kulturnem smislu prištevali k Italiji. Kljub politični razdrobljenosti Italije je bil v obdobju humanizma, renesanse živ občutek skupne politične usode prebivalcev Italije, ki je spodbujal italijanski patriotizem, ki pa ga ne gre razumeti v modernem nacionalnem pomenu, temveč na geografski in zlasti kulturni podlagi. Italijanski historiografi so prepričanje v nasprotje Italija-barbarski svet, ki je izhajalo še iz antike, ohranjali vse do 18. stoletja. Gojili so predstavo o kontinuiranem biološkem ohranjanju določenih ljudstev. Sebe so dojemali kot naslednike rimske civilizacije, ostala ljudstva, ki niso imela te tradicije, Germane, Slovane, Turke pa kot t. i. barbarska ljudstva. Zato so tudi furlanski pisci določene novoveške skupine

obravnavali kot neposredne potomce določenih poznoantičnih ljudstev. Tako so Markomane Atilovega časa povezovali s sočasnimi Moravani, poznoantične Gepide s sodobnimi Poljaki, Franke s Francozi, iz Langobardov naj bi izviral Italijani in Goričani, ki naj bi bili germansko ljudstvo. Srednjeveški in novoveški avtorji so t. i. barbarskim ljudstvom pripisovali negativne stereotipne lastnosti. Tko so izrazito zaničevali Nemce. Madžare so zaradi vdorov v 10. stoletju označevali kot zverinske.

V zadnjem poglavju z naslovom »Slovenska zgodovina v luči historiografije Furlanije in Goriške« avtorica natančno analizira, koliko so se furlanski historiografi posvetili opisovanju slovenskih dežel, slovenskega jezika in kakšno vedenje so imeli o današnjem slovenskem ozemlju. Prikaže tudi, kakšen odnos so imeli do Slovencev oziroma Slovanov, kako so jih dojemali, koliko so poznali njihovo zgodovino. Pri tem ugotavlja, da so pomanjkljivo poznali dežele, ki so ležale vzhodno od Furlanije in le malo piscev se je posvečalo opisovanju Koroške, Štajerske in Kranjske. Večje zanimanje so posvetili opisovanju tistega dela slovenskega etničnega ozemlja, ki je nekoč spadalo k beneški Furlaniji. Zlasti so opisovali ozemlje Beneške Slovenije. Pri tem so avtorji, kot je bil Girolamo Porcia, našteali vasi »ozemlja Slovanov« oziroma landarske in mersinske (mjerske) banke (contrade de Schiavi). Beneško Slovenijo so imenovali, kot je to počel Benečan Marin Sanuto leta 1483, »Skiavanija« (Schiavana). Določenega zanimanja je bilo deležno tudi Posočje, katerega vzhodni del je do prve habsburško-beneške vojne (1508–1517) pripadal Beneški republikli. Pri tem so omenjali večje kraje v zgornjem toku Soče, kot sta Kobarid in Tolmin. Napačno so navajali o Dantejevem bivanju v teh krajih, ki naj bi kot gost oglejskega patriarha v Vidmu obiskal in bival tudi v Tolminu.

Avtorica opaža, da v delih furlanskih historiografov zasledimo kar nekaj zanimanja tudi za Gorico in Goriško deželo. Novoveški pisci so Gorico pogosto povezovali s keltsko Norejo. O Gorici so seveda največ pisali goriški historiografi, kot so bili Martin Bavčer, Giovanni Maria Marusig in Carlo Morelli ter Rodolfo Coronini. Pri opisovanju so pokazali veliko zanimanje za večjezičnost Gorice in dežele Goriške. Eden prvih, ki je o tem pisal, je bil Benečan Odorico da Savorgnano, ki je leta 1453 zapisal, da prebivalstvo Gorice govori »slovanski«, nemški in italijanski. Podoben opis zasledimo tudi pri drugih piscih. Plemiči naj bi govorili pet jezikov, in sicer latinščino, furlanščino, italijanščino, nemščino in slovenščino (»slovansko«). Že omenjeni Girolamo di Porcia, ki je opisoval Slované Goriške, je pri opisovanju geografskih razsežnosti Furlanije omenil tudi vasi Slovanov (Schiavi), ki govorijo »slovanski jezik« (lingua schiava), čeprav »skvarjen« (bastardata). Drugi pisci so zapisali, da govori

»slovansko«, pa čeprav »skvarjeno« tudi prebivalstvo v rezijanskih vaseh.

Zanimiva je tudi ugotovitev, da so že takratni novoveški avtorji Slované današnjega zahodnega slovenskega prostora dojemali kot del širše slovanske jezikovne in etnične skupnosti, s katero jih družijo slovanski jezik, čeprav nekoliko »skvarjen«. Kar pomeni, da so se zavedali nekaterih razlik med posameznimi slovanskimi govori glede na posamezna geografska območja. Slované, ki so živeli v Furlaniji in na Goriškem, so dojemali kot povsem domače prebivalstvo. V historiografskih delih je neredko zaslediti omembe slovenskega poimenovanja določenih krajev ali območij ter prevode slovenskih besed.

Avtorica ugotavlja, da so se le maloštevilni posvečali raziskovanju izvora Slovanov. Tisti, ki so o tem pisali, so jim po večini pripisali izvore nižje civilizacijske ravni. Furlanski pisci Slovanov niso povezovali z antičnimi Iliri, kot je bila ustaljena praksa v določenih humanističnih krogih, ki so Slované šteli kot neposredne potomce Ilirov, temveč so njihov izvor videli v Vandalih. Slovanske prebivalce, živeče okrog Tolmina, so imeli za potomce Hunov. Slovansko govoreče Rezijane pa so šteli kot kolonijo antičnih Retov.

Avtorica ugotavlja, da furlanska in goriška novoveška historiografska dela prinašajo le redke podatke o srednjeveških Slovanih. Večina se jih nanaša na slovanske-langobardske boje. Večina historiografov je torej povzemala pisanje Pavla Diakona, s tem da so določena pojmovanja spreminjali oziroma jih baročno napihili. Poleg bojev med Slovani in Langobardi so se redki historiografi posvečali tudi opisu pokristjanjevanja Slovanov.

Poznosrednjeveški in novoveški Slované se v delih furlanskih piscev omenjajo tudi v zvezi s posameznimi plemiškimi fajdami, otomanskimi vpadi in vojnami, ki so zaznamovale Goriško in Furlanijo srednjega in novega veka. Še posebej so zanimivi in pretresljivi opisi več piscev o dogodku iz marca 1362, ko je skupina furlanskih vojakov vdrla do bližine Devina in oplenila in požgala Štivan. Po povratku jih je devinski gospod ob pomoči Ulrika Rihemberškega napadel in pobil. Slovenske žene pa naj bi mrtvecem odrezale genitalije in jim jih dale v usta.

Mnogi furlanski historiografi so stereotipno opisovali Slované. Nekateri pisci so poročali o njihovih navadah in običajih. Opisovali so jih kot ljudi, ki živijo preprosto, ki se vedno enako oblačijo in živijo v skladu z vero. Videli so jih kot ponosne ljudi, bojevite, včasih podvržene vraževerju.

Avtorica ugotavlja, da so v furlanski novoveški historiografiji tudi omembe novoveških Slovanov maloštevilne, da nam pa tiste, ki so ohranjene in dostopne, ponujajo marsikateri zanimiv opis.

Jernej Vidmar

Zbornik soboškega muzeja 18–19 (ur. Franc Kuzmič). Murska Sobota: Pomurski muzej, 2012, 213 strani.

K razumevanju in boljšemu poznavanju pokrajine na levem in desnem bregu Mure je z novimi prispevki postregel že tradicionalni zbornik soboškega muzeja, ki vsakoletno bogati pomurski prostor z novimi izsledki. Tudi tokrat je vsebinsko zelo raznolik, saj ponuja širok nabor raznovrstnega branja in prav zato je razdeljen na pet tematskih področij; na razprave in članke (11), ki so razdeljeni v tri sklope, gradiva (3), zapis, poročila in ocene (4) ter bibliografijo.

V prvem sklopu se izpod peresa treh avtorjev zvrstijo prispevki z zgodovinsko-kulturnega vidika, ki posegajo v čas 18. oziroma 19. stoletja. Najprej Bernadetta Horváth osvetli *Sodni proces med dolnje-lendavskim in beltinskim gospostvom v letih 1754–1758* in obenem navede bistvene značilnosti sodnih procesov v obravnavanem času. Korenine spora med omenjenima gospostvoma sicer segajo v čas prve polovice 17. stoletja, a stoletje kasneje sta se baronica Helena Csáky in knez Pavel Anton Esterházy odločila, da ta spor rešita. Kot dokazno

gradivo sta na županijskem sodišču v Zalaegerszegu predložila zapisnike zaslišanj mnogih podložnikov in drugo gradivo. Šlo je namreč za mejo med dolnjelendavskim in beltinskim gospostvom, ki je potekala po strugi reke Ledave. A kaj ko je bila ta struga v drugi polovici 17. stoletja zaradi rakičanskih mlinov preusmerjena in sta bili naenkrat dve strugi – stara, imenovana *Stara Ledava* in nova, imenovana *Pretoka*. Prebivalci dolnjelendavskega gospostva so tako začeli kot pravo mejo priznavati preusmerjeno strugo, medtem ko so prebivalci beltinskega gospostva vseskozi spoštovali kot mejo strugo stare Ledave. Tožbo je sicer dobila baronica Helena Csáky, vendar je sodišče upoštevalo tudi predlog kneza Pavla Antona Esterházyja, na podlagi česar je dobil še eno možnost. Tako je bil v šestdesetih letih 18. stoletja ponovno sprožen sodni proces, ki pa je dobil epilog šele na začetku 19. stoletja.

Gordana Šövegeš Lipovšek opozarja na izreden vir za zgodovino Prekmurja, na *Prekmurske terezijanske urbarje*, ki do dandanes še niso bili podrobno interpretirani in obdelani. Do sedaj se je z njimi sicer najintenzivneje ukvarjal Vanek Šiftar, ki jih je želel tudi izdati, a so na koncu ostali v njegovem osebni fondu in v Zbirki gradiva za Prekmurje v Pokrajinskem arhivu Maribor. Tudi zato avtorica prispevka ponovno odpira urbarje in jih obenem skuša na podlagi podrobne predstavitve približati širši javnosti. Potem ko je po smrti cesarja Karla VI. v habsburških deželah oblast prevzela Marija Terezija, je med nizom reform, ki jih je začela izvajati v tem delu cesarstva, bila najbolj odmevna vpeljava nove urbarialne ureditve med letoma 1767 in 1774. Glavni cilj te prve velike državne akcije za regulacijo odnosov med podložniki in njihovimi zemljiškimi gospodi je bil pravzaprav določitev maksimuma pri davkih oziroma proporcionalanje glede na velikost zemlje in korist podložnika, istočasno pa zaščita te podložniške zemlje pred ekspanzijo zemljiških gospodov. Terezijanski urbarji v obliki natisnjenih formularjev so bili enotni za vse županije in razdeljeni na devet poglavij oziroma vprašanj. Zajeli so približno 6500 vasi v 43 župnijah, za izvedbo pa so bili določeni uradniki, ki so morali obiskati vsa naselja v županiji in na podlagi zapisanih vprašanj popisati stanje oziroma položaj podložnikov. Zatem je sledila sestava urbarialnih tabel, kamor so vpisovali vse podložnike, velikost njihove kmetije, razporeditev v kakovostni razred in njihove obveznosti. Na koncu pa je bila uradna razglasitev urbarja in takrat so sklicali vse podložnike in njihovega zemljiškega gospoda ali njegove uradnike in pred njimi prebrali celoten urbar ter jih pozvali k njegovemu natančnemu izvrševanju. Kot ugotavlja avtorica prispevka, so prekmurski terezijanski urbarji pisani v latinškem, nemškem, madžarskem in prekmurskem jeziku. Urbarji za Železno županijo, kamor je spadal

gornji del Prekmurja, so bili natisnjeni leta 1767, za Zalsko, kamor je spadalo dolnje Prekmurje pa leta 1775. Podatek, da je za naselja nekdanje Železne županije ohranjenih 105 urbarjev in za naselja nekdanje Zalske županije 48 urbarjev, pa je že sam po sebi zgovoren, da gre za bogat repertoar podatkov, ki med drugim nedvomno razkrivajo prenekatero neraziskane drobce v zgodovini Prekmurja.

Franc Josef Schober pa se je »ustavil« pri *Grobu grofice Helene Esterházy* (roj. Bezobrazoff), ki je živel med letoma 1801 in 1891. Bila je hčerka ruskega generala v St. Petersburgu, toda kasneje se je z materjo preselila na Dunaj, saj je tam služboval materin drugi mož, ruski veleposlanik. Tudi Helena se je, tako kot mati, poročila dvakrat, prvič z ruskim diplomatom na Dunaju, Aleksandrom Petrovičem Apraxinom in drugič z madžarskim grofom Jožefom Esterházyjem. Grofica Helena Esterházy je bila v 50. letih 19. stoletja znana predvsem po svojem salonu, kjer je vodila živahno družabno življenje in je bil nasploh za visoko dunajsko družbo pomembno shajališče. Ker pa je njen zet Artur Batthyány, mož hčerke Julije Apraxin, postal leta 1841 lastnik dvorca Rakičan, je tudi sama pogosto bivala tam, sploh pa po razpadu zakona njene hčerke z grofom Batthyányjem, ko je prevzela vzgojo za svoja vnuka. Hčerka Julija je namreč odšla in poslej kot pisateljica in igralka živel v Franciji in Španiji. Helena Esterházy je bila po smrti pokopana poleg drugih članov rodbine Batthyány v grobnici (kapeli) v grajskem parku, toda po oplentvi kapele leta 1945 so bili posmrtni ostanki tam pokopanih preneseni na rakičansko pokopališče. Življenje bogate Rusinje in grofice se je tako končalo v Rakičanu, kjer ji grob krasí nagrobni kamen, zravnán z zemljo, delno že prerasel s travo in v dokaj zapuščenem stanju.

V drugem sklopu so prispevki posvečeni duhovniku in narodnemu buditelju Ivanu Jeriču. Z različnih aspektov ga predstavi pet avtorjev. Kot prvi poda njegovo življenjsko pot v kratkem prispevku *Biografski portret Ivana Jeriča* Franc Kuzmič, kjer ga predstavi kot ljudskega duhovnika in pokončnega rodoljuba. Čeprav je želel postati vodni mojster, je na pobudo prijateljev nadaljeval šolanje, vpisal študij bogoslovja in ga tudi končal. Zaradi lepih nastopov in govorjenja je postal celo najuglednejši duhovnik. Ker pa je bil narodno zelo zaveden, se je pridružil tudi prekmurski osvobodilni legiji, postal poslanec in si nasploh prizadeval za javno dobro in dobro ljudstva. Po vojni so ga tudi zato nekateri poskušali odstraniti, a je bil po eni strani premočna osebnost, po drugi pa se je znal modro izogniti. Čeprav mu je v zadnjih letih življenja svet tonil v temo, je bil mož mnogih zaslug in odlikovanj, s katerimi se je vpisal v zgodovino Prekmurja.

Sledi Franc Čuš z *Vlogo Štajercev in Ivana Jeriča pri pridruževanju Prekmurja matični domovini*, kjer prikazuje dogajanje ob koncu prve svetovne vojne,

ko je bila Evropa na pragu nove delitve in vzpostavitev novih meja. Ob koncu vojne so namreč poseben položaj imeli Slovenci, ki jim je grozilo popolno razkosanje in razdelitev narodnega ozemlja med več držav. To se je tudi zgodilo, a svetel primer pri tem je bilo Prekmurje, ki se mu je uspelo zlititi z matičnim telesom in vključiti v Kraljevino SHS. Tam, kot tudi na Štajerskem, so pobudo prevzeli »lokalni« politiki ob podpori ljudstva, vodilno politično in agitacijsko vlogo na terenu pa katoliški intelektualci, med katere je sodil tudi Ivan Jerič. Ta je s sodelavci aktivno sodeloval na terenu, tako v Prekmurju kot na Štajerskem, kot predstavnik prekmurskih Slovencev tudi v Ljubljani in Beogradu. Kot ugotavlja Čuš, je Jerič tudi sicer skupaj z Jožefom Godino in Stefanom Küharjem predstavljal vez med razpoloženjem v Prekmurju in operativno dejavnostjo na delu slovenskega ozemlja, ki je pred vojno pripadal Avstriji.

Jožef Smej je prispeval *Moji spomini na č. kanonika Ivana Jeriča (1891–1975)*, kjer se ga spominja od svojih otroških let naprej. Spoznal ga je že po pripovedovanju očeta, ki je imel z njim prijetne izkušnje, ki so bazirale na poštenosti, pravičnosti in razumnosti. Sam se je srečal z njim v okviru verouka, kjer so uporabljali tako imenovani Bašev katekizem. Ker pa so slednjega prepovedali, pač zaradi prekmurščine, je Jerič kot tedanji dekan naročil župnikom, naj se veroučenci naučijo na pamet posamezne odlomke. To pa je vsem, tudi Smeju, veliko pomenilo, saj so na ta način med drugim ostali povezani s prekmurskim jezikom. Nadalje izpostavi Jeričevo prizadevanje za prekmurske učitelje, ki jim je zaradi neznanja slovenščine grozilo, da bodo ostali brez službe. Jerič je namreč pri Banski upravi izposloval, da so dobili možnost za opravljanje izpita iz slovenščine, in to s pomočjo Jurčičevega romana *Deseti brat*. Prispevek Smej sklene s svojimi kaplanskimi leti pri dekanu Jeriču in spomini, ki ga vežejo na moža z modrimi nauki.

Kot prvega intelektualnega in duhovnega voditelja v življenju se Jeriča v prispevku *Moje znanstvo z Ivanom Jeričem* spominja Jožef Magdič: »Ivan Jerič je celota, ki je ne morem tako preprosto analizirati. Ostaja celota, ki jo želim ohraniti kot svetlo sonce, do katerega imam spoštovanje.« Magdič je imel Jeriča priložnost dobro spoznati, saj je bil dejansko v njegovem življenju vseskozi prisoten, četudi ne vedno v fizični obliki. Predstavljal mu je inteligenco, modrost in vzor, a je po drugi strani občutil tudi njegovo zaskrbljenost in trpljenje globoko v sebi, katerega še tako veder izraz na obrazu ni mogel skriti.

Kdo je ustrelil župnika Halasa, se je vseskozi spraševal tudi Ivan Jerič. V iskanju resnice je svoje dvome, ugibanja, spoznanja in ugotovitve zapisoval, da bi se dokončno razrešilo vprašanje o nasilni smrti župnika Daniela Halasa. Ti zapisi niso neznani, saj

se je o njih že govorilo, a doslej še niso bili objavljeni. To je storila Andreja Časar in jih naslovila *Zapisi Ivana Jeriča o umoru Daniela Halasa*. Gre za dva zapiska, prvega z dne 23. novembra 1973, ki vsebuje 11 tipkanih strani in ga je zapisal Jerič sam, drugega z naslovom *Ob 30. obletnici nasilne smrti polanskega župnika Daniela Halasa* na 6 tipkanih straneh pa je po Jeričevem nareku zaradi njegovih težav z očmi zapisala sestra Marička. Jerič se je vprašanja lotil resno in temeljito, saj podaja vse podrobnosti, dejstva, okoliščine kakor tudi malenkosti, ki bi lahko pripomogle k razrešitvi vprašanja. Čeprav so si mnenja o smrti župnika še danes nejasna in deljena, Jerič ugotavlja, da so ga ustrelili madžarski orožniki na povelje višjih oblasti. Avtorica prispevka pa Jeričev spominsko-dejstveni dokument označi za pogumno potezo, sploh za nekoga, ki je opravljal duhovniški poklic.

V tretjem sklopu, ki je najkrajši, za začetek Oskar Habjanič v prispevku *Metafizika Ravnega* predstavi Pomurje s posebnega zornega kota. Govori o razumevanju kulturne krajine, pri čemer gre za vzajemen odnos krajine do človeka in človeka do krajine. V njeni simboliki ugotavlja, da se intenzivno dojemanje pokrajine ob Muri vse od konca 19. stoletja izraža v poeziji, slikarski umetnosti in fotografiji. Izpostavi krajino Ludvika Vrečiča, literaturo Miška Kranjca in fotografijo Jožeta Kološe – Kološa, pri katerih se razvije povsem samosvoj odnos do krajine. Prav tako se vzpostavlja odnos do lastnega življenja, eksistenciala oz. biti bivajočega in prav zaradi tega je prekmursko Ravno in metafiziko v tem kontekstu mogoče dojemati in brati kot metafiziko življenja, prek katere se identificira posameznik, živeč ob Muri. Kakšna je bila pravzaprav kulturna krajina Miška Kranjca in kakšen odnos do Murja, ponazarja na podlagi primerov in dejstev, ki so zaznamovali krajino med Muro in Rabo. Svoj bogati prispevek pa zaključí s štirimi letnimi časi kot simboli večnega vračanja in vanje umesti človeka Ravnega.

Mateja Huber se je lotila *Rekonstrukcije delovne obleke v Moščancih in okolici v 20. in 30. letih 20. stoletja*. Rekonstrukcija je nastala zaradi potreb folklorne skupine Kulturno-turističnega društva Moščanci in je temeljila na raziskavi, katere namen je bil ponuditi praktične napotke za izdelavo folklornih kostumov. Zanimala jo je obleka kot predmet (materiali, oblika, izdelava), svojo raziskavo pa je omejila na delovno obleko kmečkega prebivalstva v poletnem času. Po več vodenih pogovorih z informatorji ugotavlja, da so bili sestavni deli moške delovne obleke *lače* (hlače), *šorc* (predpasnik), *srakica* (srajca), *pruslek* (telovnik), med naglavnimi pokrivali pa *krščak* (klobuk) in *aube* (kape); sestavni deli ženske delovne obleke pa *šürke džonke* (široka krila), *bluze* in *rokafci* (majice), enodelna obleka, *förtaj* (predpasnik) in *robec* (naglavna ruta). Spmembe

opaža zlasti pri ženskah, saj so se starejše v obravnavanem obdobju oblačile v široka krila in bluže, imele predpasnike od pasu navzdol, robce pa so si zavezovale pod brado, medtem ko so se mlajše oblačile v enodelne obleke, imele predpasnike po cellem telesu in na naramnice, robce pa so si zavezovale zadaj.

Jelka Pšajd pa se je posvetila preganjani dejavnosti tihotapstva v Pomurju po priključitvi Prekmurja Kraljevini SHS. Svoj prispevek je naslovlila »...*Da kaka babnica ne vtihotapi 3 ali 4 jajca v Radgono*«, kajti tihotapile so tudi ženske. Po priključitvi Prekmurja je bilo namreč življenje zelo težko, ljudje pa so živeli v veliki revščini in pomanjkanju. Prav zaradi tega se jih je večina zatekala k tihotapcem, ki so tihotapili čez mejno reko Muro, Kučnico, v obmejnih vaseh in notranjosti Slovenskih Goric. Šlo je za različne stvari, od jajc, tobaka, soli, moke, masti, saharina, kresilnih kamenčkov, naglavnih rut, živine, zrnja do valute in še bi se našlo. Med tihotapljenimi predmeti se omenjajo celo Mohorjeve knjige, ki so imele pomembno vlogo pri dvigovanju slovenske zavesti, a so bile od madžarske cerkvene in civilne oblasti preganjane oziroma prepovedane. Kot ugotavlja, v Prekmurju niso tihotapili le kupinarji in trgovci, ampak tudi ostali ljudje, ki so nemalokrat bili prav zaradi tihotapljenja ustreljeni.

V drugem tematskem sklopu *Gradivo* so avtorji Peter Šraj, Dušan Ščap in Marjan Makovec predstavili zanimivosti iz pomurske pokrajine, ki odpirajo možnosti nadaljnjega raziskovalnega dela in analiz. Ena takih so *Beltinski podzemni grajski rovi*, na katere opozarja Peter Šraj. Tudi tam je namreč grajska gospoda v prejšnjih stoletjih imela zaradi osebne varnosti rov, ki je potekal v smeri proti cerkvi sv. Ladislava in dalje v kletne prostore nekdanje stare šole. Kot ugotavlja Šraj, so beltinski grajski rovi preprosti in neprimerljivi z rovi, v katerih je možna vožnja z vozovi oz. kočijami, toda zagotovo so zadostili osnovnemu namenu, preživetju in umiku.

Dušan Ščap obravnava *Evidentirane dogodke v službenih listih za Apaško kotlino v obdobju 1930–1941*, ki so bili objavljeni v uradnem glasilu, tedaj imenovanem Službeni list banske uprave Dravske banovine. V teh je mogoče zaslediti uradne objave sprememb posojilnic in hranilnic s sedeži v Apačah, Žepovcih in Stogovcih, ki so bile registrirane kot zadruge in razni drugi razglasi oziroma objave (npr. delovnih uradniških mest, objave sodišč in dražb, objave za plačilo občinskih trošarin idr.). Vsekakor zanimive pa so tudi objave o prisotnosti stekline in svinjske kuge na območju Apaške kotline in občinski davek na alkoholne pijače, ki je bil že tedaj v veljavi.

Marjan Makovec pa je predstavil svojega očeta, *Friderika Makovca – zadnjega »vožarja« na Goriškem*.

Pripoveduje, da je oče Friderik (roj. 1908) imel zelo težko otroštvo in se tudi potem, ko se je že izučil za »vožarja« (vrvarja), srečeval s prenekaterimi težkimi preizkušnjami. Na začetku je delal predvsem iz lanenega prediva, ki so mu ga prinašali naročniki, pozneje pa tudi iz konopljinega, ki ga je dobival iz Bačke. Kupce in naročnike za vrvarske izdelke je imel kar iz 56 prekmurskih vasi, poleg tega je svoje izdelke prodajal tudi na sejnih, kamor jih je na začetku nosil na hrbtu, pozneje prevažal s kolesom in konjsko vprego ter nazadnje tudi z avtomobilom.

Med *Zapisi*, ki so uvrščeni v tretji tematski sklop, Antun Novak v *Pozabljeno in danes neznano odlikovanje* spomni na gasilsko odlikovanje Gasilske župe Križevci, ki je po zapisu na hrbtni strani nastalo leta 1933. Čeprav ni znano, komu je bilo podeljeno, kje in v kolikšnem številu izdelano, pa gre zagotovo za zgodovinsko odlikovanje, saj po doslej znanih podatkih spada med prva slovenska gasilska odlikovanja v Prekmurju po priključitvi pokrajine Sloveniji.

V četrtem tematskem sklopu *Ocene in Poročila* Franc Kuzmič in Marjan Toš predstavita in ovrednotita nova dela, katerih spoznanja in ugotovitve bogatijo ne le slovensko, ampak znotraj nje tudi prekmursko zgodovino. Franc Kuzmič je vzel pod drobnogled *Tri nove knjige o Židih v Prekmurju*, ki so prispevale še en delež za boljše poznavanje zgodovine Židov v deželi ob Muri. Med te nedvomno spada *Zgodovinski spomin na Prekmurske Jude* Marjana Toša, ki je zelo dragocen prispevek za zakladnico poznavanja Židov pri nas, še posebej v Prekmurju, saj gre za prvo knjigo, ki zbere, poveže in obdela vse dosedanje bolj fragmentarne analitične raziskave in poskuse. Druga knjiga je *Judovska skupnost v Sloveniji na predvečer holokavsta*, v kateri Andrej Pančur v sedmih poglavjih ali sklopih poda sliko Židov v Sloveniji tik pred drugo svetovno vojno. Tretje delo pa je zbornik, ki je bil pripravljen v okviru projekta Šoa – spominjajmo se 2011 z naslovom *Slovenski Judje: zgodovina in holokavst*. Prispevki v zborniku so razdeljeni v štiri dele ali sklope, in sicer na prispevke o Židih v slovenskem historičnem prostoru na Štajerskem, na antisemitizmu, genocid ter na žrtve in preživele po letu 1945.

Na dve odmevni razstavi ob dnevu spomina na žrtve holokavsta opozori Marjan Toš. Prva je *Holokavst 1933–1945 (Pogum, da se spominjamo)*, ki je bila na ogled že v 19 državah in poskuša v sliki in besedi prikazati holokavst Judov med drugo svetovno vojno. V gradivu je v ospredju trpljenje Judov po prihodu nacistov na oblast v Nemčiji leta 1933 in vse do propada nacistične Nemčije leta 1945. Druga razstava pa je *Po sledih judovske dediščine v Sloveniji*, katere avtor je dr. Janez Premk, dober poznavalec judovske kulturne dediščine na Slovenskem. Gre za pregledno dokumentarno raz-

stavo, ki seznanja z nepremično judovsko dediščino pri nas.

Marjan Toš se nato sprehodi še po dokumentarni razstavi *Oprostite nam, oprostite nam, o vi mrtvi – Judovski vojaki avstro-ogrske vojske na soški fronti*, katere avtorja sta dr. Petra Svobljak in mag. Renato Podbersič. Kot pravi Toš, je ta razstava prva, ki odstira doslej povsem neznani del zgodovine soške fronte in hkrati pomembno prispeva k celovitejšemu poznavanju judovske zgodovine v srednji Evropi. S tem, ko poskuša predstaviti judovske vojake avstro-ogrske vojske, ki so se med prvo svetovno vojno borili na naših tleh, prinaša zanimive in večplastne informacije ter slikovno gradivo o judovskih vojakih na bojiščih, njihovi duhovni oskrbi, sinagogah na fronti in v zaledju, spominskih značkah za judovske vojake, odnosih do Judov v zaledju, vojaških pokopališčih in o judovskih vojakih, ki so bili razglašeni za junake.

Za konec še Franc Kuzmič predstavi monografijo Ludvika Rudolfa z naslovom *Nekaj besed o Mali Nedelji in njenih ljudeh*. Gre za »enciklopedijo« kraja skozi čas v skoraj vseh pogledih, saj je avtor zbral in zapisal zgodovino kraja od začetkov do današnjih dni. Kuzmič sklene, da se avtor neupravičeno opravičuje z besedami: »...da je pred tabo delo preprostega, skromnega človeka z osnovnošolsko izobrazbo...«, saj gre za podroben in nazoren pregled lokalnih dogodkov, ki jih avtor kot domačin najbolj pozna.

Peti tematski sklop pa je namenjen *Bibliografiji*, kjer je Franc Kuzmič pripravil izbor del dr. Mihaela Kuzmiča (1942–2005), ki je bil dejaven na več področjih. Izbor se nanaša na tako imenovano prekmuriano, torej prispevkov, ki se nanašajo na Prekmurje.

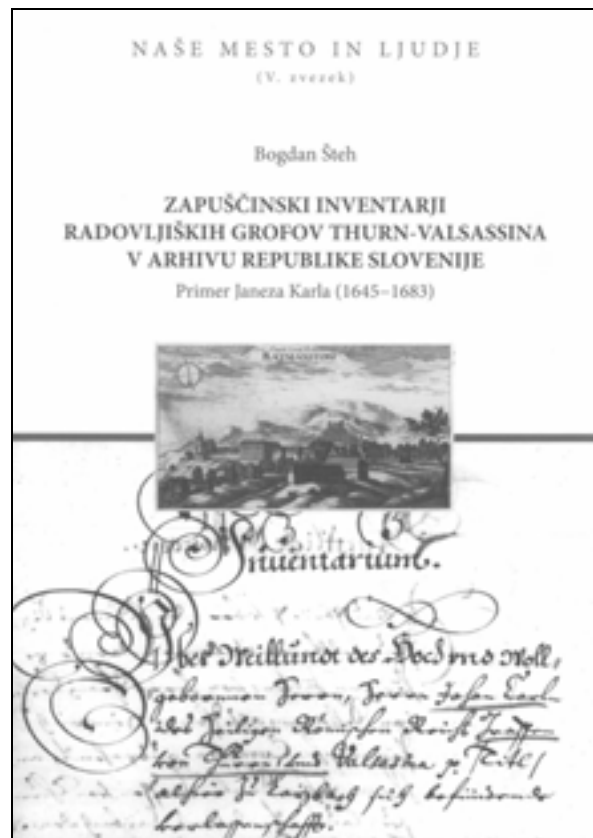
Pomurski muzej je tudi s to izdajo zbornika soboškega muzeja, ki bo zagotovo pritegnil marsikaterega bralca, naredil korak naprej v približevanju pomurske preteklosti z različnih vidikov. Prispevki, zbrani izza platnic, lepo osvetljujejo in prikazujejo področja, ki so bila do sedaj le bežno znana ali povsem neznana. To je pravzaprav tudi namen te publikacije, ki s svojo vsebino sodi že med tako imenovane bisere domoznanske literature. Manjša pomanjkljivost zbornika je morda le v tem, da avtorji ne pišejo člankov po enotnih navodilih in da so le prvi trije opremljeni s povzetki v angleškem oziroma nemškem jeziku. Tovrstno izboljšanje bi namreč naredilo zbornik še kvalitetnejši in ga obogatilo tudi z znanstvenega vidika.

Klaudija Sedar

Bogdan Šteh: Zapuščinski inventarji radovljjskih grofov Thurn-Valsassina v Arhivu Republike Slovenije. Primer Janeza Karla (1645–1683). Zbirka Mestnega muzeja Radovljica Naše mesto in ljudje, V. zvezek (ur. Tita Porenta). Radovljica: Muzeji radovljjske občine, 2013, 36 str.

Muzeji radovljjske občine (v nadaljevanju MRO) letos praznujejo 50 let delovanja od tedaj, ko so se v to muzejsko »hišo« združili najprej trije muzeji: Kovaški (ustanovljen leta 1952 kot prvi tehniški muzej na Slovenskem) in Čebelarški muzej (ustanovljen 1959) ter Muzej talcev (ustanovljen 1961), čez dobro desetletje (1976) pa še Galerija Šivčeva hiša. Najmlajši Mestni muzej Radovljica je bil sicer v ustanovitvenih aktih MRO-ja predviden že leta 1995, vendar so se prave okoliščine, ki so omogočile sistematično in strokovno delo te enote, vzpostavile šele s prenovo Radovljjske graščine (2006) in odprtjem stalne razstave o Linhartu konec leta 2007. Kljub temu so sodelavke MRO-ja občasno zbirale gradivo o Radovljici in Radovljčanah že pred tem in se že leta 1999 odzvale na pobudo domačinov, da se zbrano gradivo pokaže na občasnih razstavah in objavi v monografskih publikacijah ali občinskih zbornikih. Tako se je porodila zamisel o ustanovitvi

knjižne zbirke *Naše mesto in ljudje*, v kateri je do letos izšlo že 5. zvezkov. V večini gre za objavljane virov oz. izsledkov raziskovanj lokalne zgodovine. Prvi zvezek, *Radovljiško izročilo*, je izšel leta 1999 in prinaša 11 pesmi, ki so bile zapisane v Radovljici in »slikovito predstavljajo del žitja in bitja Radovljičanov v času svojega nastanka od preloma 19. stoletja do polpreteklih dni 20. stoletja. Izpričujejo namreč lokalno kulturno identiteto naselij Predtrg, Mesto in Podmesto, ki so se kasneje združila v radovljiško mesto«, kot je v predgovoru napisala Marija Cvetek, slavistka in dobra poznavalka gorenjskega ljudskega izročila. Odsotnost Mestnega muzeja in načrtovanje 250-letnice rojstva najbolj znanega Radovljičana, Antona Tomaža Linharta (1756–1795), sta spodbudila raziskave lokalnega prebivalstva, ki jih je opravila zunanja sodelavka MRO-ja Nadja Gartner Lenac in jih strnila v drugi in tretji zvezek z naslovoma *Stanovalci Šivčeve hiše od začetka 18. stoletja do leta 1973* (2004) in *Radovljiške družine v 18. stoletju* (2007). Po letu 2008, ko je začel delovati Mestni muzej s svojim kustosom, sta izšla še dva zvezka: Tita Porenta: *Radovljiški barvarji v 18. stoletju* (2009) in Bogdan Šteh: *Zapuščinski inventarji radovljiških grofov Thurn-Valsassina v Arhivu Republike Slovenije. Primer Janeza Karla (1645–1683)*, ki ga predstavljamo v nadaljevanju prispevka.

Z izdajo 5. zvezka zbirke Mestnega muzeja Radovljica *Naše mesto in ljudje* smo širši javnosti želeli na konkretnem primeru predstaviti zapuščinski inventar kot pravni dokument in kot dokument časa, ki je pomemben vir za spoznavanje preteklosti Radovljice. Raziskavo smo zaupali mag. Bogdanu Štehu, ki je leta 2010 pri doc. dr. Marku Štuhcu na Oddelku za zgodovino FF UL zaključil magistrski študij občne in narodne zgodovine od antike do 18. stoletja z magistrskim delom *Zapuščinski inventarji kranjskega plemstva s konca 18. stoletja kot zgodovinski vir*. Zvezek je uredila mag. Tita Porenta, kustodinja Mestnega muzeja Radovljica. Kot recenzent je sodeloval dr. Miha Preinfalk iz Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU. Pri pojasnjevanju določenih besed, pomenov in predmetov je bila dragocena pomoč tudi drugih strokovnjakov, in sicer: dr. Borisa Golca, dr. Matjaža Ambrožiča, Maje Hren Brvar, dr. Maje Štamcar, dr. Janeza Mlinarja in drugih, ki se jim ob tej priložnosti najlepše zahvaljujem.

V uvodu avtor najprej pojasni namen raziskave in uporabljene metode. Sledi predstavitev zapuščinskega inventarja kot pravnega in zgodovinskega dokumenta. V osrednjem delu publikacije se je avtor osredotočil na objavo zapuščinskega inventarja grofa Janeza Karla Thurna-Valsassina (1645–1683), ki velja za utemeljitelja radovljiške veje te plemiške družine. Grofje Thurn-Valsassina spadajo med najstarejše še živeče evropske plemiške rodbine, ki so na Slovenskem prisotni že od 16. stoletja, v Radov-

ljici pa po letu 1616, ko grof Janez Ambrož (1537–1621) od nadvojvode Ferdinanda kupi gospostvi Radovljica in Wallenburg (Pusti grad nad Lipnico). Obe posestvi sta nato sestavljeni v fidejkomis ostali v lasti rodbine nadaljnjih tristo let, zato je poznavanje zgodbe radovljiških zemljiških gospodov za lokalno skupnost izjemnega pomena. Temeljni prispevek o razvoju in pomenu radovljiških Thurnov (*Radovljica in grofje Thurn-Valsassina*, 509–526) je prispeval dr. Miha Preinfalk leta 2005 v monografiji, ki je izšla ob 250 letnici rojstva Antona Tomaža Linharta (izdali Muzeji radovljiške občine in Slovenski gledališki muzej). Za tokratno publikacijo je dr. Preinfalk prispeval še rodovnik grofov Thurn-Valsassina od konca 15. stoletja do 1888, ko je umrl zadnji moški potomec radovljiške veje rodbine, posestvo pa so od tedaj naprej pa do 2. svetovne vojne vodili sorodniki iz Pliberka. Njim in drugim potomcem, danes še živečim v Avstriji smo namenili povzetek, ki ga je v nemščino prevedel Wolfgang Zitta.

Objavo zapuščinskega inventarja Janeza Karla smo izbrali zato, ker je najobsežnejši in hkrati precej pričevalen. V Arhivu Republike Slovenije hranijo še šest drugih inventarjev družine Thurn-Valsassina. Še trije izmed njih, zapuščinski inventarji Janeza Ambroža (1616–1654), Ota Henrika (1641–1670) in Franca Antona Sigfrida (1675–1741), so že transkribirani in prevedeni, vendar jih zaradi objektivnih razlogov na tem mestu nismo objavili. Ostali trije v povezavi z Radovljico niso tako pomembni, njihovi nosilci so bili: grof Friderik Ludvik, ki je pripadal devinski liniji družine, grofica Poliksen (rojena kot grofica Rabatta) je bila prva žena Sigmunda Pavla grofa Thurn-Valsassina in je večino svojega časa preživela v Ljubljani, podobno malo je imela z Radovljico opraviti tudi grofica Felicita Jožefa Lichtenberg, rojena kot grofica Thurn-Valsassina (sestra Sigmunda Pavla, ki se je 1726 poročila z grofom Francem Karlom Lichtenbergom). Tudi ti inventarji prinašajo zanimive podatke o življenju plemstva v tistem času in bi nedvomno dodatno osvetlili tudi vedenje o načinu življenja širše rodbine Thurn-Valsassina.

Podatki, ki smo jih izluščili iz posameznih zapuščinskih inventarjev grofov Thurn-Valsassina, so nam omogočili vpogled na številna področja v življenju posameznika v preteklosti. Dokumenti iz družinskega arhiva potrjujejo že znane podatke o vzponu družine do visokih časti in funkcij ter o stikih nekaterih članov družine z vladarji habsburške dinastije. Pohištvo in ostala oprema domovanja dokazujejo za ta čas in prostor zelo razvito kulturo bivanja; npr. že zelo zgodaj se pri Thurnih med pohištvom omenjajo omare, ki se pri ostalih plemiških rodbinah uveljavljajo šele v 18. stoletju. Podobno velja za jedilni pribor in posodo. Med zanimivejšimi so tudi ugotovitve, da so grofje Thurn-Val-

sassina uporabljali vse tri dele jedilnega pribora: nož, žlico in vilice. Sredi 17. stoletja to še zdaleč ni bil standard niti med plemstvom. Družina je v času, ko je bil proces spreminjanja vedenjskih navad v polnem teku, že dosegla visoko stopnjo kultiviranega vedenja. Tudi njihova oblačila so bila v skladu z modnimi smernicami sodobne Evrope. Popis knjig, ki so jih hranili Janez Karl in njegovi radovljiški predniki v družinski knjižnici, dokazujejo, da so grofje spremljali sodobne intelektualne trende izven Radovljice, hkrati pa so se zanimali tudi za dogajanja v svoji neposredni okolici.

Vendar pa za podrobno analizo vseh vidikov življenja radovljiških zemljiških gospodov in njihove vključenosti v življenje mesta in okolice samo podatki iz zapuščinskih inventarjev ne bodo zadostovali, saj bi lahko prišli do napačnih zaključkov. Posebno pozornost bi veljalo nameniti dopolnjevanju podatkov, ki nam osvetljujejo stike med zemljiškim gospodom in prebivalci Radovljice, pa tudi odnose v sami družini. Za razumevanje odnosov znotraj družine in rodbine ni dovolj, če poznamo zgolj doku-

mente iz družinskega arhiva, saj je družinsko življenje še vse kaj drugega kot zgolj nesoglasja glede premoženja. Podatki o dajatvah podložnikov bi bili še boljše razvidni iz ohranjenih urbarjev gospostva, dohodke družine bi lahko spremljali po dokumentih oblastnih organov, zapisniki s sodišč bi nam pomagali razkriti več podrobnosti o procesih, ki jih poznamo zgolj iz popisa listin v inventarju. Obogateni s temi (in še katerimi) viri bi bistveno dopolnili podatke zapuščinskih inventarjev in podobo posameznih članov družine, kakršno so videli obiskovalci njihovega radovljiškega dvorca in takratni prebivalci Radovljice.

V prilogi je objavljen del originalnega dokumenta in sicer popis knjižnice Janeza Karla. Sledi seznam virov in literature.

V. zvezek zbirke Mestnega muzeja Radovljica je bil javnosti predstavljen v okviru prireditve Muzejev radovljiške občine ob mednarodnem dnevu muzejev, 17. maja 2013 v Radovljiški graščini.

Tita Porenta

Anja Dular: **ŽIVETI OD KNJIG. ZGODOVINA KNJIGOTR[TV]A NA KRANJSKEM DO ZAČETKA 19. STOLETJA**. Knjižnica Kronike, zv. 7. Ljubljana 2002. 255 strani. ISBN 961-90803-5-1 (6,00 EUR)

Knjige so že od nekdaj nepogrešljive spremljevalke človeka, saj so v zgodovini odigrale pomembno vlogo pri širjenju znanja in duha. Z vsebino knjig se intenzivno ukvarja literarna zgodovina, manj pa so raziskana vprašanja, kakšne so bile možnosti za izdajo in nabavo knjig na naših tleh pred stoletji, kako so se knjige širile in kakšna literatura se je v določenem obdobju pojavljala na nekem območju. Avtorica se zato kot odlična poznavalka zgodovine knjig in knjigotrštva v svojem delu na zanimiv način loti prav teh vprašanj. Osvetli nam zgodovino knjigotrštva od antike do 19. stoletja ter nam tako predstavi prav to doslej slabše poznano področje kulturne dejavnosti.

Tanja Žigon: **NEMŠKI ČASNIK ZA SLOVENSKE INTERESE – TRIGLAV (1865–1870)** Knjižnica Kronike, zv. 9. Ljubljana 2004. 343 strani. ISBN 961-90803-9-4 (8,00 EUR)

Leta 1865 je začel v Ljubljani izhajati politični časopis Triglav, katerega temeljno vodilo je bilo, da na Kranjskem živečim Nemcem predstavi slovenske interese, spregovori o preteklosti, kulturi in umetnosti ter na tak način zagotovi sožitje med Nemci in Slovenci. Časnik izhajal v nemškem jeziku, kar je sprožalo ostre polemike med slovenskimi intelektualci. Finančna stiska in pomanjkanje sodelavcev sta posledično prinesla ukinitvev časnika že leta 1870. Avtorica na zanimiv način predstavi dogodke in polemike, ki so spremljali izhajanje *Triglava*, posebno pozornost pa posveti uredniški politiki, urednikom lista ter njegovemu programu in vsebini. Knjigo poleg znanja in ustvarjalnosti odlikuje tudi nazoren, sočen in slikovit jezik.

Pavle Čelik: **OROŽNIŠTVO NA KRANJSKEM (1850–1918)**, Knjižnica Kronike, zv. 10. Ljubljana 2005. 462 strani, ISBN 961-91431-3-2 (10,00 EUR)

Knjiga Pavleta Čelika na zanimiv in privlačen način predstavi zgodovino orožništva na Kranjskem od njegovih začetkov do ukinitve oz. preoblikovanja v varnostne organe Kraljevine SHS. Z izjemno natančnostjo in pronicljivostjo razgrne duha takratnega časa, ki je narekoval ustanovitev varnostnih organov; posveti se nalogam orožnikov (ki v bistvu niso dosti drugačne od nalog današnjih policistov); predstavi teoretična načela orožništva in jih prestavi v prakso, pri tem pa se ne omeji zgolj na deželo Kranjsko, temveč zajame širši slovenski prostor oz. prostor celotne habsburške monarhije kot nekdanje skupne države. Ta pristop je zlasti aktualen tudi v današnjem času, ko Srednja Evropa v mnogih pogledih znova kaže tendence združevanja. Posebej zanimivi so Čelikovi prikazi spopadanja orožnikov z naraščajočimi nacionalnimi problemi in njihove izkušnje s tehničnimi novostmi, kot so avto, kolo ali pisalni stroj. Knjiga Pavleta Čelika nas seznanja z zgodovino organa, brez katerega ne more obstajati nobena država.

Angelika Hribar: **RODBINSKA KRONIKA DRAGOTINA HRIBARJA IN EVGENIJE ŠUMI**, Knjižnica Kronike, zv. 11. Ljubljana 2008. 316 strani, ISBN 978-961-91431-8-6 (20 EUR)

11. knjiga iz zbirke Knjižnica Kronike je tokrat izšla v sodelovanju s Celjsko Mohorjevo družbo. Knjiga Angelike Hribar predstavlja družino Dragotina Hribarja, podjetnika, gospodarstvenika, zavzetega narodnjaka in navdušenega privrženca tehničnih novosti ter njegove žene Evgenije Šumi, ki je po materi podedovala znano tovarno kanditov im slaščičarskih izdelkov Šumi v Ljubljani. Avtorica na lepo berljiv in prepričljivo dokumentiran način poda oris zgodovine dveh družin, ki sta se s poroko medsebojno zvezali in postali v Ljubljani ustanoviteljici dveh pionirskih in vse do danes znamenitih ljubljanskih podjetij: tovarn Pletenina in Šumi. V skoraj stoletje dolgem časovnem razponu, od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne, se bralec seznanja z gospodarskim vzponom družine, poleg tega pa tudi z notranjimi odnosi med družinskimi člani, med zaposlenimi in lastniki, odnosom lastnikov do dela in upravljanja ter njihovimi ambicijami in načrti. Knjigo, ki je bogato opremljena s slikovnim gradivom, dopolnjuje tudi študija dr. Eve Holz o meščanstvu na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja in v času med obema vojnama.

Tanja Žigon: **ZGODOVINSKI SPOMIN KRANJSKE. ŽIVLJENJE IN DELO PETRA PAVLA PL. RADICSA (1836–1912)**, Knjižnica Kronike, zv. 12. Ljubljana 2009. 469 strani, ISBN 978-961-6777-03-2 (20 EUR)

Kot 12. zvezek v zbirki Knjižnica Kronike je izšlo delo dr. Tanje Žigon z naslovom »Zgodovinski spomin Kranjske. Življenje in delo Petra Pavla pl. Radicsa (1836–1912)«. Čeprav Radicevo življenje tudi do sedaj ni bilo popolna neznanka, je Tanja Žigon prva, ki se je sistematično lotila življenja in dela tega znamenitega in žal nekoliko pozabljenega kranjskega polihistorja iz druge polovice 19. stoletja, pisca znamenitih monografij o Janezu Vajkardu Valvasorju in Herbardu Turjaškem. Prikaže nam njegovo razburkano in nekoliko samosvojo mladost, neusahljivo publicistično in raziskovalno energijo ter razpetost med dvema kulturama – nemško in slovensko – ki je tudi sicer močno obremenjevala južne habsburške dežele v tistem času. Poleg Radicsa je avtorica posebej osvetlila tudi delo njegove žene Hedwig Kaltenbrunner, ki je sicer vseskozi ostajala v mozevi senci, čeprav je bila tudi sama aktivna publicistka in kulturna delavka. A ne samo to, med drugim je v Ljubljani ustanovila *javno izposojevalno knjižnico* in organizirala javno kuhinjo. Hedwig Radics-Kaltenbrunner je tako še enkrat potrdila staro resnico, da za vsakim uspešnim moškim stoji uspešna ženska. Tanja Žigon je svojo monografijo napisala v berljivem in razumljivem slogu, ki bralca pritegne, in jo obogatila s fotografijami, katerih večji del še ni bil objavljen.

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

NAROČILNICA

- želim postati naročnik *Kronike*, časopisa za slovensko krajevno zgodovino z letom _____ naprej
 Naročam _____ izvod(ov) *Kronike* letnik/številka _____

Cena:

Letna naročnina:

za posameznike 20,00 EUR

za upokojence: 15,00 EUR

za študente: 10,00 EUR

za ustanove: 26,00 EUR

Naročam _____ izvod(ov) knjige (naročniki *Kronike* imajo 50% popust):

- Anja Dular: *Živeti od knjig. Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja. Cena: 6,00 EUR*
 Tanja Žigon: *Nemški časnik za slovenske interese – Triglav (1865–1870). Cena: 8,00 EUR*
 Pavle Čelik: *Orožništvo na Kranjskem (1850–1918). Cena: 10,00 EUR*
 Angelika Hribar: *Rodbinska kronika Dragotina Hribarja in Evgenije Šumi. Cena: 20,00 EUR**
 Tanja Žigon: *Zgodovinski spomin Kranjske. Življenje in delo Petra Pavla pl. Radicsa (1836–1912). Cena: 20,00 EUR*

Ime: _____

Priimek: _____

Naslov: _____

Pošta: _____

Status: zaposlen študent upokojenec ustanova

Telefon: _____

e-pošta: _____

Datum: _____

Podpis: _____

Naročilnico lahko pošljite na naslov ali fax:

Barbara Šterbenc Svetina
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Novi trg 2, p.p. 306
1000 LJUBLJANA

fax: ++386 1 4257 801

* Popust ne velja

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

ključne besede;

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstom (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

* Poglavlje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: *Iz zgodovine gradu in gospodstva Snežnik na Notranjskem*. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: *Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991*. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronike (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronike (Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, p.p. 306, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si) ali tehnične urednice Barbare Šterbenc Svetina (barbara.svetina@zrc-sazu.si).

* Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporočila se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronike

10,00 €

ISSN 0023-4923